M. T. CICERONIS DE ORATORE AD Q. FRATREM LIBRI TRES CUM DELECTU...

Marcus Tullius Cicero, Jacobus Prusteus

M. T. CICERONIS
DE
ORATORE
AD
Q. FRATREM
LIBRI TRES

CUM DELECTU COMMENTARIORUM

IN USUM
SERENISSIMI DELPHINI
ET NOTIS
JACOBI PRUSTEI.

PATAVII, MDCCXCIV.
Ex Typographia Seminarii
Apud Thomam Bettinelli
Superiorum Permissu & Privilegio.

LECTORI BENEVOLO.

Nnibal Carthaginienſium ille celeberrimus Imperator cum olim Phormionem Philoſophum diſputantem de Imperatoris officio, & de omni arte militari longa accurataque oratione audiſſet, & a cæteris, qui eidem concioni aderant, interrogatus eſſet, quidnam ipſe de illo Philoſopho judicaret, ita dicitur reſpondiſſe: Se quidem multos deliros ſenes ſæpe vidiſſe, ſed qui magis, quam Phormio deliraret, vidiſſe neminem. Quid enim magis ridiculum, quam græcum hominem, qui nunquam hoſtem, & caſtra viderat, de re militari præcepta tradere, idque coram Annibale, qui tot annos cum Populo Romano de Imperii gloria certaverat? Hoc idem poteſt jure ac merito de illis omnibus pronunciari, qui ſe præceptores jactant illarum artium, quas ipſi nunquam exercuerunt, ideoque ſaltem aliqua ex parte ignorant. Multi multa de eloquentia præcipiunt, ſed intimam ejus vim veramque formam admodum pauci norunt. Novit hanc vel maxime Latinorum omnium Oratorum eloquentiſſimus M. Tullius, cujus oratio vel in tradendis præceptis ornata eſt prorſus & expolita, ut exemplum potius videatur eſſe aliis ad imitandum propoſitum, quam præceptum. Sic Polycletus, ut videre-

tur

tur aſſequutus, quod aliis ipſe præciperet; egregiam ſtatuam effinxit, quam Canonem appellavit. Itaque in iſtis libris, quos de Oratore Tullius inſcripſit, dum veri Oratoris imaginem ſtuduit effingere, ſuam ipſe nobis exhibuit, eoſque ſibi vehementer probatos eſſe teſtatur Epiſtola 19. lib. XIII. ad Atticum. Eoſdemque ſcripſit Ariſtoteleo more diſputatione & Dialogo. Quid in ſingulis Orator præſtet, intelliges ex eo, quod mox ſubjicimus, Argumento. Lucium Licinium Craſſum, & M. Antonium, Oratorum omnium ſæculi ſuperioris facile principes, hic diſputantes inducit Cicero, tum ut effugiat invidiam, quam ſubire ſolent, qui volunt aliis præcipere, tum etiam ut iis, quæ dicit, majorem auctoritatem conciliet. Hæc omnia duorum præſtantiſſimorum virorum, Jacobi ſcilicet Pruſtei, & Joſephi Oliveti eruditis annotationibus illuſtravi, ne quid Tibi, ſtudioſe Lector, ad eorum intelligentiam deeſſet. Utere interim illorum opibus, & meam in iis colligendis ſedulitatem ne reſpuas. Vale.

M. T.

M. T. CICERONIS
DE
ORATORE
AD Q. FRATREM
LIBER PRIMUS.
ARGUMENTUM.

T ex hisce libris legendis majores fructus Lector percipiat, non inutile credidi fore, totius Operis formam & quasi figuram breviter depingere. De Rhetorica Cicero omnium Romanorum eloquentissimus tradit præcepta; nec ea quidem, Rhetorum aliorum more, rudi & inornata tradit sed oratione ita limata, & doctrina ita liberali, ut scias ipsum id assecutum esse quod vellet aliis præcipere. Plerumque fit, ut cum invidia audiatur qui aliis præcipit: qui enim eos conatur docere, se iis superiorem fore in eo, quod docet, pollicetur. Hanc igitur invidiam a se Cicero artificio quodam removit, cum sub personis Lucii Licinii Crassi, & M. Antonii, oratorum superioris sæculi principum, suam de Eloquentia sententiam explicavit. His senibus duos juvenes, forumque vix ingressos, Cottam, & Sulpicium, comites adjunxit: prudenter quidem; nisi enim in hanc disputationem venissent senes, minus auctoritatis & gravitatis haberent ea, quæ præciperentur: & nisi ju-

juvenes adessent, qui & audiendi cupidi essent, & nondum satis usu forensi instructi, senes non potuissent hunc sermonem sine ineptiarum crimine instituere. Vide, quam elegans sit exordium disputationis: Artificum erat & levium Græcorum Rhetorum, se de Eloquentia dicturos esse profiteri. Hi senes, & ingenui, & in Rep. versati, non, nisi fortuito, in hanc disputationem incidunt; nihil de se promittunt, sed cursu orationis, vel casu potius, in Rhetoricæ campos incurrunt. Nec in personis solum, sed in loco decorum servat Cicero; non enim Romæ, sed ruri disputant; non in urbis occupatione, ubi mollioribus his studiis se dedere non licet, sed in otio recessus Tusculani, quo proficiscentem curæ Reique publicæ negotia, etiam cum bonorum venia, non sequuntur.

In primo libro quæritur, quæ sit oratoris materia, quæque artes sit illi ad cognoscendum necessariæ. Crassus, cujus in persona explicatur ipsius Ciceronis sententia, perfectum oratorem instituit, eique omnium artium cognitionem subjungit: singulas percurrit, probatque & exemplis & rationibus, quam utilis sit unaquæque oratori: Antonius vero, cujus disputatio ad mentem Quinti formatur, contra Crassum disputat, & cum indoctus a plerisque haberetur, solaque natura ad dicendum instructus, Eloquentiam a cæteris artibus segregat, eique solam bene dicendi scientiam adjungit. Quæ argumenta attulerat Crassus, ea omnia percurrit Antonius, & verbo magis, quam re dissolvit. Aderat etiam huic disputationi Scævola senex; quem Cicero a sequentibus libris dimovit, & quia infirma valetudine fuit (ut ait ipse), & quia in hoc libro disputatio de jure civili a Scævolæ studiis non abhorrebat: tantum vero virum proximæ de jocis disputationi interesse non decebat.

In secundo libro partes Inventionis Antonio tra-

duntur; in qua potius, quam in ornatu orationis excelluit. Omnia igitur præcepta ponit, ex quibus argumenta possimus eruere, quibus animus judicum movere & nobis conciliare: tria illa genera, judiciale, deliberativum, demonstrativum, tractat: digitumque ad fontes intendens docet, quomodo ea, quæ universe dicuntur, ad unamquamque causam referri possint. Ad Inventionem pertinent joci; Cæsar igitur, qui in iis omnibus præstitit, huic disputationi adest, & ea omnia, quæ de jocis didicerat aut observarat, in medium profert. Deinde Antonius loquitur de memoria, scilicet artificiali, (nam ea sola Inventionis est propria,) brevibusque omnia, quæ ad illam spectant, præceptis concludit.

In tertio partes Elocutionis Crasso deferuntur: in verbis enim magis, quam in sententiis eligendis elaboravit. Prius igitur de universo genere dicendi pauca loquitur; deinde ad eas quatuor partes, quibus elocutio continetur, pure, dilucide, ornate, & apte dicendi, se se revocat: has singulas percurrit, præcipue vero ornatum orationis. Docet, quæ verba eligenda sint, quæ figuræ, qui tropi adhibendi, quos numeros & pedes oratio postulet. Tum ad extremum de Actione quærit, docetque, quomodo & vox, & gestus, & vultus ad orationem accommodari debeat. Omnes denique hi libri ita venusti, ita elegantes sunt, ut ab illis non solum præcepta, sed exempla Eloquentiæ petenda sint. PEARCIUS.

I. COGITANTI mihi sæpenumero, & memoria vetera (1) repetenti, perbeati fuisse, Quinte frater (2), illi videri solent, qui in optima re-

(1) *Vetera*) Puta monumenta veterum aut Atheniensium, aut etiam Romanorum, apud quos clarissimi quique viri maximis afficiebantur honoribus. *Pratteus*.

(2) *Quinte frater*) M Tullii frater Quintus Cicero primum quidem legatus Cæsaris in Gallia, tum in Asia proprætor fuit. Non indisertum fuisse ostendi ad M. fratrem de Petitione Consu-

republica, cum & honoribus, & rerum gestarum gloria florerent, eum vitæ cursum tenere potuerunt, ut vel in negotio sine periculo, vel in otio cum dignitate esse possent. Ac fuit tempus (3) illud, cum mihi quoque initium requiescendi, atque animum ad utriusque nostrum præclara studia referendi fore justum, & prope ab omnibus concessum arbitrarer, si infinitus forensium rerum labor, & ambitionis occupatio (4), decursu honorum (5), etiam ætatis flexu (6) constitisset. Quam spem cogitationum & consiliorum meorum, cum graves communium temporum (7), tum varii nostri casus (8) fefellerunt. Nam qui locus quietis & tran-

sulatus liber. A triumviris proscriptus, cum a satellitibus efflagitaret, ut ante filium interficeretur, filius ut ante patrem, uterque simul occisus est, anno U C DCCXI. ante Christum XLIII. *Appian. l* IV. *Bell Civ. Plut in Cic.* Idem.

(3) *Ac fuit tempus*) Nempe post consulatum, quem cepit anno U C. DCXCI ætatis suæ XLIV. quo tempore rebus maximis pro salute publica gestis, plurimisque jactatus periculis, reliquum vitæ tempus in otio perquam honesto traducere jure poterat *Idem*.

(4) *Et ambitionis occupatio*) Multum laboris sumebant candidati in ambiendis honoribus; obibant urbem & municipia; homines nominatim salutabant, prensabant, deducebant; ludis edendis, largienda clam pecunia suffragia populi captabant. Legit hic Hotomanus Observ lib I. cap. 5. *ut ambitionis occupatio*, hoc sensu, requiescendi initium justum futurum fuisse, si quemadmodum ambitionis & petendorum magistratuum occupatio decursu honorum: sic etiam infinitus forensium rerum labor ætatis ingravescentis flexu constitisset. *Idem*.

(5) *Decursu honorum*) Erant quidam quasi gradus honorum Romanis decurrendi A quæstura ad ædilitatem, hinc ad præturam & consulatum aspirabant. Cicero fuit augur, quæstor, ædilis, prætor, & proconsul Asiæ. *Id.*

(6) *Ætatis flexu*) senectutem intelligit. Ætas hominum & vita quasi stadium est: utque in stadio erat meta, ad quam cum pervenissent, non pergebant ulterius, sed flectebant currum, & ad eum, unde profecti erant, locum revertebantur: sic in vita senectus est instar metæ, ad quam ubi ventum est, vitæ cursus veluti flectitur, & ad interitum declinat. *Idem*.

(7) *Graves communium temporum*). Communia pericula, ut conjuratio Catilinæ *Idem*.

(8) *Varii nostri casus*) Plurimæ cum sceleratis civibus contentiones, cum Vatinio, cum P. Clodio, tribuno plebis, a quo ejectus est in exsilium. *Id.*

tranquillitatis pleniſſimus fore videbatur, in eo maximæ moles moleſtiarum (9), & turbulentiſſimæ tempeſtates exſtiterunt. Neque vero nobis cupientibus, atque exoptantibus fructus otii datus eſt ad eas artes, quibus a pueris dediti fuimus, celebrandas, inter noſque recolendas (10). Nam prima ætate (11) incidimus in ipſam perturbationem diſciplinæ veteris: & conſulatu devenimus in medium rerum (12) omnium certamen, atque diſcrimen: & hoc tempus omne (13) poſt conſulatum objecimus (14) iis fluctibus,

(9) *Moles moleſtiarum*) In verborum collatione neglexit hic diligentiam Cicero, ut in fragmentis Epiſtolarum: *res mihi invisa visa sunt:* & in Bruto cap 1. *parentis loco colere* Idem.

(10) *Inter noſque recolendas*) Trajecit copulandi particulam, maluitque, *inter noſque*, quam iſtuc, *& inter nos recolendas*, uſurpare: ne, quod in oratione vitioſum eſt, in heroici carminis finem decideret. Quæ componendi manifeſta diligentia, ut in foro & in curia celatur, ita in hoc ſcripti genere diſſimulari non debet Sunt qui legant, *Interque nos recolendas*, virtutis hujus ignari, qui neſciant auribus atque rationi cedere præcepta. *Strebaus*.

(11) *Prima ætate*) Anno U. C. DCLXVII. & conſequenti, cum Tullius ageret annum viceſimum, exarſere bella civilia Cinnæ, Marii, & Syllæ, qui contra priſtinum morem oppreſſa patriæ libertate, principatum invadere tentabant. *Pruſt*

(12) *In medium rerum* &c.) Conjurationem Catilinæ, quam ad excidium urbis erumpentem exſtinxit ſingulari prudentia Tullius conſul anno U. C. DCXCI *Idem*.

(13) *Et hoc tempus omne*) Hos de Oratore Dialogos Cicero ſcripſiſſe putatur anno ætatis ſuæ 58., & U C 698, ſecundo vero anno poſt ejus reditum, cum Clodianorum furore actus in exſilium ceſſiſſet. *Pearcius*.

(14) *Poſt conſulatum objecimus*) Cicero poſt geſtum conſulatum gravem perditorum civium invidiam ſuſtinuit. Accuſatus eſt a P. Clodio, tribuno plebis, quod Lentulum, Cethegum, & alios conjurationis cum Catilina ſocios interfici juſſiſſet, quaſi præter jus faſque cives indicta cauſa e medio ſuſtuliſſet. Tueri ſe poterat opibus amicorum; at abire maluit in exſilium, quam ſua cauſa viros probos in periculum adducere. Statim domus ejus a Clodio diruta, bona publicata; atque ii ſunt fluctus, quibus cum eripuiſſet patriam, pæne ipſe ſubmerſus eſt. Paucis poſt menſibus, annitente præcipue Pompejo, revocatus eſt, eodem, quo expulſus fuerat, anno, qui fuit U. C DCXCVI. ante Chriſtum LVIII. *Cicero*, *Plutarchus*, &c. Ac paulo poſt, ſedatis tempeſtatibus, hos ad Q. Fratrem libros ſcribit. *Pruſt*.

bus, qui, per nos a communi peſte (15) depulſi, in noſmetipſos redundarunt. Sed tamen in his vel aſperitatibus rerum, vel anguſtiis temporis, obſequar ſtudiis noſtris: &, quantum mihi vel fraus inimicorum, vel cauſæ amicorum, vel reſpublica tribuet otii, ad ſcribendum potiſſimum conferam. Tibi vero, frater, neque hortanti deero, neque roganti. Nam neque auctoritate quiſquam apud me plus valere te poteſt, neque voluntate.

II. Ac mihi repetenda eſt veteris cujuſdam memoriæ non ſane ſatis explicata recordatio, ſed, ut arbitror, apta ad id, quod requiris, ut cognoſcas, quæ viri omnium eloquentiſſimi, clariſſimique ſenſerint de omni ratione dicendi. Vis enim, ut mihi ſæpe dixiſti; quoniam quæ pueris, aut adoleſcentulis nobis ex commentariolis noſtris (16) inchoata, ac rudia exciderunt, vix hac ætate digna, & hoc uſu, quem ex cauſis, quas diximus, tot tantiſque conſecuti ſumus; aliquid iiſdem de rebus politius a nobis, perfectiuſque proferri: ſoleſque nonnunquam hac de re a me in diſputationibus noſtris diſſentire, quod ego prudentiſſimorum (17) hominum artibus eloquentiam contineri ſtatuam; tu autem illam ab elegantia doctrinæ ſegregandam putes, & in quodam ingenii atque exercitationis genere ponendam.

Ac

(15) *Peſte*) Redundare vocem illam cenſet Lambinus, & per commune. τὸ κοινὸν, quod dicunt Græci, remp. ſignificat. *Id.*

(16) *Ex commentariolis noſtris*) Libros de Inventione ſub annum ætatis viceſimum Cicero ſcripſerat, rudes & impolitos, ſi cum his conferantur. Porro commentarius, liber eſt, in quem referimus breviter aliquid memoriæ cauſa. *Idem*

(17) *Prudentiſſimorum*) Hoc eſt, doctiſſimorum, vel (ut Noſter loquitur in ſequenti ſententia) eorum, qui habent *elegantiam doctrinæ*: ſæpius in hoc opere doctos diſertis, & *prudentiam eloquentiæ* oppoſuit: & hic per *prudentiſſimos* intelligi voluit eos, qui omnibus artibus, ſc. Philoſophia, jure civili, &c. inſtructi eſſent Sic l 1. c. 49. *Prudentia rerum magnarum magis, quam dicendi arte nititur* Lib. 3. c. 35. *Malim equidem indiſertam* prudentiam, *quam ſtultitiam loquacem*. Et l. 1. c. 14. *Sine ſummo rerum civilium cognitione & prudentia. Pearcius.*

Ac mihi quidem sæpenumero in summos homines, ac summis ingeniis præditos intuenti, quærendum esse visum est, quid esset, cur plures in omnibus artibus, quam in dicendo admirabiles exstitissent. Nam, quocunque te animo, & cogitatione converteris, permultos excellentes in quoque genere videbis, non mediocrium artium (18), sed prope maximarum (19). Quis enim est, qui, si clarorum hominum scientiam, rerum gestarum vel utilitate vel magnitudine metiri velit, non anteponat oratori imperatorem (20)? Quis autem dubitet, quin belli duces ex hac una civitate præstantissimos pæne innumerabiles (21), in dicendo autem excellentes vix paucos proferre possimus? Jam vero consilio, ac sapientia qui regere, ac gubernare rempublicam possent, multi nostra, plures patrum memoria, atque etiam majorum exstiterunt: cum boni perdiu nulli, vix autem singulis (22) ætatibus singuli tolerabiles oratores invenirentur. Ac, ne quis

(18) *Mediocrium artium*) In pictura Xeuxis, Apelles, Protogenes: in statuaria Polycletus, Phidias, Lysippus: alii in aliis excelluere. *Prust.*

(19) *Prope maximarum*) In arte imperatoria maximi quique duces tum Græci, tum Romani: in Mathematica, Euclides & Archimedes: in Medicis, Hippocrates, ejusque filius, Thessalus, Prodicus, Polybius, Dexippus, Hippocratis discipuli, &, qui secundas ab Hippocrate tenuit, Diocles, nomen suum commendarunt. De Philosophis dicetur infra. *Idem.*

(20) *Imperatorem*) Romanæ reipub. temporibus hoc nomen ducem significavit, qui rem contra hostes bene ac feliciter gereret: postea illis tributum est, qui rerum summo jure soli potirentur. *Idem.*

(21) *Pæne innumerabiles*) Ut Manlios, Camillos, Fabios, Decios, Scipiones, Catones, &c. *Idem.*

(22) *Vix autem singulis*, &c) Plurimos quidem oratores ad incendendam eloquentiæ cupiditatem enumerat in Bruto Tullius, sed adeo non excellentes libri, ut sub finem dicat, vix singulis ætatibus binos oratores laudabiles exstitisse. Et vero per quingentos & quinquaginta prope annos nullus Romæ fuit orator. Primus omnium, ut ex Q. Ennio refert Cicero in Bruto, eloquens fuit, & habitus est M. Cornelius Cethegus, qui collega P. Sempronio Tuditano consulatum gessit anno U. C. DL. ante Christum CCIV. *Idem.*

forte cum aliis ſtudiis, que reconditis in artibus, atque in quadam varietate literarum verſentur, magis hanc dicendi rationem, quam cum imperatoris laude, aut cum boni ſenatoris prudentia comparandam putet; convertat animum ad ea ipſa artium genera, circumſpiciatque qui in iis floruerint, quamque multi: ſic facillime, quanta oratorum ſit, ſemperque fuerit paucitas, judicabit.

III. Neque enim te fugit, laudatarum artium omnium procreatricem quandam, & quaſi parentem eam, quam φιλοσοφίαν Græci vocant, ab hominibus doctiſſimis judicari; in qua difficile eſt enumerare (23), quot viri, quanta ſcientia, quantaque in ſuis ſtudiis varietate, & copia fuerint: qui non una aliqua in re ſeparatim elaborarint, ſed omnia (24), quæcunque * eſſent, vel ſcientiæ pervestigatione, vel diſſerendi ratione comprehenderent. Quis ignorat, ii, qui mathematici (25) vo-

(23) *Difficile eſt enumerare*) Ut omittam Pythagoram, Socratem, & alios vel antiquiores, vel minus nobiles, præcipuæ Philoſophorum ſectæ fuerunt omnino decem. Academica, quæ fuit triplex, vetus Platonem habet auctorem, media Arceſilaum, nova Lacidem, aut ut alii volunt, Carneadem & Clitomachum. Sunt etiam qui quartam addunt Academiam, a Philone & Charmida inſtitutam, ut refert Sextus. Cyrenaica fluxit ab Ariſtippo Cyrenæo, Eliaca a Phædone Elienſi, Megarica ab Euclide Megarenſi, Cynica ab Antiſthene Athenienſi, Eretrica a Menedemo Eretriate, Dialectica a Clitomacho Calchedonio, Peripatetica ab Ariſtotele Stagyrita, Stoica a Zenone Citieo, Epicurea ab Epicuro Athenienſi. Quorum omnium diverſas iiſdem de rebus opiniones colligere infinitum eſſet. Vide Clementem Alexandrinum lib. I. Stromatum. *Idem*.

(24) *Sed omnia*) Gorgias Leontinus philoſophus ad omnia, de quibus quiſque audire vellet, paratum ſe denunciabat. Carneades item philoſophus eloquentiæ præſidio quicquid vellet, vel ab invitis extorquere poterat. *Idem*.

* *Eſſent*) Man. Grut. *poſſent*.

(25) *Mathematici*) Si unam vim nominis attendamus, Mathematicus eum ſignificat, qui doctrinam aliquam tenet; nam ἀπὸ τοῦ μανθάνειν, *a diſcendo* dicitur; proprie tamen mathematici nomen cadit in eos, qui diſciplinis Aſtrologiæ, Geometriæ, Arithmeticæ, Muſicæ, &c. operam dant, quaſi illæ ſolæ plane diſcantur, quippe quæ certiſſimis demonſtrationibus innitantur, non, ut pleræque aliæ, ſola opinione conſtent. *Idem*.

vocantur, quanta in obſcuritate rerum, & quam recondita in arte, & multiplici, ſubtilique verſentur? quo tamen in genere ita multi perfecti (26) homines exſtiterunt, ut nemo fere ſtuduiſſe ei ſcientiæ vehementius videatur, quin, quod voluerit, conſecutus ſit. Quis muſicis (27), quis huic ſtudio literarum, quod profitentur ii, qui grammatici vocantur, penitus ſe dedidit, quin omnem illarum artium pæne infinitam vim, & materiam, ſcientia, & cogitatione comprehenderit? Vere mihi hoc videor eſſe dicturus, ex omnibus iis, qui in harum artium ſtudiis liberaliſſimis ſint, doctriniſque verſati, minimam copiam poetarum (28) egregiorum exſtitiſſe: atque in hoc ipſo numero, in quo perraro exoritur aliquis excellens, ſi diligenter & ex noſtrorum, & ex Græcorum copia comparare voles, multo tamen pauciores oratores, quam poetæ boni reperientur. Quod hoc etiam mirabilius debet videri, quia cæterarum artium ſtudia fere reconditis atque abditis e fontibus hauriuntur: dicendi autem omnis ratio in medio poſita, communi quodam in uſu, atque in hominum more & ſermone verſatur; ut in cæteris id maxime excellat, quod longiſſime ſit ab imperitorum intelligentià, ſenſuque disjunctum: in dicendo autem vitium vel maximum ſit a vulgari genere orationis, atque a conſuetudine communis ſenſus abhorrere.

IV.

(26) *Ita multi perfecti*) Præter Euclidem & Archimedem, artis principes, inter mathematicos claruere Archytas Tarentinus, Eudoxus Gnidius, &c *Idem*.

(27) *Quis muſicis*) Cujus artis peritiſſimi fuere Ariſtoxenus cognomento Muſicus, Xenophilus, Alcidamas Eliates, &c *Idem*.

(28) *Minimam copiam poetarum*) Ante Ciceronis tempora multi quidem poetæ, ſed pauci fuerunt excellentes. Et in Græcis quidem, heroici, Homerus tantum & Heſiodus; lyrici, Pindarus, Anacreon; comici, Ariſtophanes, Menander; tragici, Euripides & Sophocles principatum obtinuere. Ex Latinis autem, nonniſi Q. Ennius, heroicus & tragicus: Lucilius ſatyricus, Plautus, ac Terentius, & alii pauculi nomen ſuum commendarunt, *Idem*.

IV. Ac ne illud quidem vere dici poteſt, aut plures cæteris artibus inſervire, aut majore delectatione, aut ſpe uberiore, aut præmiis ad perdiſcendum amplioribus commoveri. Atque ut omittam Græciam, quæ ſemper eloquentiæ princeps eſſe voluit, atque illas omnium doctrinarum inventrices (29) Athenas, in quibus ſumma dicendi vis & inventa eſt, & perfecta: in hac ipſa civitate profecto nulla unquam vehementius, quam eloquentiæ ſtudia viguerunt. Nam poſteaquam, imperio omnium gentium (30) conſtituto, diuturnitas pacis otium confirmavit, nemo fere laudis cupidus adoleſcens non ſibi ad dicendum ſtudio omni enitendum putavit. Ac primo quidem totius rationis ignari (31), qui neque exercitationis ullam viam, neque aliquod præceptum artis eſſe arbitrarentur, tantum, quantum ingenio & cogitatione poterant, conſequebantur. Poſt autem, auditis oratoribus Græcis, cognitiſque eorum literis, adhibitiſque doctoribus, incredibili quodam noſtri homines dicendi ſtudio flagraverunt. Excitabat eos magnitudo & varietas, multitudoque in omni genere cauſarum, ut ad eam doctrinam,

quam

(29) *Omnium doctrinarum inventrices*) Non ingenuarum modo, ſed etiam illiberalium artium ferunt inventores fuiſſe Athenienſes. *Primi lanificii, & olei, & vini uſum docuere. Arare quoque & ſerere frumenta glandem veſcentibus monſtrarunt. Litera certe, ac facundia, & hic civilis ordo diſciplinæ veluti templum Athenas habent*. Juſtinus lib. 11. cap 6. Nihilominus ab Hebræis, Ægyptiis, & Chaldæis artes fluxiſſe ad Athenienſes apud eruditos conſtat, & egregia inductione demonſtrat Clemens Alexandrinus lib. 1. Stromatum. *Idem*.

(30) *Imperio omnium gentium*) Celeberrimas gentes, non tamen omnes, Romani ſubegere. In Oriente, Parthi ſemper indomiti. Septentrionem verſus, ultra Albim Romanum imperium nunquam extenſum eſt: nedum ante Ciceronis ætatem fuiſſet toto orbe conſtitutum. Itaque vel hic utitur hyperbole Tullius, vel civium ſuorum auribus ſervit potius quam veritati. *Idem*.

(31) *Totius rationis ignari*) Suetonius libro de claris rhetoribus rhetoricam apud Romanos perinde ac grammaticam difficilius receptam, immo vetere ſenatuſconſulto philoſophos & rhetores ex urbe ejectos dicit, C. Fannio Strabone, M. Valerio Meſſala Coſſ. anno U. C. DXCIV, ante Chriſtum CLX. *Idem*.

quam suo quisque studio assecutus esset, adjungeretur usus frequens, qui omnium magistrorum præcepta superaret. Erant autem huic studio maxima, quæ nunc quoque sunt, exposita præmia, vel ad gratiam, vel ad opes, vel ad dignitatem. Ingenia (32) vero (ut multis rebus possumus judicare) nostrorum hominum multum cæteris hominibus omnium gentium præstiterunt. Quibus de causis, quis non jure miretur, ex omni memoria ætatum, temporum, civitatum, tam exiguum oratorum numerum inveniri? Sed nimirum majus est hoc quiddam, quam homines opinantur, & pluribus ex artibus studiisque collectum.

V. Quis enim aliud in maxima discentium multitudine, summa magistrorum copia, præstantissimis hominum ingeniis, infinita causarum varietate, amplissimis eloquentiæ propositis præmiis, esse causæ putet, nisi rei quandam incredibilem magnitudinem, ac difficultatem? Est enim & scientia comprehendenda rerum plurimarum, sine qua verborum volubilitas inanis atque irridenda est: & ipsa oratio conformanda non solum electione, sed etiam constructione verborum: & omnes animorum motus, quos hominum generi rerum natura tribuit, penitus pernoscendi, quod omnis vis ratioque dicendi, in eorum, qui audiunt, mentibus, aut sedandis, aut excitandis, expromenda est. Accedat eodem oportet lepos quidam, facetiæque, & eruditio libero digna, celeritasque & brevitas & respondendi, & lacessendi, subtili venustate, atque urbanitate conjuncta. Tenenda præterea est omnis antiquitas, exemplorumque vis: neque legum, aut juris civilis scientia negligenda est. Nam quid ego de actione

(32) *Ingenia*) *Nihil præcepta atque artes valent, nisi adjuvante natura*, inquit Fabius in proœmio libri primi. *Quapropter ei, cui deerit ingenium, non magis hæc de eloquentia scripta sunt, quam de agrorum cultu sterilibus terris*. Idem.

actione ipsa plura dicam? quæ motu corporis, quæ gestu, quæ vultu, quæ vocis conformatione, ac varietate moderanda est: quæ sola per se ipsa quanta sit, histrionum (33) levis ars & scena (34) declarat: in qua cum omnes in oris, & vocis, & motus moderatione elaborent, quis ignorat, quam pauci sint, fuerintque, quos animo æquo spectare possimus? Quid dicam de thesauro rerum omnium memoria, quæ nisi custos inventis, cogitatisque rebus, & verbis adhibeatur, intelligimus, omnia, etiam si præclarissima fuerint, in oratore peritura?

Quamobrem mirari desinamus, quæ causa sit eloquentium paucitatis, cum ex iis rebus universis eloquentia constet, quibus in singulis elaborare permagnum est; hortemurque potius liberos nostros, cæterosque, quorum gloria nobis & dignitas cara est,, ut animo rei magnitudinem complectantur, neque iis aut præceptis, aut magistris, aut exercitationibus, quibus utuntur omnes, sed aliis quibusdam se id, quod expetunt, consequi posse confidant.

VI. Ac mea quidem sententia nemo poterit esse omni laude cumulatus orator, nisi erit omnium rerum magnarum, atque artium scientiam consecutus. Etenim ex rerum cognitione efflorescat, & redundet oportet oratio: quæ, nisi subest res ab oratore percepta & cognita, inanem quandam habet elocutionem, & pæne puerilem. Neque vero ego hoc tantum oneris imponam

(33) *Histrionum*) De quibus in libro III. ad Heren. *Idem*.

(34) *Scena*) In theatro scena erat sive tentorium, sive tabernaculum, sive quæsitum frondibus umbraculum. Scenæ tragicæ, quibus ancipites principum casus exhibebantur, columnis, signis, ac regia magnificentia exornabantur pro dignitate argumenti. Comicæ privatarum ædium speciem referebant. Satyricæ mutuo nexis arboribus, montibus, speluncis, aliisque rebus agrestibus, instar topiarii operis, deformabantur. *Vitruvius*. Idem.

nam nostris præsertim oratoribus, in hac tantæ occupatione urbis, ac vitæ, nihil ut iis putem licere nescire: quamquam vis oratoris, professioque ipsa bene dicendi, hoc suscipere, ac polliceri videatur, ut omni de re (35), quæcunque sit proposita, ab eo ornate, copioseque dicatur. Sed quia non dubito, quin hoc plerisque immensum, infinitumque videatur, & quod Græcos homines non solum ingenio, & doctrina, sed etiam otio, studioque abundantes, partitionem quandam artium fecisse video, neque in universo genere singulos elaborasse, sed seposuisse a cæteris dictionibus eam partem dicendi, quæ in forensibus disceptationibus judiciorum, aut deliberationum versaretur, & id unum genus oratori reliquisse; non complectar in his libris amplius, quam quod huic generi, re quæsita, & multum disputata, summorum hominum prope consensu est tributum: repetamque non ab incunabulis nostræ veteris puerilisque doctrinæ quendam ordinem præceptorum, sed ea, quæ quondam accepi in nostrorum hominum eloquentissimorum, & omni dignitate principum, disputatione esse versata: non quod illa contemnam, quæ Græci, dicendi artifices, & doctores reliquerunt; sed cum illa pateant, in promptuque sint omnibus, neque ea interpretatione mea aut ornatius explicari, aut planius exprimi possint, dabis hanc veniam, mi frater, ut opinor, ut eorum, quibus summa dicendi laus a nostris hominibus concessa est, auctoritatem Græcis anteponam.

VII. Cum igitur vehementius inveheretur (36) in

(35) *Omni de re*) Quod Gorgias Leontinus, aliique nonnulli sophistæ Græci facere se posse jactitabant. *Idem*.

(36) *Cum igitur vehementius inveheretur*) C. Sempronius Gracchus, tribunus plebis, anno U. C. DCXXXII. legem tulerat, qua judicia publica a senatu, penes quem a regum tempore fuerant, quasi ab his non satis caste exercerentur, transferrentur ad equites Ro-

republica, cum & honoribus, & rerum gestarum gloria florerent, eum vitæ cursum tenere potuerunt, ut vel in negotio sine periculo, vel in otio cum dignitate esse possent. Ac fuit tempus (3) illud, cum mihi quoque initium requiescendi, atque animum ad utriusque nostrum præclara studia referendi fore justum, & prope ab omnibus concessum arbitrarer, si infinitus forensium rerum labor, & ambitionis occupatio (4), decursu honorum (5), etiam ætatis flexu (6) constitisset. Quam spem cogitationum & consiliorum meorum, cum graves communium temporum (7), tum varii nostri casus (8) fefellerunt. Nam qui locus quietis & tran-

sulatus liber. A triumviris proscriptus, cum a satellitibus efflagitaret, ut ante filium interficeretur, filius ut ante patrem, uterque simul occisus est, anno U C DCCXI. ante Christum XLIII. *Appian. l* IV. *Bell Civ. Plut in Cic.* Idem.

(3) *Ac fuit tempus*) Nempe post consulatum, quem cepit anno U C. DCXCI ætatis suæ XLIV. quo tempore rebus maximis pro salute publica gestis, plurimisque jactatus periculis, reliquum vitæ tempus in otio perquam honesto traducere jure poterat *Idem*.

(4) *Et ambitionis occupatio*) Multum laboris sumebant candidati in ambiendis honoribus; obibant urbem & municipia; homines nominatim salutabant, prensabant, deducebant; ludis edendis, largienda clam pecunia suffragia populi captabant. Legit hic Horomanus Observ lib I. cap. 5. *ut ambitionis occupatio*, hoc sensu, requiescendi initium justum futurum fuisse, si quemadmodum ambitionis & petendorum magistratuum occupatio decursu honorum: sic etiam infinitus forensium rerum labor ætatis ingravescentis flexu constitisset. *Idem*.

(5) *Decursu honorum*) Erant quidam quasi gradus honorum Romanis decurrendi A quæstura ad ædilitatem, hinc ad præturam & consulatum aspirabant. Cicero fuit augur, quæstor, ædilis, prætor. & proconsul Asiæ. *Id.*

(6) *Ætatis flexu*) senectutem intelligit. Ætas hominum & vita quasi stadium est: utque in stadio erat meta, ad quam cum pervenissent, non pergebant ulterius, sed flectebant currum, & ad eum, unde profecti erant, locum revertebantur: sic in vita senectus est instar metæ, ad quam ubi ventum est, vitæ cursus veluti flectitur, & ad interitum declinat. *Idem*.

(7) *Graves communium temporum*). Communia pericula, ut conjuratio Catilinæ *Idem*.

(8) *Varii nostri casus*) Plurimæ cum sceleratis civibus contentiones, cum Vatinio, cum P. Clodio, tribuno plebis, a quo ejectus est in exsilium. *Id.*

tranquillitatis plenissimus fore videbatur, in eo maximæ moles molestiarum (9). & turbulentissimæ tempestates exstiterunt. Neque vero nobis cupientibus, atque exoptantibus fructus otii datus est ad eas artes, quibus a pueris dediti fuimus, celebrandas, inter nosque recolendas (10). Nam prima ætate (11) incidimus in ipsam perturbationem disciplinæ veteris: & consulatu devenimus in medium rerum (12) omnium certamen, atque discrimen: & hoc tempus omne (13) post consulatum objecimus (14) iis fluctibus,

(9) *Moles molestiarum*) In verborum collatione neglexit hic diligentiam Cicero, ut in fragmentis Epistolarum: *res mihi invisa visa sunt:* & in Bruto cap 1. *parentis loco colere* Idem.

(10) *Inter nosque recolendas*) Trajecit copulandi particulam, maluitque, *inter nosque*, quam istuc, *& inter nos recolendas*, usurpare: ne, quod in oratione vitiosum est, in heroici carminis finem decideret. Quæ componendi manifesta diligentia, ut in foro & in curia celatur, ita in hoc scripti genere dissimulari non debet Sunt qui legant, *Interque nos recolendas*, virtutis hujus ignari, qui nesciant auribus atque rationi cedere præcepta. *Strebaus*.

(11) *Prima ætate*) Anno U. C. DCLXVII. & consequenti, cum Tullius ageret annum vicesimum, exarsere bella civilia Cinnæ, Marii, & Syllæ, qui contra pristinum morem oppressa patriæ libertate, principatum invadere tentabant. *Prust*

(12) *In medium rerum* .&c.) Conjurationem Catilinæ, quam ad excidium urbis erumpentem exstinxit singulari prudentia Tullius consul anno U. C. DCXCI *Idem*.

(13) *Et hoc tempus omne*) Hos de Oratore Dialogos Cicero scripsisse putatur anno ætatis suæ 58., & U C 698, secundo vero anno post ejus reditum, cum Clodianorum furore actus in exsilium cessisset. *Pearcius*.

(14) *Post consulatum objecimus*) Cicero post gestum consulatum gravem perditorum civium invidiam sustinuit. Accusatus est a P. Clodio, tribuno plebis, quod Lentulum. Cethegum, & alios conjurationis cum Catilina socios interfici jussisset, quasi præter jus fasque cives indicta causa e medio sustulisset. Tueri se poterat opibus amicorum; at abire maluit in exsilium, quam sua causa viros probos in periculum adducere. Statim domus ejus a Clodio diruta, bona publicata; atque ii sunt fluctus, quibus cum eripuisset patriam, pæne ipse submersus est Paucis post mensibus, annitente præcipue Pompejo, revocatus est, eodem, quo expulsus fuerat, anno, qui fuit U. C DCXCVI. ante Christum LVIII. *Cicero*, *Plutarchus*, &c. Ac paulo post, sedatis tempestatibus, hos ad Q. Fratrem libros scribit. *Prust*.

Ac mihi quidem ſæpenumero in ſummos homines, ac ſummis ingeniis præditos intuenti, quærendum eſſe viſum eſt, quid eſſet, cur plures in omnibus artibus, quam in dicendo admirabiles exſtitiſſent. Nam, quocunque te animo, & cogitatione converteris, permultos excellentes in quoque genere videbis, non mediocrium artium (18), ſed prope maximarum (19). Quis enim eſt, qui, ſi clarorum hominum ſcientiam, rerum geſtarum vel utilitate vel magnitudine metiri velit, non anteponat oratori imperatorem (20)? Quis autem dubitet, quin belli duces ex hac una civitate præſtantiſſimos pæne innumerabiles (21), in dicendo autem excellentes vix paucos proferre poſſimus? Jam vero conſilio, ac ſapientia qui regere, ac gubernare rempublicam poſſent, multi noſtra, plures patrum memoria, atque etiam majorum exſtiterunt: cum boni perdiu nulli, vix autem ſingulis (22) ætatibus ſinguli tolerabiles oratores invenirentur. Ac, ne quis

(18) *Mediocrium artium*) In pictura Xeuxis, Apelles, Protogenes: in ſtatuaria Polycletus, Phidias, Lyſippus: alii in aliis excelluere. *Pruſt.*

(19) *Prope maximarum*) In arte imperatoria maximi quique duces tum Græci, tum Romani: in Mathematica, Euclides & Archimedes: in Medicis, Hippocrates, ejuſque filius, Theſſalus, Prodicus, Polybius, Dexippus, Hippocratis diſcipuli, &, qui ſecundas ab Hippocrate tenuit, Diocles, nomen ſuum commendarunt. De Philoſophis dicetur infra. *Idem*.

(20) *Imperatorem*) Romanæ reipub. temporibus hoc nomen ducem ſignificavit, qui rem contra hoſtes bene ac feliciter gereret: poſtea illis tributum eſt, qui rerum ſummo jure ſoli potirentur. *Idem*.

(21) *Pæne innumerabiles*) Ut Manlios, Camillos, Fabios, Decios, Scipiones, Catones, &c. *Idem*.

(22) *Vix autem ſingulis*, &c) Plurimos quidem oratores ad incendendam eloquentiæ cupiditatem enumerat in Bruto Tullius, ſed adeo non excellentes libri, ut ſub finem dicat, vix ſingulis ætatibus binos oratores laudabiles exſtitiſſe. Et vero per quingentos & quinquaginta prope annos nullus Romæ fuit orator. Primus omnium, ut ex Q. Ennio refert Cicero in Bruto, eloquens fuit, & habitus eſt M. Cornelius Cethegus, qui collega P. Sempronio Tuditano conſulatum geſſit anno U. C. DL. ante Chriſtum CCIV. *Idem*.

forte cum aliis ſtudiis, que reconditis in artibus, atque in quadam varietate literarum verſentur, magis hanc dicendi rationem, quam cum imperatoris laude, aut cum boni ſenatoris prudentia comparandam putet; convertat animum ad ea ipſa artium genera, circumſpiciatque qui in iis floruerint, quamque multi: ſic facillime, quanta oratorum ſit, ſemperque fuerit paucitas, judicabit.

III. Neque enim te fugit, laudatarum artium omnium procreatricem quandam, & quaſi parentem eam, quam φιλοσοφίαν Græci vocant, ab hominibus doctiſſimis judicari; in qua difficile eſt enumerare (23), quot viri, quanta ſcientia, quantaque in ſuis ſtudiis varietate, & copia fuerint: qui non una aliqua in re ſeparatim elaborarint, ſed omnia (24), quæcunque * eſſent, vel ſcientiæ pervestigatione, vel diſſerendi ratione comprehenderent. Quis ignorat, ii, qui mathematici (25) vo-

(23) *Difficile eſt enumerare*) Ut omittam Pythagoram, Socratem, & alios vel antiquiores, vel minus nobiles, præcipuæ Philoſophorum ſectæ fuerunt omnino decem. Academica, quæ fuit triplex, vetus Platonem habet auctorem, media Arceſilaum, nova Lacidem, aut ut alii volunt, Carneadem & Clitomachum. Sunt etiam qui quartam addunt Academiam, a Philone & Charmida inſtitutam, ut refert Sextus. Cyrenaica fluxit ab Ariſtippo Cyrenæo, Eliaca a Phædone Elienſi, Megarica ab Euclide Megarenſi, Cynica ab Antiſthene Athenienſi, Eretrica a Menedemo Eretriate, Dialectica a Clitomacho Calchedonio, Peripatetica ab Ariſtotele Stagyrita, Stoica a Zenone Citieo, Epicurea ab Epicuro Athenienſi. Quorum omnium diverſas iiſdem de rebus opiniones colligere infinitum eſſet. Vide Clementem Alexandrinum lib. I. Stromatum. *Idem*.

(24) *Sed omnia*) Gorgias Leontinus philoſophus ad omnia, de quibus quiſque audire vellet, paratum ſe denunciabat. Carneades item philoſophus eloquentiæ præſidio quicquid vellet, vel ab invitis extorquere poterat. *Idem*.

* *Eſſent*) Man. Grut. *poſſent*.

(25) *Mathematici*) Si unam vim nominis attendamus, Mathematicus eum ſignificat, qui doctrinam aliquam tenet; nam ἀπὸ τοῦ μανθάνειν, *a diſcendo* dicitur; proprie tamen mathematici nomen cadit in eos, qui diſciplinis Aſtrologiæ, Geometriæ, Arithmeticæ, Muſicæ, &c. operam dant, quaſi illæ ſolæ plane diſcantur, quippe quæ certiſſimis demonſtrationibus innitantur, non, ut pleræque aliæ, ſola opinione conſtent. *Idem*.

vocantur, quanta in obscuritate rerum, & quam recondita in arte, & multiplici, subtilique versentur? quo tamen in genere ita multi perfecti (26) homines exstiterunt, ut nemo fere studuisse ei scientiæ vehementius videatur, quin, quod voluerit, consecutus sit. Quis musicis (27), quis huic studio literarum, quod profitentur ii, qui grammatici vocantur, penitus se dedidit, quin omnem illarum artium pæne infinitam vim, & materiam, scientia, & cogitatione comprehenderit? Vere mihi hoc videor esse dicturus, ex omnibus iis, qui in harum artium studiis liberalissimis sint, doctrinisque versati, minimam copiam poetarum (28) egregiorum exstitisse: atque in hoc ipso numero, in quo perraro exoritur aliquis excellens, si diligenter & ex nostrorum, & ex Græcorum copia comparare voles, multo tamen pauciores oratores, quam poetæ boni reperientur. Quod hoc etiam mirabilius debet videri, quia cæterarum artium studia fere reconditis atque abditis e fontibus hauriuntur: dicendi autem omnis ratio in medio posita, communi quodam in usu, atque in hominum more & sermone versatur; ut in cæteris id maxime excellat, quod longissime sit ab imperitorum intelligentià, sensuque disjunctum: in dicendo autem vitium vel maximum sit a vulgari genere orationis, atque a consuetudine communis sensus abhorrere.

IV.

(26) *Ita multi perfecti*) Præter Euclidem & Archimedem, artis principes, inter mathematicos claruere Archytas Tarentinus, Eudoxus Gnidius, &c *Idem*.

(27) *Quis musicis*) Cujus artis peritissimi fuere Aristoxenus cognomento Musicus. Xenophilus, Alcidamas Eliates, &c *Idem*.

(28) *Minimam copiam poetarum*) Ante Ciceronis tempora multi quidem poetæ, sed pauci fuerunt excellentes. Et in Græcis quidem, heroici, Homerus tantum & Hesiodus; lyrici, Pindarus, Anacreon; comici, Aristophanes, Menander; tragici, Euripides & Sophocles principatum obtinuere. Ex Latinis autem, nonnisi Q. Ennius, heroicus & tragicus: Lucilius satyricus, Plautus, ac Terentius, & alii pauculi nomen suum commendarunt. *Idem*.

IV. Ac ne illud quidem vere dici poteft, aut plures cæteris artibus infervire, aut majore delectatione, aut fpe uberiore, aut præmiis ad perdifcendum amplioribus commoveri. Atque ut omittam Græciam, quæ femper eloquentiæ princeps effe voluit, atque illas omnium doctrinarum inventrices (29) Athenas, in quibus fumma dicendi vis & inventa eft, & perfecta: in hac ipfa civitate profecto nulla unquam vehementius, quam eloquentiæ ftudia viguerunt. Nam pofteaquam, imperio omnium gentium (30) conftituto, diuturnitas pacis otium confirmavit, nemo fere laudis cupidus adolefcens non fibi ad dicendum ftudio omni enitendum putavit. Ac primo quidem totius rationis ignari (31), qui neque exercitationis ullam viam, neque aliquod præceptum artis effe arbitrarentur, tantum, quantum ingenio & cogitatione poterant, confequebantur. Poft autem, auditis oratoribus Græcis, cognitifque eorum literis, adhibitifque doctoribus, incredibili quodam noftri homines dicendi ftudio flagraverunt. Excitabat eos magnitudo & varietas, multitudoque in omni genere caufarum, ut ad eam doctrinam, quam

(29) *Omnium doctrinarum inventrices*) Non ingenuarum modo, fed etiam illiberalium artium ferunt inventores fuiffe Athenienfes. *Primi lanificii, & olei, & vini ufum docuere. Arare quoque & ferere frumenta glandem vefcentibus monftrarunt. Litera certe, ac facundia, & hic civilis ordo difciplina veluti templum Athenas habent.* Juftinus lib. II. cap 6. Nihilominus ab Hebræis, Ægyptiis, & Chaldæis artes fluxiffe ad Athenienfes apud eruditos conftat, & egregia inductione demonftrat Clemens Alexandrinus lib. 1. Stromatum. *Idem.*

(30) *Imperio omnium gentium*) Celeberrimas gentes, non tamen omnes, Romani fubegere. In Oriente, Parthi femper indomiti. Septentrionem verfus, ultra Albim Romanum imperium nunquam extenfum eft: nedum ante Ciceronis ætatem fuiffet toto orbe conftitutum. Itaque vel hic utitur hyperbole Tullius, vel civium fuorum auribus fervit potius quam veritati. *Idem.*

(31) *Totius rationis ignari*) Suetonius libro de claris rhetoribus rhetoricam apud Romanos perinde ac grammaticam difficilius receptam, immo vetere fenatufconfulto philofophos & rhetores ex urbe ejectos dicit, C. Fannio Strabone, M. Valerio Meffala Coff. anno U. C. DXCIV. ante Chriftum CLX. *Idem.*

quam suo quisque studio assecutus esset, adjungeretur usus frequens, qui omnium magistrorum præcepta superaret. Erant autem huic studio maxima, quæ nunc quoque sunt, exposita præmia, vel ad gratiam, vel ad opes, vel ad dignitatem. Ingenia (32) vero (ut multis rebus possumus judicare) nostrorum hominum multum cæteris hominibus omnium gentium præstiterunt. Quibus de causis, quis non jure miretur, ex omni memoria ætatum, temporum, civitatum, tam exiguum oratorum numerum inveniri? Sed nimirum majus est hoc quiddam, quam homines opinantur, & pluribus ex artibus studiisque collectum.

V. Quis enim aliud in maxima discentium multitudine, summa magistrorum copia, præstantissimis hominum ingeniis, infinita causarum varietate, amplissimis eloquentiæ propositis præmiis, esse causæ putet, nisi rei quandam incredibilem magnitudinem, ac difficultatem? Est enim & scientia comprehendenda rerum plurimarum, sine qua verborum volubilitas inanis atque irridenda est: & ipsa oratio conformanda non solum electione, sed etiam constructione verborum: & omnes animorum motus, quos hominum generi rerum natura tribuit, penitus pernoscendi, quod omnis vis ratioque dicendi, in eorum, qui audiunt, mentibus, aut sedandis, aut excitandis, expromenda est. Accedat eodem oportet lepos quidam, facetiæque, & eruditio libero digna, celeritasque & brevitas & respondendi, & lacessendi, subtili venustate, atque urbanitate conjuncta. Tenenda præterea est omnis antiquitas, exemplorumque vis: neque legum, aut juris civilis scientia negligenda est. Nam quid ego de actione

(32) *Ingenia*) *Nihil præcepta atque artes valent, nisi adjuvante natura*, inquit Fabius in proœmio libri primi. *Quapropter ei, cui deerit ingenium, non magis hæc* de eloquentia *scripta sunt, quam de agrorum cultu sterilibus terris*. Idem.

actione ipſa plura dicam? quæ motu corporis, quæ geſtu, quæ vultu, quæ vocis conformatione, ac varietate moderanda eſt: quæ ſola per ſe ipſa quanta ſit, hiſtrionum (33) levis ars & ſcena (34) declarat: in qua cum omnes in oris, & vocis, & motus moderatione elaborent, quis ignorat, quam pauci ſint, fuerintque, quos animo æquo ſpectare poſſimus? Quid dicam de theſauro rerum omnium memoria, quæ niſi cuſtos inventis, cogitatiſque rebus, & verbis adhibeatur, intelligimus, omnia, etiam ſi præclariſſima fuerint, in oratore peritura?

Quamobrem mirari deſinamus, quæ cauſa ſit eloquentium paucitatis, cum ex iis rebus univerſis eloquentia conſtet, quibus in ſingulis elaborare permagnum eſt; hortemurque potius liberos noſtros, cæteroſque, quorum gloria nobis & dignitas cara eſt,, ut animo rei magnitudinem complectantur, neque iis aut præceptis, aut magiſtris, aut exercitationibus, quibus utuntur omnes, ſed aliis quibuſdam ſe id, quod expetunt, conſequi poſſe confidant.

VI. Ac mea quidem ſententia nemo poterit eſſe omni laude cumulatus orator, niſi erit omnium rerum magnarum, atque artium ſcientiam conſecutus. Etenim ex rerum cognitione efflореſcat, & redundet oportet oratio: quæ, niſi ſubeſt res ab oratore percepta & cognita, inanem quandam habet elocutionem, & pæne puerilem. Neque vero ego hoc tantum oneris imponam

(33) *Hiſtrionum*) De quibus in libro III. ad Heren. *Idem*.

(34) *Scena*) In theatro ſcena erat ſive tentorium, ſive tabernaculum, ſive quæſitum frondibus umbraculum. Scenæ tragicæ, quibus ancipites principum caſus exhibebantur, columnis, ſignis, ac regia magnificentia exornabantur pro dignitate argumenti. Comicæ privatarum ædium ſpeciem referebant. Satyricæ mutuo nexis arboribus, montibus, ſpeluncis, aliiſque rebus agreſtibus, inſtar topiarii operis, deformabantur. *Vitruvius*. Idem.

nam noſtris præſertim oratoribus, in hac tantæ occupatione urbis, ac vitæ, nihil ut iis putem licere neſcire: quamquam vis oratoris, profeſſioque ipſa bene dicendi, hoc ſuſcipere, ac polliceri videatur, ut omni de re (35), quæcunque ſit propoſita, ab eo ornate, copioſeque dicatur. Sed quia non dubito, quin hoc pleriſque immenſum, infinitumque videatur, & quod Græcos homines non ſolum ingenio, & doctrina, ſed etiam otio, ſtudioque abundantes, partitionem quandam artium feciſſe video, neque in univerſo genere ſingulos elaboraſſe, ſed ſepoſuiſſe a cæteris dictionibus eam partem dicendi, quæ in forenſibus diſceptationibus judiciorum, aut deliberationum verſaretur, & id unum genus oratori reliquiſſe; non complectar in his libris amplius, quam quod huic generi, re quæſita, & multum diſputata, ſummorum hominum prope conſenſu eſt tributum: repetamque non ab incunabulis noſtræ veteris puerilisque doctrinæ quendam ordinem præceptorum, ſed ea, quæ quondam accepi in noſtrorum hominum eloquentiſſimorum, & omni dignitate principum, diſputatione eſſe verſata: non quod illa contemnam, quæ Græci, dicendi artifices, & doctores reliquerunt; ſed cum illa pateant, in promptuque ſint omnibus, neque ea interpretatione mea aut ornatius explicari, aut planius exprimi poſſint, dabis hanc veniam, mi frater, ut opinor, ut eorum, quibus ſumma dicendi laus a noſtris hominibus conceſſa eſt, auctoritatem Græcis anteponam.

VII. Cum igitur vehementius inveheretur (36) in

(35) *Omni de re*) Quod Gorgias Leontinus, aliique nonnulli ſophiſtæ Græci facere ſe poſſe jactitabant. *Idem*.

(36) *Cum igitur vehementius inveheretur*) C. Sempronius Gracchus, tribunus plebis, anno U. C. DCXXXII. legem tulerat, qua judicia publica a ſenatu, penes quem a regum tempore fuerant, quaſi ab his non ſatis caſte exercerentur, transferrentur ad equites Ro-

in caufam principum conful Philippus, Drufique tribunatus pro fenatus auctoritate fufceptus, infringi jam, ac debilitari videretur: dici memini, ludorum Romanorum (37) diebus L. Craffum (38), quafi colligendi fui caufa, fe in Tufculanum (39) contuliffe. Veniffe eodem, focer ejus (40) qui fuerat, Quintus Mucius (41) dicebatur, & M. An-

Romanos. Verum cum in iis non fatis integra fide verfarentur equites, ea rurfus fibi vindicare conati funt fenatores anno U. C. DCLXIII. adnitente in primis M. Livio Drufo, tribuno plebis, qui populum perniciofa fpe largitionis, focios Italiæ populos, promiffa ipfis civitate, in equeftrem ordinem concitavit, ac demum legem tulit, ut æqua ex parte judicia penes fenatum & equeftrem ordinem effent, five trecentos equites & totidem fenatores. Eam ob rem tota graviter Italia turbatum eft; maxime a fociis populus, qui cum promiffum a Drufo jus civitatis non obtinerent, bellum fociale feu Italicum conflaverunt. Drufus in fenatu ut caput malorum accufatus, cum domum inde fe reciperet, inter turbam, incerto auctore, cultro vulneratus, in atrio corruit, ac paulo poft obiit. Philippus tum erat conful, tam fenatui ac Drufo infenfus, quam addictus equitibus a quibus exerceri judicia volebat. *Vellejus*, *Livius*, *Florus*, *Appianus*, &c. *Prufteus*.

(37) *Ludorum Romanorum*) Ludos Romanos, qui & Magni appellati funt, ex Latinorum, quos domuerat, manubiis inftituit Tarquinius Prifcus anno U. C. CL ante Chriftum DCIV. Edebantur fingulis annis a pridie nonas Septembris ad pridie idus, a quarto nimirum ad duodecimum Septembris diem, quo tempore civilibus occupationibus vacabant. *Livius* &c. *Pruft*

(38) *L. Craffum*) L. Licinius Craffus, celeberrimus orator, præcipuas in his dialogis partes agit. Natus eft, ut ex Ciceronis Bruto patet, C. Lælio & Q. Cæpione Coff. five anno U. C. DXCIV. Qua morte defunctus fuerit, fufe refert Tullius fub initium libri tertii de Oratore. cap. 2. *Idem*.

(39) *In Tufculanum*) Quod in Tufculano agro aliquot poft annis Ciceronis prædium fuit, nunc eft infigne monachorum cœnobium, diciturque *Grotta Ferrata*. Tufculum autem eft *Frafcati*. Pruft.

(40) *Socer ejus* (*qui* fuerit *Q. Mucius*) Ita manufcripti Mag. Mead. Gonv. & Harl. duo: nec inufitatum eft Noftro poft vocem *qui* uti fubjunctivo modo. Vulgatum *fuerat* parum placet, tunc enim temporis, cum Mucius ad Craffi Tufculanum venerit, tam focer fuit Craffi quam antea: Craffumque poftea appellat *generum* fuum in c. 9. *Pearcius*.

(41) *Q. Mucius*) Q. Mucius Scævola, Q. Scævolæ confulis anno DLXXX. filius, C. Lælii gener, in Stoica difciplina, jurifque fcientia, & omni literarum genere verfatiffimus. Ad quem audiendum a patre deductus eft Cicero fumpta virili toga. Augur fuit anno U. C. DCXXI. Obfervent eruditi eum cum Q. Mucio pontifice, ad quem, hoc Q. Mucio augure mortuo, fe conferebat Tullius, minime confundendum effe. *Prufteus*.

Antonius (42), homo & consiliorum in republica socius, & summa cum Crasso familiaritate conjunctus. Exierant autem cum ipso Crasso, adolescentes duo, & Drusi maxime familiares, & in quibus magnam tum spem majores natu dignitatis suæ collocarant, C. Cotta (43), qui tum tribunatum plebis petebat, & P. Sulpicius (44), qui deinceps eum magistratum petiturus putabatur.

Hi primo die de temporibus illis, deque universa republica, quam ob causam venerant, multum inter se usque ad extremum tempus diei collocuti sunt. Quo quidem in sermone multa divinitus a tribus illis consularibus Cotta deplorata, & commemorata narrabat; ut nihil incidisset postea civitati mali, quod non impendere illi tanto ante vidissent. Eo autem omni sermone confecto, tantam in Crasso humanitatem fuisse, ut, cum lauti accubuissent (45), tolleretur omnis illa superioris tristitia sermonis: eaque esset in homine jucunditas, & tantus in jocando lepos, ut dies inter eos curiæ fuisse videtur, convivium Tusculani.

Postero autem die, cum illi majores natu satis

(42) *M. Antonius*) Orator eximius, natus coss. Appio Pulchro & Q. Cæcilio anno U. C. DCXI. de quo plura subinde his in libris occurrunt, & præcipue in Bruto cap. 37. De ejus morte vide l. 3. de Orat. cap. 3. *Idem*.

(43) *C. Cotta*) C. Aurelius Cotta dicendi laude præstans his temporibus petiit tribunatum, & obtinuit, a quo post Crassi mortem per invidiam depulsus, immo civitate deinde ejectus est. *Appian.* &c. Postea tamen consulatum gessit anno U. C. DCLXXIV. Cum illi decretus esset triumphus, mortuus est ante diem triumphi, ut refert Asconius in notis ad Pisonianam, cum cicatrix vulneris ejus, quod ante plures annos acceperat, rescissa esset repente. De quo plurima inferius, & in Bruto cap. 55. *Idem*.

(44) *P. Sulpicius*) Cujus in Bruto Tullius dicendi characterem describit, & sub initium lib. 3. de Oratore funestam mortem deplorat. *Idem*.

(45) *Cum lauti accubuissent*) Solemnis ille mos fuit Romanorum, a nostro maxime discrepans, in lectulis mensæ accumbere. Prius tamen ad sudorem abstergendum, cum vestibus lineis non ullo-

tis (46) quiessent, & in ambulationem ventum esset; dicebat tum Scævolam duobus spatiis tribusve factis, dixisse: Cur non imitamur (47), Crasse, Socratem illum, qui est in Phædro (48) Platonis? Nam me hæc tua platanus admonuit; quæ non minus ad opacandum hunc locum patulis est diffusa ramis, quam illa, cujus umbram secutus est Socrates, quæ mihi videtur non tam ipsa aquula, quæ describitur, quam Platonis oratione crevisse: &, quod ille durissimis pedibus fecit, ut se abjiceret in herbam, atque ita illa, quæ philosophi divinitus ferunt esse dicta, loqueretur, id meis pedibus certe concedi est æquius. Tum Crassum: Immo vero commodius etiam; pulvinosque (49) poposcisse, & omnes in iis sedibus, quæ erant sub platano, consedisse dicebat.

VIII. Ibi, ut ex pristino sermone (50) relaxarentur animi omnium, solebat Cotta narrare, Crassum sermonem quendam de studio dicendi intulisse. Qui cum ita esset exorsus: Non sibi cohortandum Sulpicium & Cottam, sed magis utrumque collaudandum videri, quod tantam jam essent facultatem adepti, ut non æqualibus suis solum anteponerentur, sed cum majoribus natu compararentur. Neque vero mihi quidquam, inquit, præ-

uterentur, balneum petebant. Quadrans erat pretium in publicis balneis dari solitum. *Prust.*

(46) *Quiessent*) Vict. Man. *quiessent, in ambulationem ventum esse dicebat: tum* &c.

(47) *Cur non imitamur*) Apud Platonem in dialogo, qui Phædrus inscribitur, Socrates ad Ilissum, Atticæ fluvium, molliter in herba recumbens, sub alta & patulis diffusa ramis platano, multa differit. *Idem.*

(4) *Phædro*) Phædrus, dialogus Platonis, in quo Socratem de divina pulcritudine, de dignitate animorum, &c. disputantem inducit. Φαιδρὸς Græcis pulcher est. *Idem.*

(49) *Pulvinosque*) Qui sacculi sunt, lana vel tomento farti, quibus ad sedendum mollius, vel ad genua commodius ponenda utimur. *Idem.*

(50) *Ex pristino sermone*) In quo de publicis calamitatibus collocuti fuerant non sine dolore. *Idem.*

præstabilius videtur, quam posse dicendo tenere hominum cœtus, mentes allicere, voluntates impellere quo velis: unde autem velis, deducere. Hæc una res in omni libero populo, maximeque in pacatis, tranquillisque civitatibus, præcipue semper floruit, semperque dominata est. Quid enim est aut tam admirabile, quam ex infinita multitudine hominum exsistere unum, qui id, quod omnibus (51) natura sit datum, vel solus, vel cum paucis facere possit? aut tam jucundum cognitu atque auditu, quam sapientibus sententiis gravibusque verbis ornata oratio, & perpolita? aut tam potens, tamque magnificum, quam populi motus, judicum religiones, senatus gravitatem, unius oratione converti? Quid porro tam regium, tam liberale, tam munificum, quam opem ferre supplicibus, excitare afflictos, dare salutem, liberare periculis, retinere homines in civitate? Quid autem tam necessarium, quam tenere semper arma, quibus vel tectus ipse esse possis, vel provocare improbos, vel te ulcisci lacessitus (52)?

Age vero, ne semper forum, subsellia (53), ro-

(51) *Quod omnibus*) Nempe a natura datum omnibus animi sensa dicendo exprimere: quod pauci recte faciunt. *Idem*.

(52) *Vel te ulcisci lacessitus*) De ultione aliud alii veterum sensere. Damnarunt, Seneca lib. II. de Ira cap. 32. Dion apud Plutarchum, & Juvenalis: immo Maximus Tyrius dicit eum, qui se ulciscitur, iniquiorem eo, qui prior nocuit: ὁ τιμωρῶν τοῦ προϋπάρξαντος ἀδικώτερος. Approbavit Aristoteles lib. IV. de moribus ad Nicomachum c. 21. Δοκεῖ γὰρ οὐκ αἰσθάνεσθαι οὐδὲ λυπεῖσθαι, μὴ ὀργιζόμενός τε οὐκ εἶναι ἀμυντικός. Τὸ δὲ προπηλακιζόμενον ἀνέχεσθαι, ἀνδραποδῶδες. Qui sic affectus est, *videtur & sensus & doloris expers, & cum non irascatur, ultionem negligere. Servile autem, si contumeliose tractaris, id tolerare*. Cui opinioni videtur accedere Tullius in Antonium: *sic ulciscar facinora singula, quemadmodum a quibusque sum provocatus*. Idem.

(53) *Forum, subsellia, &c.*) In foro jus dicebant prætores, & judices ab iis dati: unde causæ forenses appellabantur. *Subsellia* esse tribunorum, triumvirorum, quæstorum, & aliorum minora judicia exercentium scribit Asconius. *Rostra*, locus erat, ex

roſtra, curiamque meditere, quid eſſe poteſt in otio aut jucundius, aut magis proprium humanitatis, quam ſermo facetus, ac nulla in re rudis? Hoc enim uno præſtamus vel maxime feris, quod colloquimur inter nos, & quod exprimere dicendo ſenſa poſſumus. Quamobrem quis hoc non jure miretur, ſummeque in eo elaborandum eſſe arbitretur, ut, quo uno homines maxime beſtiis præſtent, in hoc hominibus ipſis antecellat? Ut vero jam ad illa ſumma veniamus; quæ vis alia potuit (54) aut diſperſos homines unum in locum congregare, aut a fera, agreſtique vita ad hunc humanum cultum, civilemque deducere, aut jam conſtitutis civitatibus, leges, judicia (55), jura deſcribere?

Ac, ne plura, quæ ſunt pæne innumerabilia, conſecter, comprehendam brevi; ſic enim ſtatuo, perfecti oratoris moderatione & ſapientia non ſolum ipſius dignitatem, ſed & privatorum plurimorum, & univerſæ reipublicæ ſalutem maxime contineri. Quamobrem pergite, ut facitis, adoleſcentes: atque in id ſtudium, in quo eſtis, incumbite, ut & vobis honori, & amicis utilitati, & reipublicæ emolumento eſſe poſſitis.

IX. Tum Scævola comiter, ut ſolebat, Cætera, inquit, aſſentior Craſſo, ne aut de C. Lælii (56), ſo-

ex quo dicebant oratores ad populum. *Curia*, ubi ſenatores & principes civitatis de rep. adminiſtranda inter ſe agebant. *Idem*.

(54) *Qua vis alia potuit*) Has laudes Tullius lib. v. Tuſculan. Quæſt. philoſophiæ, poetæ arti ſuæ tribuunt. *Idem*.

(55) *Leges, judicia, &c.*) Tullius lib II. de Legibus, legum originem ad deum refert. *Hanc igitur*, inquit, *video ſapientiſſimorum fuiſſe ſententiam, legem neque hominum ingeniis excogitatam, neque ſcitum aliquod eſſe populorum, ſed æternum quiddam, quod univerſum mundum regeret imperandi probibendique ſapientia*. Sane multi legislatores nulla dicendi laude floruerunt: ut facile quis intelligat Craſſum hic oratoribus plus æquo tribuere. De legum initiis conſule notas in lib. 3. de Orat cap. 29. *Idem*.

(56) C. *Lælii*) C. Lælius, de quo pluribus differit Tullius in Bruto, Sapiens vulgo appellatus, ingenio, doctrina, poeſi, & elo-

soceri mei, aut de hujus generi, aut arte, aut gloria detraham: sed illa duo, Crasse, vereor, ut tibi possim concedere. Unum, quod ab oratoribus civitates & ab initio constitutas, & sæpe conservatas esse dixisti. Alterum, quod, remoto foro, concione, judiciis, senatu, statuisti oratorem in omni genere sermonis, & humanitatis esse perfectum.

Quis enim tibi hoc concesserit, aut initio genus hominum in montibus ac silvis dissipatum, non prudentium consiliis compulsum potius, quam disertorum oratione delinitum, se oppidis, mœnibusque sepsisse? aut vero reliquas utilitates, aut instituendis, aut conservandis civitatibus, non a sapientibus & fortibus viris, sed a disertis, & ornate dicentibus esse constitutas? An vero tibi Romulus (57) ille aut pastores & convenas congregasse, aut Sabinorum connubia conjunxisse (58), aut finitimorum vim repressisse eloquentia videtur, non consilio, & sapientia singulari? Quid? in Numa Pompilio (59), quid? in Ser. Tul-

 lo

eloquentia clarus; a quo Terentium ipsum in scribendis comœdiis adjutum refert Suetonius; ad amplissimos honores aditum sibi fecit, Africani Æmiliani amicitiam consecutus. Nec minus bellica virtute inclaruit: prætor Viriathi Lusitani ferociam repressit anno U. C. DCIX. ante Christum CXLV. Ac nisi fraus obstitisset Q. Pompeji competitoris, gessisset consulatum anno U. C. DCXIII. ante Christum CXLI. *Idem*.

(57) *Romulus*) Primus Romanorum rex, natus est, auctore Dionysio, anno II., ante Christum DCCLXXI. Anno post decimo octavo, Romam condidit. Propter impotentiam odiosus, a patribus, ut creditur, discerptus obiit anno regni & U. C. XXXVIII. ante Christ. DCCXVI. *Dionysius*, *Livius*, *Plutarchus*, &c. *Idem*.

(58) *Sabinorum connubia conjunxisse*) Sabinorum puellas per ludorum occasionem anno regni quarto Romulus rapuit, ex quo grave bellum exarsit. Sabini porro populi sunt Italiæ inter Umbriam & Latium. *Idem*.

(59) *Numa Pompilio*) Is fuit rex secundus, qui Romanos bello ferociores ad humaniorem vitam superstitiosa religionis specie transtulit. Regnum, quod XLIII. annos tenuit, auspicatus est an. ante Christum DCCXIV. *Livius*, &c. *Idem*.

lo (60), quid? in cæteris regibus (61), quorum multa sunt eximia ad constituendam rempublicam, num quod eloquentiæ vestigium apparet? Quid, exactis regibus (62), (tametsi ipsam exactionem mente, non lingua, perfectam L. Bruti esse cernimus) sed deinceps omnia, nonne plena consiliorum, inania verborum videmus? Ego vero si velim & nostræ civitatis exemplis uti, & aliarum, plura proferre possim detrimenta publicis rebus, quam adjumenta per homines eloquentissimos importata: sed, ut reliqua prætermittam, omnium mihi videor, exceptis, Crasse, vobis duobus, eloquentissimos audisse Tib. & C. Sempronios (63), quorum pater (64), homo prudens, & gravis, haudquaquam eloquens, & sæpe alias, & maxime censor, saluti reipublicæ fuit. Atque is

(60) *Ser. Tullo*) Qui sextus Romanorum rex, instituto censu, populo in classes distributo, urbe amplificata, ac regno summa virtute per annos XLIV. administrato, generi sui ac filiæ crudeli parricidio periit anno U. C. CCXIX. ante Christum DXXXV. *Livius*, &c. *Idem*.

(61) *Cæteris regibus*) Tull. Hostilio, Anco Martio, & Tarquinio Prisco. *Idem*.

(62) *Exactis regibus*) Tarquinius Superbus, septimus Romanorum rex, longe sceleratissimus, cum Lucretiæ stuprum intulisset, communi populi consensu Roma ejectus est; & cum eo simul regium nomen sublatum est exeunte anno U. C. CCXLIV. ante Christum DIX. Regifugium VI. Kal. Martii in Kalendario Romano notatur. Ex quo tempore regibus suffecti sunt consules, qui bini quotannis ad remp. regendam eligerentur. Primi fuere L. Junius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus. *Idem*.

(63) *Tib. & C. Sempronios*) De quibus vide in Bruto. *Id.*

(64) *Quorum pater*) Tiberius scilicet Sempronius, qui Corneliam Scipionis Africani majoris filiam duxit uxorem. Bis triumphavit, primum de Celtiberis, deinde de Sardis bis consul, & anno U. C. DLXXVII. & anno DXCII. libertinos, qui per omnes antea tribus erant sparsi, transtulit, ac redegit in urbanas tribus, quæ quatuor tantum erant, & rusticis postponebantur; quemadmodum ex Varrone colligitur lib. II. de re rustica, ut minus valerent in suffragiis ferendis, neque in eorum manu essent comitia, ut ait Livius: idque ille non erudita, & ad amussim elaborata oratione perfecit, sed imperio, ac paucis verbis. *Idem*.

is non accurata quadam orationis copia, ſed nutu atque verbo libertinos in urbanas tribus (65) tranſtulit; quod niſi feciſſet, rempublicam, quam nunc vix tenemus, jamdiu nullam haberemus (66). At vero ejus filii diſerti, & omnibus vel naturæ vel doctrinæ præſidiis ad dicendum parati, cum civitatem vel paterno conſilio, vel avitis armis (67) florentiſſimam accepiſſent, iſta præclara gubernatrice, ut ais, civitatum, eloquentia rempublicam diſſipaverunt (68).

X. Quid? leges veteres, moreſque majorum: quid? auſpicia (69), quibus, & ego, & tu, Craſſe, cum magna reipublicæ ſalute præſumus (70): quid? religiones & cæremoniæ: quid? hæc jura civilia, quæ jampridem in noſtra familia (71) ſine ulla eloquentiæ laude verſantur, num aut inventa ſunt, aut cognita, aut omnino ab oratorum genere tractata? Equidem & Ser.

 Gal-

(65) *In urbanas tribus*) Populum Romanum, ut tradit Dionyſius Halicarnaſſeus, Romulus in tres partes diviſit, quas tribus appellavit. Tribus prioribus totidem addidit Tarquinius Priſcus. Ab hac opinione diſſentit Livius, & urbem a Romulo quatuor in partes diviſam, tribuſque a tributo ſolvendo dictas exiſtimat. Cæterum adeo tribuum numerus excreverat, ut Ciceronis ætate triginta quinque recenſerentur. Urbanas tribus quatuor numerat Plinius, Suburranam, Palatinam, Collinam, & Exquilinam. *Idem*.

(66) *Rempub.......nullam haberemus*) Quia libertini comitia, & ſuffragia pro arbitrio moderantes omnia perturbaſſent in eligendis magiſtratibus. *Idem*.

(67) *Avitis armis*) Virtute bellica, & victoriis avi materni Scipionis. *Idem*.

(68) *Remp. diſſipaverunt*) Latis agrariis legibus, quam ob cauſam, orta ſeditione, ambo cæſi ſunt. *Idem*.

(69) *Auſpicia*) Certæ quædam conjecturæ ad res majoris momenti vel faciendas, vel omittendas apud Romanos ab avium cantu, volatu, & paſtu, interdum e cælo ipſo peti ſolitæ, quibus conjecturis & ſignis deorum voluntatem cognoſcere ſe confidebant. Romani ab Etruſcis auſpicia habuere. *Idem*.

(70) *Quibus .... præſumus*) Erant enim in augurum numero: augures autem curam auſpiciorum gerebant. *Idem*.

(71) *In noſtra familia*) Scævolarum familia ſcientia juris floruit. *Idem*.

Galbam (72) memoria teneo, divinum hominem in dicendo, & M. Æmilium Porcinam, & C. ipsum Carbonem, quem tu adolescentulus perculisti (73), ignarum legum, hæsitantem in majorum institutis, rudem in jure civili: & hæc ætas nostra, præter te, Crasse, qui tuo magis studio, quam proprio munere aliquo disertorum, jus a nobis civile didicisti, quod interdum pudeat, juris ignara est.

Quod vero in extrema oratione, quasi tuo jure, sumpsisti, oratorem in omnis sermonis disputatione copiosissime posse versari, id, nisi hic in tuo regno essemus, non tulissem, multisque præessem, qui aut interdicto tecum contenderent (74), aut te ex jure manum consertum (75) vocarent, quod in alienas possessiones tam temere irruisses. Agerent enim tecum lege primum Pythagorei (76) omnes, atque Democriti-ci

(72) *Ser. Galbam*) De quo, perinde atque Æmilio Porcina, & Cn. Carbone, vide in Bruto. *Idem*.

(73) *Perculisti*) Id est, evertisti, seu dejecisti. Simile est illud lib. II. c. 70. Scipionis illius, qui Tib. Gracchum perculit. *Pearcius*.

(74) *Interdicto tecum contenderent*) Interdictum, prætoris est edictum quo jubet aliquid vel fieri, vel omitti. Sententia est: Multi litem tibi intenderent, & lege, ac prætoris edicto tecum agerent, quod eam rem, quæ pertinet ad alias artes, nimirum in omni disputatione copiose versari, tanquam oratori propriam, vindices illi, ac tribuas. *Prusteus*.

(75) *Ex jure manum* (alii, *manu*) *consertum*) Manum conserere est proprie in prælio venire ad manus. Transfertur autem a militiæ certaminibus ad fori contentiones. Scilicet petitor, & is a quo petebatur, dicto die, in agrum litigiosum conveniebant, simulatoque conflictu, quasi per vim expellebatur ex agro petitor: hic deinde ad prætorem appellabat de vi, ac petebat ut sua sibi restituerentur. De hac locutione plura Gellius lib. XX. cap. 10. *Manu* pro *manus* dicitur, expuncta more veterum *s*: *consertum* in supino a *consero*, quod est committo. Cæterum hujus loci sententia est: Multi repeterent ac restitui postularent, adhibita solemni juris formula, rem a te contra jus fasque occupatam *Id*.

(76) *Pythagorei*) Philosophi, quorum dux Pythagoras. Hic autem ex insula Samo oriundus post diuturnas peregrinationes Crotone consedit, in ea Italiæ parte, quæ Magna Græcia appellata est,

ci (77), * cæterique in ſuo genere phyſici, vindicarentque ornati homines in dicendo & graves, quibuſcum tibi juſto ſacramento (78) contendere non liceret. Urgerent præterea philoſophorum greges, jam ab illo fonte & capite Socrate, nihil te de bonis rebus in vita, nihil de malis, nihil de animi permotionibus, nihil de hominum moribus, nihil de ratione vitæ didiciſſe, nihil omnino quæſiſſe, nihil ſcire convincerent: &, cum univerſi in te impetum feciſſent, tum ſingulæ familiæ litem tibi intenderent.

eſt, ibique incredibili concurſu docuit. Quinquenne ſilentium, quod aliquando contraxit ad biennium, exigebat a diſcipulis, quibus nunquam licuit cum extraneis, hoc eſt non Pythagoricis de iis, quæ didiciſſent, loqui. Docuit μετεμψύχωσιν, cælum & ſtellas ſtare, terram moveri credidit, ut ex Plutarcho colligimus. Philoſophum ſe primus appellavit, cum prius rerum naturalium interpretes Sophorum, ſive ſapientum, nomen ſibi arrogarent, atque ut cecinit Ovidius xv. Metamorph.

Mente deos adiit, & quæ natura negavit
Viſibus humanis, oculis ea pectoris hauſit.

Claruit, ut auctor eſt Diogenes Laertius, Olympiade LX. annis ante Chriſtum DXL. *Idem*.

(77) *Democritici*) Philoſophi, quorum caput Democritus. Is autem patria Abderites riſu ſolebat humanos omnes caſus excipere. Cenſuit atomos rerum omnium eſſe primordia; quam opinionem Gaſſendus hac ætate ingenioſiſſime illuſtravit. Democritus an oculis ſe privaverit, ut quam minime animus a cogitationibus abduceretur, ambigit Cicero libro V. de Finibus; Plutarchus libro de curioſitate falſum, Gellius lib. X. c. 18. verum exiſtimat. Ætatis annum CIX. cum attigiſſet, ſine ullo doloris ſenſu vita functus eſt, ut ex Hipparcho refert in ejus vita Diogenes. *Idem*.

* *Cæterique*) Lamb. *cæterique ſuo jure phyſici vindicarent, ornati*.

(78) *Juſto ſacramento*) *Sacramentum litis genus erat, ſimile ſponſionis*. Varro. Et qui petebat, & qui inficiabatur, de aliis rebus utrique quingentos æris apud Pontificem deponebant, de aliis item rebus certum numerum aſſium. Qui judicio autem vicerat, ſuum ſacramentum a ſacro auferebat, victi ad ærarium redibant. Sacramentum dixit pecuniam lite depoſitam apud Pontificem. Decepti ſunt qui legerunt hic *apud pontem*, non *apud Pontificem*. Senſus eſt igitur: Philoſophi diſciplinarum poſſeſſione dejecti, tecum interdicto contenderent, quemadmodum ii qui ab auro dejecti ſunt: aut vindiciarum litem tibi intenderent, & diſciplinas ſuas aſſererent: aut jure poſſent agere tecum, & depoſita pecunia contendere. *Strebæus*.

rent. Inſtaret Academia (79) quæ, quidquid dixiſſes, id te ipſum ſcire negaret. Stoici (80) vero noſtri diſputationum ſuarum atque interrogationum laqueis te iiretitum tenerent. Peripatetici autem etiam hæc ipſa, quæ propria oratorum putas eſſe adjumenta, atque ornamenta dicendi, ab ſe peti vincerent oportere: ac non ſolum meliora, ſed etiam multo plura Ariſtotelem, Theophraſtumque de his rebus, quam omnes dicendi magiſtros ſcripſiſſe oſtenderent. Miſſos facio mathematicos, grammaticos, muſicos, quorum artibus veſtra iſta dicendi vis ne minima quidem ſocietate conjungitur. Quamobrem iſta tanta, tamque multa, profitenda, Craſſe, non cenſeo. Satis id eſt magnum, quod potès præſtare, ut in judiciis ea cauſa, quamcunque tu dicis, melior & probabilior eſſe videatur: ut in concionibus, ut in ſententiis dicendis ad perſuadendum tua plurimum valeat oratio: denique ut prudentibus diſerte, ſtultis etiam vere dicere videaris. Hoc amplius ſi quid poteris, non id mihi videbitur orator, ſed Craſſus ſua quadam propria, non communi oratorum facultate poſſe.

XI. Tum ille, Non ſum, inquit, neſcius, Scævola, iſta inter Græcos dici, & diſceptari ſolere. Audivi enim ſummos homines, cum quæſtor (81) ex Macedonia (82) veniſſem Athenas, florente Aca-

(79) *Academia*) Locus prope Athenas, ubi maximo diſcipulorum concurſu philoſophiam docuit Plato, cujus aſſeclæ inde Academici ſunt appellati. *Pruſt*.

(80) *Stoici*) Nomen habuere *ἀπὸ τῆς στοᾶς*, *a porticu*, quo ad diſputandum convenire ſolebant. Cujus ſectæ fuit auctor Zeno Citieus e Cypro. *Id.*

(81) *Quæſtor*) Hic apud Romanos magiſtratus publicæ pecuniæ in aliqua provincia curam gerebat. Quæſtura Craſſi incidit in annum U. C. DXLIII. ante Chriſtum CXI. *Idem*.

(82) *Macedonia*) Græciæ regio celebris, quæ ad ſeptentrionem & orientem maxime vergit. Prius Emathia & Pæonia. *Idem*.

Academia, ut temporibus illis ferebatur, quod eam Charmadas (85), & Clitomachus (86), & Æſ-

(85) *Charmadas*) Vulgo pro *Charmadas* legimus *Carneades*, male omnino: hic enim Craſſus dicit ſe Quæſtorem, *poſtea* vero Antonius ſe Proconſulem, vidiſſe *Carneadem*, contra auctoritatem veterum Scriptorum. Laertius enim ex Apollodoro ſcribit *Carneadem* mortuum eſſe (Olymp. CLXII. anno 4.) anno U. C. 625. Craſſus vero Quæſtor fuit anno U. C. 643. & Antonius Proconſul anno U. C. 252. Immo Cicero ipſe in Acad. Quæſt. dicit *Carneadis* legationem incidiſſe in anno U. C. 599. Si igitur Craſſus Quæſtor vidit *Carneadem*, *Carneades* poſt legationem vixit annos 44. & ſi Antonius Proconſul eum vidit, vixit annos 53. poſt legationem: quod veriſimile non videtur. Sed ulterius ex ipſo Cicerone probaturus ſum, neque Craſſum, neque Antonium vidiſſe *Carneadem*. Primo, in lib. III. cap. 18. Craſſus dicit, *cujus* (Carneadis) *etſi ego multos auditores cognovi Athenis* &c. Ex quo loco colligo Craſſum non vidiſſe Carneadem: quia ſi eum vidiſſet, non ſoceri, aut Metelli uſus eſſet judicio, ſed ſuo. Porro dicit ibi Craſſus Metellum *adoleſcentem* fuiſſe, cum audiret *Carneadem affectum ætate*: Metellus vero Conſul fuit anno 645, ergo non credibile eſt *Carneadem* vixiſſe uſque ad Quæſturam Craſſi, hoc eſt, pæne ad conſulatum Metelli, multo autem minus ad Proconſulatum Antonii. Secundo, in l. 2. c. 37. itemque in hoc ipſo loco non de homine, quem novit, Craſſus loquitur, ſed dicit *hominem, ut ferebant*, &c. Tertio, ut ſe habet vulgata lectio, *Carneades Carneadis* auditor fuit, quo quid ineptius? His rationibus adductus, vulgatam lectionem rejicio. Cur autem *Carmidas* repoſui, paucis ſciat Lector. 1. Mſſ. Cant. habet *Carmeades*, Bod. *Carniadas* (quæ vox ſi punctum literæ i tollas, eſt *Carmadas*), Mſſ. vero Joan. & Harl. 1. habent *Charmadas* in hoc loco, & tribus ſequentibus, de quibus mox dicturus ſum. 2. In Oratore c. 16. cum dicitur, *ſcitum eſt enim, quod Carneades dicere ſolebat, Clitomachum eadem dicere*, Carneadem *eodem etiam modo dicere*; nonnulli, quos vidi, Mſſ. habent ibi *Charmadam*, poſcente etiam ſenſu. Patet idem ex l. 2. c. 88. ubi, Jonſio primum notante & Gronovio approbante, pro *Carneadem* jam legimus *Charmadam*, teſtimonio Plinii & auctoritate Mſſ. 3. Sextus Empiricus non ſemel dicit *Charmadam* (vel *Charmidam*) Academicum fuiſſe, & Academiæ principem. 4. Idem ſcriptis mandavit diſputationem quandam *Charmada*, in qua Academicus iſte probat Rhetoricam non eſſe artem, & Rhetores exagitat, quæ omnia Sex. Empirici teſtimonia huic loco optime conveniunt. Utile fore credidi hunc locum luculentis argumentis explicare, qui Petavio, Stanlejo noſtro, aliiſque Chronologiam docentibus, magnas olim turbas excitaverit. *Pearcius*. Vide in eandem ſententiam, Henrici *Valeſii* Emendat. l. 29.

(86) *Clitomachus*) Carthaginenſis philoſophus, Carneadem audivit, eique ſucceſſit. Tribus in ſectis verſatus eſt, Academica, Peripatetica, & Stoica. *Diogenes*. Pruſt.

& Æſchines (87) obtinebant. Erat etiam Metrodorus (88), qui cum illis una ipſum illum Carneadem diligentius audierat, hominem omnium in dicendo, ut ferebant, acerrimum, & copioſiſſimum. Vigebat auditor Panætii (89) illius tui Mneſarchus (90); & Peripatetici Critolaus & Diodorus (1). Multi erant præterea præclari in philoſophia, & nobiles, a quibus omnibus una pæne repelli voce oratorem a gubernaculis civitatum, excludi ab omni doctrina, rerumque majorum ſcientia, ac tantum in judicia & conciunculas, tanquam in aliquod piſtrinum (2), detrudi, & compingi videbam. Sed ego neque illis aſſentiebar, neque harum diſputationum inventori, & principi longe omnium in dicendo graviſſimo, & eloquentiſſimo, Platoni (3), cujus tum

(87) *Æſchines*) Longe alius ab Æſchine Socratico, & ab eo rhetore, qui Demoſthenis æmulus fuit. Fortaſſe Neapolitanus ille philoſophus Academicus, cujus meminit Laertius, aut Mitylenæus, quem rhetoromaſtiga appellabant. *Idem*.

(88) *Metrodorus*) Carneadis auditor, philoſophus illuſtris, & arte pingendi clarus. *Idem*.

(89) *Panætii*) Panætius philoſophus Stoicus, Rhodius, Scipionis Africani præceptor, elegantes de officiis libros conſcripſit, eumque eodem in argumento Cicero ſecutus eſt. Floruit ducentis circiter ante Chriſtum annis, & Athenis obiit. *Idem*.

(90) *Mneſarchus*) Panætii diſcipulus Stoicorum ſectam ſecutus eſt. *Idem*.

(1) *Peripatetici Critolaus & Diodorus*) Ita vulgati omnes. Sed, *Peripatetici Critolai Diodorus*, eſt lectio Mſſ. duorum Pall. & trium Gulielmii, nec non Joan. Mag. & Harl. duorum: teſtaturque Cicero de Fin. l. 5. c. 5. *Diodorum* fuiſſe auditorem *Critolai*. Porro, ea argumenta, quibus probavi *Carneadem* ad Quæſturam Craſſi non vixiſſe, ſatis docebunt ne *Critolaum* quidem in Craſſi Quæſtura viguiſſe; quod tamen præ ſe fert vulgata lectio, *& Peripatetici Critolaus & Diodorus*. Pearc. *Critolaus* is eſt qui cum Carneade & Diogene Stoico Romam legatus fuit ab Athenienſibus anno U. C. ut cenſet Tullius DXCIX. ante Chriſtum CLV. *Diodorus* indolentiam honeſtati adjungebat ad beatitudinem, ut alibi Cicero tradit. *Pruſt*.

(2) *In aliquod piſtrinum*) Ducta a ſervis metaphora, quorum nequiſſimos in piſtrinum ſupplicii cauſa compingebant. *Pruſt*.

(3) *Platoni*) Plato divinus ille philoſophus, quem ex aeria mente ſuſceptum a patre ferunt, cujus in cunis parvulo dormienti apes

tum Athenis diligentius legi cum Charmada Gorgiam (4): quo in libro, hoc maxime admirabar Platonem, quod mihi in oratoribus irridendis ipse esse orator summus videbatur. Verbi enim controversia (5) jamdiu torquet Græculos homines contentionis cupidiores quam veritatis. Nam si quis hunc statuit esse oratorem, qui tantummodo in jure, aut in judiciis possit, aut apud populum, aut in senatu copiose loqui, tamen huic ipsi multa tribuat, & concedat necesse est. Neque enim sine multa pertractatione omnium rerum publicarum (6), neque sine legum, morum, juris scientia, neque natura hominum incognita, ac moribus, in his ipsis rebus satis callide versari, & perite potest. Qui autem hæc cognoverit, sine quibus ne illa quidem minima in causis quisquam recte tueri potest, quid huic abesse poterit de maximarum rerum scientia? Sin ora-

apes in labellis dicuntur consedisse, singularis in dicendo suavitatis præsagium; natus est Athenis anno primo Olympiadis LXXXXIII. ante Christum CCCCXXVIII. Socrati primum annos septem operam dedit: tum longinquis in peregrinationibus alios alibi audivit. Reversus in patriam Aristotelem habuit discipulum. Obiit ætatis anno LXXXVI. *Laërtius*, &c. *Idem*.

(4) *Gorgiam*) Gorgias Platonis dialogus, in quo rationem edocet, qua futiles rhetorum sophistarum argutiæ refellantur. Tullius sive ex sua, sive ex Crassi sententia non recte censuit in illo dialogo derideri oratores. Non veram rhetoricam, sed adulterinam tantum, ut cuivis legenti patet, traducit. Neque vero paucos induxit in errorem hic dialogus, ut observavit Quintilian. lib. II. cap. 15. *Plerique*, inquit, *dum pauca ex Gorgia Platonis a prioribus imperite excerpta legere contenti, neque alia ejus volumina evolvunt, in maximum errorem inciderunt: creduntque eum in hac esse opinione, ut rhetoricam non artem, sed peritiam quandam gratiæ ac voluptatis existimet*, &c. *Idem*.

(5) *Verbi controversia*) Maximo animorum æstu contendunt inter se Græci, quis orator dicendus sit, an ille qui tantum in causis forensibus valeat, an qui de re qualibet ornate possit dicere. *Idem*.

(6) *Omnium rerum publicarum*) In vulgatis duæ postremæ voces male conjunguntur: neque enim necesse est, ut is omnes Respublicas cognoscat, qui Romanam velit cognoscere: necesse est autem, ut publicas res omnes Romani imperii sciat, qui de eo administrando dicturus est. *Pearcius*.

oratoris nihil vis esse, nisi composite, ornate, copiose eloqui: quæro id ipsum qui possit assequi sine ea scientia, quam ei non conceditis? Dicendi enim virtus, nisi ei, qui dicit, ea, de quibus dicit, percepta sint, exstare non potest.

Quamobrem, si ornate locutus est, sicut fertur, & mihi videtur, physicus ille Democritus; materies illa fuit physici, de qua dixit: ornatus vero ipse verborum, oratoris putandus est. Et, si Plato de rebus a civilibus controversiis remotissimis divinitus est locutus, quod ego concedo: si item Aristoteles (7), si Theophrastus, si Carneades in rebus iis, de quibus disputaverunt, eloquentes, & in dicendo suaves, atque ornati fuerunt: sint hæ res, de quibus disputant, in aliis quibusdam studiis: oratio quidem ipsa propria est hujus unius rationis, de qua loquimur, & quærimus. Etenim videmus, iisdem de rebus jejune quosdam, & exiliter, ut eum, quem acutissimum ferunt, Chrysippum (8), disputavisse; neque ob eam rem philosophiæ non satis fecisse, quod non habuerit hanc dicendi * ex arte alienam facultatem.

XII. Quid ergo interest? aut qui discernes eorum, quos nominavi, ubertatem in dicendo, & copiam, ab eorum exilitate, qui hac dicendi varietate & elegantia non utuntur? Unum erit profecto, quod ii, qui bene dicunt, afferunt proprium: compositam orationem, & ornatam, & artificio quodam & expositione distinctam. Hæc autem oratio, si res non subest ab oratore percepta

(7) *Aristoteles*) Consule lib. 1. de Invent. *Pruss.*

(8) *Chrysippum*) Qui natus Solis Ciliciæ oppido, vel, ut alii malunt, Tarsi. philosophus Stoicus & Cleantis auditor celebris fuit Athenis. Mortuus est Olympiade CXLIII. annis ante Christum CCVIII. agens annum LXXIII. ut refert ex Apollodoro Laertius. *Idem*.

* *Ex arte*) Grut. *in arte aliena*.

cepta & cognita, aut nulla ſit neceſſe eſt, aut omnium irriſione ludatur (9). Quid eſt enim tam furioſum (10), quam verborum vel optimorum atque ornatiſſimorum, ſonitus inanis, nulla ſubjecta ſententia, nec ſcientia? Quicquid erit igitur quacunque ex arte, quocunque de genere, id orator, ſi, tanquam clientis cauſam, didicerit, dicet melius, & ornatius, quam ille ipſe ejus rei inventor, atque artifex.

Nam ſi quis erit, qui hoc dicat, eſſe quaſdam oratorum proprias ſententias atque cauſas, & certarum rerum forenſibus cancellis circumſcriptam ſcientiam; fatebor equidem in his magis aſſidue verſari hanc noſtram dictionem: ſed tamen in his ipſis rebus permulta ſunt, quæ iſti magiſtri, qui rhetorici vocantur, nec tradunt, nec tenent. Quis enim neſcit, maximam vim exſiſtere oratoris in hominum mentibus vel ad iram, aut ad odium, aut dolorem incitandis, vel ab hiſce iiſdem permotionibus ad lenitatem, miſericordiamque revocandis? * Quare niſi qui naturas hominum, vimque omnem humanitatis, cauſaſque eas, quibus mentes aut incitantur, aut reflectuntur, penitus perſpexerit: dicendo, quod volet, perficere non poterit. Atqui totus hic locus philoſophorum putatur proprius: neque orator, me auctore, unquam repugnabit: ſed, cum illis cognitionem rerum conceſſerit, quod in ea ſolum illi voluerint elaborare; tractationem orationis, quæ ſine illa ſcientia nulla eſt, ſibi aſſumet. Hoc enim eſt proprium oratoris, quod ſæpe

(9) *Omnium irriſione ludatur*) Teſtis Peripateticus ille Phormio, qui coram Annibale de re militari diſſerere aggreſſus, eximio duci viſus eſt abſurdiſſime delirare. Vide lib. II. de Oratore cap. 18. *Idem*.

(10) *Tam furioſum*) Furioſi & inſani ſunt, qui plurima effutiunt, quæ non intelligunt. *Idem*.

* *Quare niſi*) Vict. Man. Grut. *quæ niſi*.

ſæpe jam dixi, oratio gravis, & ornata, & hominum ſenſibus, ac mentibus accommodata.

XIII. Quibus de rebus Ariſtotelem (11), & Theophraſtum ſcripſiſſe fateor. Sed vide, ne hoc, Scævola, totum ſit a me. Nam ego, quæ ſunt oratori cum illis communia, non mutuor ab illis: iſti, quæ de his rebus diſputant, oratorum eſſe concedunt. Itaque cæteros libros, artis iſti ſuæ nomine, hos Rhetoricos & inſcribunt, & appellant. Etenim cum illi in dicendo inciderint loci (quod perſæpe evenit) ut de diis immortalibus, de pietate, de concordia, de amicitia, de communi civium, de hominum, de gentium jure, de æquitate, de temperantia, de magnitudine animi, de omni virtutis genere ſit dicendum, clamabunt, credo, omnia gymnaſia, atque omnes philoſophorum ſcholæ, ſua hæc eſſe * omnia propria, nihil omnino ad oratorem pertinere. Quibus ego, ut de his rebus omnibus in angulis, conſumendi otii cauſa, diſſerant, cum conceſſero, illud tamen oratori tribuam, & dabo, ut eadem, de quibus illi tenui quodam, exſanguique ſermone diſputant, hic cum omni gravitate & jucunditate explicet. Hæc ego cum ipſis philoſophis tum Athenis diſſerebam. Cogebat enim me M. Marcellus (12) hic noſter, qui nunc ædilis curulis (13) eſt.: & profecto, niſi ludos

(11) *Ariſtotelem*) Qui de concitandis animi motibus egregie diſſerit lib. II. Rhetorices. *Idem*.

* *Omnia propria*) Lamb. *omnia, proprie nihil*.

(12) *M. Marcellus*) Quem Cicero ſervatum a Cæſare poſt bella civilia gratulatus eſt inſigni oratione. *Pruſt*.

(13) *Ædilis curulis*) Ædiles ab ædibus ſacris & privatis procurandis nomen habuere. Ex plebe primum duo fuere: ſubinde anno U. C. CCCLXXXVIII. ante Chriſtum CCCLXVI. ædiles curules primi creati ſunt. Cum enim propter civiles diſcordias compoſitas, quod refert Livius lib. VI., cenſeret ſenatus, ut ludi maximi fierent, recuſantibus id munus ædilibus plebis, conclamatum eſt a juvenibus patriciis, ſe, honoris deorum immortalium cauſa, libenter futuros ædiles, tumque duo e patribus ædiles creati, curules dicti,

dos nunc faceret, huic nostro sermoni interesset: ac jam tum erat adolescentulus his studiis mirifice deditus.

Jam vero de legibus instituendis, de bello, de pace, de sociis, de vectigalibus, de jure civium generatim in ordines, ætatesque descripto (14), dicant vel Græci (15), si volunt, Lycurgum (16), aut Solonem (17) (quamquam illos quidem censemus in numero eloquentium reponendos) scisse melius, quam Hyperidem, aut Demosthenem (18), perfectos jam homines in dicendo, & perpolitos: vel * nostri, decemviros, qui XII tabulas (19) perscripserunt, quos necesse est fuisse prudentes, anteponant in hoc genere & Ser. Galbæ, & socero tuo C. Lælio, quos constat dicendi gloria præ-

dicti, quod sella curuli uterentur. Eorum munus fuit ludis edendis solemnibus & publicis præesse, sacrarum ædium curam gerere, templa, theatra, & mœnia magnificis operibus reficere. *Idem*.

(14) *Descripto*) Lamb. legit, *descriptorum*, id est, civium: non enim *jus*, sed *cives* in ordines ætatesque describebantur. *Pearcius*.

(15) *Dicant vel Græci*) Dictum ironice. *Prust*.

(16) *Lycurgum*) Lycurgus, Eunomi filius, Lacedæmoniorum legislator, Polydectæ fratris Spartanorum regis posthumum filium Charilaum, cujus pueri regnum tutoris nomine administratum usurpare poterat, solio restituit. Peregre deinde profectus ex collectis diversarum rerum publicarum institutis leges scripsit sapientissimas, quibus Lacedæmonios adstrinxit. *Plutarch. Justin.* Quo potissimum tempore floruerit, incertum: alii ad Olympiadem primam, quæ incidit in annum DCCLXXVI. ante Christum, ejus ætatem referunt: contendunt alii centum annis eoque amplius antecessisse. *Plutarch.* &c. *Idem*.

(17) *Solonem*) Solon Salamine natus, Atheniensium legislator, unus e septem Græciæ sapientibus, prætor Athenis fuit anno III Olympiadis XLV. ante Christum DXCVIII. Mortuus est anno ætatis LXXX. ante Christum DLIX. eodem quo Cyrus in Perside regnare cœpit. *Plutarchus*, *Diogenes*. Idem.

(18) *Hyperidem*, *aut Demosthenem*) De quibus in Bruto Cap. 35. & 36. *Idem*.

* *Nostri*) Vict. Grut. *nostros decemviros*.

(19) *Decemviros*, *qui* XII. *tabulas*, &c.) Sublatis regum decretis, & populo per viginti annos nullis legibus adstricto, constituti sunt anno U. C. CCCIV. decemviri, qui a Græcis leges peterent; quas acceptas tabulis decem æreis inscripsere. Cum autem in primis legibus aliquid desideraretur, anno sequenti alias duas adjecere tabulas: unde & dictæ sunt leges XII. tabularum. *Prust*.

præſtitiſſe. Nunquam enim negabo, eſſe quaſdam artes proprias eorum, qui in his cognoſcendis, atque tractandis ſtudium ſuum omne poſuerunt: ſed oratorem plenum atque perfectum eſſe eum dicam, qui de omnibus rebus poſſit varie, copioſeque dicere.

XIV. Etenim ſæpe in cauſis, quas omnes proprias eſſe oratorum confitentur, eſt aliquid, quod non ex uſu forenſi, quem ſolum oratoribus conceditis, ſed ex obſcuriore aliqua ſcientia ſit promendum, & aſſumendum. Quæro enim, num poſſit aut contra imperatorem, aut pro imperatore dici ſine rei militaris uſu, aut ſæpe etiam ſine regionum terreſtrium aut maritimarum ſcientia? num apud populum de legibus jubendis, aut vetandis, num in ſenatu de omni reipublicæ genere dici ſine ſumma rerum civilium cognitione, & prudentia? num admoveri poſſit oratio ad ſenſus animorum, atque motus vel inflammandos, vel etiam exſtinguendos, (quod unum in oratore dominatur) ſine diligentiſſima perveſtigatione earum omnium rationum, quæ de naturis humani generis ac moribus a philoſophis explicantur?

Atque haud ſcio an minus hoc vobis ſim probaturus; equidem non dubitabo, quod ſentio, dicere. Phyſica iſta ipſa quæ paulo ante, & mathematica, & cæterarum artium propria poſuiſti, ſcientiæ ſunt eorum, qui illa profitentur: illuſtrare autem oratione ſi quis iſtas ipſas artes velit, ad oratoris ei confugiendum eſt facultatem. Neque enim, ſi Philonem (20) illum architectum, qui Athenienſibus armamentarium (21) fecit, conſtat perdiſerte populo rationem operis ſui reddidiſſe, exiſtimandum eſt architecti potius arti-

(20) *Philonem*) De Philone architecto Plinius, VII. 37. vide etiam, & de Hermodoro, Turnebi Adverſ. XI. 2.

(21) *Armamentarium*) Hoc loco eſt navium receptaculum: armamenta proprie ſunt navium inſtrumenta, *Pruſt.*

artificio disertum, quam oratoris, fuisse. Nec, si huic M. Antonio pro Hermodoro (22) fuisset de navalium opere dicendum, non, cum ab illo causam didicisset, ipse ornate de alieno artificio, copioseque dixisset. Neque vero Asclepiades (23) is, quo nos medico amicoque usi sumus, tum, cum eloquentia vincebat cæteros medicos, in eo ipso, quod ornate dicebat, medicinæ facultate utebatur, non eloquentiæ. Atque illud est probabilius, neque tamen verum, quod Socrates dicere solebat, omnes in eo, quod scirent, satis esse eloquentes. Illud verius, neque quemquam in eo disertum esse posse, quod nesciat; neque, si id optime sciat, ignarusque sit faciundæ ac poliendæ orationis, diserte id ipsum posse, de quo sciat, dicere.

XV. Quamobrem si quis universam, & propriam oratoris vim definire complectique vult; is orator erit (24), mea sententia, hoc tam gravi dignus nomine, qui, quæcunque res inciderit, quæ sit dictione explicanda, prudenter, & composite, & ornate, & memoriter dicat, cum quadam etiam actionis dignitate.

Sin cuipiam nimis infinitum videtur, quod ita proposui, *quacunque de re*, licet hinc, quantum cuique videbitur, circumcidat, atque amputet; tamen illud tenebo, si, quæ cæteris in artibus aut

(22) *Hermodoro*) Qui Romanorum navalium fuit architectus. Navalia autem erat locus idoneus ad recipiendas, trahendas in siccum, aut fabricandas naves. *Idem*.

(23) *Asclepiades*) Patria Prusiensis, primum rhetoricæ, deinde pressus inopia, medicinæ operam dedit. Tantum arti suæ fidebat, ut sponsionem quandam cum fortuna fecisset, ne medicus crederetur, si unquam invalidus fuisset ipse; & victor suprema in senecta lapsu scalarum exanimatus est. Crasso & Pompejo familiaris, eorum ætate floruit circa annum U. C. DCL. Plinius lib. VII. *Idem*.

(24) *Is orator erit*) Videtur hic quinque partes artis oratoriæ facere: inventio est prudentiæ, collocatio compositionis, elocutio ornatus; quibus accedunt memoria, & actio, sive pronunciatio. *Idem*.

ſtudiis ſita ſunt, orator ignoret, tantumque ea teneat, quæ ſint in diſceptationibus, aut in uſu forenſi; tamen his de rebus ipſis ſi ſit ei dicendum, cum cognoverit ab iis, qui tenent, quæ ſint in quaque re; multo oratorem melius, quam ipſos illos, quorum eæ ſunt artes, eſſe dicturum. Ita ſi de re militari dicendum huic erit Sulpicio, quæret a C. Mario (25) affini noſtro, & cum acceperit, ita pronuntiabit, ut ipſi C. Mario pæne hic melius, quam ipſe * ille ſcire videatur. Sin de jure civili, tecum communicabit, teque hominem prudentiſſimum, & peritiſſimum in iis ipſis rebus, quas abs te didicerit, dicendi arte ſuperabit. Sin quæ res inciderit, in qua de natura, de vitiis hominum, de cupiditatibus, de modo, de continentia, de dolore, de morte dicendum ſit: forſitan, ſi ei ſit viſum (etſi hæc quidem noſſe debet orator) cum Sex. Pompejo (26), erudito homine in philoſophia, communicabit. Hoc profecto efficiet, ut quamcunque rem a quoque cognorit, de ea multo dicat ornatius, quam ille ipſe, unde cognorit. Sed ſi me audierit, quoniam philoſophia in tres partes eſt diſtributa, in naturæ obſcuritatem, in diſſerendi ſubtilitatem, in vitam atque mores;

duo

(25) *C. Mario*) Hic ille eſt C. Marius, celebris Romanorum imperator, *in bello hoſtibus, in otio civibus infeſtiſſimus, quietiſque impatientiſſimus*, ut refert Paterculus; quem humili loco natum ad ampliſſimos reip. magiſtratus ſingularis virtus evexit. Apud Salluſtium dum loquitur, artis oratoriæ imperitum ſe dicit: & a Plutarcho reprehenditur, quod literas Græcas contempſerit. Inopiam eloquentiæ compenſavit fortitudo. Confecit bellum Jugurthinum: Teutones & Ambrones, Germaniæ populos, interfectis millibus ducentis, & paulo poſt Cimbros ingenti ſtrage delevit. Cum provinciam belli Mithridatis ſuſcipere contenderet, a Sylla, ſuo quondam legato, expulſus ex urbe, in quam paulo poſt irrupit, &, Syllanis omnibus obtruncatis, ſeptimum conſul renuntiatus in magiſtratu obiit anno U. C. DCLXVIII. *Idem.*

* *Quam ipſe ille ſcire*) *Quam ipſe*, illa *ſcire*. Pearcius.

(26) *Sex. Pompejo*) *Qui præſtantiſſimum ingenium contulit ad ſummam juris civilis, & ad perfectam geometriæ, rerum Stoicarum ſcientiam*. Tullius in Bruto. *Pruſt.*

duo illa linquamus, idque largiamur inertiæ nostræ: tertium vero, quod semper oratoris fuit, nisi tenebimus, nihil oratori, in quo magnus esse possit, relinquemus. Quare hic locus de vita & moribus totus est oratori perdiscendus: cætera si non didicerit, tamen poterit, si quando volet, ornare dicendo, cum erunt ad eum delata, & ei tradita.

XVI. Etenim si constat inter doctos, hominem ignarum astrologiæ, ornatissimis, atque optimis versibus, Aratum (27), de cælo, stellisque dixisse: si de rebus rusticis hominem ab agro remotissimum, Nicandrum (28) Colophonium (29), poetica quadam facultate, non rustica, scripsisse præclare: quid est, cur non orator de rebus iis eloquentissime dicat, quas ad certam causam, tempusque cognorit? Est enim finitimus oratori poeta, numeris adstrictior paulo, verborum autem licentia liberior, multis vero ornandi generibus socius, ac pæne par: in hoc quidem certe prope idem, nullis ut terminis circumscribat, aut definiat jus suum, quo minus ei liceat eadem illa facultate & copia vagari, qua velit.

Namque illud quare, Scævola, negasti te fuisse

 latu-

(27) *Aratum*) Qui poeta Græcus Solis urbe Ciliciæ natus est, ut auctor est Suidas, Olympiade CXXIV. annis ante Christum CCLXXXIV. Inter alia adstricta numeris oratione scripsit libros de astrologia, quos φαινόμενα inscripsit. Ea primum Cicero, deinde veterum alii in Latinum sermonem vertere. De Arato sic judicat Quintilianus lib. X. cap. I: *Arati materia motu caret, ut in qua nulla varietas, nullus affectus, nulla persona, cui usquam sit oratio: sufficit tamen operi, cui parem se credidit*. Idem.

(28) *Nicandrum*) Nicander patria Colophonius, ut hic ait Cicero, (an potius Clarius, quod de se ipse testatur?) cum poetica medicinam exercuit. Librum scripsit Θηριακὰ & ἀλεξιφάρμακα, qui etiam nunc exstat: nam periisse illos necesse est, qui sunt ab eodem de rebus rusticis, ut ait Cicero, elaborati. Eum aliqui superem Arato faciunt, alii duodecim Olympiadibus posteriorem; alii denique, ut Suidas, sub Attalo juniore floruisse tradunt. *Idem*.

(29) *Colophonium*) Colophon Joniæ in Asia minore urbs. Nunc *Altokosco*, aliis *Belvedere*. Idem.

laturum, nisi in meo regno (30) esses; quod in omni genere sermonis, in omni parte humanitatis dixerim oratorem perfectum esse debere? Nunquam mehercule hoc dicerem, si eum, quem fingo, me ipsum esse arbitrarer. Sed, ut solebat C. Lucilius (31) sæpe dicere, (homo tibi subiratus, mihi propter eam ipsam causam minus, quam volebat, familiaris, sed tamen & doctus & perurbanus) sic sentio, neminem esse in oratorum numero habendum, qui non sit omnibus iis artibus, quæ sunt libero dignæ, perpolitus: quibus ipsis, si in dicendo non utimur, tamen apparet, atque exstat, utrum simus earum rudes, an didicerimus. Ut, qui pila ludunt, non utuntur in ipsa lusione artificio proprio palæstræ (32), sed indicat ipse motus, didicerintne palæstram, an nesciant: & qui aliquid fingunt, etsi tum pictura nihil utuntur, tamen, utrum sciant pingere, an nesciant, non obscurum est: sic in orationibus hisce ipsis judiciorum, concionum, senatus, etiamsi propriæ cæteræ non adhibentur artes, tamen facile declaratur, utrum is, qui dicat, tantummodo in hoc declamatorio sit opere (33) jactatus, an ad dicendum omnibus ingenuis artibus instructus accesserit.

XVII. Tum ridens Scævola, Non luctabor, inquit, tecum, Crasse, amplius: id enim ipsum, quod contra me locutus es, artificio quodam es consecutus (34), ut & mihi, quæ ego vellem non esse

(30) *Nisi in meo regno*) V. Cap 10. *Idem*.

(31) *C. Lucilius*) Subiratus erat Scævolæ, qui in Albutium, Lucilii amicum, orationem habuerat. *Idem*.

(32) *Palæstra*) Palæstra aliquando gymnasium, vel magisterium significat; aliquando concinnitatem, & in gestu motuque corporis venustatem; aliquando artem belle movendi corporis sive ad saltandum, sive ad pugnandum. *Idem*.

(33) *Declamatorio opere*) Exercitatione puerili, in qua fictis argumentis ad scribendum & declamandum exercebantur interdum ætate provectiores. *Idem*.

(34) *Es consecutus* &c.) Sensus est: Arte quadam mihi dedisti

esse oratoris, concederes; & ea ipsa, nescio quomodo, rursus detorqueres, atque oratori propria traderes. Hæc, cum ego prætor Rhodum (36) venissem, & cum summo illo doctore istius disciplinæ Apollonio (37), ea, quæ a Panætio acceperam, contulissem: irrisit ille quidem, ut solebat, philosophiam, atque contempsit, multaque non tam graviter dixit, quam facete. Tua autem fuit oratio ejusmodi, non ut ullam artem, doctrinamve contemneres, sed ut omnes comites ac ministras oratoris esse diceres. Quas ego, si quis sit unus complexus omnes, idemque si ad eas facultatem istam ornatissimæ orationis adjunxerit, non possum dicere, eum non egregium quendam hominem, atque admirandum fore. Sed is, si quis esset, aut si etiam unquam fuisset, aut vero si esse posset, tu esses unus profecto, qui & meo judicio, & omnium, vix ullam cæteris oratoribus (pace horum dixerim) laudem reliquisti. Verum si tibi ipsi nihil deest, quod in forensibus rebus, civilibusque versetur, quin scias; neque eam tamen scientiam, quam adjungis oratori, complexus es; videamus, ne plus ei tribuas, quam res & veritas ipsa concedat.

Hic Crassus, Memento, inquit, me non de mea, sed de oratoris facultate dixisse. Quid enim nos aut didicimus, aut scire potuimus, qui ante ad agendum, quam ad cognoscendum venimus?

 quos

sti quæ vellem; cum dixisti artes omnes esse proprias quorundam hominum, eorum scilicet qui illas aut invenerint, aut profiteantur, aut diligentius excolant, visus es mihi concedere eas non esse proprias oratoris unius, quod ego contendo. Rursum cum easdem artes & oratori, si disputare de illis velit, necessarias esse dixisti, & ab eodem etiam ornatius, quam ab illis ipsis, quorum sunt propriæ, tractari: visus es illas mihi extorquere, & oratori tribuere tanquam suas. *Idem*.

(36) *Rhodum*) Carpathii maris Insulam, hodie *Rhodes*. Idem.

(37) *Apollonio*) Apollonius Molo, Rhodius fuit: quo rhetoricæ magistro usus est aliquando ipse Tullius, cum dictatore Sylla Romam Apollonius venisset, ut refert Cicero in Bruto, *Idem*,

quos in foro, quos in ambitione, quos in republica, quos in amicorum negotiis res ipsa ante confecit, quam possemus aliquid de rebus tantis suspicari? Quod si tibi tantum in nobis videtur esse, quibus etiamsi ingenium, ut tu putas, non maxime defuit, doctrina certe, & otium, & hercule (38) etiam studium illud discendi acerrimum defuit: quid censes, si ad alicujus ingenium vel majus illa, quæ ego non attigi, accesserint? qualem illum, & quantum oratorem futurum?

XVIII. Tum Antonius, Probas mihi, inquit, ista, Crasse, quæ dicis: nec dubito, quin multo locupletior in dicendo futurus sit, si quis omnium rerum atque artium rationem, naturamque comprehenderit. Sed primum id difficile est factu, præsertim in hac nostra vita, nostrisque occupationibus: deinde illud etiam verendum est, ne abstrahamur ab hac exercitatione, & consuetudine dicendi populari, & forensi. Aliud enim mihi quoddam genus orationis esse videtur eorum hominum, de quibus paulo ante dixisti, quamvis illi ornate, & graviter aut de natura rerum, aut de humanis rebus loquantur. Nitidum quoddam genus est verborum, & lætum, sed palæstræ magis, & olei (39), quam hujus civilis turbæ, ac fori. Namque egomet, qui sero, ac leviter Græcas literas attigissem, tamen cum proconsul (40) in

Ci-

(38) *Hercule*) Jurandi formula. Primo dicebant, *ita me Hercules adjuvit*: deinde brevius, *me Hercules*: postea, *mehercules*: denique *Hercule*, aut *Hercle* dixerunt. *Idem*.

(39) *Palæstra*, *& olei*) Athletæ & pugiles, qui corpus exercebant palæstra, solebant oleo corpus inungere, tum ad augendas vires, tum ut cutis lubrica, & oleo delibuta manus captantis adversarii facilius eluderet. *Idem*

(40) *Proconsul*) Romani post gestum Romæ consulatum, mittebantur in provincias, ut in iis jus dicerent, & eas gubernarent: tumque pro consule, vel proconsul dicebatur aliquis in provinciam proficisci: proprætor, vel pro prætore, si prætura Romæ perfunctus in provinciam iret. Aliquando tamen etiam qui consules non fuerant,

Ciliciam (41) proficiscens Athenas venissem, complures tum ibi dies sum propter navigandi difficultatem commoratus: sed, cum quotidie mecum haberem homines doctissimos, eos fere ipsos, qui abs te modo sunt nominati, cumque hoc, nescio quomodo, apud eos increbuisset, me in caussis majoribus, sicuti te, solere versari; pro se quisque, ut poterat, de officio & ratione oratoris disputabat. Horum alii, sicut iste ipse Mnesarchus, hos, quos nos oratores vocaremus, nihil esse dicebat, nisi quosdam operarios (42) lingua celeri & exercitata: oratorem autem, nisi qui sapiens esset, esse neminem: atque ipsam eloquentiam (43), quod ex bene dicendi scientia constaret, unam quandam esse virtutem, & qui unam virtutem haberet, omnes habere, easque ipsas esse inter se æquales & pares. Ita, qui esset eloquens, eum virtutes omnes habere, atque esse sapientem. Sed hæc erat spinosa quædam, & exilis oratio, longeque a nostris sensibus abhorrebat. Charmadas vero multo uberius iisdem de rebus loquebatur: non quo aperiret sententiam suam, (hic enim mos erat patrius Academiæ, adversari semper omnibus in disputando) sed tum maxime tamen hoc significabat, eos, qui Rhetores nominarentur, & qui dicendi præce-

rant, cum imperio consulari mittebantur in provincias, nec minus appellabantur proconsules; ut hic ipse qui loquitur, Antonius, ante consulatum, quem nonnisi triennio post obtinuit, proconsul in Ciliciam profectus est anno U. C. DCLII. ante Christum CII. Immo nomina consulis & proconsulis, prætoris & proprætoris non semel a veteribus confundi videas. *Idem*.

(41) *In Ciliciam*) Quæ Asiæ minoris est ora, quæ meridiem spectat, alluiturque mari mediterraneo, e regione insularum Cypri & Rhodi: urbs primaria Tarsus est: nunc Caramania appellatur. *Idem*.

(42) *Operarios*) Qui haberent usum dicendi, artem ignorarent *Idem*.

(43) *Ipsam eloquentiam*) Eloquentia est vis ipsa & facultas bene & apposite dicendi ad persuadendum alterum; rhetorica est ars quæ dat præcepta ad id præstandum. *Idem*.

pta traderent, nihil plane tenere, neque posse quemquam facultatem assequi dicendi, nisi qui philosophorum inventa didicisset.

XIX. Disputabant contra diserti homines, Athenienses, & in republica causisque versati, in quibus erat etiam is, qui nuper Romæ fuit, Menedemus, hospes meus: qui cum diceret esse quandam prudentiam, quæ versaretur in perspiciendis rationibus constituendarum, & regendarum rerum publicarum, excitabatur (44) homo promptus ab homine abundanti doctrina, & quadam incredibili varietate rerum atque copia. Omnes enim partes illius ipsius prudentiæ petendas esse a philosophia docebat, neque ea, quæ statuerentur in republica de diis immortalibus, de disciplina juventutis, de justitia, de patientia, de temperantia, de modo rerum omnium, cæteraque, sine quibus civitates aut esse, aut bene moratæ esse non possent, usquam in eorum libris inveniri.

Quod si tantam vim rerum maximarum arte sua rhetorici illi doctores complecterentur, quærebat, cur de procemiis, & de epilogis, & de hujusmodi nugis (sic enim appellabat) referti essent eorum libri: de civitatibus instituendis, de scribendi legibus, de æquitate, de justitia, de fide, de frangendis cupiditatibus, de conformandis hominum moribus, litera in eorum libris nulla inveniretur.

Ipsa vero præcepta sic illudere solebat, ut ostenderet, non modo eos illius expertes esse prudentiæ, quam sibi asciscerent, sed ne hanc quidem ipsam dicendi rationem ac viam nosse. Caput

(44) *Excitabatur*) Hotomanus conjecit legendum esse, *exsuscitabatur*: sed vulgata lectio defendi potest. Sensus est enim: Homo abundans doctrina, (nempe Charmadas philosophus, ita respondebat iis, quæ dixerat Menedemus (homo promptus, utpote disertus orator) ut Menedemum excitaret, & ad suam opinionem defendendam acueret. *Pearcius*.

put (45) enim esse arbitrabatur oratoris, ut & ipsis, apud quos ageret, talis, qualem se ipse optaret, videretur; id fieri vitæ dignitate, de qua nihil rhetorici isti doctores in præceptis suis reliquissent: & uti eorum, qui audirent, sic afficerentur animi, ut eos affici vellet orator; quod item fieri nullo modo posse, nisi cognosceret is, qui diceret, quot modis hominum mentes, & quibus rebus, & quo genere orationis in quamque partem moverentur. Hæc autem esse penitus in media philosophia retrusa, atque abdita, quæ isti rhetores ne primoribus quidem labris attigissent.

Ea Menedemus exemplis magis, quam argumentis, conabatur refellere. Memoriter enim multa ex orationibus Demosthenis præclare scripta pronuncians, docebat, illum in animis vel judicum, vel populi, in omnem partem dicendo permovendis, non fuisse ignarum, quibus ea rebus consequeretur, quæ negaret ille sine philosophia quemquam scire posse.

XX. Huic respondebat (46) non se negare, Demosthenem summam prudentiam, summamque vim habuisse dicendi: sed sive ille hoc ingenio potuisset, sive, id quod constaret, Platonis studiosus

(45) *Caput*) Finis oratoris est alterum persuadere; persuadet is cui fides habetur; habetur autem viris probis, in quibus nulla est mendacii suspicio. Debet igitur orator id unum præ cæteris studere, ut sit vir bonus, aut certe talis videatur. *Τοῖς γὰρ ἐπιεικέσι πιστεύομεν μᾶλλον καὶ θᾶττον περὶ πάντων μὲν ἁπλῶς· ἐν οἷς δὲ τὸ ἀκριβὲς μὴ ἔστιν, ἀλλὰ τὸ ἀμφιδοξεῖν καὶ παντελῶς*, inquit Aristoteles lib. 1. Rhetor. cap. 2. *Bonis enim viris credimus magis & celerius generatim quidem in omnibus: maxime autem in eo quod exploratum non est, sed in varias opiniones trahi potest.* Ex his verbis falsi Carneades arguitur, qui nullam de sectanda vitæ probitate preceptionem rhetorum in libris traditam mox affirmat. Idem cum doctrinam movendorum affectuum ne a rhetoribus quidem delibatam ait, ex toto libro Rhetoricorum Aristotelis secundo refutatur. *Prust.*

(46) *Huic respondebat*) Charmadas Menedemo.

diosus (47) audiendi fuisset; non, quid ille potuisset (48), sed quid isti docerent, esse quærendum. Sæpe etiam in eam partem ferebatur oratione, ut omnino disputaret, nullam artem esse dicendi. Idque cum argumentis docuerat, quod ita nati essemus (49), ut & blandiri suppliciter iis, a quibus esset petendum, & adversarios minaciter terrere possemus, & rem gestam exponere, & id, quod intenderemus, confirmare, & id, quod contra diceretur, refellere, & ad extremum deprecari aliquid, & conqueri; quibus in rebus omnis oratorum versaretur facultas: & quod consuetudo, exercitatioque & intelligendi prudentiam acueret, & eloquendi celeritatem incitaret: tum etiam exemplorum copia nitebatur. Nam primum, quasi dedita opera (50), neminem scriptorem artis ne mediocriter quidem disertum fuisse dicebat, cum repeteret usque a Corace nescio quo, & Tisia (51), quos artis illius inventores & principes fuisse constaret: eloquentissimos autem

(47) *Platonis studiosus*) Demosthenes, de quo plura in Bruto, admodum adolescens in Academia Platoni dabat operam, verum audito forte Callistrato insigni oratore, eum deinceps, relicta Academia, sectatus est. *Ex Hermippo Gellius lib.* 3. *cap.* 13. Prust.

(48) *Non, quid ille potuisset*) Ab uno ad omnes vitiosa est argumentatio. Nemo sic ratiocinetur: Demosthenes orator potuit in dicendo animos movere, ergo id poterunt cæteri oratores. *Idem*.

(49) *Quod ita nati essemus*) Hoc Carneadis argumentum probat quidem aliquam esse naturalem eloquentiam; at non evertit artificialem, cujus præceptis perficitur vis persuadendi a natura insita. *Idem*.

(50) *Quasi dedita opera*) Dicebat Carneades neminem scriptorem artis fuisse disertum, quasi omnes scriptores artis collegisset de industria, ut id probaret: vel sententia est, quasi scriptores artis certo consilio diserti esse noluissent. Errabat hic etiam Carneades: nam, ut alios prætereain, Gorgias, Isocrates, Protagoras, Theophrastus, eloquentiæ magistri diserti fuere. *Idem*.

(51) *A Corace . . . & Tisia*) Artis rhetoricæ *scriptores antiquissimi Corax, & Tisias, ejus discipulus, Siculi: quos insecutus est vir ejusdem insulæ Gorgias Leontinus, Empedoclis, ut traditur, discipulus*. Quintil lib. 3. Cap. 1. Corax Hieronis tyranni amicus floruit Olym. LXXVI. annis ante Christum CCCCLXXV. Vide Ciceronem in Bruto. *Idem*.

tem homines, qui ista nec didicissent, nec omnino scisse curassent, innumerabiles quosdam nominabat: in quibus etiam (sive ille irridens, sive quod ita putaret, atque ita audisset) me in illo numero, qui illa non didicissem, & tamen (ut ipse dicebat) possem aliquid in dicendo, proferebat. Quorum ego illi alterum facile assentiebar, nihil me didicisse: in altero autem me illudi ab eo, aut etiam ipsum errare arbitrabar.

Artem vero negabat esse ullam, nisi quæ cognitis, penitusque perspectis, & in unum exitum spectantibus, & nunquam fallentibus rebus contineretur. Hæc autem omnia, quæ tractarentur ab oratoribus, dubia esse & incerta: cum & dicerentur ab iis, qui ea omnia non plane tenerent, & audirentur ab iis, quibus non scientia esset tradenda, sed exigui temporis aut falsa, aut certe obscura opinio.

Quid multa? sic mihi tum persuadere videbatur, neque artificium ullum esse dicendi, neque quemquam posse, nisi qui illa, quæ a doctissimis hominibus in philosophia dicerentur, cognosset, aut callide aut copiose dicere. Quibus dicere (52) Charmadas solebat, ingenium tuum, Crasse, vehementer admirans, me sibi perfacilem in audiendo (53), te perpugnacem in disputando esse visum.

XXI. Tumque ego hac eadem opinione adductus, scripsi etiam illud quodam in libello, qui me imprudente, & invito (54) excidit, & pervenit

(52) *Quibus dicere*) Vulnus hic video, remedium non ita. *Muretus*. Lambinus edidit, *quibus adjicere . . . solebat:* quod est conjectaneum Hotomani. *Grut.*

(53) *Perfacilem in audiendo*) Nam cum rudem artium omnium se diceret Antonius, non erat cur de artibus cum hominibus doctissimis æque pugnaciter atque Crassus, qui se multa didicisse fatebatur, contenderet. *Strebaus.*

(54) *Me imprudente, & invito*) M. Antonius *idcirco se ajebat nullam orationem scripsisse, ut, si quid superiore judicio actum, ei,* quem

venit in manus hominum, *disertos* me cognosse nonnullos, *eloquentem* adhuc neminem: quod eum statuebam disertum, qui posset satis acute atque dilucide apud mediocres homines ex communi quadam hominum opinione dicere: eloquentem vero, qui mirabilius, & magnificentius augere posset, atque ornare quæ vellet, omnesque omnium rerum, quæ ad dicendum pertinerent, fontes animo ac memoria contineret. Id si est difficile nobis, qui ante, quam ad discendum ingressi sumus, obruimur ambitione & foro; sit tamen in re positum atque natura. Ego enim, quantum auguror conjectura, quantaque ingenia in nostris hominibus esse video, non despero fore aliquem (55) aliquando, qui & studio acriore, quam nos sumus, atque fuimus, & otio ac facultate discendi majore, ac maturiore, & labore atque industria superiore, cum se ad audiendum, legendum, scribendumque majore opera dediderit, exsistat talis orator, qualem quærimus: qui jure non solum disertus, sed etiam eloquens dici possit: qui tamen, mea sententia, aut hic est jam Crassus, aut, si quis pari fuerit ingenio, pluraque quam hic, & audierit, & lectitarit, & scripserit, paulum huic aliquid poterit addere.

Hoc loco Sulpicius, Insperanti mihi, inquit, & Cottæ, sed valde optanti utrique nostrum, cecidit, ut in istum sermonem, Crasse, delaberemini. Nobis enim huc venientibus jucundum satis fore videbatur, si, cum vos de rebus aliis loqueremini, tamen nos aliquid ex sermone vestro memoria dignum excipere possemus: ut vero penitus in eam ipsam totius hujus vel studii, vel arti-

quem postea defensurus esset, nociturum foret, non dictum a se affirmare posset. Valer. Maximus lib. VII. Cap. 3. *Prusteus.*

(55) *Aliquem*) De se ipso id ex Antonii persona videtur Cicero prædicere.

artificii (56), vel facultatis disputationem pæne intimam perveniretis, vix optandum nobis videbatur. Ego enim, qui ab ineunte ætate incensus essem studio utriusque vestrum, Crassi vero etiam amore, cum ab eo nusquam discederem, verbum ex eo nunquam elicere potui de vi ac ratione dicendi (57), cum & per meipsum egissem, & per Drusum (58) sæpe tentassem: quo in genere tu, Antoni, (vere loquar) nunquam mihi percontanti, aut quærenti aliquid, defuisti, & persæpe me, quæ soleres in dicendo observare, docuisti. Nunc quoniam uterque vestrum patefecit earum rerum ipsarum aditum, quas quærimus, & quoniam princeps Crassus ejus sermonis ordiendi fuit, date nobis hanc veniam, ut ea, quæ sentitis de omni genere dicendi, subtiliter persequamini. Quod quidem si erit a vobis impetratum, magnam habebo, Crasse, huic palæstræ & Tusculano tuo gratiam, & longe Academiæ illi, ac Lyceo (59) tuum hoc suburbanum gymnasium (60) anteponam.

XXII. Tum ille, Immo vero, inquit, Sulpici, rogemus Antonium, qui & potest facere id, quod

(56) *Vel studii, vel artificii*) Decorum servat hic Tullius, qui Sulpicium adolescentem inducit dubitantem an esset ars rhetorica, quod in dubium id revocasse videretur Antonius. *Prust.*

(57) *De vi ac ratione dicendi*) Malim cum Gulielmio legere *de via ac ratione*: facillime ultima litera vocis *via* a sequentis vocis *ac* prima litera absorberi potuit. Manutius olim edidit *via*, & sic Cicero sæpissime. L. 1. c. 25. *Non rationem dicendi & viam, sed naturam defuisse*. L. 3. c. 36. *Ancipites vias, rationesque disputandi*. Facile plura exempla proferri possunt. *Peartius*.

(58) *Per Drusum*) C. Cotta & P. Sulpicius, qui hic loquitur, Drusi maxime familiares erant, ut supra dictum Cap. 7. *Prust.*

(59) *Academia illi, ac Lyceo*) De Academia dictum Cap. 10. Lyceum autem gymnasium fuit prope Athenas celeberrimum, in quo docebat Aristoteles. *Idem*.

(60) *Gymnasium*) Locus ubi exercerentur corpora saltu, cursu, luctatione, a γυμνὸς *nudus*, quia in istis exercitationibus graviores vestes deponebant, ut essent expediti. Metaphorice significat locum, ubi animi literis humanioribus informantur. *Idem*.

quod requiris, & consuevit, ut te audio dicere. Nam fateor me quidem semper a genere hoc toto sermonis refugisse, & tibi cupienti atque instanti sæpissime negasse, ut tute paulo ante dixisti. Quod ego non superbia, neque inhumanitate faciebam, neque quo tuo studio rectissimo, atque optimo non obsequi vellem, præsertim cum te unum ex omnibus ad dicendum maxime natum, aptumque cognossem; sed mehercule istius disputationis insolentia, atque earum rerum, quæ quasi in arte traduntur, inscitia.

Tum Cotta, Quoniam id, quod difficillimum nobis videbatur, ut omnino de his rebus, Crasse, loquerere, assecuti sumus: de reliquo jam nostra culpa fuerit, si te, nisi omnia, quæ percontati erimus, explicaris, dimiserimus. De his, credo, rebus, inquit Crassus, ut in cretionibus scribi solet (61) *Quibus sciam, poteroque*. Tum ille, Namque quod tu non poteris, aut nescies, quis no-

(61) *Ut in cretionibus scribi solet*) Cum in aliis libris manuscriptis reperissem scriptum, *certionibus*, in aliis, *Crassi orationibus*, in aliis, *certioribus*: ego *cretionibus* reposui, præsertim cum meminissem jampridem ita a Fr. Duareno esse emendatum. Est autem *cretio*, ut docet Ulpianus, Titul. 22. Isid. 5. Varro 5. de ling. Lat. 11. ad Attic. 44. certorum dierum spatium, quod datur heredi ad deliberandum, utrum expediat adire hereditatem, necne: veluti, Titius heres esto, cernitoque hereditatem in diebus centum proximis, quibus scierit, poteritque; nisi ita creverit, exheres esto. *Lambin*. Est autem *cernere*, non modo constituere se heredem esse: (ut Varro 6. Ling. Latin. explicat) verum etiam legitima cretionis verba dicere, hunc in modum: *Cum me Manius heredem instituerit, eam hereditatem cerno*. Adeoque Ulp. 32. *Cretio* duplex: *vulgaris*, in qua adjiciebantur hæc verba, *quibus sciam, poteroque*: *continua*, in qua non adjiciebantur. Ulp. tit. 23. Unde his verbis, *quibus sciam, poteroque*, tempus bonorum possess. admittendæ utile, nec continuum ostenditur lib. 1. ff. *Quis ordo in bonorum possess.* Gothofredus. Vera lectio fuit, *conditionibus*. Quid enim ad *cretiones* formula hæc: *De iis rebus quibus sciam, poteroque?* Quæ ipsa in conditionibus aptissima est. Et verbum, *conditio*, etiam juridicum est; quod indicat caput illud Juris, *De conditionibus & demonstrationibus*. Et lectionem priorem, quam Lambinus ejecit, tuetur verbum *conditionis*, quo mox utitur Crassus: *Jam vero*, inquit, *ista*.

nostrum tam impudens est, qui se scire, aut posse postulet? Jam vero ista conditione, dum mihi liceat negare posse quod non potero, & fateri nescire quod nesciam, licet, inquit Crassus, vestro arbitratu percontemini.

Atque, inquit Sulpicius, hoc primum ex te, de quo modo Antonius exposuit, quid sentias, quærimus: existimesne artem aliquam esse dicendi. Quid mihi nunc vos, inquit Crassus, tanquam alicui Græculo otioso & loquaci, & fortasse docto atque erudito, quæstiunculam, de qua meo arbitratu loquar, ponitis? Quando enim me ista curasse, aut cogitasse arbitramini; & non semper irrisisse potius eorum hominum impudentiam, qui cum in schola assedissent, ex magna hominum frequentia dicere juberent, si quis quid quæreret? Quod primum ferunt Leontinum (62) fecisse Gorgiam: qui permagnum quiddam suscipere, ac profiteri videbatur, cum se ad omnia, de quibus quisque audire vellet, esse paratum denuntiaret. Postea vero (63) vulgo hoc facere cœperunt, hodieque faciunt; ut nulla sit res, neque tanta, neque tam improvisa, neque tam nova, de qua se non omnia, quæ dici possunt, profiteantur esse dicturos.

Quod

ista conditione, dum mihi liceat negare posse quod non potero, & fateri nescire, quod nesciam, licet vestro arbitratu percontemini. Et sane quæ huc affert Lambinus de cretionibus hereditatum, scilicet heredi cernendam esse hereditatem in diebus centum proximis, quibus scierit, poteritque, non valde huc pertinent. Neque enim, postquam sciverit quis cernendam esse hereditatem, amplius datur temporis, possit, necne possit. Præterea non idem est *scire* in herede, & *scire* hic in Crasso. Nam in herede *scire* est rescire, certiorem fieri: at hic Crassus: *De iis rebus*, inquit, *quibus sciam, poteroque:* id est, de iis, quæ ego intelligam. *Anonymus*.

(62) *Leontinum*) Ex urbe Leontio in Sicilia; nunc, auctore Nigro, dicitur *Lintini*. Prust.

(63) *Postea vero*, &c.) Multi post Gorgiam extemporalis eloquentiæ laudem aucupati sunt, ut Protagoras, Prodicus, Thrasymachus, Eleas, & alii. *Idem*.

Quod ſi te, Cotta, arbitrarer, aut te, Sulpici, de iis rebus audire velle, adduxiſſem huc Græcum aliquem, qui * vos iſtiuſmodi diſputationibus delectaret: quod ne nunc quidem difficile factu eſt. Eſt enim apud M. Piſonem (64), adoleſcentem jam huic ſtudio deditum, ſummo hominem ingenio, noſtrique cupidiſſimum, peripateticus Staſeas (65), homo nobis ſane familiaris, &, ut inter homines peritos conſtare video, in illo ſuo genere omnium princeps.

XXIII. Quem tu mihi, inquit Mucius, Staſeam, quem peripateticum narras? Gerendus eſt tibi mos adoleſcentibus, Craſſe: qui non Græci alicujus quotidianam loquacitatem ſine uſu, neque ex ſcholis cantilenam requirunt, ſed ex homine omnium ſapientiſſimo atque eloquentiſſimo, atque ex eo, qui non in libellis, ſed in maximis cauſis, & in hoc domicilio imperii & gloriæ, ſit conſilio linguaque princeps: cujus veſtigia ** perſequi cupiunt, ejus ſententiam ſciſcitantur. Equidem te cum in dicendo ſemper putavi deum, tum vero tibi nunquam eloquentiæ majorem tribui laudem, quam humanitatis: qua nunc te uti vel maxime decet, neque deſugere eam diſputationem, ad quam te duo excellentis ingenii adoleſcentes cupiunt accedere.

Ego vero, inquit, iſtis obſequi ſtudeo, neque gravabor breviter meo more, quid quaque de re ſentiam, dicere. Ac primum illud (quoniam auctoritatem tuam negligere, Scævola, fas mihi eſſe non puto) reſpondeo, mihi dicendi aut nullam artem, aut pertenuem videri, ſed omnem eſſe

* *Vos*) Vict. Man. Grut. *nos*.

(64) *M. Piſonem*) De quo ſatis fuſe Tullius in Bruto. *Pruſt.*

(65) *Staſeas*) Peripateticus philoſophus patria Neapolitanus. *Cicero lib. v. de Finibus*. Idem.

** *Perſequi*) Vict. *qui perſequi*.

esse contentionem inter homines doctos in verbi controversia positam. Nam si ars ita definitur, ut paulo ante exposuit Antonius, ex rebus penitus perspectis, planeque cognitis, atque ab opinionis arbitrio sejunctis, scientiaque comprehensis; non mihi videtur ars oratoris esse ulla. Sunt enim varia, & ad vulgarem popularemque sensum accommodata, omnia genera hujus forensis nostræ dictionis. Sin autem ea, quæ observata sunt in usu (66) ac ratione dicendi, hæc ab hominibus callidis ac peritis animadversa ac notata, verbis designata, generibus illustrata, partibus distributa sunt, (id quod fieri potuisse video) non intelligo, quamobrem non, si minus illa subtili definitione, at hac vulgari opinione, ars esse videatur. Sed sive est ars, sive artis quædam similitudo, non est quidem ea negligenda: verum intelligendum est, alia quædam ad consequendam eloquentiam esse majora.

XXIV. Tum Antonius vehementer se assentiri Crasso dixit, quod neque ita amplecteretur artem, ut ii solerent, qui omnem vim dicendi in arte ponerent, neque rursum eam totam, sicut plerique philosophi facerent, repudiaret. Sed existimo, inquit, gratum te his, Crasse, facturum, si ista exposueris, quæ putas ad dicendum plus, quam ipsam artem, posse prodesse.

Dicam equidem, quoniam institui, petamque a vobis, inquit, ne has meas ineptias efferatis: quamquam moderabor ipse, ne, ut quidam magi-

(66) *Quæ observata sunt in usu*) Ad artem notione populari receptam quatuor hic requirit Crassus. 1. ut vir callidus ac prudens ea diligenter observet, quibus, v. g. in dicendi facultate, facilius quispiam persuadet. 2. ut observationes suas conscribat. 3. tria dicendi genera, judiciale, exornativum, ac deliberativum clare explicet. 4. illa genera distribuat in partes, puta in constitutiones conjecturales, definitivas, juridiciales, &c. Quæ cum quis collegerit accurate, artem eloquentiæ tradiderit. *Proustæus*.

ſter, atque artifex, ſed quaſi unus e togatorum (67) numero, atque ex forenſi uſu homo mediocris, neque omnino rudis, videar non ipſe aliquid a me prompſiſſe (68), ſed fortuito in ſermonem veſtrum incidiſſe.

Equidem, cum peterem magiſtratus, ſolebam in prenſando (69) dimittere a me Scævolam, cum ei ita dicerem, Me velle eſſe ineptum. Id erat petere blandius: quod niſi inepte fieret, bene non poſſet fieri. Hunc autem eſſe hominem unum ex omnibus, quo præſente ego ineptus eſſe minime vel-

(67) *Togatorum*) Ut pallium Græcorum erat proprium, adeoque palliati vocabantur: ita a toga, qua Romani utebantur, togatorum nomen habuere. Virgilius:

Romanos rerum dominos, gentemque togatam. Ibidem.

(68) *Aliquid* a me prompſiſſe) Annon & qui ſponte, & qui inviti loquuntur, omnia *a ſe promunt?* an vero *a ſe promere* ſignificat ſponte promere? hæc ſignificatio propoſitionis *a* cum verbo *promo* nullibi mihi occurrit. Vide igitur, Lector, annon editio Ven & Mſſ Norf. Mag. Mead. Harl. 1. Cant. Balg. wag. Nov. & Joan. vetuſtiſſimus ſuggerant veriſſimam lectionem, *promiſiſſe:* quibus ſi fides adhibenda ſit, ſic locum refingas: *Non ipſe aliquid de me* promiſiſſe, *ſed fortuito in ſermonem veſtrum incidiſſe*. Literæ *e* & *a* in Mſſ. ſæpe confunduntur, & litera *d* vocis *de* facile abſorberi potuit a litera poſtrema præcedentis vocis *aliquid*. Eodem modo loquitur Horatius Serm. l. 1. Sat. 4.

-------- *Ut ſi quid* promittere de me
Poſſum aliud vere, promitto.

Porro hæc lectio optime quadrat iis, quæ ſupra dicta ſunt: innuit enim Craſſus ſe nolle imitari Græcos, quos in præcedenti capite arguit impudentiæ, quod nulla erat res, de qua non ſe omnia, quæ dici poſſent, profiterentur eſſe dicturos; id eſt, promittebant ſe omnibus quæſtiunculis reſponſuros eſſe. Craſſus igitur iſtis Græcis magiſtris, atque artificibus dicendi opponit ſe, quem vocat *unum e togatorum numero, atque ex forenſi uſu hominem*. Ut illi, inquit Craſſus, artifices ſunt, & magiſtri dicendi, ego vero tantum, quantum mihi opus eſt, didici; ſic illi de ſe omnia promittunt, ego vero nunquam ſponte; nunquam, niſi fortuito, in hujuſmodi diſputationes venio. *Pearcius*.

(69) *Solebam in prenſando*) Id paulo fuſius explicat Valerius Maximus lib. IV Cap. 5 *Conſulatum petens Craſſus cum omnium candidatorum more circum forum ſupplex populo ire cogeretur, nunquam adduci potuit, ut id præſente Q. Scævola, graviſſimo & ſapientiſſimo viro, ſocero ſuo faceret. Itaque rogabat eum, ut a ſe, dum ineptæ rei deſerviret, diſcederet; majorem verecundiam dignitatis ejus quam candidæ togæ ſuæ reſpectum agens*. Pruſteus.

vellem, quem quidem nunc mearum ineptiarum testem & spectatorem fortuna constituit. Nam quid est ineptius, quam de dicendo dicere, cum idipsum dicere nunquam sit non ineptum, nisi cum est necessarium?

Perge vero, Crasse, inquit Mucius. Istam enim culpam, quam vereris, ego præstabo.

XXV. Sic igitur sentio, inquit Crassus, naturam (70) primum, atque ingenium ad dicendum vim afferre maximam: neque vero istis, de quibus paulo ante dixit Antonius, scriptoribus artis, rationem dicendi & viam, sed naturam defuisse. Nam & animi, atque ingenii celeres quidam motus esse debent, qui & ad excogitandum acuti, & ad explicandum ornandumque sint uberes, & ad memoriam firmi, atque diuturni. Et si quis est, qui hæc putet arte accipi posse; quod falsum est, (præclare enim se res habeat, si hæc accendi, aut commoveri arte possint: inseri quidem, & donari ab arte non possunt omnia; sunt enim illa dona naturæ) quid de illis dicet, quæ certe cum ipso homine nascuntur? linguæ solutio, vocis sonus, latera, vires, conformatio quædam, & figura totius oris, & corporis? Neque hæc ita dico, ut ars aliquid limare (71) non possit: neque enim ignoro, & quæ bona sint, fieri meliora posse doctrina, & quæ non optima, aliquo modo acui tamen, & corrigi posse: sed sunt quidam aut ita lingua hæsitantes, aut ita voce absoni, aut ita vultu, motuque corporis vasti atque agrestes,

(70) *Naturam*) Consule notam 32 in c. 4. hujus libri. *pruſ.*

(71) *Ut ars aliquid limare*) Ars naturæ dotes perficit, corrigit vitia, ut liquet exemplo Demosthenis. Ad eloquentiam & ingenio, & arte opus est, quod ad poesim requirebat Horatius in Arte:

Natura fieret laudabile carmen, an arte,
Quæsitum est; ego nec studium sine divite vena,
Nec rude quid prosit video ingenium; alterius sic
Altera poscit opem res; & conjurat amice. Idem.

ſtes, ut, etiamſi ingeniis, atque arte valeant, tamen in oratorum numerum venire non poſſint. Sunt autem quidam * ita naturæ muneribus in iiſdem rebus habiles, ita ornati, ut non nati, ſed ab aliquo deo ficti eſſe videantur.

Magnum quoddam eſt onus atque munus, ſuſcipere, atque profiteri, ſe eſſe, omnibus ſilentibus, unum maximis de rebus, magno in conventu hominum, audiendum. Adeſt enim fere nemo, quin acutius, atque acrius vitia in dicente, quam recta videat. Ita, quidquid eſt, in quo offenditur, id etiam illa, quæ laudanda ſunt, obruit. Neque hæc in eam ſententiam diſputo, ut homines adoleſcentes, ſi quid naturale forte non habeant, omnino a dicendi ſtudio deterream. Quis enim non videat C. Cœlio (72), æquali meo, magno honori fuiſſe, homini novo, illam ipſam, quamcumque aſſequi potuerit, in dicendo mediocritatem? ** Quis veſtrum æqualem, Q. Varium (73), vaſtum hominem, atque fœdum, non intelligit illa ipſa facultate, quamcumque habuit, magnam eſſe in civitate gratiam conſecutum?

XXVI. Sed quia de oratore quærimus, fingendus eſt nobis oratione noſtra, detractis omnibus vi-

* *Ita natura*) Lam. *ita in iiſdem rebus habiles, ita naturæ muneribus ornati.*

(72) *C. Cœlio*) De quo Tullius agit in Bruto, ut & de Q. Vario, de quo ibi multo ſentit honorificentius, quam hoc libro. *Pruſt.*

** *Quis veſtrum*) Vict. Lamb. Grut. *Quis veſtrum æqualem meum, Q.*

(73) *Quis veſtrum æqualem Q. Varium*, &c.) Lapſi ſunt iterum plerique librarii, & editores; Mſſ. tamen Bod. Harl. 2. & Gonv. & Manutius veram lectionem retinent; delent enim vocem *meum*, quæ vulgo legitur poſt *æqualem*. Et Car. Stephanus teſtatur vocem *meum* à quibuſdam veteribus libris abeſſe. Veram autem hanc lectionem voco, quia *Q. Varius* non fuit æqualis Craſſi, ſed Cottæ, & Sulpicii, ut patet ex libro de Cl. Oratoribus c. 49. *Æquales propemodum fuerunt C. Cotta, P. Sulpicius*, Q. Varius, &c. Porro ſi rejiciatur *meum*, non inelegans eſt antitheſis: Craſſus enim duo exempla profert, C. Cœlium æqualem ſuum, & Q. Varium Cottæ ac Sulpicii æqualem. *Peare.*

vitiis, orator, atque omni laude cumulatus. Neque enim, si multitudo litium, si varietas caussarum, si hæc turba, & barbaria forensis dat locum vel vitiosissimis oratoribus, idcirco nos hoc, quod quærimus, omittemus. Itaque in iis artibus, in quibus non utilitas quæritur necessaria, sed animi libera quædam oblectatio, quam diligenter, & quam prope fastidiose judicamus? Nullæ enim lites (74), neque controversiæ sunt, quæ cogant homines, sicut in foro non bonos oratores, item in theatro actores malos perpeti.

Est igitur oratori diligenter providendum, non uti illis satisfaciat, quibus necesse est: sed ut iis admirablis esse videatur, quibus libere liceat judicare. Ac, si quæritis, plane quid sentiam, enuntiabo apud homines familiarissimos, quod adhuc semper tacui, & tacendum putavi. Mihi etiam quique optime dicunt, quique id facillime, atque ornatissime facere possunt, tamen, nisi timide ad dicendum accedunt, & in exordienda oratione perturbantur (75), pæne impudentes videntur: tametsi *id accidere non potest. Ut enim quisque optime dicit, ita maxime dicendi difficultatem, variosque eventus (76) orationis, exspectationem-

(74) *Nullæ enim lites)* Hæc est Crassi sententia. Oratores malos ferimus, propterea quod litibus & forensi negotio carere homines non possunt, aut etiam nolunt: theatro autem, & ejusmodi artibus, in quibus est tantum oblectatio, possunt carere, unde malos actores pati non possunt. *Prust.*

(75) *Perturbantur)* Id de se ipse Cicero fatetur oratione in Q. Cæcilium, quæ Divinatio dicitur: *Ita deos mihi velim propitios, ut cum illius diei mihi venit in mentem, quo die, citato reo, mihi dicendum sit, non solum commoveor animo, sed etiam toto corpore perhorresco.* Et pro Deiotaro: *Cum in omnibus caussis gravioribus initio dicendi commoveri soleam vehementius, quam videtur vel usus, vel ætas mea postulare; tum in hac caussa ita me multa perturbant, ut quantum mea fides studii mihi afferat ad salutem regis Dejotari defendendam, tantum facultatis timor detrahat.* Idem.

* *Id accidere)* Man. *id non accidere non potest.*

(76) *Variosque eventus)* Ita nonnunquam perturbantur egregii

que hominum pertimescit. Qui vero nihil potest dignum re, dignum nomine oratoris, dignum hominum auribus efficere, atque edere, is mihi, etiamsi commovetur in dicendo, tamen impudens videtur. Non enim pudendo, sed non faciendo id, quod non decet, impudentiæ nomen effugere debemus. Quem vero non pudet, (id quod in plerisque video) hunc ego non reprehensione solum, sed etiam pœna dignum puto. Equidem & in vobis animadvertere soleo, & in me ipso sæpissime experior, ut exalbescam in principiis dicendi, & tota mente atque omnibus artubus contremiscam. Adolescentulus vero sic initio accusationis exanimatus sum, ut hoc summum beneficium Q. Maximo (77) debuerim, quod continuo consilium dimiserit, simul ac me fractum, ac debilitatum metu viderit.

Hic omnes assensi, significare inter se se, & colloqui cœperunt. Fuit enim mirificus quidam in Crasso pudor, qui tamen non modo non obesset ejus orationi, sed etiam probitatis commendatione prodesset.

XXVII. Tum Antonius, Sæpe, ut dicis, inquit, animadverti, Crasse, & te, & cæteros summos oratores, quamquam tibi par, mea sententia, nemo unquam fuit, in dicendi exordio permoveri. Cujus quidem rei cum causam quærerem, quidnam esset, cur, ut in quoque oratore plurimum esset, ita maxime is pertimesceret, has causas inveniebam duas: Unam, quod intelligerent ii, quos usus ac natura docuisset, nonnunquam sum-

mis

gii oratores, ut in dicendo hæreant. Obmutuit Demosthenes præsente Philippo Macedonum rege: obmutuit Theophrastus apud Athenienses orationem habiturus. Cicero ipse, exceptus acclamatione Clodianorum, ut refert Asconius, non ea, qua solitus erat, constantia dixit. *Prust.*

(77) *Q. Maxima)* Q. scilicet Fabio Maximo Serviliano, qui consulatum gessit anno U. C. DCXI. deinde censuram anno DCXXVII. ante Christum CXXVII. *Idem.*

mis oratoribus non satis ex sententia eventum dicendi procedere: ita non injuria, quotiescumque dicerent, id, quod aliquando posset accidere, ne tum accideret, timere. Altera est hæc, de qua queri sæpe soleo: cæterarum homines artium spectati, & probati, si quando aliquid minus bene fecerunt, quam solent, aut noluisse, aut valetudine impediti non potuisse consequi, id quod scirent, putantur. Noluit, inquiunt, hodie agere Roscius (78); aut, Crudior fuit. Oratoris peccatum, si quod est animadversum, stultitiæ peccatum videtur. Stultitia autem excusationem non habet: quia nemo videtur, aut quia crudus fuerit, aut quod ita maluerit, stultus fuisse. Quo etiam gravius judicium in dicendo subimus. Quoties enim dicimus, toties de nobis judicatur: &, qui semel in gestu peccavit, non continuo existimatur nescire gestum: cujus autem in dicendo aliquid reprehensum est, aut æterna in eo, aut certe diuturna valet opinio tarditatis.

XXVIII. Illud vero, quod a te dictum est, esse permulta, quæ orator, nisi a natura haberet, non multum a magistro adjuvaretur; valde tibi assentior, inque eo vel maxime probavi summum illum doctorem, Alabandensem (79) Apollonium, qui cum mercede doceret, tamen non patiebatur, eos, quos judicabat non posse oratores evadere, operam apud se se perdere, dimittebatque; & ad quam quemque artem putabat esse aptum, ad eam impellere atque hortari solebat. Satis est enim cæteris artificiis percipiendis, tantummodo similem esse hominis; & id, quod tradatur, vel etiam inculcetur, si quis forte sit tardior, posse percipere

D 4 ani-

(78) *Roscius*) Insignis ætate Ciceronis histrio, de quo plura in his, & aliis libris oratoriis Tullius. *Idem*.

(79) *Alabandensem*) Ex Alabanda, quæ urbs est Asiæ minoris in Caria. Alius Apollonius Molo, cujus supra meminit, Rhodius fuit. *Idem*.

animo, & memoria custodire. Non quæritur mobilitas linguæ, non celeritas verborum, non denique ea, quæ nobis non possumus fingere, facies, vultus, sonus. In oratore autem acumen dialecticorum (80), sententiæ philosophorum, verba prope poetarum, memoria jurisconsultorum, vox tragœdorum, gestus pæne summorum actorum est requirendus. Quamobrem nihil in hominum genere rarius perfecto oratore inveniri potest. Quæ enim singularum rerum artifices singula si mediocriter adepti sunt, probantur, ea, nisi omnia sunt in oratore, probari non possunt.

Tum Crassus, Atqui vide, inquit, in artificio perquam tenui (81), & levi, quanto plus adhibeatur diligentiæ, quam in hac re, quam constat esse maximam. Sæpe enim soleo audire Roscium, cum ita dicat, se adhuc reperire discipulum, quem quidem probaret, potuisse neminem: non quo non essent quidam probabiles, sed quia, si aliquid modo esset vitii, id ferre ipse non posset. Nihil est enim tam insigne, nec tam ad diuturnitatem memoriæ stabile, quam id, in quo aliquid offenderis.

Itaque ut ad hanc similitudinem hujus histrionis, oratoriam laudem dirigamus, videtisne, quam nihil ab eo, nisi perfecte, nihil nisi cum summa venustate fiat? nihil nisi ita, ut deceat; & uti omnes moveat, atque delectet? Itaque hoc jamdiu est consecutus, ut, in quo quisque artificio excelleret, is in suo genere Roscius diceretur. Hanc ego absolutionem, perfectionemque in oratore

(80) *Dialecticorum*) Quorum propria est subtilitas: profitentur enim artem differendi, cujus finis est verum a falso distinguere. *Idem*.

(81) *Artificio perquam tenui*) Non alia vilior, si servitia exceperis, quam histrionum fuit apud Romanos conditio. Nonnullis Imperatorum legibus infames declarantur in codice Justinian. lib. xi. titulo xlx. aliis tamen ab infamia vindicari videntur. *Idem*.

tore desiderans, a qua ipse longe absum, facio impudenter. Mihi enim volo ignosci, cæteris ipse non ignosco. Nam qui non potest, qui vitiose facit, quem denique non decet, hunc (ut Apollonius jubebat) ad id, quod facere possit, detrudendum puto.

XXIX. Num tu igitur, inquit Sulpicius, me, aut hunc Cottam, jus civile (82), aut rem militarem jubes discere? nam quis ab ista summa, atque in omni genere perfecta potest pervenire? Tum ille, Ego vero, inquit, quod in vobis egregiam quandam, ac præclaram indolem ad dicendum esse cognovi, idcirco hæc exposui omnia: nec magis ad eos deterrendos, qui non possent, quam ad vos, qui possetis, exacuendos accommodavi orationem meam: & quamquam in utroque vestrum summum esse ingenium studiumque perspexi, tamen hæc, quæ sunt in specie posita (83), de quibus plura fortasse dixi, quam solent Græci dicere, in te, Sulpici, divina sunt. Ego enim neminem, nec motu corporis, neque ipso habitu atque forma aptiorem, nec voce pleniorem, aut suaviorem mihi videor audisse: quæ quibus a natura minora data sunt, tamen illud assequi possunt, ut iis, quæ habeant, modice & scienter utantur, & ut ne dedeceat. Id enim est maxime vitandum, & de hoc uno minime est facile præcipere, non mihi modo, qui sicut unus paterfamilias his de rebus loquor, sed etiam ipsi illi Roscio, quem sæpe audio dicere, caput esse artis, DECERE: quod tamen unum id esse, quod tradi arte non possit. Sed, si placet, fer-

(82) *Jus civile*) Tribus scilicet artibus operam vulgo dare solebant nobiles Romani, aut eloquentiæ, aut jurisprudentiæ, aut militiæ. *Idem*.

(83) *Quæ sunt in specie posita*). Quæ pertinent ad quandam corporis dignitatem; ut actio, vox, motus & conformatio corporis. *Idem*.

sermonem alio transferamus, & nostro more aliquando, non rhetorico, loquamur.

Minime vero, inquit Cotta. Nunc enim te jam exoremus necesse est, quoniam retines nos in hoc studio, nec ad aliam dimittis artem, ut nobis explices, quidquid est istud, quod tu in dicendo potes. Neque enim sumus nimis avidi: ista tua mediocri (84) eloquentia contenti sumus; idque ex te quærimus, (ut ne plus nos assequamur, quam quantulum tu in dicendo assecutus es) quoniam, quæ a natura expetenda sunt, ea dicis non nimis deesse nobis, quid præterea esse assumendum putes?

XXX. Tum Crassus arridens, Quid censes, inquit, Cotta, nisi studium, & ardorem quendam amoris? sine quo cum in vita nihil quidquam egregium, tum certe hoc quod tu expetis, nemo unquam assequetur. Neque vero vos ad eam rem video esse cohortandos: quos, cum mihi quoque sitis molesti, nimis etiam flagrare intelligo cupiditate. Sed profecto studia nihil prosunt perveniendi aliquo, nisi illud, quod eo, quo intendas, ferat, deducatque, cognoris. Quare, quoniam mihi levius quoddam onus imponitis, neque ex me de oratoris arte, sed de hac mea, quantulacumque est, facultate quæritis, exponam vobis quandam, non aut perreconditam, aut valde difficilem, aut magnificam, aut gravem rationem consuetudinis meæ, qua quondam solitus sum uti, cum mihi in isto studio versari adolescenti licebat.

Tum Sulpicius, O diem, Cotta, nobis, inquit, optatum! quod enim neque precibus unquam, nec insidiando, nec speculando assequi potui, ut, quid Crassus ageret, meditandi, aut dicen-

(84) *Ista tua mediocri*) Ironice dictum: tua tibi videtur eloquentia mediocris, nobis maxima. *Idem*.

nendi causa, non modo videre mihi, sed ex ejus scriptore (85), & lectore Diphilo suspicari liceret; id spero nos esse adeptos, omniaque jam ex ipso, quæ diu cupimus, cognituros.

XXXI. Tum Crassus, Atqui arbitror, Sulpici, cum audieris, non tam te hæc admiraturum, quæ dixero, quam existimaturum, tum, cum ea audire cupiebas, causam, cur cuperes, non fuisse. Nihil enim dicam reconditum, nihil exspectatione vestra dignum, nihil aut inauditum vobis, aut cuiquam novum. Nam principio illud, quod est homine ingenuo, liberaliterque educato dignum, non negabo me ista omnium communia & contrita præcepta didicisse.

Primum, oratoris officium esse, dicere ad persuadendum accommodate. Deinde esse omnem orationem aut de infinitæ rei quæstione (86), sine designatione personarum, & temporum; aut de re certis in personis, ac temporibus locata. In utraque autem re quidquid in controversiam veniat, in eo quæri solere, aut factumne sit (87), aut, si est factum, quale sit, aut etiam quo nomine vocetur, aut, quod nonnulli addunt, rectene factum esse videatur. Existere autem controversias etiam ex scripti interpretatione (88), in quo

(85) *Ejus scriptore*) Romani studiis literarum addicti, ut parcerent operæ, servos habebant, quibus ad scribendum & legendum uterentur. Id Ciceroni Tyro, Crasso Diphilus præstabat, *Id.*

(86) *De infinitæ rei quæstione*) Quæstio est argumentum orationis, sive id de quo quæritur. Ea quæstio, si nullis definita est circumstantiis personarum, loci, temporis, &c. vocatur infinita, & vulgo thesis, interdum etiam locus communis; verbi gratia, an bellum sit gerendum. Si designantur personæ, locus, tempus, &c. vocatur quæstio definita, seu hypothesis, causa, controversia: verbi gratia, an contra Cæsarem bellum sit gerendum. *Idem.*

(87) *Aut factumne sit*) Hæc pertinent ad causarum constitutiones, de quibus dictum vide librum 1. Herennianum. *Idem.*

(88) *Ex scripti interpretatione*) De qua consule lib, II. ad Herenn. *Idem.*

quo aut ambigue (89) quid sit scriptum, aut contrarie, aut ita, ut a sententia scriptum dissideat: his autem omnibus partibus subjecta quædam esse argumenta propria. Sed causarum, quæ sint a communi quæstione sejunctæ, partim in judiciis (90) versari, partim in deliberationibus: esse etiam genus tertium, quod in laudandis, aut vituperandis hominibus poneretur; certosque esse locos, quibus in judiciis uteremur, in quibus æquitas quæritur: alios in deliberationibus; qui omnes ad utilitatem dirigerentur eorum, quibus consilium daremus: alios item in laudationibus, in quibus ad personarum dignitatem referrentur. Cumque esset omnis oratoris vis, ac facultas in quinque partes (1) distributa, ut deberet reperire primum, quid diceret; deinde inventa non solum ordine, sed etiam momento quodam, atque judicio dispensare, atque disponere; tum ea denique vestire, atque ornare oratione; post memoria sepire; ad extremum agere cum dignitate & venustate. Etiam illa cognoram, & acceperam, antequam de re diceremus, initio conciliandos (2) eorum esse animos, qui audirent: deinde rem demonstrandam: postea controversiam constituendam: tum id, quod nos intenderemus, confirmandum: post, quæ contra dicerentur, refellenda: extrema autem oratione ea, quæ pro nobis essent, amplificanda & augenda; quæque essent pro adversariis, infirmanda atque frangenda.

XXXII. Audieram etiam, quæ de orationis ipsius

(89) *Aut ambigue*) Vide librum II. ad Heren. *Idem*.

(90) *Partim in judiciis*) De triplici genere, judiciali, deliberativo, & exornativo consule lib. 1. Herennianum. *Idem*.

(1) *In quinque partes*) Inventionem scilicet, dispositionem, exornationem, memoriam, & actionem. *Idem*.

(2) *Initio conciliandos*) Partes orationis designat, exordium, narrationem, propositionem, confirmationem, refutationem, & perorationem. *Idem*.

ipſius ornamentis traderentur; in qua præcipitur primum, ut pure, & Latine loquamur: deinde ut plane, & dilucide: tum ut ornate: poſt ad rerum dignitatem apte, & quaſi decore ſingularumque rerum præcepta cognoram.

Quin etiam, quæ maxime propria eſſent naturæ, tamen his ipſis artem adhiberi videram. Nam de actione, & de memoria quædam brevia, ſed magna cum exercitatione præcepta guſtaram. In his enim fere rebus omnis iſtorum artificum doctrina verſatur, quam ego ſi nihil dicam adjuvare, mentiar. Habet enim quædam quaſi ad commonendum oratorem, quo quidque referat, & quo intuens, ab eo, quodcumque ſibi propoſuerit, minus aberret.

Verum ego hinc vim intelligo eſſe in præceptis omnibus, non ut ea ſecuti oratores, eloquentiæ laudem ſint adepti, ſed, quæ ſua ſponte homines eloquentes facerent, ea quoſdam obſervaſſe, atque * id egiſſe: ſic eſſe non eloquentiam ex artificio, ſed artificium ex eloquentia natum; quod tamen, ut ante dixi, non ejicio. Eſt enim, etiamſi minus neceſſarium ad bene dicendum, tamen ad cognoſcendum non illiberale.

Ea exercitatio quædam ſuſcipienda vobis eſt: quamquam vos quidem jampridem eſtis in curſu: ſed iis, qui ingrediuntur in ſtadium, quique ea, quæ agenda ſunt in foro, tanquam in acie (3), poſſunt etiam nunc exercitatione quaſi ludicra prædiſcere, ac meditari.

Hanc ipſam, inquit Sulpicius, noſſe volumus: attamen iſta, quæ abs te breviter de arte decurſa ſunt, audire cupimus, quamquam ſunt nobis quoque

* *Id egiſſe*) Man. *atque ſelegiſſe*. Lamb. *atque in artem redegiſſe*:

(3) *Tanquam in acie*) Forum comparatur cum acie & prælio: exercitatio vero domeſtica cum palæſtra, in qua milites tyrones ludicris certaminibus finguntur ad vera prælia. *Pruſt.*

que non inaudita. Verum illa mox: nunc de ipsa exercitatione quid sentiant, quærimus.

XXXIII. Equidem probo ista, Crassus inquit, quæ vos facere soletis, ut, causa aliqua posita consimili causarum earum, quæ in forum deferuntur, dicatis quam maxime ad veritatem accommodate. Sed plerique in hoc vocem modo, neque eam scienter, & vires exercent suas, & linguæ celeritatem incitant, verborumque frequentia delectantur: in quo fallit eos, quod audierunt, *dicendo homines, ut dicant, efficere solere*. Vere enim etiam illud dicitur, *perverse dicere, homines, perverse dicendo, facillime consequi*. Quamobrem in istis ipsis exercitationibus, etsi utile est, etiam subito sæpe dicere, tamen illud utilius, sumpto spatio ad cogitandum, paratius, atque accuratius dicere. Caput autem est, quod (ut vere dicam) minime facimus, (est enim magni laboris; quem plerique fugimus) quam plurimum scribere. *Stilus* (4) *optimus, & præstantissimus dicendi effector, ac magister*: neque injuria: nam si subitam & fortuitam orationem commentatio, & cogitatio facile vincit; hanc ipsam profecto assidua, ac diligens scriptura superabit.

Omnes enim sive artis sunt loci (5), sive ingenii cujusdam atque prudentiæ, qui modo insunt in ea re, de qua scribimus, acquirentibus nobis, omnique acie ingenii contemplantibus ostendunt se

(4) *Stilus*) Proprie significat graphium, hoc est, acum ferream qua Romani veteres, cum in obductis cera tabulis scriberent, utebantur ad formandas in cera literas. Hic stilus sumitur pro exercitatione scribendi frequenter, & per otium. Vulgo stilus est ipse modus & ratio scribendi seu conformatio certa sententiarum & verborum in oratione: quomodo Ciceronianus, Virgilianusque stilus dicitur. Interdum etiam accipitur pro reprehensione, quo sensu Tullius ait, censorium stilum pertimescere. *Idem*.

(5) *Loci*) Loci oratorii sunt argumentorum sedes; alii intrinseci, & in ipsa causa positi, ut definitio, enumeratio partium, &c. alii extrinseci, & extra rem ipsam, ut locus a fama, a testibus, &c. *Idem*.

ſe (6) & occurrunt; omneſque ſententiæ, verbaque omnia, quæ ſunt cujuſque generis maxime illuſtria, ſub acumen ſtili ſubeant, & ſuccedant neceſſe eſt: tum ipſa collocatio, conformatioque verborum perficitur in ſcribendo, non poetico, ſed quodam oratorio numero, & modo. Hæc ſunt, quæ clamores, & admirationes in bonis oratoribus efficiunt: neque ea quiſquam, niſi diu, multumque ſcriptitarit, etiamſi vehementiſſime ſe in his ſubitis dictionibus exercuerit, conſequetur: & qui a ſcribendi conſuetudine ad dicendum venit, hanc affert facultatem, ut, etiam ſubito ſi dicat, tamen illa, quæ dicantur, ſimilia ſcriptorum eſſe videantur; atque etiam, ſi quando in dicendo ſcriptum attulerit aliquid, cum ab eo diſceſſerit, reliqua ſimilis oratio conſequetur. Ut concitato navigio, cum remiges inhibuerunt (7), retinet tamen ipſa navis motum, & curſum ſuum, intermiſſo impetu, pulſuque remorum: ſic in oratione perpetua, cum ſcripta deficiunt, parem tamen obtinet oratio reliqua curſum, ſcriptorum ſimilitudine & vi concitata.

XXXIV. In quotidianis autem * commentationibus

(6) *Oſtendunt ſe*) Triplex ſcribentium utilitas. Inveniunt certius ea omnia, quibus probari, ac defendi cauſa poteſt; illuſtres ſententias ſeligunt; verba expendunt: quod facere non poſſunt qui dicunt ex tempore. *Idem*.

(7) *Cum remiges inhibuerunt.*) Lamb. notavit legendum *ſuſtinuerunt*; non ut vulgo, *inhibuerunt*. Lambini lectionem probo, cauſaſque, quas ille omiſit, inſuper aſſero. Cicero hos Oratorios Libros prius, quam Academicas Quæſtiones ſcripſit: ex libro autem 13. Ep. 21. colligere poſſumus ipſum in iſtis Acad. Libris, qui nunc deſunt, monitu Attici ſcripſiſſe *inhibere remos*, pro *ſuſtinere*: poſtea vero obſervatis nautarum formulis; jubet Atticum legere *ſuſtinere*. Dicit enim; *inhibitio remigum motum habet, & vehementiorem quidem, remigationis, navim convertentis ad puppim*. Quod igitur de illo in Acad. Quæſt. loco Cicero dicit, de hoc ipſo loco, quem expendimus, dicendum eſt: hic enim caremus voce, quæ ſignificet curſum navis eſſe tardatum: ipſius igitur Ciceronis monitu vox, *ſuſtinuerunt*, recipienda eſt, *Pearcius*.

* *Commentationibus*) Vict. Gru. *cogitationibus*. Lamb. *concertationibus*.

nibus equidem mihi adolescentulus proponere solebam illam exercitationem maxime, qua C. Carbonem (8) nostrum illum inimicum solitum esse uti sciebam, ut aut versibus propositis quam maxime gravibus, aut oratione aliqua lecta ad eum finem, quem memoria possem comprehendere, eam rem ipsam, quam legissem, verbis aliis, quam maxime possem, lectis pronuntiarem. Sed post animadverti, hoc esse in hoc vitii, quod ea verba, quæ maxime cujusque rei propria, quæque essent ornatissima atque optima, occupasset, aut Ennius (9), si ad ejus versus me exercerem, aut Gracchus, si ejus orationem mihi forte proposuissem: ita, si iisdem verbis uterer, nihil prodesse; si aliis, etiam obesse, cum minus idoneis uti consuescerem. Postea mihi placuit, eoque sum usus adolescens, ut summorum oratorum Græcas orationes explicarem: quibus lectis hoc assequebar, ut, cum ea, quæ legerem Græce, Latine redderem (10), non solum optimis verbis uterer, & tamen usitatis, sed etiam exprimerem quædam verba imitanda, que nova nostris essent, dummodo essent idonea. Jam vocis, & spiritus, & totius corporis, & ipsius linguæ motus, & exercitationes, non tam artis indigent, quam laboris: quibus in rebus habenda est ratio diligenter, quos imitemur, quorum similes velimus esse. Intuendi nobis sunt non solum oratores, sed etiam actores, ne mala consuetudine ad aliquam deformitatem pravitatemque veniamus. Exercenda est etiam memoria, edi-

(8) *C. Carbonem*) Qui sibi veneno necem intulit, ut traditur in Bruto. *Prust*.

(9) *Ennius*) De quo vide librum secundum Herennianum. De Graccho Cicero differit in libro de claris oratoribus, *Idem*.

(10) *Quæ legerem Græce, Latine redderem*) *Hoc veteres oratores optimum judicabant. Hoc Cicero sua ipse persona frequentissime præcipit: quin etiam libros Platonis, atque Xenophontis edidit hoc genere translatos*. Quintilianus lib. x. cap. 5. *Idem*.

ediſcendis ad verbum quam plurimis & noſtris ſcriptis, & alienis. Atque in ea exercitatione non ſane mihi diſplicet adhibere, ſi conſueris, etiam iſtam locorum ſimulacrorumque rationem (11), quæ in arte traditur. Educenda deinde dictio eſt ex hac domeſtica exercitatione, & umbratili, medium in agmen, in pulverem, in clamorem, in caſtra, atque aciem forenſem. Subeundus uſus omnium, & periclitandæ vires ingenii; & illa commentatio incluſa, in veritatis lucem proferenda eſt. Legendi etiam poetæ, cognoſcenda hiſtoria, omnium bonarum artium ſcriptores ac doctores & legendi & pervolutandi, & exercitationis cauſa laudandi, interpretandi, corrigendi, vituperandi, refellendi; diſputandumque de omni re in contrarias partes, &, quidquid erit in quaque re, quod probabile videri poſſit, eliciendum atque dicendum. Perdiſcendum jus civile, cognoſcendæ leges, percipienda omnis antiquitas, ſenatoria conſuetudo, diſciplina reipublicæ, jura ſociorum (12), fœdera (13), pactiones, cauſa imperii cognoſcenda eſt. Libandus eſt etiam ex omni genere urbanitatis facetiarum quidam lepos: quo, tanquam ſale, perſpergatur omnis oratio. Effudi vo-

(11) *Locorum, ſimulacrorumque rationem*) Memoria artificialis, de qua conſulendus liber 3. ad Herennium, cap. 21. maxime in eo continetur, ut loca, & imagines quædam animo informentur, quibus velut imponantur & inhæreant ea, quorum volumus meminiſſe. Loca ſunt, verbi gratia, domus aliqua, ubi limen, cubicula, feneſtræ, &c. Imagines, aliæ ſunt hominum & ferarum, aliæ rerum anima & motu carentium, ut arborum, lapidum, &c. Quæ imagines certo inter ſe ordine collocatæ res ipſis affixas facilius exhibent. Vide Fabium lib. XI. cap. 2. *Idem*.

(12) *Jura ſociorum*) Socii Romanorum dicebantur ii populi, qui vel ſua ſponte, & bello non laceſſiti ſocietatem cum Romanis inibant; vel qui ab iis victi, certas, quibus uterentur, leges accipiebant: ſuas etiam fœdera conſtituto ſervabant. *Idem*.

(13) *Fœdera*) Multo plus habent dignitatis, & cæremoniarum, quam pactiones: fiunt enim fœdera vocatis divis, dato jurejurando, occiſa porca; pactiones ſola voce aliquando concipiuntur, & data invicem, acceptaque fide. Rurſum, pactiones iniri cum privatis poſſunt, non fœdera. *Idem*.

bis omnia, quæ ſentiebam; quæ fortaſſe, quemcumque patremfamilias arripuiſſetis ex aliquo circulo, eadem vobis percontantibus reſpondiſſet.

XXXV. Hæc cum Craſſus dixiſſet, ſilentium eſt conſecutum. Sed quamquam ſatis iis, qui aderant, ad id, quod erat propoſitum, dictum videbátur, tamen ſentiebant celerius eſſe multo, quam ipſi vellent, ab eo peroratum. Tum Scævola, Quid eſt, Cotta? inquit, quid tacetis? nihilne vobis in mentem venit, quod præterea a Craſſo requiratis?

Immo id mehercule, inquit, ipſum attendo. Tantus enim curſus verborum fuit, & ſic evolavit oratio, ut ejus vim, atque incitationem aſpexerim; veſtigia, ingreſſumque vix viderim: & tanquam in aliquam locupletem ac refertam domum venerim, non explicata veſte, neque propoſito argento, neque tabulis & ſignis propalam collocatis, ſed his omnibus multis, magnificiſque rebus * conſtructis ac reconditis: ſic modo in oratione Craſſi divitias, atque ornamenta ejus ingenii per quædam involucra, atque integumenta perſpexi; ſed ea cum contemplari cuperem, vix aſpiciendi poteſtas fuit. Ita neque hoc poſſum dicere, me omnino ignorare quid poſſideat, neque plane noſſe, ac vidiſſe.

Quin tu igitur facis idem, inquit Scævola, quod faceres, ſi in aliquam domum, plenam ornamentorum illam, veniſſes. Si ea ſepoſita, ut dicis, eſſent, tuque valde ſpectandi cupidus eſſes, non dubitares rogare dominum, ut proferri juberet, præſertim ſi eſſet familiaris: ſimiliter nunc petes a Craſſo, ut eam copiam ornamentorum ſuorum, quam conſtructam uno in loco, quaſi per tranſennam (14) prætereuntes ſtrictim aſpeximus, in

* *Conſtructis*) Lamb *conſtrictis*, & paulo infra *conſtrictam*.

(14) *Quaſi per tranſennam*) Per cancellos feneſtris oppoſitos, viſui tamen pervios. Metaphora ducta eſt a mercatoribus, qui

in lucem proferat, & suo quidque loco collocet.

Ego vero, inquit Cotta, a te peto, Scævola: me enim, & hunc Sulpicium impedit pudor ab homine omnium gravissimo, qui genus hujusmodi disputationis semper contempserit, hæc, quæ isti forsitan puerorum elementa videantur, exquirere. Sed tu nobis da, Scævola, & perfice, ut Crassus hæc quæ coarctavit, & peranguste refersit in oratione sua, dilatet nobis, atque explicet.

Ego mehercule, inquit Mucius, antea vestra magis hoc causa volebam, quam mea: neque enim tantopere hanc a Crasso disputationem desiderabam, quantopere ejus in causis oratione delector. Nunc vero, Crasse, mea quoque etiam causa rogo, ut quoniam tantum habemus otii, quantum jamdiu nobis non contigit, ne graveris exædificare id opus, quod instituisti. Formam enim totius negotii opinione majorem, melioremque video, quam vehementer probo.

XXXVI. Enimvero, inquit Crassus, mirari satis non queo, etiam te hæc, Scævola, desiderare, quæ neque ego teneo, uti ii, qui docent; neque sunt ejus generis, ut, si optime tenerem, digna essent ista sapientia, ac tuis auribus. * An tu, inquit ille, si de istis communibus & pervagatis vix huic ætati audiendum putas, etiamne illa negligere possumus, quæ tu oratori cognoscenda esse dixisti, de naturis hominum, de moribus, de rationibus iis, quibus hominum mentes & incitarentur, & reprimerentur, de historia, de antiquitate, de administratione reipublicæ, denique de nostro ipso jure civili? Hanc enim ego omnem scien-

 tiam,

qui mercibus pretiosis, quas a prætereuntibus nolunt contrectari, tales cancellos objiciunt. Itaque per transennam aspicere, idem est, quod nec propius, nec sigillatim intueri, *Prusteus*.

* *An tu*) Lambinus, *Ain' tu*? quod & in Pal. septimo: nam octavus, *Quin tu*. Grut.

tiam, & copiam rerum in tua prudentia sciebam inesse: in oratoris vero instrumento tam lautam supellectilem nunquam videram.

Potes igitur, inquit Crassus, (ut alia omittam innumerabilia, & immensa, & ad ipsum tuum jus civile veniam) oratores putare eos, quos multas horas exspectavit, cum in campum (15) properaret, & ridens & stomachans Scævola (16), cum Hypseus (17) maxima voce, plurimis verbis a M. Crasso prætore contenderet, ut ei, quem defendebat, causa cadere liceret (18): Cn. autem

(15) *In campum*) A Marte, cui sacer erat, nomen habuit campus Martius, ubi & comitia centuriata habebantur, & tanquam in palæstra, juventus Romana militiæ rudimentis instituebatur. *Prust.*

(16) *Scævola*) Non ille Q. Scævola augur, Crassi socer, quo præsente Crassus hic disserit; sed alter Q. Scævola, pontifex, jurisconsultus peritissimus, & tum, cum hoc judicium disceptaretur, tribunus erat plebis, anno scilicet U. C. DCXLIX. *Idem.*

(17) *Hypseus*) Causam integram accipe. Ibat Scævola pontifex in campum Martium ad comitia; iter illi per forum fuit, in eo reperit oratores duos inter se litigantes, & graviter ignoratione juris civilis peccantes. Horum uni nomen Hypseus erat, alteri Cn. Octavius, qui consulatum gesserat anno U. C. DCXXVI. Hypseus accusabat aliquem tutorem, quod pupilli fortunas male administrasset. Hoc *judicium tutelæ* appellatur. Octavius tutorem defendebat. Judex hujus controversiæ M. Crassus, qui tum prætor urbanus erat, nempe anno U. C. DCXLVIII. Qui judicio tutelæ damnabatur, cogebatur pupillo, cujus rebus male consuluisset, pecuniam solvere, ac damnum resarcire; deinde lege duodecim tabularum jubebatur aliquid ultra pendere, multæ nomine. Quod si pupillus, aut ejus patronus plus a reo peteret, quam deberetur, cadebat causa. Hoc petebat Hypseus, & plus petebat, quam par esset, adeoque debebat causa cadere. Contendebat, inquit L. Crassus, ut ei, quem defendebat, nempe suo pupillo, causa cadere liceret; hoc est, petebat, ut edicto prætoris tribueretur pupillo suo major pecuniæ summa, quam deberetur; quod erat velle causam amittere. Octavius, tutoris accusati defensor imperitus, cum deberet hoc ipso vehementer lætari, quod plus, quam fas erat, peteretur, id enim si objecisset postea, & probasset, causam obtinuisset, ac reum tutorem turpi judicio tutelæ male administratæ, atque omni molestia, & periculo liberasset: Octavius, inquam, longa oratione recusabat, ne plus peteretur, hoc est, ne Hypseus causa caderet, atque ipse litem obtineret. *Idem.*

(18) *Causa cadere liceret*) Ut naturam hujus litis, ejusque

quæ

tem Octavius, homo consularis, non minus longa oratione recusaret, ne adversarius causa caderet, ac ne is, pro quo ipse diceret, turpi tutelæ judicio, atque omni molestia, stultitia adversarii, liberaretur?

Ego vero istos, inquit, (memini enim mihi narrare Mucium) non modo oratoris nomine, sed ne foro quidem dignos putarim. Atqui non defuit illis patronis, inquit Crassus, eloquentia, neque dicendi ratio, aut copia, sed juris civilis prudentia; quod alter plus, lege agendo, petebat, quam quantum lex in XII. tabulis (19) permiserat; quod cum impetrasset, causa caderet: alter iniquum putabat plus secum agi, quam quod esset in actione; neque intelligebat, si ita esset actum, litem adversarium perditurum.

XXXVII. Quid? his paucis diebus, nonne, nobis in tribunali Q. Pompeji (20), prætoris urbani (21), familiaris nostri, sedentibus, homo ex numero disertorum postulabat, ut illi (22),

 unde

quæ in sequenti capite occurrit, bene intelligamus, audi Erasmum in Adag. Chil. 5. Cent. 2. Prov. 15. „ Causa cadere is videbatur „ qui male agendo jus agendi perdidisset. *Si quis* (inquit Justi„ nianus lib. 4. tit. 6. de Action. paragr. *Si quis* &c) *agens in in„ tentione sua plus complexus fuerit, quam ad eum pertineret, cau„ sa cadebat*, i. e. rem amittebat: in proximo vero paragrapho „ ostendit (sc. Justinianus) vocem hanc plus quadrifariam intel„ ligi; re, tempore, loco, & causa: re, si quis pro decem au„ reis petat viginti, quale Hypseus iste fecerat; tempore, si quis „ ante diem vel conditionem petat; quod in sequenti capite pa„ tronum quendam fecisse dicit Crassus. *Pearcius*.

(19) *Lex in duodecim tabulis*) Vide c. 13. *Prust*.

(20) *Q. Pompeji*) Hoc ipso anno, quo Cicero fingit habitos esse hos de Oratore dialogos, scilicet U. C. DCLXIII. ante Christum XCI. Q. Pompejus Rufus urbanam jurisdictionem sortitus obtinuit. *Idem*.

(21) *Prætoris urbani*) Consule librum II. ad Herennium. *Idem*.

(22) *Postulabat, ut illis*) Hæc fuit causa. Debebat quidam alteri certam pecuniæ summam, solvendam, verbi gratia, ineunte mense Januario, alter, seu petitor non expectavit ad illud tempus, sed petiit ut sibi solveretur, verbi gratia, mense Decembri ineunte, & accusavit debitorem quod pecuniam non solveret,

unde peteretur, vetus atque usitata exceptio (23) daretur, *Cujus pecuniæ dies fuisset?* quod petitoris causa comparatum esse non intelligebat: ut, si ille inficiator probasset judici, ante petitam esse pecuniam, quam esset cœpta deberi, petitor, rursus cum peteret, exceptione excluderetur, *Quod ea res in judicium antea venisset*. Quid ergo hoc fieri turpius, aut dici potest, quam eum, qui hanc personam susceperit, ut amicorum controversias, causasque tueatur, laborantibus succurrat, ægris medeatur, afflictos excitet; hunc in minimis tenuissimisque rebus ita labi, ut aliis miserandus, aliis irridendus esse videatur?

Equidem propinquum nostrum P. Crassum (24) illum Divitem, & multis aliis in rebus elegantem hominem & ornatum, & præcipue in hoc efferendum & laudandum puto, quod, cum P. Scævolæ frater (25) esset, solitus est ei persæpe dicere, neque

veret. Causidicus imperitus, qui debitorem defendebat, cum litem inferre petitori debuisset eo nomine, quod ante tempus peteret pecuniam, (erant enim graves pœnæ positæ illis, qui ante tempus pactionis, vel obligationis litem intenderent) id enim si fecisset, causa cecidisset petitor, hoc postulavit tantum, ut sibi liceret, ac debitori, quem defendebat, uti beneficio legis, & exceptione, quæ vetabat ut pecunia peteretur ante illam diem, qua cœpta esset deberi. Quod cum postulabat, non intelligebat homo juris ignarus, comparatum hoc esse in utilitatem petitoris, & adversario suo prodesse. Hinc enim factum, ut petitor postea litem de integro intulerit, tanquam si ea res nunquam in judicium antea venisset; quam litem inferre non potuisset, si inficiator, hoc est debitor probasset judici, ante petitam esse pecuniam, quam deberi cœpisset. Petitor enim, cum postea pecuniam suam peteret apud judicem, exclusus fuisset lege, hoc est impeditus ne ageret, ac moveret litem: lex enim excipit, hoc est prohibet, ne agatur iterum ea de re, quæ jam in judicium venit, seu quæ jam dijudicata est. *Idem*.

(23) *Exceptio*) De qua dictum lib. 1. de Inventione. *Idem*.

(24) *P. Crassum*) Qui ex eadem erat familia ac L. Crassus, qui loquitur, & eum vocat propinquum suum. *Idem*.

(25) *P. Scævola frater*) P. Scævola transierat in Crassorum familiam, adoptatus a P. Licinio Crasso, qui pater fuit hujus P. Crassi, de quo hic fit mentio. *Idem*.

neque illum in jure civili satis illi arti facere posse, nisi dicendi copiam assumpsisset; (quod quidem hic, qui mecum consul fuit (26), filius ejus est consecutus) neque se ante causas amicorum tractare, atque agere cœpisse, quam jus civile didicisset.

Quid vero ille M. Cato (27)? nonne & eloquentia tanta fuit, quantam illa tempora, atque illa ætas in hac civitate ferre maximam potuit, & juris civilis omnium peritissimus? Verecundius hac de re jamdudum loquor, quod adest vir in dicendo summus, quem ego unum oratorem maxime admiror: sed tamen idem hoc semper jus civile contempsit. Verum quoniam sententiæ, atque opinionis meæ voluistis esse participes, nihil occultabo; & quoad potero, vobis exponam, quid de quaque re sentiam.

XXXVIII. Antonii incredibilis quædam, & prope singularis, & divina vis ingenii videtur, etiamsi hac scientia juris nudata sit, posse facile cæteris armis prudentiæ causas tueri, atque defendere. Quamobrem hic nobis sit exceptus: cæteros vero non dubitabo primum inertiæ condemnare sententia mea, post etiam impudentiæ. Nam volitare in foro, hærere in jure ac prætorum tribunalibus judicia privata magnarum rerum obire, in quibus sæpe non de facto (28), sed de æquitate ac jure certetur, jactare se in causis centumvira-

(26) *Qui mecum Consul fuit*) In consulatu collegæ fuere L. Licinius Crassus & Q. Mucius Scævola anno U. C. DCLIX. ante Christum XCIII. Hos narrat Tullius in Bruto collegas in omnibus magistratibus fuisse, præterquam in tribunatu plebis, & censura. *Idem*.

(27) *M. Cato*) Censorius nimirum, cujus laudes Cicero in Bruto fuse persequitur.

(28) *De facto*) Causa, in qua agitur de facto, a rhetoribus vocatur conjecturalis status; quia veritas plerumque conjecturis indagatur. *Idem*.

viralibus (29), in quibus usucapionum (30), tutelarum (31), gentilitatum (32), agnationum (33), alluvionum, circumluvionum (34), nexorum (35), mancipiorum (36), parietum, lumi-

(29 *In caussis centumviralibus*) Centumviri erant minores judices apud Romanos e singulis tribubus lecti ad exercenda privata de causis minoris, ut plurimum, momenti judicia. Porro erant illi centum quinque, terni scilicet ex unaquaque tribu, tribus autem erant triginta quinque; attamen, quo facilius nominarentur, centumviri sunt appellati. His præsidebat prætor, ut colligimus ex Plinio juniore, ex quo etiam intelligimus centumvirorum numerum ad centum octoginta excrevisse. *Idem*.

(30) *Usucapionum*) Usucapio, sive ususcapio, est jus possidendi, & capiendi rem aliquam, quia usus illa fuisti per certum tempus lege constitutum, eamque possedisti. *Idem*.

(31) *Tutelarum*) Tutela a Servio Sulpicio definitur, vis ac potestas in capite libero ad defendendum eum, qui per ætatem se ipse defendere nequit, jure civili data ac permissa. *Idem*.

(32) *Gentilitatum*) Gentilitas est ordo & series hominum, qui sunt ex eadem familia, quique ob eam causam jura quædam habent sibi propria; verbi gratia, hereditatis adeundæ, suscipiendæ tutelæ, &c. Hæc autem jura non obtinebant, neque gentilitate gaudebant, servi, liberti, libertini, & capite diminuti. *Cicero in Topicis*. Idem.

(33) *Agnationum*) Agnati virilis sexus propinquitate juncti sunt, quibus, ut gentilibus, propria jura sunt. *Idem*.

(34) *Alluvionum, circumluvionum*) Alluit prædium, vel agrum fluvius, quando præter illum it: circumluit, quando totum instar insulæ cingit. *Alluvio*, inquit Justinianus Instit. lib. 2. tit. 1. *est incrementum latens. Per alluvionem autem id videtur adjici, quod ita paulatim adjicitur, ut intelligere non possis, quantum quoquo momento temporis adjiciatur*. Ex alluvione autem, & circumluvione, variæ controversiæ nascuntur, verbi gratia, si vis fluminis de prædio tuo partem aliquam detraxerit, & vicini prædio adjunxerit, cujus sit ea pars: si arbores tuæ in vicini prædium delatæ fluvio, in eo prædio radices egerint, fructum tulerint &c. *Idem*.

(35) *Nexorum*) Nexum, sive nexus, est obligatio civilis, quæ cum contrahebatur aliquis libram & æs manu tenebat, qui vocabatur libripens. Vide Topica; Cap. 5. Præterea civis ille nexus dicebatur, qui cum esset liber, pecuniamque alteri deberet, illi addicebatur in servitutem, ut ipsi pro pecunia, quam deberet, nec posset solvere, servilem operam præstaret, dum æs alienum dissolveret. Nexus autem dicebatur, quod necteretur, id est, compedibus, aut nervo vinctus, & clausus teneretur. *Livius lib.* VIII. Addictus etiam vocabatur. *Idem*.

(36) *Mancipiorum*) Mancipium, inquit Isidorus, est quidquid manu capi potest. Aliquando sumitur pro quolibet servo, hic pro aliqua re, quæ accipitur aut alteri possidenda traditur, vel pro actione, qua id fit, *Idem*.

luminum (37), stillicidiorum (38), testamentorum ruptorum, aut ratorum, cæterarumque (39) rerum innumerabilium jura versentur; cum omnino, quid suum, quid alienum, quare denique civis an peregrinus, servus an liber quispiam sit, ignoret, insignis est * impudentiæ. Illa vero (40) deridenda arrogantia est, in minoribus navigiis rudem esse se confiteri; quinqueremes (41), aut etiam majores, gubernare didicisse. Tu mihi cum in circulo decipiare adversarii stipulatiuncula (42); & cum

(37) *Parietum, luminum*) De pariete communi sæpe incidit controversia; de tigno in parietem immisso, de alio pariete aut adjuncto, aut supra communem exædificato, &c. Item de luminibus; verbi gratia, si quis altius ædificet, ac vicini luminibus officiat; si quis prospectum in ædes tuas habeat, &c. *Idem*.

(38) *Stillicidiorum*) Stillicidium est aquæ pluviæ lapsus e tecto. Unde possunt oriri lites de servitute stillicidii, de immittendis & recipiendis stillicidiis. *Idem*.

(39) *Testamentorum ruptorum, aut ratorum, cæterarumque*) Ita MSS. Bod. Bal. Mag. Harl duo, & ad oram Nov. necnon editiones Ven. Mediol. Roberti Stephani, Manutii, & Lambini, aliorumque: MSS. vero septem, *ruptorum, aut raptorum*, a vera lectione non multum abhorrentes: horum igitur auctoritate voces, *aut ratorum*, inserui. Testamenta *rupta* significant ea testamenta, quæ, aliqua conditione interveniente, aut legibus ea illo modo fieri vetantibus, decreto Centumvirum suam vim amittebant: sic Cicero in hujus libri c. 57. *constat agnascendo rumpi testamentum*. His autem testamentis *ruptis* opponuntur ea, quæ vim suam obtinebant decreto Centumvirum, & quæ *rata* esse dicebantur. De his igitur ambobus Valerius Maximus in 7. libro tractat: in c. 7. de *rescissis*, id est, *ruptis*, & c. 8. de *ratis*. Immo exempla utriusque generis Crassus hic profert; nempe testamenti *rati* in proximo capite, cum M. Curius M. Coponium causa vicit, heresque factus fuit: testamenti vero *rupti* exemplum habes in hoc capite, cum miles a Centumviris obtinebat, ut patris sui testamentum rescinderetur: Valerio enim Maximo teste miles superior in causa discessit. *Peare*.

* *Impudentiæ*) Man. Lamb. *imprudentiæ*.

(40) *Illa vero*) Quemadmodum turpe est, ac non ferendum, si quis glorietur se posse gubernare maximas naves, qui fateatur parva navigia non posse flectere: sic turpe est in minimis causis tractandis imperitum esse illum, qui tamen gravissimas, & publicas suscipere non dubitet. *Prust*.

(41) *Quinqueremes*) Naves sunt quinque remorum ordinibus instructæ. *Idem*.

(42) *Stipulatiuncula*) Obligatio est, quam aliquis in se recipit, cum certis verbis interrogatus respondet: Spondes? spondeo: fide jubes? fide jubeo. *Idem*.

& cum obſignes tabellas clientis tui, quibus in tabellis id ſit ſcriptum, quo ille capiatur; ego tibi ullam cauſam majorem committendam putem? Citius hercule is, qui duorum ſcalmorum (43) naviculam in portu everterit, in Euxino ponto (44) Argonautarum (45) navem gubernarit.

Quid, ſi ne parvæ quidem cauſæ ſunt, ſed ſæpe maximæ, in quibus certatur de jure civili; quod tandem os eſt illius patroni, qui ad eas cauſas ſine ulla ſcientia juris audet accedere? Quæ potuit igitur eſſe cauſa major, quam illius militis, de cujus morte, cum domum falſus ab exercitu nuntius veniſſet, & pater ejus, re credita, teſtamentum mutaſſet, & quem ei viſum eſſet, feciſſet heredem, eſſetque ipſe mortuus; res delata eſt ad centumviros, cum miles domum reveniſſet, egiſſetque lege in hereditatem paternam teſtamento exheres filius (46)? Nempe in ea cauſa quæſitum eſt de jure civili, poſſetne paternorum bonorum exheres eſſe filius, quem pater

(43) *Duorum ſcalmorum*) Scalmus eſt lignum teres, ad quod remi alligantur, & circa quod vertuntur, Ὅθεν μὲν αἱ κῶπαι ἐκδέδενται, σκαλμός, inquit Pollux lib. 1. cap. 9. *id unde remi alligantur, ſcalmus eſt*. Navicula igitur duorum ſcalmorum eſt ea, quæ duobus remis utitur. *Idem*.

(44) *Euxino ponto*) Mare illud, quod a Boſphoro Thracio orientem verſus & ſeptentrionem porrigitur. Primo Axenus pontus, quaſi inhoſpitalis, propter immanem eorum, qui littora occupabant, feritatem, dictus eſt; poſtea, iiſdem Græcorum commercio manſuefactis, pontus Euxinus, id eſt, hoſpitalis appellari cœpit; nunc *La mer noire*. Idem.

(45) *Argonautarum*) De quibus lib. II. ad Herennium. *Idem*.

(46) *Teſtamento exheres filius*) Clariſſimus Lambinus audax Scriptorum cenſor, ſed quem non velis fuiſſe minus audacem, cenſet hæc tria verba delenda eſſe, *teſtamento exheres filius*; teſtatur idem ea ab uno MS quem vidit abeſſe. Taleus etiam dicit ea a nonnullis exemplaribus abeſſe. Utinam quidem in meis Mſſ idem obſervaſſem! cum enim *miles* præceſſerat, redundat caſus nominativus: & cum in dubio fuit, utrum exheres eſſet miles necne, non eleganter dici poteſt *exheres filius*. Porro notandum eſt me notam interrogationis poſt vocem *filius* poſuiſſe. *Peareius*.

pater testamento neque heredem, neque exheredem scripsisset nominatim (47)?

XXXIX. Quid, qua de re inter Marcellos, & Claudios patricios centumviri judicarunt? cum Marcelli ab liberti filio stirpe (48) Claudii, patricii ejusdem nominis, hereditatem gente ad se rediisse dicerent, nonne in ea causa fuit oratoribus de toto stirpis ac gentilitatis jure dicendum? Quid, quod item in centumvirali judicio certatum esse accepimus? qui Romam (49) in exsilium venisset, cui Romæ exsulare jus esset; si se ad ali-

(47) *Scripsisset nominatim*) Filio, qui in potestate est, præterito, inquit Cajus jurisconsultus, inutile est testamentum: debet enim nominatim appellari cum ab hereditate excluditur, alioquin legitime non erit exheres. *Prust.*

(48) *Ab liberti filio stirpe*) Filius liberti cujusdam e Claudiorum gente intestato decessit, ejusque hereditas lege rediit ad Claudios; quorum duæ familiæ erant, altera patricia, altera plebeja. Claudii patricii vocabantur Pulchri, plebeji vero Marcelli: hi de intestato mortui hereditate certabant. Claudii patricii (quorum familia istius gentis maxima natu fuit,) sibi hereditatem vindicarunt jure Gentilitatis, quia libertus iste e gente Claudia esset, ipsorumque familia esset prima: &, quamvis servitutem serviisset, tamen Claudii patricii contendebant eam injustam fuisse, ideoque se jure Gentilitatis privari non potuisse. Claudii vero plebeji, sc. Marcelli, eandem sibi vindicarunt hereditatem, quia libertus iste stirpe propior Marcellis fuit, quam Pulchris, & quia ista servitute (quam serviisset, & quam justam fuisse ii contendebant) jus Gentilitatis Claudiis patriciis amissum fuisse videbatur. De significatione vocis *Gentiles* audi ipsum Ciceronem in Topicis c. 6. *Gentiles sunt*, Qui inter se eodem nomine sunt. *Non est satis*. Qui ab ingenuis oriundi sunt. *Ne id quidem satis est*. Quorum majorum nemo servitutem servivit. *Abest etiam nunc*. Qui capite non sunt diminuti. *Hoc fortasse satis est*. Idem.

(49) *Qui Romam*) Quidam peregrinus (sic appellatur quicumque civis non est) Romam venit, in exsilium ejectus ex urbe sua & patria. Applicuit se se, id est, adjunxit ad Romanum civem, quem coleret, observaretque, ut cliens patronum, & a quo vicissim defendebatur, ac si civis & cliens suus fuisset. Contigit ut ille peregrinus testamento nullo facto moreretur. Civis Romanus, cui peregrinus ille tanquam patrono addictus fuerat, ejus hereditatem postulavit apud centumviros, ea de causa, quod iste peregrinus ad ipsum applicuisset se se, & veluti ipsi dedisset. Hoc, applicationis jus appellat Cicero. De isto jure antea obscuro, quia raræ sunt hujusmodi causæ, dicendum causidico fuit, adeoque illustrandum & patefaciendum. *Prusteus*. Vide Turneb. Advers. XXIV. 32.

aliquem quasi patronum applicavisset, intestatoque esset mortuus, nonne in ea causa jus applicationis, obscurum sane & ignotum, patefactum in judicio, atque illustratum est a patrono? Quid nuper, cum ego C. Sergii Auratæ contra hunc nostrum Antonium judicio privato causam defenderem, nonne omnis nostra in jure versata defensio est? Cum enim Marius (50) Gratidianus ædes Auratæ vendidisset, neque servire quandam earum ædium partem in mancipii lege dixisset: defendebamus, quidquid fuisset incommodi in mancipio, id si venditor scisset, neque declarasset, præstare debere.

Quo quidem in genere familiaris noster M. Bucculejus, homo neque meo judicio stultus, & suo valde sapiens, & a juris studio non abhorrens, simili in re quodam modo nuper erravit. Nam cum ædes L. Fusio venderet, in mancipio (51) lumina, uti tum essent, ita recepit. Fusius autem, simul atque ædificari cœptum est in quadam parte urbis, quæ modo ex illis ædibus conspici posset, egit statim cum Bucculejo, quod, cuicumque particulæ cæli officeretur, quamvis esset procul, mutari lumina putabat.

Quid vero? clarissima M. Curii causa (52), & M.

(50) *Cum enim Marius*) Rem omnem paulo fusius explicat Cicero lib. 3. de Officiis, cap. 20. *Prusteus*.

(51) *In mancipio*) Id est, in venditione ædium. Controversia illa hujusmodi fuit. Bucculejus, cum venderet ædes suas Fusio, hæc verba in pactiono scribi voluit, *Lumina* (id est, fenestras) *uti nunc sunt, ita recipio:* quibus verbis id unum in se suscepit, ut ne quis vicinus earum fenestrarum usum vel tolleret, vel ædificiis altioribus obscuraret. In hoc Bucculejus erravit, quod verbis ambiguis usus esset; nam Fusius ei litem intendit, simul atque ædificari cœptum est in quadam remotiori urbis parte, quæ ex ædibus, quas emerat, conspici posset. Egit igitur cum Bucculejo, quia jam ex illis ædibus non idem erat cæli prospectus, & (ut ille putabat) *mutabantur lumina*, nec tum *ita erant, uti in mancipio* ea Bucculejus *receperat*. Pearc.

(52) *Clarissima M. Curii causa*) Coponius quidam moriens cum uxorem gravidam putaret, filium, qui se mortuo nasceretur, (is postu-

& M. Coponii nuper apud centumviros, quo concursu hominum, qua exspectatione defensa est? cum Q. Scævola, æqualis, & collega meus, homo omnium & disciplina juris civilis eruditissimus, & ingenio, prudentiaque acutissimus, & oratione maxime limatus atque subtilis, atque ut ego soleo dicere, juris peritorum eloquentissimus, eloquentium juris peritissimus, ex scripto testamentorum jura defenderet, negaretque, nisi postumus & natus, &, antequam in suam tutelam venisset, mortuus esset, heredem eum esse posse, qui esset secundum postumum & natum, & mortuum, heres institutus; ego autem defenderem, hac eum tum mente fuisse, qui testamentum fecisset, ut, si filius non esset, qui in tutelam veniret, M. Curius esset heres. Num destitit uterque nostrum in ea causa, in auctoritatibus, in exemplis, in testamentorum formulis, hoc est, in medio jure civili versari?

XL.

postumus dicitur, quasi postremo loco, seu, qui post humatum patrem, natus) reliquit heredem; substituit illi heredem secundum M. Curium, ea conditione, ut M. Curius esset heres, si filius postumus ante moreretur, quam sui juris esset. Decessit subinde Coponius: sed cum uxor ejus revera gravida non esset, nullus ei natus est filius postumus Statim M. Coponius, agnatus mortui, apud centumviros egit, ut sibi liceret hereditatem adire: oratorem & patronum delegit Q. Scævolam. Contra M.' Curius, secundus heres testamento relictus, sibi hanc hereditatem postulabat, eo nomine, quod heres fuisset institutus, si postumus ante moreretur, quam posset per ætatem e tutoris custodia & potestate exire: perinde autem esse, quod nullus fuisset postumus, ac si natus revera foret, ac mortuus ante tempus a patre constitutum. Erat Curii patronus L. Crassus, quem Cicero nunc loquentem facit. Q. Scævola scripto nitebatur: hæc esse verba testamenti, ut Curius tantum heres esset, si postumus ante certum tempus moreretur: mori eum non posse qui natus non sit: natum non esse postumum: itaque hereditatem M. Coponio agnationis jure adscribendam esse, non M. Curio, qui conditione testamenti excluderetur. Crassus contra, voluntatem ejus, qui testamentum fecisset, ac scripti sententiam spectandam esse contendebat, non ipsa verba, & apices scripti. Hanc fuisse mentem testatoris: Si filius sibi non esset, qui hereditatem paternam adiret, ut M. Curius heres esset. Causam obtinuit L. Crassus, ut refert Cicero oratione pro Cæcina, cap. 18, *Prousteau*.

XL. Omitto jam plura exempla causarum amplissimarum, quæ sunt innumerabilia. Capitis nostri (53) sæpe potest accidere ut causæ versentur in jure. Etenim sic C. Mancinum (54), nobilissimum, atque optimum virum, ac consularem, cùm eum propter invidiam Numantini fœderis paterpatratus (55) ex S. C. Numantinis dedidisset, eumque illi non recepissent, posteaque Mancinus domum revenisset, neque in senatum introire dubitasset; P. Rutilius, M. filius, tribunus plebis de senatu jussit educi, quod eum civem negaret esse: quia memoria sic esset proditum, quem pater suus, aut populus vendidisset, aut paterpatratus dedidisset, ei nullum esse postliminium (56).

Quam

(53) *Capitis nostri*) Causa capitis apud Romanos ea dicebatur, in qua agebatur de status mutatione, sive capitis diminutione. Triplex est autem capitis diminutio: maxima, cum aliquis simul & civitatem, & libertatem amittit: minor, sive media, cum civitas quidem amittitur, libertas vero retinetur: minima, cum & civitas, & libertas retinetur, sed status hominis commutatur. Maxima servum facit; media peregrinum; minima filiumfamilias, vel patremfamilias. *Justinianus lib.* 1. *Instit. tit.* 36. Idem.

(54) *Mancinum*) C. Hostilius Mancinus consul anno U. C. DCXVII. prodigiorum contemptor, a Numantinis victus, & castris exutus, pacem cum iis ignominiosam fecit. Sed hanc ratam esse vetuit senatus: itaque ipse sciens ac volens illis deditus est. Cum autem non esset ab iisdem receptus, Romam rediit. Quæsitum est, an pro cive habendus esset, sive an ullum ei postliminium esse posset. Negabat P. Rutilius, tribunus plebis, ob eam causam, quam Cicero commemorat. Affirmabant alii, quia non erat receptus ab hostibus; deditionem enim, aut donationem sine acceptione non posse intelligi; Mancinum igitur non habendum esse pro dedito, quem hostis accipere nollet. Pro Mancino judicavit populus Romanus, illumque obtinuisse præturam anno U. C. DCXX. tradit Pomponius jurisconsultus. *Florus in Epitome*. *Appianus*, &c. *Idem*.

(55) *Paterpatratus*) Is unus e fecialibus erat, sanctiori quadam ornatus dignitate, atque auctoritate, ad patrandum, hoc est, sanciendum aliquod fœdus, res repetendas, bellum indicendum hosti, &c. Feciales autem fidei publicæ inter populos præerant; nec licebat bellum inferre, nisi ipsi justis de causis susceptum declarassent, atque indixissent. *Livius lib.* 1. Idem.

(56) *Postliminium*) Cic. in Topic. c. 8. *Quæ a nobis alienata sunt*,

Quam possumus reperire ex omnibus rebus civilibus causam, contentionemque majorem (57) quam de ordine, de civitate, de libertate, de capite hominis consularis, præsertim cum hæc non in crimine aliquo (58), quod ille posset infitiari, sed in civili jure (59) consisteret? Similique in genere, inferiore ordine, si quis apud (60) nos servisset ex populo fœderato, se seque liberasset, ac postea domum revenisset; quæsitum est apud majores nostros, num is ad suos postliminio rediisset, & amisisset hanc civitatem.

Quid? de libertate, quo judicium gravius esse nullum potest; nonne ex jure civili potest esse contentio, cum quæritur, is (61), qui domini vo-

sunt, cum ad hostem pervenerint, & ex suo tanquam limine exierint, dein cum redierint post ad idem limen, postliminio videntur rediisse. Vide Cujacium, lib. XI. Observat. cap. 23. *Pearcius.*

(57) *Majorem*) Illa scilicet Mancini causa, in qua agebatur de illius ordine, civitate, & libertate: de ordine, an senator esset, quo in ordine erat antequam hosti dederetur: de civitate, an habendus esset in numero civium: de libertate, an servus esset, an liber: de capite, an capite diminutus esset, proindeque in exsilium pellendus, aut etiam omnino perdendus. *Prusteus.*

(58) *Non in crimine aliquo*) Constabat enim illius crimen, videlicet fœdus ignominiosum cum Numantinis factum. *Idem.*

(59) *Sed in jure civili*) Cujus est statuere. quæ sit vis illius vocis, postliminium; & an ille pro debito sit habendus, ac proinde privandus jure postliminii, qui hostibus quidem deditus fuerit, verum ab iis non receptus: quæ causa erat Mancini. *Idem.*

(60) *Si quis apud*) Aliquis e populo fœderato, homo inter suos liber & ingenuus, Romam venerat; ibi servitutem serviit; ea servitute liberatus ad suos rediit; ab iis receptus non est. Quæsitum est an is dicendus esset ad suos redire postliminio, an desiisset civis Romanus esse. Causa quærendi hæc erat, quod inter fœderatos postliminium non est, sed tantum inter hostes: itaque si ille assertus in libertatem, factus erat civis Romanus, sine postliminio poterat redire ad suos. Non poterat tamen amplius esse civis Romanus, quia jure Romano nemo poterat, ut ait Cicero pro Corn. Balbo, duarum civitatum civis esse. *Idem.*

(61) *Cum quæritur, is*) Cum a censoribus numerarentur cives Romani de more quinto quoque anno; in eo numero recensebantur tantum cives, non servi: si quis igitur servus domini sui voluntate census esset, seu relatus in tabulas, in quibus scribebantur tantum civium nomina, & fortunæ, quæri poterat, an ille conti-nuo

voluntate census sit (62), continuone, an ubi lustrum conditum (63), liber sit? Quid, quod usu, memoria patrum, venit, ut paterfamilias, qui ex Hispania Romam venisset, cum uxorem prægnantem in provincia reliquisset, Romæque alteram duxisset (64), neque nuntium priori remisisset (65), mortuusque esset intestato, & ex utraque filius natus esset; mediocrisne res in controversiam adducta est? cum quæreretur de duobus civium capitibus, & de puero, qui ex posteriore natus erat, & de ejus matre: quæ, si judicaretur certis quibusdam verbis (66), non novis nuptiis (67), fieri cum superiore divortium, in concubinæ locum duceretur. Hæc igitur, & horum

nuo libertate donatus fuisset a domino, & an liber esset, & e civium numero. *Idem*.

(62) *Domini voluntate census sit*) Quinto quoque anno a Censoribus in tabulas referebantur civium Romanorum tam nomina, quam opes. Si quis dominus tunc temporis servo suo permisit, ut in civium numero ab iis magistratibus recenseretur, is liber factus est: sed inter jurisconsultos quærebatur, utrum *continuo*, id est, eo ipso die recensendi, is liber esset, an nonnisi post totum censum absolutum, sive *lustrum conditum*, quod solemni sacrificio finiebatur. *Pearcius*. Censum instituit Servius Tullus, rex Romanorum sextus. *Prust.*

(63) *Ubi lustrum conditum*) Condi lustrum dicebatur, cum census perfectus erat & absolutus: absolvebatur autem sacrificio solemni. Lustrum est ipse census, seu recensio civium: a lustrando dicitur, tunc enim veluti lustrabantur, & recognoscebantur cives omnes. Aliquando lustrum est spatium annorum quinque: quia exactis quinque annis fiebat census. *Prusteus*. Vide Cujacium, lib. XVII. Observ. cap. 20.

(64) *Duxisset*) In uxorem accepisset. Viri novas uxores ducere solebant domum suam. *Prust.*

(65) *Nuntium .... remisisset*) Non licebat Romanis plures habere uxores: at eas repudiare, quæ ductæ essent, certis de causis fas erat & iis quasi renuntiare. *Idem*.

(66) *Certis quibusdam verbis*) His fere verbis, cum vir uxorem repudiabat, utebatur: Res tuas tibi habeto, tuas tibi res agito: quorum altero restituit dotem, altero tutoris munus in rebus uxoris deponebat. *Idem*.

(67) *Non novis nuptiis*) Videbatur is qui nuptias cum altera uxore contrahit, priorem repudiare: hunc tamen tacitum consensum recentiores jurisperiti negant sufficere. Lis igitur hæc, & controversia erat, an verbis, an mente sola, & novis nuptiis factis divortium fieri censeretur. *Idem*.

tum similia jura suæ civitatis ignorantem, erectum & celsum, alacri & prompto ore, ac vultu, huc atque illuc intuentem, vagari magna cum caterva toto foro, præsidium clientibus, atque opem amicis, & prope cunctis civibus lucem ingenii, & consilii sui porrigentem, atque tendentem, nonne in primis flagitiosum putandum est?

XLI. Et quoniam de impudentia dixi, castigemus etiam segnitiem hominum, atque inertiam. Nam si esset ista cognitio juris magna ac difficilis, tamen utilitatis magnitudo deberet homines ad suscipiendum discendi laborem impellere. Sed, o dii immortales, non dicerem hoc audiente Scævola, nisi ipse dicere soleret, nullius sibi artis faciliorem cognitionem videri. Quod quidem certis de causis a plerisque aliter existimatur: primum quia veteres illi, qui huic scientiæ præfuerunt, obtinendæ atque augendæ potentiæ suæ causa, pervulgari artem suam noluerunt: deinde, posteaquam est editum, expositis a Cn. Flavio (68) primum actionibus, nulli fuerunt, qui illa artificiose digesta generatim componerent. Nihil est enim (69), quod ad artem redigi possit, nisi ille

(68) *Expositis a Cn. Flavio*) *Posset agi lege, necne*, inquit Cicero pro Murena, cap. 11. *pauci quondam sciebant. Fastos enim vulgo non habebant. Erant enim in magna potentia qui consulebantur: a quibus etiam dies, tanquam a Chaldais petebantur. Inventus est scriba quidam Cn. Flavius, qui cornicum oculos confixerit*, id est, ostenderit doctrinam veterum illorum jurisconsultorum non admodum reconditam fuisse, *& singulis diebus ediscendos fastos populo proposuerit, & ab ipsis cautis jurisconsultis eorum sapientiam compilarit*. Cn. iste Flavius, patre libertino natus, ob fastos populo promulgatos fuit ædilis curulis a forensi turba creatus anno U. C. CDXLVIII. *Livius lib.* IX. *& Pomponius de origine juris*. Idem.

(69) *Nihil est enim*) Est enim opus quadam scientia ad artem instituendam, & res artificiose ordinandas. Philosophiam intelligit, ut colligitur ex. c. 42. Neque satis est ea scire, quæ in artem possint redigi, nisi via illa teneatur, quam quia pauci tenebant, nulli perdiu fuerunt, qui artem juris civilis constituerent; unde orta est illius cognoscendæ difficultas, quæ jam nulla est, arte inventa, & perfecta. *Idem*.

ille prius, qui illa tenet, quorum artem instituere vult, habeat illam scientiam, ut ex iis rebus, quarum ars nondum sit, artem efficere possit. Hoc video, dum breviter voluerim dicere, dictum a me esse paulo obscurius: sed experiar, & dicam, si potero, planius.

XLII. Omnia fere, quæ sunt conclusa nunc artibus, dispersa, & dissipata quondam fuerunt; ut in musicis, numeri, & voces, & modi (70); in geometria (71), lineamenta, formæ, intervalla, magnitudines: in astrologia, cæli conversio, ortus, obitus, motusque siderum: in grammaticis (72), poetarum pertractatio, historiarum cognitio, verborum interpretatio, pronuntiandi quidam sonus. In hac denique ipsa ratione dicendi, excogitare, ornare, disponere, meminisse, agere; ignota quondam omnibus, & diffusa late videbantur. Adhibita est igitur ars quædam extrinsecus ex alio genere quodam, quod sibi totum philosophi assumunt, quæ rem dissolutam, divulsamque conglutinaret, & ratione quadam constringeret.

Sit ergo in jure civili finis hic, legitimæ, atque usitatæ in rebus causisque civium, * æquabi-

(70) *Numeri, & voces, & modi*) Ex his constat musica. 1. voce, in qua spectatur tonus varius, alius acutus, alius gravis, alius remissus; hinc variæ canentium partes. 2. ex numeris, quæ sunt intervalla vocum, ac tempora, cum voces aut protrahuntur aut contrahuntur, aut inciduntur, &c 3. ex modis: modus, seu modulatio. est coagmentatio quædam vocum, ac numerorum. *Idem*.

(71) *In geometria*) Ars est, qua tum locorum intervalla, tum rerum quæ sub aspectum cadunt, longitudinem, latitudinem, altitudinem ac profunditatem dimetimur, ex *γῆ terra* & *μέτρον mensura*. Lineamenta sunt linearum ductus, formæ sunt figuræ, &c. De his Euclides fuse differit. *Idem*.

(72) *In grammaticis*) Grammatica est ars emendate loquendi. Adsciscit sibi subsidia ex poetis quos evolvit. & historicis quos explicat. Versatur etiam in interpretatione verborum, & eorum origine indaganda: hanc ejus partem etymologiam vocant, hoc est notationem nominum, & veræ originis rationem. *Idem*.

* *Æquabilitatis*) Vict. Man. *æqualitatis*.

bilitatis conſervatio. Tum ſunt notanda genera (73), & ad certum numerum paucitatemque revocanda. Genus autem eſt id, quod ſui ſimiles communione quadam, ſpecie autem differentes, duas, aut plures complectitur partes: partes autem ſunt, quæ generibus iis, ex quibus emanant, ſubjiciuntur: omniaque, quæ ſunt vel generum vel partium nomina, definitionibus, quam vim habeant, exprimendum. Eſt enim definitio (74), earum rerum, quæ ſunt ejus rei propriæ, quam definire volumus, brevis, & circumſcripta quædam explicatio.

Hiſce ego rebus exempla adjungerem, niſi, apud quos hæc haberetur oratio, cernerem. Nunc complectar quod propoſui, brevi. Si enim aut mihi facere licuerit, quod jamdiu cogito (75), aut alius quiſpiam, aut me impedito occuparit, aut mortuo effecerit, ut primum omne jus civile in genera digerat, quæ perpauca ſunt: deinde eorum generum quaſi quædam membra diſpertiat; tum propriam cujuſque vim definitione declaret, perfectam artem juris civilis habebitis, magis magnam atque uberem, quam difficilem atque obſcuram. Atque interea tamen, dum hæc, quæ diſperſa ſunt, coguntur, vel paſſim licet carpen-

 tem,

(73) *Notanda genera*) Juris genera iſta ſunt: aliud publicum eſt jus, aliud privatum. Rurſus publicum aliud ſpectat res ſacras, aliud magiſtratus, ordinemque civitatis; aliud continetur legibus: aliud ſenatuſconſultis, &c aliud civium eſt, aliud exterorum, &c. Vide Ciceronem in Topicis. *Pruſt*

(74) *Eſt enim definitio*) Id attulit quod maxime definitionem continet Vulgo enim duæ illius partes afferuntur: una explicat id, quod eſt rei, quam definire volumus, commune cum aliis rebus: altera id, quod eſt illi proprium. Homo eſt animal rationis compos: animal, hoc illi cum belluis commune: rationis compos, hoc proprium eſt ac peculiare. *Idem*.

(75) *Quod jamdiu cogito*) Hoc in perſona Craſſi de ſe ipſe Cicero dicere videtur: eum enim ſcripſiſſe librum de jure civili in artem redigendo teſtis eſt Gellius lib. 1. cap. 22. *Id.* Vide Philoſophicorum Fragmenta.

tem, & colligentem undique, repleri justa juris civilis scientia (76).

XLIII. Nonne videtis, equitem Romanum, hominem acutissimo omnium ingenio, sed minime cæteris artibus eruditum, C. Aculeonem (77), qui mecum vivit, semperque vixit, ita tenere jus civile, ut ei, cum ab hoc discesseritis (78), nemo de iis, qui peritissimi sunt, anteponantur? Omnia enim sunt posita ante oculos, collocata in usu quotidiano, in congressione hominum, atque in foro: neque ita multis literis, aut voluminibus magis continentur. Eadem enim sunt elata (79) primum a pluribus: deinde, paucis verbis commutatis, etiam ab iisdem scriptoribus scripta sunt sæpius.

Accedit vero, quo facilius percipi cognoscique jus civile possit, (quod minime plerique arbitrantur) mira quædam in cognoscendo suavitas, & delectatio. Nam, sive quem aliena studia delectant, plurima est & in omni jure civili, & in pontificum libris (80), & in XII. tabulis (81), antiquitatis effigies, quod & verborum prisca vetustas cognoscitur; & actionum genera quædam, ma-

(76) *Justa* (vulgo, *ista*) *juris civilis scientia*) id est, quæ sufficit, cui nihil deest ad tuendum nomen scientiæ. Sic in Oratore, c. 41. *justa excusatio*, idem valet ac satis bona, & in epistol. ad Famil. l. 2. ep. 10. *victoria justa* eodem dicitur sensu. Non opus est igitur, ut cum Gulielmio sententiam refingamus. *Pearcius*.

(77) *C. Aculeonem*) Hic eques Romanus Ciceronis materteram duxit uxorem: propterea filios Aculeonis Cicero consobrinos suos vocat lib. II. de Oratore. *Prusteus*.

(78) *Cum ab hoc discesseritis*) Scilicet a Scævola. *Strebæus*.

(79) *Elata*) Quid, si, *relata*? Muret.

(80) *Pontificum libris*) In quibus est jus sacrorum. Pontifices, religionis & rerum divinarum apud Romanos arbitri, ita sunt appellati, quod possent facere, hoc est sacrificare. Qui Maximus dicebatur, cæteris summa auctoritate præerat, nec nisi in maximis rebus, quæ religionem spectabant, versabatur. Pontifices Maximi auctoritate valuerunt ad tempora C. Julii Cæsaris; post quem reliqui Cæsares hanc dignitatem usurparunt. *Prust*.

(81) *XII. tabulis*) De quibus supra diximus in notis ad c. 13. *Idem*.

majorum consuetudinem vitamque declarant. Sive quis civilem scientiam contempletur, (quam Scævola non putat oratoris esse propriam, sed cujusdam ex alio genere prudentiæ) totam hanc, descriptis omnibus civitatis utilitatibus ac partibus, XII. tabulis contineri videbitis. Sive quem ista præpotens, & gloriosa philosophia delectat, (dicam audacius) hosce habet fontes omnium disputationum suarum, qui jure civili & legibus continentur. Ex his enim & dignitatem maxime expetendam videmus, cum verus, justus, atque honestus labor honoribus, præmiis, atque splendore decoratur; vitia autem hominum atque fraudes, damnis, ignominiis, vinculis, verberibus, exsiliis, morte multantur: & docemur non infinitis, concertationumque plenis disputationibus, sed auctoritate, nutuque legum domitas habere libidines, coercere omnes cupiditates, nostra tueri; ab alienis mentes, oculos, manus abstinere.

XLIV. Fremant omnes licet, dicam quod sentio: bibliothecas mehercule omnium philosophorum unus mihi videtur XII. tabularum libellus, si quis legum fontes & capita viderit, & auctoritatis pondere, & utilitatis ubertate superare. Ac si nos, id quod maxime debet, nostra patria delectat, cujus rei tanta est vis, ac tanta natura, ut Ithacam (82) illam in asperrimis saxulis, tanquam nidulum, affixam, sapientissimus vir (83) immortalitati anteponeret; quo amore tandem inflammati esse debemus in ejusmodi patriam, quæ una in omnibus terris domus est virtutis, imperii, di-

(82) *Ithacam*) Insulam in Jonio mari prope Cephaleniam. Sophiano dicitur hodie, *Valle di Compare*: Porcaccio, *Theachi*, Turcis, *Phiachi*. De Ithacæ sterilitate vide Homerum lib. XV. Odysseæ. *Idem*.

(83) *Sapientissimus vir*) Ulysses scilicet, cui Calypso pollicita est immortalitatem, modo secum manere perpetuo vellet. Odyss. lib. V. *Idem*.

dignitatis? Cujus primum nobis mens, mos, disciplina nota esse debet; vel quia est patria parens omnium nostrum, vel quia tanta sapientia fuisse in jure constituendo putanda est, quanta fuit in his tanti opibus imperii comparandis.

Percipietis etiam illam ex cognitione juris lætitiam, & voluptatem, quod, quantum præstiterint nostri majores prudentia cæteris gentibus, tum facillime intelligetis, si cum illorum Lycurgo (84), & Dracone (85), & Solone (86) nostras leges conferre volueritis. Incredibile est enim, quam sit omne jus civile, præter hoc nostrum, inconditum, ac pæne ridiculum: de quo multa soleo in sermonibus quotidianis dicere, cum hominum nostrorum prudentiam cæteris hominibus, & maxime Græcis, antepono. His ego de causis dixeram, Scævola, iis, qui perfecti oratores esse vellent, juris civilis cognitionem esse necessariam.

XLV. Jam vero ipsa per se quantum afferat iis, qui ei præsunt, honoris, gratiæ, dignitatis, quis ignorat? Itaque, ut apud Græcos infimi homines, mercedula adducti ministros se præbent in judiciis, oratoribus, ii, apud illos πραγματικοὶ (87) vocantur: sic in nostra civitate contra amplissimus quisque, & clarissimus vir, ut ille, qui propter

(84) *Lycurgo*) De quo supra c. 13. *Idem*.

(85) *Dracone*) Draco primus Atheniensium legislator, cujus severiores leges sanguine, non atramento scriptas, draconis, non hominis, esse dicebant: tanta scilicet fuit illarum immanitas, ut levia pariter, & gravia delicta capitali pœna animadverterent: nec minus addicerent morti eum, qui otii convictus esset, quam qui parricidium admisisset. Cum in theatrum aliquando prodisset, conjectis in eum undique stragulis & vestimentis suffocatus est. Floruit, ut tradit lib. 1. Strom. Clemens Alexandrinus, xxxix. Olymp. anno 1. quo leges tulit. Eum perhibent tribus versuum millibus vitæ præcepta tradidisse. *Idem*.

(86) *Solone*) V. notas superiores in c. 13. *Idem*.

(87) Πραγματικοὶ) Πρᾶγμα est negotium, actio: illi causidici apud Græcos velut agebant, instruebantque causas, quas oratores pronunciarent: tela subministrabant, quæ ab oratoribus torquerentur. *Idem*.

propter hanc juris civilis ſcientiam ſic appellatus a ſummo poeta eſt,

Egregie cordatus homo, catus Æliu' Sextus (88),

multique præterea, qui, cum ingenio ſibi auctore dignitatem (89) reperiſſent, perfecerunt, ut in reſpondendo jure, auctoritate plus etiam, quam ipſo ingenio, valerent.

Senectuti vero celebrandæ & ornandæ quod honeſtius poteſt eſſe perfugium, quam juris interpretatio? Equidem mihi hoc ſubſidium jam inde ab adoleſcentia comparavi, non ſolum ad cauſarum uſum forenſem, ſed etiam ad decus atque ornamentum ſenectutis, ut, cum me vires (quod fere jam tempus adventat) deficere cœpiſſent, ab ſolitudine domum meam vindicarem. Quid eſt enim præclarius, quam honoribus & reipublicæ muneribus perfunctum ſenem poſſe ſuo jure dicere idem, quod apud Ennium dicat ille Pythius Apollo (90), ſe eſſe eum, unde ſibi non populi & reges, at omnes ſui cives conſilium expetant,

Suarum rerum incerti? quos ego mea ope ex
Incertis certos, compoteſque conſili
Dimitto, ut ne res temere tractent turbidas (91).

(88) *Æliu' Sextus*) De quo in Bruto. Catus idem eſt, quod cautus. Æliu' ſcriptum eſt pro Ælius; in verſu enim *s* veteres ad libitum tollebant. *Idem*.

(89) *Cum ingenio ſibi auctore dignitatem* &c.) Vix Ciceronianum videtur dicere, *ingenio auctore aliquid facere*. De perſonis ſæpius, nullibi vero (opinor) noſter de rebus quaſi auctoribus loquitur. Fortaſſe igitur delenda eſt vox *auctore*, utpote quæ ex voce *auctoritate* in ſequenti linea huc ab inſcientibus librariis adducta videtur. *Pearcius*.

(90) *Pythius Apollo*) Delphis colebatur. Pythius autem dicebatur, ut volunt, a ſerpente Pythone, quem interemit. *Ovidius Metamorph.* 1. Ad Apollinis oraculum reges undique, ac populi confluebant: ſic ad prudentem & peritum juriſconſultum cives ſui reſponſa, & velut oracula petituri conveniunt. *Pruſt.*

(91) *Suarum rerum*, &c. Verſus tres jambici ex tragœdia quadam Enniana. *Idem*.

Eſt enim ſine dubio domus juriſconſulti, totius oraculum civitatis. Teſtis eſt hujuſce Q. Mucii janua, & veſtibulum (92), quod in ejus infirmiſſima valetudine, affectaque (93) jam ætate, maxima quotidie frequentia civium, ac ſummorum hominum ſplendore celebratur.

XLVI. Jam vero illa non longam orationem deſiderant, quamobrem exiſtimem publica quoque jura, quæ ſunt propria civitatis, atque imperii, tum monumenta rerum geſtarum, & vetuſtatis exempla, oratori nota eſſe debere. Nam ut in rerum privatarum cauſis atque judiciis depromenda ſæpe oratio eſt ex jure civili, & idcirco, ut ante diximus, oratori juris civilis ſcientia neceſſaria eſt: ſic in cauſis publicis judiciorum, concionum, ſenatus (94), omnis hæc & antiquitatis memoria, & publici juris auctoritas, & regendæ reipublicæ ratio ac ſcientia, tanquam aliqua materies, iis oratoribus, qui verſantur in republica, ſubjecta eſſe debent. Non enim cauſidicum neſcio quem, neque proclamatorem, aut rabulam (95) hoc ſermone noſtro conquirimus, ſed eum virum, qui primum ſit ejus artis antiſtes, cujus cum ipſa natura magnam homini facultatem daret, tamen eſſe deus putatur; ut & ipſum, quod erat hominis proprium, non partum per nos, ſed divinitus ad nos delatum vide-

(92) *Janua, & veſtibulum*) Janua primus eſt ingreſſus in interiora domus: veſtibulum ſpatium eſt januam inter & viam relictum: ut qui ædium dominum veniſſent ſalutatum, neque in ipſis eſſent ædibus, neque in via ſtarent. Vide Gellium lib. XVI. c. 5. *Idem.*

(93) *Affectaque*) *Affecta, ſicuti M. Cicero, & veterum elegantiſſimi locuti ſunt ea proprie dicebantur, quæ non ad finem ipſum, ſed proxime finem progreſſa deductave erant.* Gellius lib 3. cap. 16. *Idem.*

(94) *Judiciorum, concionum, ſenatus*) Judicia exercentur in foro: conciones fiunt ad populum e roſtris: ſenatus habetur in curia. *Id.*

(95) *Rabulam*) Eum, quem inſana dicendi, ſeu quæſtus potius dicendo faciendi rabies agitat, qui, quod ratione non poteſt, oratione & clamore obtinere contendit. *Idem.*

videretur: deinde qui possit non tam caduceo (96), quam nomine oratoris ornatus, incolumis vel inter hostium tela versari: tum qui scelus, fraudemque nocentis possit dicendo subjicere odio civium, supplicioque constringere: idemque ingenii præsidio, innocentiam judiciorum pœna liberare: idemque languentem, labentemque populum aut ad decus excitare, aut ab errore deducere, aut inflammare in improbos, aut incitatum in bonos, mitigare; qui denique, quæcumque in animis hominum motum res & causa postulet, eum dicendo vel excitare possit, vel sedare.

Hanc vim si quis existimat, aut ab iis, qui de dicendi ratione scripserunt, expositam esse, aut a me posse exponi tam brevi, vehementer errat: neque solum inscientiam meam, sed ne rerum quidem magnitudinem perspicit. Equidem vobis, quoniam ita voluistis, fontes, unde hauriretis, atque itinera ipsa ita putavi esse demonstranda, non ut ipse dux essem, (quod & infinitum est, & non necessarium) sed ut commonstrarem tantum viam, &, ut fieri solet, digitum ad fontes intenderem (1).

LXVII. Mihi vero, inquit Mucius, satis superque abs te videtur istorum studiis, si modo sunt studiosi, esse factum. Nam, ut Socratem illum solitum ajunt dicere, perfectum sibi opus esse, si quis satis esset concitatus cohortatione sua ad studium cognoscendæ, percipiendæque virtutis:

(96) *Caduceo*) Caduceus erat virga, quam Feciales gerebant, cum ad hostes Romanorum mitterentur, seu belli, seu pácis causa; quamque præ se ferentes, sacri & ideo non violandi putabantur. *Pearcius*. Qui virgam illam, insigne pacis, gestabant erant jure gentium ubique tuti & incolumes. Hæc est porro hujus loci sententia: Orator non tam oratoris persóna, quam orationis auctoritate tutus sit. *Prusteus*.

(1) *Digitum ad fontes intenderem*) Id est, ostenderem discendi cupidis, unde parari posset eloquentia. Metaphora ducta est ab iis, qui sitientibus fontes præmonstrant, quibus sitim compescant. *Prust.*

tis: quibus enim id persuasum esset, ut nihil mallent se esse, quam bonos viros, iis reliquam facilem esse doctrinam: sic ego intelligo, si in hæc quæ patefecit orationesua Crassus, intrare volueritis, facillime vos ad ea, quæ cupitis, perventuros ab hoc aditu, januaque patefacta.

Nobis vero, inquit Sulpicius, ista sunt pergrata perque jucunda: sed pauca etiam requirimus, in primisque ea, quæ valde breviter a te, Crasse, de ipsa arte percursa sunt, cum illa te & non contemnere, & didicisse confiterere. Ea si paulo latius dixeris, expleris omnem exspectationem diuturni desiderii nostri. Nam nunc, quibus studendum rebus esset, accepimus, quod ipsum est tamen magnum; sed vias earum rerum, rationemque cupimus cognoscere.

Quid si, inquit Crassus, quoniam ego, quo facilius vos apud me tenerem, vestræ potius obsecutus sum voluntati, quam aut consuetudini aut naturæ meæ, petimus ab Antonio, ut ea, quæ continet, neque adhuc protulit, ex quibus unum libellum sibi excidisse jamdudum questus est, explicet nobis, & illa dicendi mysteria enuntiet? Ut videtur, inquit Sulpicius. Nam Antonio dicente, etiam quid tu intelligas, sentiemus. Peto igitur, inquit Crassus, a te, quoniam id nobis, Antoni, hominibus id ætatis, oneris ab horum adolescentium studiis imponitur, ut exponas, quid iis de rebus, quas a te quæri vides, sentias.

XLVIII. Deprehensum equidem me, inquit Antonius, plane video, atque sentio, non solum quod ea requiruntur a me, quorum sum ignarus atque insolens, sed quia, quod in causis valde fugere soleo, ne tibi, Crasse, succedam, id me nunc isti vitare non sinunt. Verum hoc ingrediar ad ea, quæ vultis audacius, quod idem mihi spero usu esse venturum in hac disputatione, quod

in

in dicendo ſolet, ut nulla exſpectetur ornata oratio. Neque enim ſum de arte dicturus, quam nunquam didici, ſed de mea conſuetudine, ipſaque illa, quæ in commentarium meum retuli, ſunt ejuſmodi, non aliqua mihi doctrina tradita, ſed in rerum uſu cauſiſque tractata: quæ ſi vobis hominibus eruditiſſimis, non probabuntur, veſtram iniquitatem accuſatote, qui ex me ea quæſieritis, quæ ego neſcirem: meam facilitatem laudatore, cum vobis non meo judicio, ſed veſtro ſtudio inductus non gravate reſpondero.

Tum Craſſus, Perge modo, inquit, Antoni. Nullum eſt enim periculum, ne quid tu eloquare, niſi ita prudenter, ut neminem noſtrum pœniteat ad hunc te ſermonem impuliſſe. Ego vero inquit, pergam: & id faciam, quod in principio fieri (2) in omnibus diſputationibus oportere cenſeo, ut, quid illud ſit, de quo diſputetur, explanetur; ne vagari & errare cogatur oratio, ſi ii, qui inter ſe diſſenſerint, non idem eſſe illud, de quo agitur, intelligent. Nam ſi forte quæreretur, quæ eſſet ars imperatoris, conſtituendum putarem principio quis eſſet imperator; qui cum eſſet conſtitutus adminiſtrator quidam belli gerendi, tum adjungeremus de exercitu, de caſtris, de agminibus, de ſignorum collocationibus, de oppidorum oppugnationibus, de commeatu, de inſidiis faciendis, atque vitandis, de reliquis rebus, quæ eſſent propriæ belli adminiſtrandi: quarum qui eſſent animo & ſcientia compotes, eos eſſe imperatores dicerem; uterer que exemplis Africanorum (3) & Ma-

(2) *Quod in principio fieri*, &c.) Deſumpta eſt ex Phædro Platonis hæc ſententia: Περὶ παντὸς ὦ παῖ &c *In omni re, o fili* &c. *Idem*.

(3) *Africanorum*) Africani duo fuere: alter P. Cornelius Scipio Africanus Major, conſul factus anno U. C. DxlIx. bellum in Africam tranſtulit, ubi Aſdrubale Carthaginenſi, & Syphace Numidiæ rege iterum debellatis, illuſtre conſecutus eſt Africani cogno-

& Maximorum (4): Epaminondam (5), atque Annibalem, atque ejus generis homines nominarem. Sin autem quæreremus, quis esset is, qui ad rempublicam moderandam usum, & scientiam, & studium suum contulisset, definirem hoc modo: Qui, quibus rebus utilitas reipublicæ pararetur, augereturque teneret, iisque uteretur; hunc reipublicæ rectorem, & consilii publici auctorem esse habendum, prædicaremque P. Lentulum (6), principem illum, & Tib. Gracchum patrem, & Q. Metellum, & P. Africanum, & C. Lælium, & innumerabiles alios cum ex nostra civitate, tum ex cæteris. Sin autem quæreretur, quisnam jurisconsultus vere nominaretur; eum dicerem, qui legum, & consuetudinis ejus, qua privati in civitate uterentur, & ad respondendum, & ad agendum, & ad cavendum, peritus esset; & ex eo genere Sex. Ælium (7), M. Manilium, P. Mucium nominarem.

XLIX.

gnomentum. Accusatus de accepta ab Antiocho pecunia ad pacis leges ferendas, adversariorum invidiæ cessit, & Liternum in Campaniam se recepit, ibique obiit anno U. C. DLXXI. ante Christum CLXXXIII *Livius*, *Plutarchus*, &c. Alter P. Scipio Æmilianus Africanus Minor, Carthaginem *invisam Romano nomini funditus sustulit*, ut narrat Paterculus, *fecitque sua virtutis monumentum, quod fuerat avi ejus clementia. Numantiam* item *excisam æquavit solo. Nec quisquam ullius gentis hominum ante eum clariore urbium excidio nomen suum perpetua commendavit memoria.... Post duos consulatus, duosque triumphos, mane in lectulo repertus est mortuus, ita ut quadam elisarum faucium in cervice reperirentur nota*, anno U. C. DCXXV. ante Christum CXXIX. *Idem*.

(4) *Maximorum*) Cujus nominis fuere complures arte militari celeberrimi; quibus omnibus antecelluisse videtur Q. Fabius Maximus, qui Annibalem Romæ imminentem cunctando fregit, remque Romanam restituit. *Polyb. Liv* &c. *Idem*.

(5) *Epaminondam*) Qui Thebanorum dux maximam Lacædemoniis cladem attulit ad Leuctra, quæ Bœotiæ urbs est, eorum duce Cleombroto occiso: anno I. Olympiadis CII. ante Christum CCCLXXII. suis imperium peperit. *Diodorus* &c *Idem*.

(6) *P. Lentulum*) De quo, ut & de cæteris, qui hic laudantur, disserendi locus erit in Bruto. *Idem*.

(7) *Sex. Ælium*) Vide Ciceronem in Bruto, ubi & de M. Manilio & de Mucio agetur. *Idem*.

XLIX. Atque, ut jam ad leviora artium studia veniam, si musicus, si grammaticus, si poeta quæratur, possim similiter explicare, quid eorum quisque profiteatur, & quo non amplius ab quoque sit postulandum. Philosophi denique ipsius, qui de sua vi, ac sapientia unus omnia pæne profitetur, est tamen quædam descriptio: ut is, qui studeat omnium rerum divinarum, atque humanarum vim, naturam, causasque nosse, & omnem bene vivendi rationem tenere, & persequi, nomine hoc appelletur.

Oratorem autem, quoniam de eo quærimus, equidem non facio eundem, quem Crassus; qui mihi visus est omnem omnium rerum, atque artium scientiam comprehendere uno oratoris officio, ac nomine: atque eum puto esse, qui & verbis ad audiendum jucundis, & sententiis ad probandum accommodatis uti possit in causis forensibus, atque communibus. Hunc ego appello oratorem, eumque esse præterea instructum voce, & actione, & lepore quodam volo.

Crassus vero mihi noster visus est oratoris facultatem non illius artis terminis, sed ingenii sui finibus, immensis pæne, describere. Nam & civitatum regendarum oratori gubernacula sententia sua tradidit: in quo per mihi mirum visum est, Scævola, te hoc illi concedere, cum sæpissime tibi senatus breviter impoliteque dicenti maximis sit de rebus assensus. M. vero Scarus, quem non longe ruri apud se esse audio, vir regendæ reipublicæ scientissimus, si audierit, hanc auctoritatem gravitatis & consilii sui vindicari (8) a te, Crasse, quod eam oratoris propriam esse dicas; jam, credo, huc veniat, & hanc loquacitatem no-

(8) *Vindicari*) Vindiciæ, auctore Festo, appellantur res, de quibus controversia est: vindicare vero dicitur ille qui rem, de qua controversia est, suam esse dicit. *Idem*.

noſtram vultu ipſo, aſpectuque conterreat: qui quamquam eſt in dicendo minime contemnendus, prudentia tamen rerum magnarum magis, quam dicendi arte, nititur.

Neque vero, ſi quis (9) utrumque poteſt, aut ille conſilii publici auctor, ac ſenator bonus, ob eam ipſam cauſam orator eſt; aut hic diſertus, atque eloquens, ſi eſt idem in procuratione civitatis egregius, illam ſcientiam dicendi copia eſt conſecutus. Multum inter ſe diſtant iſtæ facultates, longeque ſunt diverſæ, atque ſejunctæ; neque eadem ratione ac via M. Cato, P. Africanus, Q. Metellus, C. Lælius, qui omnes eloquentes fuerunt, orationem ſuam, & reipublicæ dignitatem exornabant.

L. Neque enim eſt interdictum aut a rerum natura, aut a lege aliqua, atque more, ut ſingulis hominibus ne amplius, quam ſingulas artes, noſſe liceat. Quare non, etſi eloquentiſſimus Athenis Pericles (10), idemque in ea civitate plurimos annos princeps conſilii publici fuit, idcirco ejuſdem hominis, atque artis utraque facultas exiſtimanda eſt; nec, ſi P. Craſſus idem fuit eloquens, & juris peritus, ob eam cauſam ineſt in facultate dicendi juris civilis ſcientia.

Nam ſi quiſque, ut in aliqua arte & facultate excellens, aliam quoque artem ſibi aſſumpſerit, is perficiet, ut quod præterea ſciet, id ejus, in quo excellet, pars quædam eſſe videatur: licet

iſta

(9) *Neque vero, ſi quis*) Facile fieri poteſt, ut idem ſit & ſenator bonus, & eximius orator: verum dotes illæ diverſæ ſunt: neque enim ſequitur, ut, qui bonus eſt ſenator, is ſit orator illuſtris, & qui illuſtris orator, ſit ſenator bonus. Sed ita diſtinguuntur illæ facultates, ut in diverſis hominibus ſeparatæ ſæpe reperiantur. *Idem*.

(10) *Pericles*) De quo Tullius in Bruto, ut de P. Craſſo, ac cæteris oratoribus, qui paſſim hic laudantur. In noſtris in Brutum notis ea congeſſimus, quæ ad illuſtrium oratorum notitiam pertinerent. *Idem*.

ista ratione dicamus, pila (11) bene & duodecim scriptis ludere (12), proprium esse juris civilis, quoniam utrumque eorum P. Mucius optime fecerit; eademque ratione dicantur, & quos φυσικοὺς (13) Græci nominant, iidem poetæ, quoniam Empedocles (14) physicus egregium poema fecerit. At hoc ne philosophi quidem ipsi, qui omnia, sicut propria, sua esse, atque a se possideri volunt, dicere audent, geometriam aut musicam philosophi esse, quia Platonem omnes in illis artibus præstantissimum fuisse fateantur.

Ac, si jam placet omnes artes oratori subjungere, tolerabilius est sic potius dicere, ut, quoniam dicendi facultas non debeat esse jejuna atque nuda, sed aspersa, atque distincta multarum rerum jucunda quadam varietate, sit boni oratoris multa auribus accepisse, multa vidisse, multa animo & cogitatione, multa etiam legendo percurrisse: neque ea, ut sua, possedisse, sed, ut aliena, libasse. Fateor enim, callidum quendam hunc, & nulla in re tironem, ac rudem, nec peregrinum, atque hospitem in agendo esse debere.

LI. Neque vero istis tragœdiis tuis (15), quibus uti philosophi maxime solent, Crasse, perturbor, quod ita dixisti, neminem posse eorum mentes, qui audirent, aut inflammare dicendo, aut in-

(11) *Pila*) Vide notas in lib. 3. de Oratore c. 15.

(12) *Duodecim* scriptis *ludere*) Vide Victorium, Var. Lect. lib. 5. cap. 13. & 50.

(13) Φυσικοὺς) Φύσις *natura*: φυσικοί, qui res naturales, earum causas, & effecta indagant. *Prust*.

(14) *Empedocles*) Philosophus, idemque poeta Agrigentinus. Eum tradunt, ut absumpto corpore crederetur immortalis, in ardentem Ætnæ montis voraginem sese dedisse præcipitem, ejectis autem ferreis crepidis rem fuisse deprehensam. Ita Hippobotus apud Laertium, qui neque hoc, neque alia de ejus morte commenta approbat. Id constat, eum floruisse Olympiade lxxxiv. annis ante Christum ccccxliv. *Lucretius lib.* 1. *Horatius in Arte*, &c. *Idem*.

(15) *Istis tragœdiis tuis*) Tragœdias in nugis agere dicuntur, qui rem parvam clamitando, ut fieri solet a tragœdiarum actoribus, magnam faciunt. *Idem*.

inflammatas restinguere, cum eo maxime vis oratoris magnitudoque cernatur, nisi qui rerum omnium naturam, mores hominum, ac rationes penitus perspexerit: in quo philosophia sit oratori necessario percipienda: quo in studio hominum quoque ingeniosissimorum otiosissimorumque totas ætates videmus esse contritas: quorum ego copiam, magnitudinemque cognitionis, atque artis non modo non contemno, sed etiam vehementer admiror: nobis tamen, qui in hoc populo foroque versamur, satis est ea de moribus hominum & scire, & dicere, quæ non abhorrent ab hominum moribus.

Quis enim unquam orator magnus, & gravis, cum iratum adversario judicem facere vellet, hæsitavit ob eam causam, quod nesciret quid esset iracundia, fervorne mentis (16), an cupiditas puniendi doloris (17)? Quis, cum cæteros animorum motus aut judicibus, aut populo dicendo miscere, atque agitare vellet, ea dixit, quæ a philosophis dici solent? qui partim omnino motus negant (18) in animis ullos esse debere, quique eos in judicum mentibus concitent, scelus eos ajunt nefarum facere; partim, qui tolerabiliores vo-

(16) *Fervorne mentis*) Sic iracundia describitur ab Aristotele per causam materialem: est, inquit, fervor sanguinis circa cor, propter ulciscendi doloris cupiditatem. Melius idem Aristoteles lib. II. Rhetor. cap. 2. Ἔστιν ὁ ὀργὴ ὄρεξις μετὰ λύπης τιμωρείας φαινομένης διὰ φαινομένην ὀλιγωρίαν εἰς αὐτὸν ἢ εἰς αὐτῶ τινα μὴ προσηκόντως. *Ira est cum dolore* conjuncta *cupiditas ultionis sperata, propter apparentem contemptum, quo quis vel se, vel e suis aliquem immerito affectum putat*. Tullius sic IV. libro Tusculan. quæst. Ira est *libido puniendi ejus, qui læsisse videatur injuria*. Idem

(17) *Cupiditas* puniendi *doloris*) Id est, ulciscendi doloris, quem aliorum injuriæ nobis fecerunt. Simili modo locutus est Cicero in Orat. pro Milone: *Fecit iratus, fecit inimicus, fecit ultor injuriæ, punitor doloris sui*. Pearcius.

(18) *Omnino motus negant*) Stoici negant motus in animis ullos esse debere: Peripatetici mediocres admittunt. Vide Tullium lib. 3. Tuscul. quæst. *Prust.*

volunt esse, & ad veritatem vitæ propius accedere, permediocres, ac potius leves motus debere esse dicunt.

Orator autem omnia hæc, quæ putantur in communi vitæ consuetudine mala ac molesta, & fugienda, multo majora & acerbiora verbis facit; itemque ea, quæ vulgo expetenda atque optabilia videntur, dicendo amplificat atque ornat: neque vult ita sapiens inter stultos videri, uti, qui audiant, aut illum ineptum, aut Græculum (19) putent, aut, etiamsi valde probent (20) ingenium oratoris, sapientiam admirentur, se esse stultos moleste ferant: sed ita peragrat per animos hominum, ita sensus mentesque pertractat, ut non desideret philosophorum descriptiones, neque exquirat oratione, summum illud bonum (21) in animone sit, an in corpore; virtute, an voluptate definiatur; an hæc inter se jungi copularique possint; an vero, ut quibusdam visum, nihil certum sciri, nihil plane cognosci, & percipi possit: quarum rerum fateor magnam, multiplicemque esse

(19) *Ineptum & Græculum*) Ita legendum censeo: & ita in Tusc. Disp. lib. 1. c. 35. habemus, *ineptum sane negotium & Græcul.* Pearcius.

(20) *Etiamsi valde probent*) Licet auditores maxime probent ingenium oratoris, ab eo tamen solent alienari, cum orator plus æquo suam eruditionem venditat. Qui ingenium & doctrinam aperte prædicat, auditori videtur exprobrare inopiam ingenii & scientiæ, quod valde offendit animos: nemo enim ut ut sit hebes & ignarus, videri tamen, aut putari amat. *Prust.*

(21) *Summum illud bonum*) Discrepantes philosophorum de summo bono sententias egregie & breviter Cicero collegit Tusculan. quæst. lib. v. *Sunt autem hæ de finibus, ut opinor, retentæ defensæque sententiæ: primum simplices quatuor: nihil bonum, nisi honestum, ut Stoici: nihil bonum, nisi voluptatem, ut Epicurus: nihil bonum, nisi vacuitatem, ut Hieronymus: nihil bonum, nisi naturæ primis bonis aut omnibus, aut maximis frui, ut Carneades contra Stoicos disserebat. Hæc simplicia: illa mixta: tria genera bonorum; maxima, animi; secunda, corporis; externa tertia, ut Peripatetici, nec multo veteres Academici secus. Voluptatem cum honestate Dinomachus, & Callipho copulavit. Indolentiam autem honestati Peripateticus Diodorus adjunxit.* Idem.

disciplinam, & multas, copiosas, variasque rationes. Sed aliud quiddam, longe aliud, Crasse, quærimus: acuto homine nobis opus est, & natura, usuque callido, qui sagaciter pervestiget, quid sui cives, iique homines, quibus aliquid dicendo persuadere velit, cogitent, sentiant, opinentur, exspectent.

LII. Teneat oportet venas (22) cujusque generis, ætatis, ordinis; & eorum, apud quos aliquid aget, aut erit acturus, mentes, sensusque degustet. Philosophorum autem libros reservet sibi ad hujuscemodi Tusculani requiem atque otium, ne, si quando ei dicendum erit de justitia & fide, mutuetur a Platone; qui cum hæc exprimenda verbis arbitraretur, novam quandam finxit in libris civitatem: usque eo illa, quæ dicenda de justitia putabat, a vitæ consuetudine, & a civitatum moribus abhorrebant.

Quod si ea probarentur (23) in populis, atque in civitatibus, quis tibi, Crasse, concessisset, clarissimo viro, & amplissimo principi civitatis, ut illa diceres in maxima concione tuorum civium, quæ dixisti? *Eripite nos* (24) *ex miseriis, eripite nos ex faucibus eorum, quorum crudelitas nostro sanguine non potest expleri: nolite sinere nos cuiquam servire, nisi vobis universis, quibus & possumus & debemus*. Omitto *miserias*, in quibus, ut illi

(22) *Venas*) Metaphora ducta a venis aquarum, & metallorum quas investigant ii, qui metalla, aut aquas sub terra latentes explorant. *Idem*

(23) *Quod si ea probarentur*) Si philosophiæ placita libenter audiret populus, nunquam orationem tuam, Crasse, populus Romanus probavisset: ea quippe abhorrebat a documentis philosophorum, qui negant hominem probum & sapientem servire cuiquam posse, &c. *Idem*.

(24) *Eripite nos*) Verba sunt deprompta ex oratione quadam, quam Crassus paulo ante ad populum habuerat; qua vehementer conquerebatur de equitibus Romanis, qui cum judicia impotentius & iniquius exercerent, tum vero senatum vehementer vexabant. Crassus igitur, qui senatorum partes & causam tuebatur, ita alloquebatur populum: *Eripite nos*, &c. *Idem*.

illi ajunt, vir fortis esse non potest: omitto *fauces*, ex quibus te eripi vis, ne judicio iniquo exsorbeatur sanguis tuus; quod sapienti negant accidere posse. *Servire* vero non modo te, sed universum senatum, cujus tum causam agebas, ausus es dicere? Potestne virtus, Crasse, servire (25), istis auctoribus, quorum tu præcepta oratoris facultate complecteris? quæ & semper (26), & sola libera est, quæque, etiamsi corpora capta sint armis, aut constricta vinculis, tamen suum jus atque omnium rerum impunitam libertatem tenere debeat. Quæ vero addidisti, non modo senatum servire *posse* populo, sed etiam *debere*, quis hoc philosophus tam mollis, tam languidus, tam enervatus, tam omnia ad voluptatem corporis, doloremque referens, probare posset? Senatum servire populo, cui populus ipse moderandi & regendi sui potestatem, quasi quasdam habenas, tradidisset?

LIII. Itaque hæc, cum a te divinitus & ego dicta arbitrarer, P. Rutilius Rufus (27), homo doctus, & philosophiæ deditus, non modo parum commode, sed etiam turpiter & flagitiose dicta esse dicebat. Idem Q. Sergium Galbam (28), quem

ho-

(25) *Servire*) Plerique omiserunt signum distinctionis post hoc verbum. Atqui sensum pervertere omissio illa potest, & parum cautos inducere, ut putent, *Istis auctoribus* esse tertium casum, quem ducat verbum *servire*, cum sextus sit casus, isque, ut Grammatici loquuntur, absolutus. Est enim hic sensus: Isti, Crasse, philosophi, quorum tu præcepta ad oratoris facultatem pertinere censes, an auctores sunt tibi, dicunt, pronuntiant, posse fieri ut virtus serviat, & non sit libera? *Olivetus*.

(26) *Quæ & semper*) Videndum Ciceronis paradoxum, cujus hæc est inscriptio: *Omnes sapientes liberi, omnes stulti servi*. Prusteus.

(27) *P. Rutilius Rufus*) De quo in Bruto, cap. 30. *Idem*.

(28) *Q. Serg. Galbam*) Q. Sergius Galba Hispanam provinciam, post exactam Romæ præturam, obtinuit. Is, Lusitanis ad xl. millia contra interpositam fidem partim interfectis, partim venditis, accusatus, ejus nomen deferente L. Scribonio tribuno plebis, perorante contra illum Catone, cum invidia & odio populi premeretur, & pœnas videretur daturus, C. Sulpicii Galli, propinqui sui, viri populo acceptissimi, nuper demortui, filium ado-

hominem probe nosse, & commeminisse (29) se ajebat, pergraviter reprehendere solebat, quod is, L. Scribonio quæstionem in eum ferente, populi misericordiam concitasset, cum M. Cato, Galbæ gravis atque acer inimicus, aspere apud populum Romanum & vehementer esset locutus: quam orationem in Originibus (30) suis exposuit ipse. Reprehendebat igitur Galbam Rutilius, quod is C. Sulpicii Galli, propinqui sui, Q. pupillum filium ipse pæne in humeros suos extulisset, qui patris clarissimi recordatione & memoria fletum populo moveret, & duos filios suos parvos tutelæ populi commendasset, ac se, tanquam in procinctu (31) testamentum faceret, sine libra atque tabulis (32) po-

adolescentem in medium protulit, cum duobus filiis suis, quos populi tutelæ flens, & quasi moriturus commendavit. C. Sulpicii Galli recordatio, pupilli orbitas, ac puerorum aspectus ita populum ab odio ad misericordiam traduxerunt, ut judicio ac periculo Galba liberatus fuerit, anno U. C. DCV. ante Christum CXLIX. *Livius lib.* 49. *Valer. Maxim. lib.* VIII. *cap.* 1. De Galba plura apud Tullium in Bruto c. 21. *Idem*.

(29) *Commeminisse*) Erat enim tum adolescens Rutilius, cum Galba floreret. *Idem*.

(30) *Originibus*) Liber hic fuit M. Catonis, cujus inscriptio hæc erat, *Origines*; quia in eo libro agebat de originibus urbium, & populorum Italiæ. Vide Ciceronem in Bruto. *Idem*.

(31) *Tanquam in procinctu*) Milites Romani pugnam commissuri, tribus pluribusve commilitonibus audientibus, heredem nominare solebant, ut, si caderent in prælio, testamento condito morerentur; hoc est *in procinctu testamentum facere*. Vide Gellium, 15. 27. Quinct. Inst. Or. l. 12. c. 9. occurrit *in procinctu stare*, & Ovidius de Ponto lib. 1. ep. 8. ait,

Hæc in procinctu carmina facta puta,

id est, sine multa meditatione, & quasi ex tempore facta. *Pearcius*.

(32) *Sine libra, atque tabulis*) Aliud erat testamenti genus per familiæ emancipationem, quo paterfamilias imaginaria venditione jus omne suum, ac bona transferebat in alium. Is porro ritus erat: Quinque testibus, ac libripende præsentibus, futurus heres imaginarii pretii nomine nummum æneum dabat patrifamilias, ac solemnem verborum formulam pronunciabat: *Hujus ego familiam, qua mihi empta est hoc are, aneaque libra, jure Quiritium, meam esse ajo*. Deinde ære percutiens libram, illud æs dabat patrifamilias, qui tum hereditatis adeundæ jus emptori concedebat. Is autem, qui emebat, vocabatur emptor familiæ: eaque testamenta in tabulis scribebantur. Tertium testamenti genus

populum Romanum tutorem instituere dixisset illorum orbitati. Itaque cum & invidia & odio populi tum Galba premeretur, his quoque eum tragœdiis liberatum ferebat; quod item apud Catonem scriptum esse video, *nisi pueris & lacrimis usus esset, pœnas eum daturum fuisse*. Hæc Rutilius valde vituperabat, & huic humilitati dicebat vel exilium (33) fuisse vel mortem anteponendam. Neque vero hoc solum dixit, sed ipse & sensit, & fecit. Nam cum esset ille vir exemplum ut scitis, innocentiæ; cumque illo nemo neque integrior esset in civitate, neque sanctior; non modo supplex (34) judicibus esse noluit, sed ne ornatius quidem, aut * liberius causam dici suam, quam simplex oratio veritatis ferebat. Paulum huic Cottæ tribuit partium (35), disertissimo adolescenti, sororis suæ filio. Dixit item causam illam quadam ex parte Q. Mucius, more suo, nullo apparatu, pure & dilucide.

Quod si tu tunc, Crasse, dixisses, qui subsidium oratori ex illis disputationibus, quibus philosophi utuntur, ad dicendi copiam, petendum esse paulo ante dicebas; & si tibi pro P. Rutilio non philosophorum more, sed tuo licuisset dicere:

nus calatis comitiis in populi concione fiebat. Consule Gellium, lib. xv. cap. 27. *Prusteus*.

(33) *Dicebat vel exilium*) Nempe homo Stoicus, qui affectus omnes ex hominum animis sublatos vellet, ac servilem hunc agendi modum a sapientis dignitate, & libertate vehementer abhorrere censebat. *Idem*.

(34) *Non modo supplex*) P. Rutilius Rufus orator, jurisconsultus, philosophus, & historicus, quæstor in Asia anno U. C. DCXXXIII. ante Christum CXXI. cum a publicanorum injuriis Asianos defenderet, in invidiam & odium equestris ordinis, qui tum judicia exercebat, quo ex ordine publicani legebantur, vocatus est. Accusatus repetundarum, damnatus, & in exsilium missus est. Vide Brutum. *Idem*.

* *Liberius*) Man. *uberius*.

(35) *Tribuit partium*) Oratores & patroni alii erant primarum partium, qui principem causæ locum, ac defensionis, habebant, qui primi dicebant, vel de rebus præcipuis; alii secundarum, alii tertiarum, &c. *Prust.*

re: quamvis scelerati illi fuissent, sicuti fuerunt, pestiferi cives (36) supplicioque digni, tamen omnem eorum importunitatem ex intimis mentibus evellisset vis orationis tuæ. Nunc talis vir amissus est, dum causa ita dicitur, ut si (37) in illa commentitia Platonis civitate res ageretur. Nemo ingemuit, nemo inclamavit patronorum, nihil cuiquam doluit, nemo est questus, nemo rempublicam imploravit, nemo supplicavit. Quid multa? pedem nemo (38) in illo judicio supplosit; credo, ne Stoicis renuntiaretur.

LIV. Imitatus est homo Romanus & consularis veterem illum Socratem, qui, cum omnium sapientissimus esset, sanctissimeque vixisset, ita in judicio capitis pro se ipse dixit, ut non supplex, aut reus, sed magister, aut dominus videretur esse judicum. Quin etiam cum ei scriptam orationem (39) disertissimus orator Lysias attulisset, quam, si ei videretur, edisceret, ut ea pro se in judicio uteretur, non invitus legit, & commode scriptam esse dixit; sed, inquit, ut, si mihi calceos Sicyonios (40) attulisses, non uterer, quamvis essent habiles, & apti ad pedem, quia non essent viriles; sic illam orationem disertam sibi & ora-

(36) *Pestiferi cives*) Equites Romani, qui in gratiam publicanorum Rutilium damnaverant. *Idem*.

(37) *Ita dicitur, ut si*) Non dicitur ornatius, ac liberius quam simplex ratio veritatis ferat; nullis excitatis affectibus, nulla quæsita commiseratione, &c. id quod fieri Plato volebat in sua illa ficta rep. quam administrandam tradidit philosophis, exterminata omni elegantia dicendi, & copia. *Idem*.

(38) *Pedem nemo*) Valet pedis supplosio, ut Cicero monet, in contentionibus aut incipiendis, aut finiendis. Si fuerit crebrior, inepti hominis est, ut docet Fabius. *Idem*.

(39) *Scriptam orationem*) Vetitum olim Athenis fuit, ne quis ad suam defensionem oratorem adhiberet. Igitur Lysias orator tum optimus scribebat orationes, quas eloquentiæ rudes, quia pro se ipsi dicere jubebantur, ediscerent, ac pronuntiarent. Ea causa fuit, cur scriptam orationem obtulerit Socrati. *Idem*.

(40) *Sicyonios*) Sicyon urbs Peloponnesi, in Græcia, Corinthum inter & Athenas. Hic olim muliebres calcei elegantissimi conficiebantur. *Idem*.

oratoriam videri, fortem & virilem non videri. Ergo ille quoque damnatus est; neque solum primis sententiis, quibus tantum statuebant judices, damnarent, an absolverent, sed etiam illis, quas iterum (41) legibus ferre debebant. Erat enim Athenis, reo damnato, si fraus capitalis non esset, quasi pœnæ æstimatio (42). Ex sententia, cum judicibus daretur, interrogabatur reus, quam quasi æstimationem commeruisse se maxime confiteretur: quod cum interrogatus Socrates esset (43), respondit, sese meruisse (44), ut amplissimis honoribus & præmiis decoraretur, & ut ei victus quotidianus in Prytaneo (45) publice præberetur; qui honos apud Græcos maximus haberetur. Cujus responso sic judices exarserunt, ut capitis hominem innocentissimum condemnarent. Qui quidem si absolutus esset, (quod mehercule etiamsi nihil ad nos pertinet, tamen propter

(41) *Quas iterum &c*) Quibus de pœna statuerent, & æstimarent quam gravis deberet esse. Id autem fiebat, cum fraus capitalis non erat, seu cum crimen capite plectendum non erat. Alioquin gravioribus delictis erat pœna capitis legibus constituta. Bis igitur sententiam ferebant judices, semel cum damnabant reum; iterum, cum pœnam constituebant. *Idem*

(42) *Quasi pœnæ æstimatio*) Lamb. delet istud *pœnæ* recte quidem: hæc enim *æstimatio* non fuit *pœnæ* sed *fraudis*, id est, criminis, de quo reus damnatus esset. Sic paulo infra legimus, *quam quasi æstimationem* &c. nulla *pœnæ* mentione facta. Apud Romanos *æstimare litem* (de quo Cicero sæpius loquitur) significavit, computare quantum pecuniæ is, qui in privatis judiciis causa cecidisset adversario solvere deberet: cum vero apud Athenienses reus damnaretur de publico quodam crimine, non capitali, judicibus aliquando licuit, vice *pœnæ* (ut vocant) corporalis, multam illi irrogare. Hoc Cicero vocat *quasi æstimationem*. Pearcius.

(43) *Interrogatus Socrates esset*) Hinc colligitur judicibus id primo propositum fuisse, ut Socrates non capitis reus multa aliqua tantum afficeretur. Et vero narrat Laertius, sic interrogatum Socratem respondisse, se drachmas viginti quinque soluturum; tumultuantibus autem judicibus, dixisse, se dignum qui in Prytaneo aleretur. *Prust.*

(44) *Sese meruisse*) Hoc desumptum ex Platone in apologia Socratis *Idem*.

(45) *Prytaneo*) Locus Athenis, ubi publico sumptu alebantur ii, qui de rep. optime meriti essent. *Idem*.

ejus ingenii magnitudinem vellem) quonam modo istos philosophos ferre possemus, qui nunc, cum ille damnatus est nullam aliam ob culpam, nisi propter dicendi inscitiam (46), tamen a se oportere dicunt peti præcepta dicendi? Quibuscum ego non pugno, utrum sit melius, aut verius: tantum dico, & aliud illud esse atque hoc, & hoc sine illo summum esse posse.

LV. Nam quod jus civile, Crasse, tam vehementer amplexus es, video quid egeris: tum, cum dicebas, videbam. Primum Scævolæ te dedidisti, quem omnes amare meritissimo pro ejus eximia suavitate debemus: cujus artem cum indotatam esse, atque incomitatam, & incomptam videres, verborum eam dote locupletasti, & ornasti. Deinde quod in ea tu plus operæ, laborisque consumpseras, cum ejus studii tibi & hortator, & magister (47) esset domi, veritus es, nisi istam artem oratione exaggerasses, ne operam perdidisses. Sed ego ne cum ista quidem arte pugno. Sit sane tanta, quantam tu illam esse vis; etenim sine controversia & magna est, & late patet, & ad multos pertinet, & summo in honore semper fuit, & clarissimi cives ei studio etiam hodie præsunt: sed vide, Crasse, ne, dum novo & alieno ornatu velis ornare juris civilis scientiam, suo quoque eam concesso & tradito spolies, atque denudes. Nam, si ita diceres, qui jurisconsultus es-

(46) *Propter dicendi inscitiam*) In dicendo tantum valuit Socrates, ut, quemadmodum in apologia ipse sibi ab adversariis objectum testatur, deteriorem causam oratione meliorem efficeret, & in libris sequentibus dicitur *rebus omnibus, omnium judicio quamcumque se in partem dedisset, facile princeps*. Immo ipse, teste Antonio paulo supra, ita pro se dixit, ut non supplex, aut reus, sed magister, aut dominus videretur esse judicum. Conciliandus igitur secum ipse Antonius hoc modo. Noluit mentes judicum Socrates permovere, quia id nefas putavit: artem vero, quam ut illicitam non attigit, dictus est nescivisse. *Idem*.

(47) *Hortator, & magister*) Vel Scævola Crassi socer, vel L. Cælius Antipater, cujus Cicero meminit in Bruto. *Idem*.

ſet, eſſe eum oratorem; itemque qui eſſet orator, juris eundem eſſe conſultum; præclaras duas artes conſtitueres, atque inter ſe pares, & ejuſdem ſocias dignitatis. Nunc vero juriſconſultum ſine hac eloquentia, de qua quærimus, fateris eſſe poſſe, fuiſſeque plurimos: oratorem negas, niſi illam ſcientiam aſſumpſerit, eſſe poſſe. Ita & tibi juriſconſultus ipſe per ſe nihil, niſi legulejus (48) quidam cautus & acutus, præco actionum (49), cantor formularum (50), auceps ſyllabarum (51). Sed quia ſæpe utitur orator ſubſidio juris in cauſis, idcirco iſtam juris ſcientiam eloquentiæ, tanquam ancillulam pediſſequamque, adjunxiſti.

LVI. Quod vero impudentiam admiratus es eorum patronorum, qui aut, cum parva neſcirent, magna profiterentur, aut ea, quæ maxima eſſent in jure civili, tractare auderent in cauſis, cum ea neſcirent, nunquamque didiciſſent; utriuſque rei facilis eſt, & prompta defenſio. Nam neque illud eſt mirandum, qui, quibus verbis coemptio fiat (52), neſciat, eundem ejus mulieris, quæ coemptionem fecerit, cauſam poſſe defendere. Nec ſi par-

(48) *Legulejus*) Is eſt, qui legum apices, minutaſve formulas juris callet, & ſequitur. *Idem*.

(49) *Præco actionum*) Qui denuntiat imperitis juris, quando agi lege, necne poſſit; quo genere actionis ſuum quiſque jus perſequatur: qui ſic intereſt actionibus & litibus, ut præco auctionibus ac venditionibus. *Strebæus*. Idem.

(50) *Cantor formularum*) Qui juris formulas recitat. Formulæ autem ſunt concepta verba, quibus vel patroni, vel judices utuntur in foro: quæ quia ſemper eandem formam retinent, & ex iis informantur lites, ideo formulæ appellantur: interdum etiam dicuntur carmina. *Pruſt*.

(51) *Auceps ſyllabarum*) Qui ſyllabas & interpunctiones omnes, puta legis alicujus, teſtamenti, &c expendit, ac, velut auceps aviculas, obſervat, & perſequitur. *Idem*.

(52) *Quibus rebus coemptio fiat*) Coemptio fuit formula quædam matrimonii contrahendi, qua mulier (teſte Varrone) aſſem unum, tanquam emendi cauſa, marito dare ſolebat; verbiſque quibuſdam ſolemnibus uti, quibus *coemptionem fecerit*. Pearçius.

parvi navigii, & magni eadem est in gubernando scientia; idcirco qui, quibus verbis herctum cieri (53) oporteat, nesciat, idem herciscundæ familiæ causam agere non possit. Nam, quod maximas centumvirales causas in jure positas protulisti; quæ tandem earum causa fuit, quæ ab homine eloquenti, juris imperito, non ornatissime potuerit dici? quibus quidem in causis omnibus, sicut in ipsa M. Curii, quæ abs te nuper est dicta, & in C. Hostilii Mancini controversia, atque in eo puero, qui ex altera natus erat uxore, non remisso nuntio superiori, fuit inter peritissimos homines summa de jure dissensio.

Quæro igitur, quid adjuverit oratorem in his causis juris scientia, cum hic jurisconsultus superior fuerit discessurus, qui esset non suo artificio, sed alieno, hoc est, non juris scientia, sed eloquentia, sustentatus. Equidem hoc sæpe audivi, cum ædilitatem P. Crassus peteret, eumque major natu, etiam consularis, Ser. Galba assectaretur, quod Crassi filiam C. filio suo despondisset, accessisse ad Crassum consulendi causa quendam rusticanum: qui cum Crassum seduxisset, atque ad eum retulisset, responsumque ab eo verum magis, quam ad suam rem accommodatum abstulisset; ut eum tristem Galba vidit, nomine appellavit, quæsivitque, qua de re ad Crassum retulisset: ex quo ut audivit, commotumque ut vidit hominem, Suspenso, inquit, animo, & occupato Crassum tibi respondisse video. Deinde ipsum Crassum manu prehendit, &, Heus tu, inquit, quid tibi in mentem venit ita respondere? Tum ille fidenter, homo peritissimus, confimare, ita se rem habere,

(53) *Herctum* (vulgo *erctum*) *cieri*) Ercisci, sive hercisci, verbum vetus, significat dividere: herciscundæ familiæ judicium illud est, quod fit in rei, vel pecuniæ hereditariæ divisione. *Erctum*, ut ait Donatus citatus a Servio in 3. Æneid. hereditatem significat, & *citum* divisionem. *Prusteus*.

bere, ut respondisset; nec dubium esse posse. Galba autem alludens varie & copiose, multas similitudines afferre, multaque pro æquitate contra jus (54) dicere: atque illum, cum differendo par esse non posset, (quamquam fuit Crassus in numero disertorum, sed par Galbæ nullo modo) ad auctores confugisse, & id, quod ipse diceret, & in P. Mucii fratris sui libris, & in Sex. Ælii commentariis scriptum protulisse; ac tamen concessisse, Galbæ disputationem sibi probabilem & prope veram videri.

LVII. Attamen quæ causæ sunt ejusmodi, ut de earum jure dubium esse non possit, omnino in judicium vocari non solent. Num quis eo testamento, quod paterfamilias ante fecit, quam ei filius natus est, hereditatem petit? nemo: quia constat, agnascendo rumpi testamentum (55). Ergo in hoc genere juris judicia nulla sunt. Licet igitur impune oratori omnem hanc partem juris in controversiis (56) ignorare, quæ pars sine dubio multo maxima est. In eo autem jure, quod ambigitur inter peritissimos, non est difficile oratori, ejus partis, quamcumque defendat, auctorem aliquem in-

(54) *Pro æquitate contra jus*) Æquitatis nomine intelligitur ἐπιείκεια, benignitas, qua lex scripta mitigatur, ratione habita rerum, personarum, ac temporum: jus autem, ut hic sumitur, est exacta & severa legis ad verbum interpretatio. *Idem*.

(55) *Agnascendo rumpi testamentum*) Si paterfamilias ante fecit testamentum, quam natus ei sit filius, irritum est nato filio, & amittit jus omne ad hereditatem is, qui illo testamento heres fuerat institutus: filius enim nascendo, quia inter agnatos prior est, ac potior, jus omne ad hereditatem sibi vindicat. Agnasci dicitur, qui nascitur cum aliis, qui ex eadem stirpe per viros deinceps ducta nati & sanguine conjuncti sunt. *Idem*.

(56) *Juris in controversiis*) Lambinus legit *juris incontroversi*, eumque omnes deinde editiones secutæ sunt: sed libens eam lectionem revoco, quæ in omnibus MSS. & vet. cod. invenitur. Sensus est: *Oratori licet impune* & sine damno *in controversiis*, id est, causis, *ignorare omnem hanc partem juris*, scilicet de qua *dubium esse non possit*, & in qua *judicia nulla sunt*. Pearcius.

invenire: a quo cum amentatas hastas (57) acceperit, ipse eas oratoris lacertis, viribusque torquebit. Nisi vero (bona venia hujus optimi viri dixerim Scævolæ) tu libellis, aut præceptis soceri tui causam M. Curii defendisti. Nonne arripuisti patrocinium æquitatis, & defensionem testamentorum, ac voluntatis mortuorum? Ac mea quidem sententia, (frequens enim te audisti, atque affui) multo majorem partem sententiarum sale tuo, & lepore, & politissimis facetiis pellexisti, cum & illud nimium acumen illuderes, & admirarere ingenium Scævolæ, qui excogitasset, nasci prius oportere, quam emori: cumque multa colligeres & ex legibus, & ex senatusconsultis, & ex vita, ac sermone communi, non modo acute, sed etiam ridicule ac facete; ubi si verba, non rem sequeremur, confici nihil posset. Itaque hilaritatis plenum judicium, ac lætitiæ fuit: in quo quid tibi juris civilis exercitatio profuerit, non intelligo; dicendi vis egregia, summa festivitate, & venustate conjuncta profuit.

Ipse ille Mucius paterni juris defensor, & quasi patrimonii propugnator sui, quid in illa causa, cum contra te diceret, attulit, quod de jure civili depromptum videretur? quam legem recitavit? quid patefecit dicendo, quod fuisset imperitis occultius? Nempe ejus omnis oratio versata est in eo, ut scriptum plurimum valere oportere defenderet. At in hoc genere pueri apud magistros exercentur omnes, cum in ejusmodi causis alias scriptum (58), alias æquitatem defendere docentur. Et

(57) *Amentatas hastas*) Amentum lorum est quoddam mediæ hastæ alligatum, in quod inseritur vibrantis manus, ne vacillet, utque certius & expeditius hastam impellat. Vocabulo ad artem oratoriam translato, amentatas hastas recte dixeris argumenta ab altero cogitata, quæ verbis tuis exornata sint. *Prust.*

(58) *Alias scriptum,*) Quid dicendum pro scripto adversus sententiam, pro sententia adversus scriptum, fuse cum in libris Herennianis, tum II, de Inventione explicatum, *Idem*,

Et credo in illa militis causa (59), si tu aut heredem, aut militem defendisses, ad Hostilianas te actiones (60), non ad tuam vim & oratoriam facultatem contulisses. Tu vero, vel si testamentum defenderes, sic ageres, ut omne omnium testamentorum jus in eo judicio positum videretur: vel si causam ageres militis, patrem ejus, ut soles, dicendo a mortuis excitasses (61), statuisses ante oculos; complexus esset filium, flensque eum centumviris commendasset: lapides mehercule omnes flere ac lamentari coegisset; ut totum illud, *Uti lingua nuncupasset* (62), non in XII. tabulis, quas tu omnibus bibliothecis anteponis, sed in magistri carmine (63) scriptum videretur.

(59) *In illa militis causa.*) De qua dictum superius. Pater filium, qui erat in exercitu, obiisse falso audivit; alium instituit heredem: rediit miles: egit lege in paternam hereditatem. *Idem.*

(60) *Hostilianas actiones*) Quis Hostilius iste sit ambigitur. Pomponius inter jurisperitos non recensuit, Actiones Hostilianas interpretantur nonnulli præscriptas Hostilia lege, quæ anno U. C. DLXXXIII. lata est de furtis: ut furti agere liceret eorum nomine, qui apud hostes essent, &c. *Idem.*

(61) *A mortuis excitasses*) Figuram hanc rhetores vocant prosopopœjam, quasi personæ fictæ inductionem, v g cum homo demortuus excitatur velut a mortuis, ac loqui fingitur. *Idem.*

(62) *Uti lingua nuncupasset*) Legunt alii *nuncupassit*, hoc est, nuncupaverit. Hæc erant concepta verba duodecim tabularum: *Uti lingua nuncupasset, ita jus esto.* Cujus formulæ & carminis ea sententia est, in dicendo jure ac statuendo habendam esse verborum & scripti rationem, & ita judicandum verbi gratia, de pactione, stipulatione, venditione, uti ea pactio & venditio verbis concepta fuerit, seu uti lingua vendentium & contrahentium nuncupaverit, seu pronuntiaverit. *Idem.*

(63) *In magistri carmine*) *Carmen magistri* interpretor, tabellam, quam magister proponebat, & qua perscribebat se alicujus bona venditurum. Ejus enim olim, qui multis debebat, latitabatque, neque defendebatur, creditores prætorem adibant, apud quem querebantur, bonorumque possessionem petebant: quam & prætor dabat, atque in diem certam ea possidebant. Quæ cum venerat, prætorem rursus adibant, petebantque sibi ut liceret unum e suo numero deligere, qui bonorum venditioni præesset; qui *magister* dicebatur; is in compitis celebribus, & frequentibus urbis locis tabulam proponebat, se debitoris bona venditurum, his verbis: *Titius debitor noster incidit in causam venditionis bonorum: nos creditores ejus bona vendemus: qui volet emptor accedat.* Hanc, ut opinor, proscriptionem Cicero hic appellat *magistri carmen.* Turneb. Advers. XXIII. 34.

LVIII. Nam quod inertiam accusas adolescentium, qui istam * artem primum facillimam non ediscant; quæ quam sit facilis, illi viderint, qui ejus artis arrogantia, quasi difficillima sit, ita subnixi ambulant: deinde etiam tu ipse videris, qui eam artem facilem esse dicis, quam concedis adhuc artem omnino non esse, sed aliquando, si quis aliam artem didicerit, ut hanc artem efficere possit, tum esse illam artem futuram. Deinde, quod sit plena delectationis; in qua tibi remittunt omnes istam voluptatem, & ea se carere patiuntur, nec quisquam est eorum, qui, si jam sit ediscendum sibi aliquid, non Teucrum Pacuvii (64) malit, quam Manilianas (65) venalium vendendorum leges ediscere. Tum autem, quod amore patriæ censes nos nostrorum majorum inventa nosse debere; non vides, veteres leges aut ipsas sua vetustate consenuisse, aut novis legibus esse sublatas? Quod vero viros bonos jure civili fieri putas, quia legibus & præmia proposita sint virtutibus & supplicia vitiis; equidem putabam, virtutem hominibus (si modo tradi ratione (66) possit) instituendo & persuadendo', non minis & vi (67), ac metu tradi. Nam ipsum quidem illud etiam sine cognitione juris quam sit bellum cavere malum, scire possumus. De

* *Artem primum*) Lamb. *artem facillimam non ediscant: quam sit facilis, primum illi viderint.*

(64) *Teucrum Pacuvii*) Teucer tragœdia fuit scripta a Pacuvio poeta: *Idem.*

(65) *Manilianas*) Scriptas a Manilio jurisconsulto, de quo Tullius in Bruto. *Idem.*

(66) *Si modo tradi ratione*) Magna olim inter Philosophos quæstio, an essent virtutes a natura insitæ. Socrates in Memnone apud Platonen ait, non parari industria; sed divinitus dari: censet Galenus corporis constitutioni mores hominum esse consentaneos: rectius Peripatetici docent, animis inesse virtutum semina, quæ pro cujusque studio fructus ferre possint. *Idem.*

(67) *Non minis & vi*) Scil. ut ait Horat.
Oderunt peccare boni virtutis amore:
Oderunt peccare mali formidine pœnæ, Idem.

De me autem ipso, cui uni tu concedis, ut sine ulla juris scientia tamen causis satisfacere possim, tibi hoc, Crasse, respondeo, neque me unquam jus civile didicisse, neque tamen in iis causis, quas in jure possem defendere, unquam istam scientiam desiderasse. Aliud est enim esse artificem cujusdam generis atque artis, aliud in communi vita & vulgari hominum consuetudine nec hebetem, nec rudem. Cui nostrum non licet fundos nostros obire, aut res rusticas vel fructus causa, vel delectationis, invisere? tamen nemo tam sine oculis, tam sine mente vivit, ut, quid sit sementis (68) ac messis, quid arborum putatio ac vitium, quo tempore anni, aut quo modo ea fiant, omnino nesciat. Num igitur, si cui fundus inspiciendus, aut si mandandum aliquid procuratori de agricultura, aut imperandum villico sit, Magonis (69) Carthaginensis sunt libri perdiscendi? an hac communi intelligentia contenti esse possumus? Cur ergo non iidem in jure civili, præsertim cum in causis, & negotiis, & in foro conteramur, satis instructi esse possimus ad hoc dumtaxat, ne in nostra patria peregrini atque advenæ esse videamur?

Ac si jam sit causa aliqua ad nos delata obscurior, difficile, credo, sit cum hoc Scævola communicare; quamquam ipsi omnia, quorum negotium est, consulta ad nos, & exquisita deferunt. An vero si de re ipsa, si de finibus, cum in rem præsentem non venimus, si de tabulis (70), &

præ-

(68) *Sementis*) Differt a semine: est enim ipsa seminandi actio. Sementem facere, est seminare, Messis est satorum matura perceptio. *Idem*.

(69) *Magonis*) Mago Carthaginensis scripsit Punice libros octo & viginti de re rustica, quos ex senatusconsulto Cassius Dionysius Uticensis convertit. *Varro lib. 1. de re rustica cap. 1.* & *Columella*, qui eundem rusticationis parentem appellat. *Idem*.

(70) *De tabulis*) Tabulæ sunt chartæ, scripta, instrumenta litis &

præſcriptionibus (71) controverſia eſt, contortas res, & ſæpe difficiles neceſſario perdiſcimus: ſi leges nobis, aut ſi hominum peritorum reſponſa cognoſcenda ſunt, veremur, ne ea, ſi ab adoleſcentia juri civili minus ſtuduerimus, non queamus cognoſcere?

LIX. Nihilne igitur prodeſt oratori juris civilis ſcientia? Non poſſum negare prodeſſe ullam ſcientiam, ei præſertim, cujus eloquentia copia rerum debeat eſſe ornata: ſed multa, & magna, & difficilia ſunt ea quæ ſunt oratori neceſſaria; ut ejus induſtriam in plura ſtudia (72) diſtrahere nolim.

Quis neget, opus eſſe oratori in hoc oratorio motu, ſtatuque, Roſcii geſtum, & venuſtatem? tamen nemo ſuaſerit ſtudioſis dicendi adoleſcentibus

quidem hic privatæ tabulæ intelliguntur; publicæ enim tabulæ ſunt libri, & literæ, quæ publicam memoriam continent. *Idem*.

(71) *Præſcriptionibus*) Præſcriptio, hoc loco,) nam alio fere ſenſu nunc iſta vox uſurpatur) idem ſignificat quod exceptio, ſeu excluſio. Exceptio eſt appoſita quædam clauſula, quæ vel prohibet, ne quis agat, hoc eſt, litem intendat, vel conditionem apponit, qua conditione vis & ſignificatio legis actionem permittentis, certis limitibus circumſcribitur. *Pruſteus*. Vulgo *præſcriptionibus*, qua voce ſignificantur Senatuſconſulta, in quibus Senatorum nomina præſcribebantur: ſed vox iſtius ſignificationis huic loco minime convenit: veram lectionem *perſcriptionibus* protulit Lambinus, ſecutus auctoritatem duorum Mſſ quibus conſentiunt Mſſ. Bod. Nov. Wag. Norf. Cant. Mead & editio Veneta. Nomen *perſcriptionis* (inquit Lambinus) locum habet in nominibus, tabulis, & rationibus. Lib. 4. Ep. ad Att. ep ultima: *Hæc pactio, non verbis, ſed nominibus, & perſcriptionibus, multorum tabulis cum eſſe facta diceretur, a Memmio prolata eſt*. Or. pro Roſcio Comœdo: *Nam quemadmodum turpe eſt, ſcribere, quod non debeatur; ſic improbum eſt non referre, quod debeas: æque enim tabulæ condemnantur ejus, qui non retulit, & ejus, qui falſum* perſcripſit. Vides, Lector, *perſcribere* idem ſignificare, ac in tabulis accepti & expenſi ſcriptione res notare; earum vero notationes, *perſcriptiones* dicebantur. *Pearcius*.

(72) *In plura ſtudia*) Tam multa ſunt, tamque difficilia, quæ ſunt oratori neceſſaria, ut nolim eum iis omnibus omnino cognoſcendis operam dare, ne tot rebus cognoſcendis diſtractus non ſatis habeat otii ad artem ſuam plane percipiendam. *Pruſt*.

bus in gestu discendo histrionum more elaborare. Quid est oratori tam necessarium, quam vox? tamen me auctore nemo dicendi studiosus, Græcorum more, & tragœdorum voci serviet, qui & annos complures sedentes declamitant, & quotidie, antequam pronuntient, vocem cubantes sensim excitant, eandemque, cum egerunt, sedentes ab acutissimo sono usque ad gravissimum sonum recipiunt, & quasi quodammodo colligunt. Hoc nos si facere velimus, ante condemnentur ii, quorum causas receperimus, quam toties, quoties præscribitur, Pæanem (73), aut Munionem (74) citarimus.

De Orat. H Quod

(73) *Paanem*) Pæan hymnus in honorem Apollinis, qui re bene gesta canebatur, Virgil. VI. Æneid.

Lætumque choro Paana canentes.

Apollo dicebatur Pæan vel ἀπὸ τῦ παίειν, *a feriendo*, quod radiis feriat, vel ἀπὸ τῦ παύειν τὰς ἀνίας, *a sedandis molestiis*. Idem.

(74) *Aut Munionem*) Petrus Victorius, cujus ego diligentiæ & doctrinæ plurimum meritissime defero, refert, etsi aliena fide, quibusdam in libris reperiri, *munychionem*: ego in veteri reperi, *muniorem*: quæ utraque scriptura, etsi depravata est, tamen ad conjecturam movendam fortasse non inutilis est. Ego igitur ex iis vestigiis legendum censeo, *minuritionem*. Existimo enim Ciceronem verba Græca convertere voluisse, παιανίζειν & μινυρίζειν, ut *pæan* sit cantio (nam pro pede hic non censeam accipi) quæ clara, exultanti, contentaque voce citatur, id est, canitur: *minuritio*, cantio quæ tenui, leniore, remissioreque. Proinde *minuritiones* interpretatur Pompejus, *minorum avium cantus*. Apud Aristophanem μινυρίζειν canere est. λύχνυς ἔχοντες, μινυρίζοντες μέλη, & apud Plutarchum, ποιηταῖς δὲ ϰ λυρικοῖς μινυρίζουσιν, ἅπερ ἀρχῆ χρῆσθαι παίζοντας. *Turneb. in Jocos Cic.* Videas ejus Advers. I. 12. Putant nonnulli hinc legendum, *Paanem*, aut *Nomium*. Nomium autem genus cantionis seu carminis fuisse docet Athenæus, lib. XIV. *Gruter*. Lego, *Nomionem*. Alter erat hic hymnus eidem Apollini sacer, qui olim ad Amphrysum greges Admeti paverat: νομεὺς pastor est; unde Nomion quasi pastoritius. Legunt alii hoc loco *Munionem*, nec quid sit explicant: divinant alii *Munychionem*, & interpretantur hymnum Dianæ, quam Athenienses olim Munychiam appellabant: alii *minuritionem* conjiciunt, ut sit cantio, quæ leni, & remissiore voce edatur. Hymnos ejusmodi, sive Pæanem, sive Nomionem, idoneis numeris ac modis comparatos habebant Græculi, qui vocem declamandi causa fingebant; eos citabant sæpius, & exercitationis causa cantabant. *Prusteus*.

Quod si in gestu, qui multum oratorem adjuvat, & in voce, quæ una maxime eloquentiam vel commendat, vel sustinet, elaborare nobis non licet; ac tantum in utroque assequi possumus, quantum, in hac acie quotidiani muneris, spatii nobis datur: quanto minus est ad juris civilis perdiscendi occupationem descendendum? Quod & summatim percipi sine doctrina potest, & hanc habet ab illis rebus dissimilitudinem, quod vox & gestus subito sumi, & aliunde arripi non potest; juris utilitas ad quamque causam, quamvis repente, vel a peritis, vel de libris depromi potest. Itaque illi disertissimi homines ministros habent in causis juris peritos, (cum ipsi sint * imperitissimi) & qui, ut abs te paulo ante dictum est, *pragmatici* vocantur. In quo (75) nostri omnino melius multo, quod clarissimorum hominum auctoritate leges, & jura tecta esse voluerunt. Sed tamen non fugisset hoc Græcos homines, si ita necesse esse arbitrati essent, oratorem ipsum erudire in jure civili, non ei pragmaticum adjutorem dare.

LX. Nam quod dicis *senectutem à solitudine vindicari juris civilis scientia*, fortasse etiam pecuniæ magnitudine. Sed nos non quid nobis utile, verum quid oratori necessarium sit, quærimus. Quamquam, quoniam multa ad oratoris similitudinem ab uno artifice sumimus, solet idem Roscius (76) dicere, se, quo plus sibi ætatis accede-

* *Imperitissimi*) Vict. Man. Grut. *peritissimi*.

(75) *In quo* &c.) Consultius faciunt Romani Græcis: illi enim jurisperitos volunt esse homines amplissimos, & clarissimos, cum apud Græcos fere sint homines despicatissimi, qui adducti mercedula se oratoribus administros præbent. *Prust.*

(76) *Solet idem Roscius*) Probare contendit oratorem juris civilis imperitum, quamquam sit senex, non ideo deferendum, & solitudine laboraturum esse. Causas enim aget orator senex, sed remissius tamen, & lenius; ut Roscius jam senior agebat fabulas moderatius, & minori contentione. *Idem*.

deret, eo tardiores tibicinis (77) modos, & cantus remissiores esse facturum. Quod si ille, adstrictus (78) certa quadam numerorum moderatione, & pedum, tamen aliquid ad requiem senectutis excogitat (79); quanto facilius nos non laxare modos, sed totos mutare possumus? Neque enim hoc te, Crasse, fallit, quam multa sint, & quam varia genera dicendi; quod haud sciam, an tu primus ostenderis, qui jamdiu multo dicis remissius, & lenius, quam solebas: neque minus hæc tamen tua gravissimi sermonis lenitas, quam illa summa vis & contentio probatur: multique oratores fuerunt, ut illum Scipionem audimus, & Lælium, qui omnia sermone conficerent paulo intentiore, nunquam, ut Servius Galba, lateribus aut clamore contenderent.

Quod si jam hoc facere non poteris, aut noles: vereris, ne tua domus, talis & vir, & civis, si a litigiosis hominibus non colatur, a cæteris deseratur? Equidem tantum absum ab ista sententia, ut non modo non arbitrer subsidium senectutis, in eorum, qui consultum veniant, multitudine esse ponendum, sed tanquam portum aliquem, expectem istam, quam tu times, solitudinem. Subsidium enim bellissimum existimo esse senectuti otium.

Reliqua vero etiamsi adjuvant, (historiam dico, & prudentiam juris publici, & antiquitatis iter, & exemplorum copiam) si quando opus erit, a viro optimo, & istis rebus instructissimo,

(77) *Tardiores tibicinis*) Solebant histriones, cum dicerent, vel agerent, adhibere tibicinem, ad cujus modos, vocem gestumque accomodarent. Itaque Roscius dicebat se, cum senior foret, ac proinde lentius caneret, ac remissus ageret, adhibiturum quoque tibicinem lentiorem, qui modos tardiores faceret. *Idem*.

(78) *Ille, adstrictus*) Versus enim, qui recitantur ab actore comœdiæ, certis pedibus ac numeris adstricti sunt. *Idem*.

(79) *Excogitat*) Nempe ut remissiorem tibicinem sibi apponat, ne senilis vox laboret. *Idem*.

familiari meo, Longino mutuabor. Neque repugnabo, quo minus (id quod modo hortatus es) omnia legant, omnia audiant, in omni recto studio, atque humanitate versentur: sed mehercule non ita multum spatii mihi videtur, si modo ea facere, & persequi volent, quæ a te, Crasse, præcepta sunt, qui mihi prope etiam nimis duras leges imponere visus es huic ætati, sed tamen ad id, quod cupiunt, adipiscendum prope necessarias. Nam & subitæ ad propositas causas exercitationes, & accuratæ & meditatæ commentationes, ac stylus ille tuus, quem tu vere dixisti *perfectorem dicendi esse ac magistrum*, multi sudoris est; & illa orationis suæ cum scriptis alienis comparatio, & de alieno scripto subita vel laudandi, vel vituperandi, vel comprobandi, vel refellendi causa, disputatio, non mediocris contentionis est, vel ad memoriam, vel ad imitandum.

LXI. Illud vero fuit horribile, quod mehercule vereor ne majorem vim ad deterrendum habuerit, quam ad cohortandum. Voluisti enim in suo genere unumquemque nostrum quasi quendam esse Roscium: dixistique, non tam ea, quæ recta essent, probari, quam quæ prava sunt, fastidiis adhærescere: quod ego non tam fastidiose in nobis, quam in histrionibus, spectari puto. Itaque nos raucos sæpe attentissime audiri video: tenet enim res ipsa, atque causa: at Æsopum (80), si paulum irrauserit, explodi. A quibus enim nihil præter voluptatem aurium quæritur, in iis offenditur, simul atque imminuitur aliquid de voluptate. In eloquentia autem multa sunt quæ teneant: quæ si omnia summa non sunt,

(&

(80) *Æsopum*) Histrionem longe celeberrimum, cujus filius, furiosæ luxuriæ juvenis, cantu commendabiles aviculas, immanibus emptas pretiis, in cœna pro ficedulis apponere, acetoque liquatos magnæ summæ uniones potionibus aspergere solitus erat. *Valer. Max. lib. IX. cap. I. Plinius lib. X.* Idem.

(& pleraque tamen magna ſunt) neceſſe eſt, ea ipſa, quæ ſunt, mirabilia videri.

Ergo, ut ad primum illud revertar, ſit orator nobis is, qui, ut Craſſus deſcripſit, accommodate ad perſuadendum poſſit dicere. Is autem concludatur in ea, quæ ſunt in uſu civitatum vulgari, ac forenſi: remotiſque cæteris ſtudiis, quamvis ea ſint ampla, atque præclara, in hoc uno opere, ut ita dicam, noctes & dies urgeatur: imiteturque illum, cui ſine dubio ſumma vis dicendi conceditur, Athenienſem Demoſthenem (81), in quo tantum ſtudium fuiſſe tantuſque labor dicitur, ut primum impedimenta naturæ diligentia induſtriaque ſuperarit: cumque ita balbus eſſet, ut ejus ipſius artis, cui ſtuderet, primam literam non poſſet dicere, perfecit meditando, ut nemo planius eo locutus putaretur. Deinde cum ſpiritus ejus eſſet anguſtior, tantum continenda anima in dicendo eſt aſſecutus, ut una continuatione verborum (82) (id quod ejus ſcripta declarant) binæ ei contentiones vocis, & remiſſiones continerentur. Qui etiam (ut memoriæ proditum eſt) conjectis in os calculis, ſumma voce verſus multos uno ſpiritu pronuntiare conſueſcebat; neque is conſiſtens in loco, ſed inambulans, atque aſcenſu ingrediens arduo.

Hiſce ego cohortationibus, Craſſe, ad ſtudium, & ad laborem incitandos juvenes vehementer aſſentior: cætera, quæ collegiſti ex variis, & diverſis ſtudiis, & artibus, tametſi ipſe es omnia con-

(81) *Demoſthenem*) De quo plura in Bruto. *Idem*.

(82) *Una continuatione verborum*) Periodum videtur intelligere, cujus verba omnia continua, partes omnes aptæ ex ſe ſe invicem, & colligatæ ſunt. Demoſthenes igitur in una eademque periodo bis vocem contendebat, bis remittebat: contendebat in prioribus periodi membris, remittebat in poſterioribus, idque uno ſpiritu, & perpetua pronunciatione faciebat: unde illum oportuit eſſe amplo, & prolixo ſpiritu, cujus tamen ſpiritus antea erat anguſtior. *Idem*.

ſecutus, tamen ab oratoris proprio officio atque munere ſejuncta eſſe arbitror.

LXII. Hæc cum Antonius dixiſſet, ſane dubitare viſus eſt Sulpicius, & Cotta, utrius oratio propius ad veritatem videretur accedere.

Tum Craſſus, Operarium (83) nobis quendam, Antoni, oratorem facis, atque haud ſcio, an aliter ſentias, & utare tua illa mirifica ad refellendum conſuetudine, qua tibi nemo unquam præſtitit: cujus quidem ipſius facultatis exercitatio oratorum propria eſt, ſed jam in philoſophorum conſuetudine verſatur, maximeque eorum, qui de omni re propoſita in utramque partem ſolent copioſiſſime dicere. Verum ego non ſolum arbitrabar, his præſertim audientibus, a me informari oportere, qualis eſſe poſſet is, qui habitaret in ſubſelliis, neque quidquam amplius afferret, quam quod cauſarum neceſſitas poſtularet: ſed majus quiddam videbam, cum cenſebam, oratorem, præſertim in noſtra republica, nullius ornamenti expertem eſſe oportere. Tu autem, quoniam exiguis quibuſdam finibus totum oratoris munus circumdediſti, hoc facilius nobis expones ea, quæ abs te de officiis, præceptiſque oratoris quæſita ſunt: ſed, opinor, ſecundum hunc diem. Satis enim multa a nobis hodie dicta ſunt. Nunc & Scævola (84), quoniam in Tuſculanum ire conſti-

(83) *Operarium*) Operarius eſt is qui opus manu facit. Operarium oratorem vocat, qui ad laborem & operam tenuem abjectus ſit, uti mercenarius, qui mercedula adductus improbo & humili labore occupetur. *Idem*.

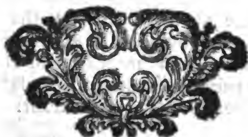
(84) *Nunc & Scævola*) Cur in his dialogis non perſtet Scævola, cauſam affert ipſe Tullius lib. IV. ad Atticum epiſt. 16. ,, Quod ,, in iis libris, quos laudas, perſonam deſideras Scævolæ, non eam ,, temere dimovi, ſed feci idem, quod in πολιτείᾳ deus ille noſter Plato, cum in Piræeum Socrates veniſſet ad Cephalum locupletem, & feſtivum ſenem: quoad primus ille ſermo haberetur, ,, adeſt in diſputando ſenex; deinde cum ipſe quoque commodiſſime locutus eſſet, ad rem divinam dicit ſe velle diſcedere: ne- ,, que

ſtituit, paulum requieſcet, dum ſe calor frangat: & nos ipſi, quoniam id temporis eſt, valetudini demus operam.

Placuit ſic omnibus. Tum Scævola, Sane, inquit, vellem non conſtituiſſem, in Tuſculanum (85) me hodie venturum eſſe, Lælio: libenter audirem Antonium: &, cum exſurgeret, ſimul arridens, Neque enim, inquit, tam mihi moleſtus fuit, quod jus noſtrum civile pervellit, quam jucundus, quod ſe id neſcire confeſſus eſt.

„ que poſtea revertitur. Credo Platonem vix putaſſe ſatis conſonum fore, ſi hominem id ætatis in tam longo ſermone diutius retinuiſſet. Multo ego ſatius hoc mihi cavendum putavi in Scævola, qui & ætate & valetudine erat ea, qua meminiſti, & iis honoribus, ut vix ſatis decorum videretur, eum plures dies eſſe in Craſſi Tuſculano: & erat primi libri ſermo non alienus a Scævolæ ſtudiis. Reliqui libri τεχνολογίαν habent, ut ſcis. Huic joculatoriæ diſputationi ſenem illum, ut noras, intereſſe nolui. *Id.*

(85) *In Tuſculanum*) Aliam quandam agri Tuſculani partem intelligit, ab ea disjunctam in qua erant. *Idem*.

M. T. CICERONIS DE ORATORE

AD Q. FRATREM

LIBER SECUNDUS.

MAGNA nobis pueris, Quinte frater, si memoria tenes, opinio fuit, L. Crassum non plus attigisse doctrinæ, quam quantum prima illa puerili institutione potuisset: M. autem Antonium omnino omnis eruditionis expertem, atque ignarum fuisse: erantque multi, qui, quamquam non ita se rem habere arbitrarentur, tamen, quo facilius nos incensos studio dicendi a doctrina deterrerent, libenter id, quod dixi, de illis oratoribus prædicarent; ut, si homines non eruditi summam essent prudentiam atque incredibilem eloquentiam consecuti, inanis omnis noster esse labor & stultum in nobis erudiendis patris nostri (1), optimi

(1) *Patris nostri*) M. Tullius Ciceronis pater, stirpe Tullia antiquissima ortus, cum esset infirma valetudine, in Arpinati villa fere ætatem egit in literis. *Cicero lib. II. de Legibus*. Eum ex regio Volscorum genere editum in Eusebii Chronico legitur. Contra fulloniam fecisse, & vitibus oleisque colendis dedisse operam, tradit Q. Calenus in oratione maledica apud Dionem lib. XLVI. Cum alibi scribit Cicero se novum hominem, sine ulla majorum commendatione, tum oratione II. contra Rullum: *Mihi quidem apud vos de meis majoribus dicendi facultas non datur; non quod non tales fuerint, quales nos illorum sanguine creatos disci-*

mi ac prudentissimi viri, studium videretur. Quoniam, ut pueri, refutare domesticis testibus, patre, & C. Aculeone propinquo nostro, & L. Cicerone patruo, solebamus; quod de Crasso pater, & Aculeo, quocum erat nostra matertera (2), quem Crassus dilexit ex omnibus plurimum, & patruus, qui cum Antonio in Ciliciam (3) profectus una decesserat (4), multa nobis de ejus studio doctrinaque sæpe narravit: cumque nos cum consobrinis (5) nostris, Aculeonis filiis, & ea disceremus, quæ Crasso placerent, & ab his doctoribus, quibus ille uteretur, erudiremur, etiam illud sæpe intelleximus (cum essemus ejusmodi, quod vel pueri sentire poteramus) illum & Græce sic loqui, nullam ut nosse aliam linguam videretur, & doctoribus nostris ea ponere in percontando, eaque ipsum omni in sermone tractare, ut nihil esse ei novum, nihil inauditum videretur. De Antonio vero, quamquam sæpe ex humanissimo homine, patruo nostro, acceperamus, quemadmodum ille vel Athenis, vel Rhodi se doctissimorum hominum sermonibus dedisset; tamen ipse adolescentulus, quantum illius ineuntis ætatis meæ (6) patiebatur pudor, multa ex eo sæpe quæsivi. Non erit profecto tibi, quod scribo, hoc no-

disciplinisque institutos videri, sed quod laude populari, atque honoris vestri luce caruerunt. Prust.

(2) *Quocum erat nostra matertera*) Qui matris nostræ sororem habebat in matrimonio. *Idem*.

(3) *Cum Antonio in Ciliciam* &c.) Vide notas in lib. 1. de Orat. ad c. 18. *Idem*.

(4) *Decesserat*) Id est, itineri se commiserat; non autem, ut quidam interpretantur, mortuus fuerat. Cicero enim ille patruus, in patriam redux, narrabat, quemadmodum Antonius Athenis & Rhodi se doctissimorum hominum sermonibus dedisset. *Idem*.

(5) *Consobrinis*) Consobrini sunt proprie qui ex duabus sororibus nascuntur, quasi consororini. *Cajus*. Qui vero e duobus fratribus geniti sunt, proprie patrueles vocantur. *Prust*.

(6) *Quantum .... ætatis meæ*, &c.) Adolescentium enim est tacere plurimum, & audire: non proterve loqui, non interrogare perperam. *Idem*.

novum, (nam jam tum ex me audiebas) mihi illum ex multis, variiſque ſermonibus, nullius rei, quæ quidem eſſet in his artibus, de quibus aliquid exiſtimare poſſem, rudem aut ignarum eſſe viſum. Sed fuit hoc in utroque eorum, ut Craſſus non tam exiſtimari vellet non didiciſſe, quam illa deſpicere, & noſtrorum hominum in omni genere prudentiam Græcis (7) anteferre: Antonius autem probabiliorem hoc populo (8) orationem fore cenſebat ſuam, ſi omnino didiciſſe nunquam putaretur: atque ita ſe uterque graviorem fore, ſi alter contemnere, alter ne noſſe quidem Græcos videretur. Quorum conſilium quale fuerit, nihil ſane ad hoc tempus. Illud autem eſt hujus inſtitutæ ſcriptionis ac temporis, neminem eloquentia, non modo ſine dicendi doctrina, ſed ne ſine omni quidem ſapientia, florere unquam & præſtare potuiſſe.

II. Etenim cæteræ fere artes ſe ipſæ per ſe tuentur ſingulæ: bene dicere autem, quod eſt ſcienter, & perite, & ornate dicere, non habet definitam aliquam regionem, cujus terminis ſepta teneatur (9). Omnia, quæcumque in hominum di-

(7) *Græcis*) Quorum eruditio, aut potius loquacitas jam a Romanis contemnebatur. *Idem*.

(8) *Probabiliorem* hoc *populo*) Ut ſe habet vulgata lectio, vox *hoc* eodem ſenſu, quo *eo* ponitur adverbialiter: ſed utræque ſemper comparativis præponuntur, ut ſæpe apud Ciceronem habes *hoc facilius*, *hoc magis*, *hoc inferiores* &c. Adde etiam, quod *hoc* ſemper habet vel præcedentem, vel ſequentem particulam *quod*, vel *quia*, ſed in hoc loco vox *hoc* poſtponitur comparativo, & nullam habet particulam, quam *ſi*, inſequentem. Facili igitur mutatione locum ſic licet reſtituere: *Antonius autem probabiliorem* huic *populo orationem fore cenſebat ſuam, ſi*, &c. huic populo, id eſt, populo Romano. Nota hæc eſt, & vulgata Ciceronis locutio. Sic l. 1. c. 51. *qui in* hoc populo *foroque verſamur* Omnem autem dubitationem, opinor, eximet l. 2. c 36. ubi ſuæ diſſimulationis rationem reddens Antonius dicit: *ſemper ego exiſtimavi jucundiorem & probabiliorem huic populo oratorem fore*. &c. *Pearcius*.

(9) *Bene dicere autem .. .... cujus terminis* ſepta *teneatur*) Lambinus legit *ſeptum*, quod veriſſimum puto. *Dicere* enim eſt modus infinitivus ſubſtantive acceptus, & neutrius generis. Im-

disceptationem cadere possunt, bene sunt ei dicenda, qui hoc se posse profitetur; aut eloquentiæ nomen relinquendum est. Quare equidem & in nostra civitate, & in ipsa Græcia, quæ semper hæc summa duxit, multos & ingeniis, & magna laude dicendi sine summa rerum omnium scientia fuisse fateor: talem vero exsistere eloquentiam, qualis fuerit in Crasso, & Antonio, non cognitis rebus omnibus, quæ ad tantam prudentiam pertinerent, tantamque dicendi copiam, quanta in illis fuit, non potuisse confirmo.

Quo etiam feci libentius, ut eum sermonem, quem illi quondam inter se de his rebus habuissent, mandarem literis; vel ut illa opinio, quæ semper fuisset, tolleretur, alterum non doctissimum, alterum plane indoctum fuisse: vel ut ea, quæ existimarem a summis oratoribus de eloquentia divinitus esse dicta, custodirem literis, si ullo modo assequi, complectique potuissem: vel mehercule etiam ut laudem eorum jam prope senescentem, quantum ego possem, ab oblivione hominum, atque a silentio vindicarem. Nam si ex scriptis cognosci ipsi suis potuissent, minus hoc fortasse mihi esse putassem laborandum. Sed cum alter non multum (10), (quod quidem exstaret) & idipsum adolescens; alter nihil admodum (11) scripti reliquisset: deberi hoc a me tantis hominum ingeniis putavi, ut, cum etiam nunc vivam illo-

mo *quod* neutrius est generis; vox igitur *septa* feminini generis ferri non potest. *Pearcius* Si vera lectio est, *septa*; *ars* intelligitur, ex illis antecedentibus: *Etenim cætera fere artes*. Anonymus.

(10) *Alter non multum*) Pauca exstabant Crassi scripta, aliquot partes orationis pro Licinia virgine; oratio de colonia Narbonensi deducenda; oratio pro lege Servilia; & pauca nonnulla. *Prust*.

(11) *Alter nihil admodum*) Ait nihil omnino oratorium reliquisse Antonium, cujus tamen supererat libellus de ratione dicendi, de quo in Bruto c. 44. *Idem*.

illorum memoriam teneremus, hanc immortalem redderem, si possem.

Quod hoc etiam spe (12) aggredior majore ad probandum, quia non de Servii Galbæ (13), aut C. Carbonis eloquentia scribo aliquid, in quo liceat mihi fingere, si quid velim, nullius memoria jam refellente: sed edo hæc iis cognoscenda, qui eos ipsos, de quibus loquor, sæpe audierunt; ut duos summos viros, iis qui neutrum illorum viderint, eorum, quibus ambo illi oratores cogniti sint, vivorum & præsentium memoria teste, commendemus.

III. Nec vero te, carissime frater, atque optime, rhetoricis nunc quibusdam libris, quos tu agrestes putas, insequor ut erudiam. Quid enim tua potest oratione aut subtilius, aut ornatius esse? Sed quoniam sive judicio, ut soles dicere; sive, ut ille pater eloquentiæ de se Isocrates (14) scripsit ipse, pudore, a dicendo, & timiditate ingenua quadam refugisti; sive, ut ipse jocari soles, unum putasti satis esse non modo in una familia rhetorem, sed pæne in tota civitate: non tamen arbitror tibi hos libros in eo fore genere, quod merito propter eorum, qui de dicendi ratione disputarunt, jejunitatem bonarum artium possit illudi. Nihil enim mihi quidem videtur in Crassi, & Antonii sermone esse præteritum, quod quisquam summis ingeniis, acerrimis studiis, optima doctrina, maximo usu cognosci, ac percipi potuisse arbitraretur: quod tu facillime poteris judicare, qui prudentiam, rationemque dicendi per te ipsum; usum

(12) *Quod hoc etiam spe*) Fore ut probem doctissimos fuisse Crassum & Antonium; contra quam putabatur, hoc spero facilius, quod etiamnum vivant ii, qui Crassum & Antonium viderunt, & audierunt, qui possint me refellere, si quid fingam. *Idem*.

(13) *De Servii Galba*) De quo, & C. Carbone, dicetur in Bruto. *Idem*.

(14) *Isocrates*) De quo in Bruto. *Idem*.

uſum autem per nos percipere voluiſti. Sed quo citius hoc, quod ſuſcepimus, non mediocre munus conficere poſſimus, omiſſa noſtra adhortatione, ad eorum, quos propoſuimus, ſermonem, diſputationemque veniamus.

Poſtero igitur die, quam illa erant acta, hora fere ſecunda (15), cum etiam tum in lecto Craſſus eſſet, & apud eum Sulpicius ſederet, Antonius autem inambularet cum Cotta in porticu, repente eo Q. Catulus ſenex cum C. Julio fratre (16) venit: quod ubi audivit, commotus Craſſus (17) ſurrexit; omneſque admirati, majorem aliquam eſſe cauſam eorum adventus ſuſpicati ſunt. Qui cum inter ſe, ut ipſorum uſus ferebat, amiciſſime conſultaſſent, Quid vos tandem? Craſſus; num quidnam, inquit, novi? Nihil ſane, inquit Catulus. Etenim vides eſſe ludos (18). Sed vel tu nos ineptos licet, inquit, vel moleſtos putes. Cum ad me in Tuſculanum, inquit, heri veſperi veniſſet Cæſar de Tuſculano ſuo, dixit mihi, a ſe Scævolam hinc euntem eſſe conventum, ex quo mira quædam ſe audiſſe dicebat: te, quem ego toties omni ratione tentans ad diſputandum elicere non potuiſſem, permulta de eloquentia cum Antonio diſſeruiſſe, & tanquam in ſchola prope ad Græcorum conſuetudinem diſputaſſe. Ita frater exoravit meipſum, non quidem a ſtudio audiendi nimis abhorrentem, ſed mehercule verentem tamen, ne moleſti vobis interveniremus,

(15) *Hora fere ſecunda*) Secunda ſcilicet poſt ſolis ortum. Apud Romanos enim prima hora diei erat ea, qua ſol oriebatur; duodecima & ultima, qua occidebat. *Idem*.

(16) *Q. Catulus cum C. Julio fratre*) Quorum, ut & aliorum, quorum hic obiter fit mentio, characterem deſcribit Cicero in Bruto *Idem*.

(17) *Commotus Craſſus*) Veritus nimirum, ut cauſa gravior aliqua eos repente, ac prima luce venire compuliſſet: & vero tum in rep. vehementer turbabatur ob ſenatorum & equitum diſſenſionem, de qua meminit initio libri ſuperioris c. 3. *Idem*.

(18) *Ludos*) Romanos, de quibus libro ſuperiore. *Idem*.

mus, ut huc secum venirem. Scævolam enim ita dicere ajebat, bonam partem sermonis in hunc diem esse dilatam. Hoc si tu cupidius factum existimas, Cæsari attribues: si familiarius, utrique nostrum. Nos quidem, nisi forte molesti intervenimus, venisse delectat.

IV. Tum Crassus, Equidem, quæcumque causa vos huc attulisset, lætarer, cum apud me viderem homines mihi carissimos, & amicissimos: sed tamen vere dicam; quævis mallem fuisset, quam ista, quam dicis. Ego enim (ut, quemadmodum sentio, loquar) nunquam mihi minus, quam hesterno die, placui: magis adeo id facilitate, quam alia ulla culpa mea contigit; qui, dum obsequor adolescentibus, me senem esse sum oblitus: fecique id, quod ne adolescens quidem feceram, ut iis de rebus, quæ doctrina aliqua continerentur, disputarem. Sed hoc tamen cecidit mihi peropportune, quod, transactis jam meis partibus, ad Antonium audiendum venistis.

Tum Cæsar, Equidem, inquit, Crasse, ita sum cupidus te in illa longiore ac perpetua disputatione audiendi, ut, si id mihi minus contingat, vel hoc sim quotidiano tuo sermone contentus. Itaque experiar equidem illud, ut ne Sulpicius, familiaris meus, aut Cotta, plus quam ego apud te valere videantur, & te exorabo profecto, ut mihi quoque & Catulo tuæ suavitatis aliquid impertias. Sin tibi id minus licebit, non te urgebo, neque committam, ut, dum vereare ne tu sis ineptus, me esse judices.

Tum ille, Ego mehercule, inquit, Cæsar, ex omnibus Latinis verbis hujus verbi vim vel maximam semper putavi. Quem enim nos ineptum vocamus, is mihi videtur ab hoc nomen habere ductum, quod non sit aptus: idque in sermonis nostri consuetudine perlate patet. Nam qui aut, tem-

tempus quid postulet, non videt; aut plura loquitur; aut se ostentat; aut eorum, quibuscum est, vel dignitatis, vel commodi rationem non habet; aut denique in aliquo genere, aut inconcinnus, aut multus est; is *ineptus* esse dicitur. Hoc vitio cumulata est eruditissima illa Græcorum natio. Itaque quod vim hujus mali Græci non vident, ne nomen quidem ei vitio imposuerunt: ut enim quæras omnia, quomodo Græci *ineptum* appellent, non reperies (19). Omnium autem ineptiarum, quæ sunt innumerabiles, haud scio, an ulla sit major, quam, ut illi solent, quocumque in loco, quoscumque inter homines visum est, de rebus aut difficillimis, aut non necessariis argutissime disputare. Hoc nos ab istis adolescentibus facere, inviti & recusantes, heri coacti sumus.

V. Tum Catulus, Ne Græci quidem, inquit, Crasse, qui in civitatibus suis clari, & magni fuerunt, sicuti tu es, nosque omnes in nostra republica volumus esse, horum Græcorum (20), qui se inculcant auribus nostris, similes fuerunt: nec tamen in otio sermones hujusmodi, disputationesque fugiebant. Ac si tibi videntur, qui temporis, qui loci, qui hominum rationem non habent, inepti, sicut debent videri; num tandem aut locus hic non idoneus videtur, in quo porticus hæc ipsa, ubi inambulamus, & palæstra (21), & tot

(19) *Non reperies*) Et vero frustra sunt qui totam hujus verbi vim expressisse putant vocabulis ἀνάρμοστος, ἀπειρόκαλος, σκαιὸς, ἀπρεπὴς, &c. minus aberrat ἀνεπιτήδειον, est enim ἐπιτήδειος, *idoneus*, *commodus*, cui si jungatur α privativum, idem fere significabit quod apud Latinos *ineptus*, Idem.

(20) *Horum Græcorum*) Græci permulti Romæ philosophiam, & bonas artes docebant: sed, quia plerique ex iis omnes erant ostentatores, argutuli & inepti, fere contemnebantur. *Idem*.

(21) *Palæstra*) Locus est patens & apertus ad exercitationes corporis, cursum, luctationem, &c. idoneus. Interdum philosophi, maxime in Græcia, in ejusmodi locis adolescentes docebant, ac disputationes habebant. Palæstra idem fere significat quod gymnasium, ἀπὸ τῆς πάλης, a luctatione, dicitur palæstra. Consule notas in superiorem librum c. 16. *Idem*.

& tot locis sessiones, gymnasiorum, & græcarum disputationum memoriam quodam modo commovent? aut importunum tempus in tanto otio, quod & raro datur, & nunc peroptato nobis datum est? aut homines ab hoc genere disputationis alieni, qui omnes hi sumus, ut sine his studiis vitam nullam esse ducamus?

Omnia ista, inquit Crassus, ego alio modo interpretor, qui primum palæstram, & sedes, & porticus, etiam ipsos, Catule, Græcos, exercitationis & delectationis causa, non disputationis invenisse arbitror. Nam & sæculis multis ante gymnasia inventa sunt, quam in his philosophi garrire cœperunt; & hoc ipso tempore, cum omnia gymnasia philosophi teneant, tamen eorum auditores discum audire (22), quam philosophum, malunt: qui simul ut increpuit, in media oratione de maximis rebus & gravissimis disputantem philosophum omnes unctionis causa (23) relinquunt. Ita levissimam delectationem gravissimæ, ut ipsi ferunt, utilitati anteponunt. Otium autem quod dicis esse, assentior: verum otii fructus est, non contentio animi, sed relaxatio.

VI. Sæpe ex socero meo audivi, cum is diceret, socerum suum Lælium semper fere cum Scipione solitum rusticari, eosque incredibiliter repuerascere esse solitos, cum rus ex urbe, tanquam e vinculis, evolavissent. Non audeo dicere de talibus viris, sed tamen ita solent narrare, Scævola, con-

(22) *Discum audire*) Discus est moles ferri, vel plumbi, vel etiam lapidis, quam juvenes certatim ultra metam aliquam, & finem constitutum, alius alio longius, projicere conabantur. Qu[illegible] ludi genus eleganter descripsit Homerus Odyss. lib. VIII. Disc[illegible], quam philosophum audire malle, non sine proverbii specie d[illegible]r de eo, qui ad ineptas voluptates propensior est, quam ad utilia. *Idem*.

(23) *Unctionis causa*) Non quidem ut discum jaculentur, sed ut ea certamina obeant, in quibus uncti oleo corpora exerceant. *Idem*.

conchas eos, & umbilicos (24) ad Cajetam (25) & ad Laurentum (26) legere consuesse, & ad omnem animi remissionem ludumque descendere. Sic enim se res habet: ut, quemadmodum volucres videmus procreationis atque utilitatis suæ causa fingere & construere nidos; easdem autem, cum aliquid effecerint, levandi laboris sui causa, passim ac libere solutas opere volitare: sic nostri animi forensibus negotiis, atque urbano opere defessi, gestiunt, ac volitare cupiunt, vacui cura ac labore. Itaque illud, quod ego in causa Curiana (27) Scævolæ dixi, non dixi secus ac sentiebam. Nam si, inquam, Scævola, nullum erit testamentum recte factum, nisi quod tu scripseris, omnes ad te cives cum tabulis veniemus; omnium testamenta tu scribes unus. Quid igitur? inquam: quando ages negotium publicum? quando amicorum? quando tuum? quando denique nihil ages? Tum illud addidi: Mihi enim liber esse non videtur, qui non aliquando nihil agit. In qua permaneo, Catule, sententia; meque, cum huc veni, hoc ipsum nihil agere, & plane cessare, delectat.

Nam, quod addidisti tertium, vos eos esse, qui vitam insuavem sine his studiis putaretis, id me non modo non hortatur ad disputandum, sed etiam deterret. Nam ut C. Lucilius, homo doctus, & perurbanus, dicere solebat, ea, quæ scri-

(24) *Umbilicos*) Id est, lapillos umbilicorum instar habentes. Quod noster hic vocat *conchas & umbilicos*. Val. Maximus lib. I. c. 8. vocat *conchulas & calculos*. Pearcius. *Concha* est piscium testa, quales vacuæ sunt multæ in littore maris. *Umbilicus* est lapillus rotundus, in umbilici humani morem factus. *Prost.*

(25) *Cajetam*) Cajeta est portus Italiæ in Campania non procul a Neapoli. Hodie *Gajette*. Idem.

(26) *Laurentum*) Sic legendum potius quam *Lucrinum*, cum editiones optimæ, tum Valerius Maximus lib. VIII. cap. 8. suadet. Est autem Laurentium urbs Latii ad mare Tyrrhenum, quæ hodie dicitur *S. Laurentii*. Idem.

(27) *In causa Curiana*) In oratione quam habui pro Curio, cujus causa exposita est libro superiore, cap. 39. *Idem*.

scriberet, neque ab indoctissimis, neque ab doctissimis legi velle; quod alteri nihil intelligerent, alteri plus fortasse, * quam ipse; quo etiam scripsit, *Persium* (28) *non curo legere*: (hic enim fuit, ut noramus, omnium fere nostrorum hominum doctissimus:) *Lalium Decimum volo* (29), (quem cognovimus virum bonum, & non illiteratum, sed nihil ad Persium;) sic ego, si jam mihi disputandum sit de his nostris studiis, nolim equidem apud rusticos, sed multo minus apud vos. Malo enim non intelligi orationem meam, quam reprehendi.

VII. Tum Cæsar, Equidem, inquit, Catule, jam mihi videor navasse operam, quod huc venerim. Nam hæc ipsa recusatio disputationis, disputatio quædam fuit mihi quidem perjucunda. Sed cur impedimus Antonium, cujus audio esse partes, ut de tota eloquentia disserat, quemque jamdudum Cotta & Sulpicius expectant?

Ego vero, inquit Crassus, neque Antonium verbum facere patiar, & ipse obmutescam, nisi prius a vobis impetraro. Quidnam? inquit Catulus. Ut hic sitis hodie. Tum, cum ille dubitaret,

* *Quam ipse*) Lamb. *quam ipse de se intelligi vellet; quo*

(28) *Persium*) Persius hic, de quo Lucilius loquitur, non est poeta ejusdem nominis, qui sub Nerone floruit, sed orator doctus, qui scripsit Gracchi tempore: de quo Cicero mentionem facit in Bruto, quem consule, cap. 26. *Idem*.

(29) *Lalium Decimum volo*) Nescio, consultone, an errore in vulgatis editionibus comma post *Lalium* ponatur. Tam manifestum vero vitium non passus sum diutius Ciceroni adhærescere. Quippe Cicero singulos singulis opponit, Decimum Persio, additque relativum *quem* non *quos*. Omnes veteres editiones omittunt istud comma: in quo delendo nihil dubii est. Restat tamen alius nodus: nusquam enim *Decimus* cognomen est. Sed præclare ad hanc rem facit, quod Cl. Spanhemius in suo tractatu de Re Nummaria observavit, nempe sæpissime prænomen postponi nomini gentis; sic in Dionysio Halicarn. habes Πίσων Λεύκιος, & Γν. Μάλλιος Γναῖος l. 2. Antiq Romanarum. Apud Dionem quoque, ipsumque Ciceronem vir idem doctissimus observavit parilem ordinis mutationem. Porro Onuphr. Panvinius in libro de Nom. Roman. dicit se legisse *Manlium Gnæum*. Ergo *Lalius Decimus* idem valet, ac *Decimus Lalius*, Pearcius.

ret, quod ad fratrem promiserat, Ego, inquit Julius, pro utroque respondeo: sic faciemus: atque ista quidem conditione, vel ut verbum nullum faceres, me teneres.

Hic Catulus arrisit: & simul, Præcisa, inquit, mihi quidem dubitatio est, quoniam neque domi imperaram; & hic, apud quem eram futurus, sine mea sententia tam facile promisit. Tum omnes oculos in Antonium conjecerunt: & ille, Audite vero, audite, inquit. Hominem enim audietis de schola (30), atque a magistro, & Græcis literis eruditum: & eo quidem loquar confidentius, quod Catulus auditor accessit; cui non solum nos Latini sermonis, sed etiam Græci ipsi solent suæ linguæ subtilitatem elegantiamque concedere. Sed tamen, quoniam hoc totum, quidquid est, sive artificium, sive studium dicendi, nisi accessit os (31), nullum potest esse; docebo vos, discipuli, id, quod ipse non didici, quid de omni genere dicendi sentiam.

Hic posteaquam arriserunt, Res mihi videtur esse, inquit, facultate præclara, arte mediocris. Ars enim (32) earum rerum est, quæ sciuntur. Oratoris autem omnis actio opinionibus, non scientia continetur. Nam & apud eos dicimus, qui

(30) *De schola*) Ironice dictum, ut & quæ consequuntur. Audietis hominem, qui magistris nunquam operam dedit. *Prust.*

(31) *Nisi accessit os*) Os in hoc loco confidentiam, audaciam & impudentiam quandam significat. Oportet, inquit, me pæne esse impudentem, qui velim docere quod ipse nunquam didicerim: sed quoniam oratores audaciam hanc in laude ponunt, neque orator esse bonus quisquam potest, nisi sit idem ore duriori, & paulo confidentior, aggrediar sane ad dicendum, quid sentiam de eloquentia. *Idem*.

(32) *Ars enim*) Eloquentiam non esse proprie artem sic probat Antonius. Ars, inquit, certissimis ac verissimis nititur principiis, & versatur in iis rebus, quas certa scientia percipere possumus: eloquentia autem versatur in causis in utramque partem probabilibus, & in iis rebus, in quibus quid certum, quid verum sit, deprehendi nullatenus potest. Nam contrarias causas tractant oratores, & alias aliud de iisdem rebus iidem sentiunt. Non est igitur proprie ars eloquentia. *Idem*.

nesciunt; & ea dicimus, quæ nescimus ipsi. Itaque & illi alias aliud iisdem de rebus & sentiunt, & judicant, & nos contrarias sæpe causas dicimus: non modo ut Crassus contra me dicat aliquando, aut ego contra Crassum, cum alterutri necesse sit falsum dicere, sed etiam ut uterque nostrum eadem de re alias aliud defendat, cum plus uno verum esse non possit. Ut igitur in ejusmodi re, quæ mendacio nixa sit, quæ sæpe ad scientiam non perveniat, quæ opiniones hominum & sæpe errores aucupetur, ita dicam, si causam putatis esse, cur audiatis.

VIII. Nos vero, & valde quidem, Catulus inquit, putamus; atque eo magis, quod nulla mihi ostentatione videris esse usurus. Exorsus es enim non gloriose; magisque, ut tu putas, a veritate (33), quam a nescio qua dignitate. Ut igitur de ipso genere (34) sum confessus, inquit Antonius, artem esse non maximam: sic illud affirmo, præcepta posse quædam dari peracuta ad pertractandos animos hominum, & ad excipiendas eorum voluntates (35). Hujus rei scientiam si quis volet magnam quandam artem esse dicere, non repugnabo. Etenim cum plerique temere ac nulla ratione causas in foro dicant; nonnulli autem propter exercitationem, aut propter consuetudinem aliquam callidius id faciant; non est dubium; quin, si quis

(33) *Magis, ut tu putas, a veritate*) Antonius professus erat initio minimum artis eloquentiam habere. Juxta hanc suam opinionem, quam veram existimat, utitur exordio simplici, & quod ab artis fuco alienum est. *Idem*.

(34) *De ipso genere*) Genus eloquentiæ est ars, vel facultas, vel scientia: est enim id illi commune cum artibus aliis & disciplinis. Negabat autem Antonius vel scientiam esse, vel artem. *Idem*.

(35) *Ad excipiendas eorum voluntates*) Fortasse, *ad excitandas* Muret. Lambini MS. habuit *captandas*; sed cave quid mutes; illa enim vox idem valet ac hæc; ut in Horatii Epist. lib. I. ep. 1. v. 78.

Pomis viduas venantur avaras,
Excipiuntque *senes quos in vivaria mittant*. Pearcius.

si quis animadverterit (36), quid sit quare alii melius quam alii dicant, id possit notare. Ergo id qui toto in genere fecerit, is si non plane artem, at quasi artem quandam invenerit.

Atque utinam, ut mihi illa videre videor in foro atque in caussis, ita nunc, quemadmodum ea reperirentur, possim vobis exponere! Sed de me videro: nunc hoc propono, quod mihi persuasi, quamvis ars non sit, tamen nihil esse perfecto oratore præclarius. Nam, ut usum dicendi omittam, qui in omni pacata & libera civitate dominatur, tanta oblectatio est in ipsa facultate dicendi, ut nihil hominum aut auribus aut mentibus jucundius percipi possit. Qui enim cantus moderatæ orationis pronuntiatione dulcior inveniri potest? quod carmen artificiosa verborum conclusione aptius? qui actor in imitanda, quam orator in suscipienda veritate jucundior? Quid autem subtilius, quam acutæ, crebræque sententiæ? quid admirabilius, quam res splendore illustrata verborum? quid plenius, quam omni rerum genere cumulata oratio? Neque enim ulla non propria oratoris est res, quæ quidem ornate dici graviterque debeat.

IX. Hujus est in dando consilio de maximis rebus cum dignitate explicata sententia: ejusdem & languentis populi incitatio, & effrenati moderatio. Eadem facultate & fraus hominum ad perniciem, & integritas ad salutem vocatur. Quis cohortari ad virtutem ardentius, quis a vitiis acrius revocare, quis vituperare improbos asperius, quis laudare bonos ornatius, quis cupiditatem vehementius frangere accusando potest? quis mœrorem levare mitius consolando?

Historia vero testis temporum, lux veritatis, vita memoriæ, magistra vitæ, nuntia vetustatis, qua

(36) *Si quis animadverterit*) Hæc omnia desumpta sunt ex Aristotelis Rhetor. lib. 1. Prust.

voce alia, nisi oratoris, immortalitati commendatur? Nam si qua est ars alia, quæ verborum, aut faciendorum, aut deligendorum scientiam profiteatur: aut si quisquam dicitur, nisi orator, formare orationem, eamque variare, & distinguere quasi quibusdam verborum sententiarumque insignibus: aut si via ulla, nisi ab hac una arte, traditur, aut argumentorum, aut sententiarum, aut denique descriptionis atque ordinis: fateamur aut hoc, quod hæc ars profiteatur, alienum esse, aut ei cum aliqua alia arte esse commune.

Sed, si in hac una est ea ratio atque doctrina: non, si qui aliarum artium bene locuti sunt, eo minus id est hujus unius proprium. Sed, ut orator de iis rebus, quæ cæterarum artium sunt, si modo eas cognorit, (ut heri Crassus dicebat) optime potest dicere: sic cæterarum artium homines ornatius illa sua dicunt, si quid ab hac arte didicerunt. Neque enim si de rusticis rebus agricola quispiam, aut etiam, id quod multi, medicus de morbis, aut de pingendo pictor aliquis diserte dixerit, aut scripserit, idcirco illius artis putanda sit eloquentia: in qua quia vis magna est in hominum ingeniis, eo multi etiam sine doctrina aliquid omnium generum atque artium consequuntur: sed, quod cujusque sit proprium, etsi ex eo judicari potest, cum videris quid quæque doceant, tamen hoc certius nihil esse potest, quam quod omnes artes aliæ sine eloquentia suum munus præstare possunt, orator sine ea nomen suum obtinere non potest: ut cæteri, si diserti sint, aliquid ab hoc habeant; hic nisi domesticis se instruxerit copiis, aliunde dicendi copiam petere non possit.

X. Tum Catulus, Etsi, inquit, Antoni, minime impediendus est interpellatione iste cursus orationis tuæ, patiere tamen, mihique ignosces. Non enim possum, quin exclamem, ut ait ille in

Tri-

Trinummo (37): ita mihi vim oratoris cum exprimere ſubtiliter viſus es, tum laudare copioſiſſime; quod quidem eloquentem vel optime facere oportet, ut eloquentiam laudet. Debet enim ad eam laudandam, ipſam illam adhibere, quam laudat. Sed perge porro: tibi enim aſſentior, veſtrum eſſe hoc totum, diſerte dicere; idque ſi quis in alia arte faciat, eum aſſumpto aliunde uti bono, non proprio, nec ſuo.

At Craſſus, Nox te, inquit, nobis, Antoni, expolivit, hominemque reddidit: nam heſterno ſermone unius cujuſdam operis, ut ait Cæcilius (38), remigem aliquem, aut bajulum, nobis oratorem deſcripſeras, inopem quendam humanitatis, atque inurbanum.

Tum Antonius, Heri enim, inquit, hoc mihi propoſueram, ut, ſi te refelliſſem, hos a te diſcipulos abducerem: nunc, Catulo audiente, & Cæſare, videor debere non tam pugnare tecum, quam, quid ipſe ſentiam, dicere. Sequitur igitur, quoniam nobis eſt hic, de quo loquimur, in foro, atque in oculis civium conſtituendus, ut videamus, quid ei negotii demus, cuique eum

 mu-

(37) *Ut ait ille in Trinummo*) Ut ait ſervus in comœdia Plauti, quæ Trinummus inſcribitur, Actu III. Scena II. Staſimus ſervus ad verba Lyſitelis adoleſcentis hunc in modum exclamat:

Non enim poſſum quin exclamem: Euge! euge! Lyſiteles, πάλιν
Facile palmam habes: hic victus: vicit tua comœdia. Idem.

(38) *Cæcilius*) Natione Inſuber Gallus, profeſſione comicus poeta. Quod ſervus fuiſſet, ſervile nomen habuit *Statius*, ut notat Gellius lib. IV. cap. 20. Vixit Romæ, & comœdiæ princeps habitus eſt ætate ſua. Eum licet dicat Cicero malum Latinitatis auctorem, tamen ei primas inter comicos tribuit Volcatius Sedigitus, quod refert Gellius lib. XV. cap. 24. Ipſe Tullius lib. de opt. gen. Orat. cap. I. videtur ipſi primum inter comicos locum dare. Sane apud Nonium in verbo *poſcere* Varro principatum in argumentis Cæcilio dedit *In argumentis Cæcilius poſcit palmam, in ἤθεσι Terentius, in ſermonibus Plautus.* Claruit Cæcilius anno U. C. DLXXVIII ante Chriſtum CLXXV. *Idem*. De illo plura Voſſius.

muneri velimus esse præpositum. Nam Crassus heri, cum vos, Catule & Cæsar, non adessetis, posuit breviter in artis distributione idem, quod Græci plerique posuerunt: neque sane quid ipse sentiret, sed quid ab illis diceretur, ostendit: duo prima genera quæstionum esse, in quibus eloquentia versaretur, unum infinitum, alterum certum. Infinitum mihi videbatur id dicere, in quo aliquid generatim quæreretur, hoc modo: Expetendane esset eloquentia: expetendine honores. Certum autem, in quo quid in personis, & in constituta re, & definita quæreretur: cujusmodi sunt, quæ in foro, atque in civium causis, disceptationibusque versantur. Ea mihi videntur (39) aut in lite ordinanda, aut in consilio dando esse posita. Nam illud tertium, quod & a Crasso tactum est, &, ut audio, ille ipse Aristoteles, qui hæc maxime illustravit, adjunxit, etiamsi opus est, tamen minus est necessarium.

Quidnam? inquit Catulus, an laudationes? id enim video poni genus tertium.

XI. Ita, inquit Antonius, & in eo quidem genere scio & me, & omnes, qui affuerunt, delectatos esse vehementer, cum abs te est Popilia, mater vestra, laudata; cui primum mulieri (40) hunc

(39) *Ea mihi videntur*) Antonius quæstiones, sive materiam oratori propositam revocat ad liberationes, & ad judicia, quia hæc plerumque ab eo tractantur: & si quando versetur in exornativo genere, vel ad defensionem, vel ad suasionem laudatio, vituperatio ad accusationem aut dissuasionem referri facile potest: v. g. in oratione pro Lege Manilia in laudes Pompeji Tullius excurrit, ut suadeat eum deligendum imperatorem contra Mitridatem: secunda Philippica invehitur in Antonium, ut tanquam hostis reip. condemnetur, quod spectat genus judiciale. *Idem*.

(40) *Cui primum mulieri*) Popilia si matronarum prima publice post mortem laudata est, erravit Plutarchus in vita Camilli, qui diu ante Popiliam funebris orationis honorem matronis concessum refert, propterea quod ornamenta sua ad persolvendum Apollini votum contulissent: nisi forte tanto post id senatusconsultum tempore nulla sit laudata, quod vix credibile est. *Strebaus*. Prust.

hunc honorem in nostra civitate tributum puto: sed non omnia, quæcumque loquimur, mihi videntur ad artem & ad præcepta esse revocanda. Ex his enim fontibus, unde omnia ornate dicendi præcepta sumuntur, licebit etiam laudationem ornare, neque illa elementa desiderare, quæ ut nemo tradat, quis est, qui nesciat, quæ sint in homine laudanda? Positis enim iis rebus, quas Crassus in illius orationis suæ, quam contra collegam (41) censor habuit, principio dixit: *Quæ natura, aut fortuna darentur hominibus, in iis rebus se vinci, posse animo æquo pati; quæ ipsi sibi homines parare possent, in iis rebus se pati vinci non posse*: qui laudabit quempiam, intelliget, exponenda sibi * esse fortunæ bona. Ea sunt, generis, pecuniæ, propinquorum, amicorum, opum, valetudinis, formæ, virium, ingenii, cæterarumque rerum, quæ sunt aut corporis, aut extraneæ: si habuerit, bene his usum: si non habuerit, ** sapienter caruisse; si amiserit, moderate tulisse. Deinde quid sapienter is, quem laudet, quid liberaliter, quid fortiter, quid juste, quid magnifice, quid pie, quid grate, quid humaniter, quid denique cum aliqua virtute aut fecerit, aut tulerit. Hæc, & quæ sint ejus generis, facile videbit, qui volet laudare quempiam: & qui vituperare, contraria.

Cur igitur dubitas, inquit Catulus, facere hoc tertium genus, quoniam inest in ratione rerum? non enim, si est facilius, eo de numero quoque est excerpendum.

Quia

(41) *Contra Collegam*) Cn. Domitium Ahenobarbum, Neronis Imperatoris atavum, de quo dicebatur non esse mirandum, quod barbam haberet aheneam, cui os ferreum, & cor plumbeum esset. Censor fuit anno U. C. DCLXII. Cum L. Crasso graves exercuit inimicitias. Vide Plinium lib. XVII. cap. I. & Valerium Maximum lib IX. cap. I. *Idem*.

* *Esse*) Lamb. *esse natura & fortuna*.

** *Sapienter*) Lamb. *patienter*.

Quia nolo, inquit, omnia, quæ cadunt aliquando in oratorem, quamvis exigua sint, ea sic tractare, quasi nihil possit dici sine præceptis suis. Nam & testimonium sæpe dicendum est, ac nonnunquam etiam accuratius, ut mihi necesse fuit in Sex. Titium (42), seditiosum civem, & turbulentum: explicavi in eo testimonio dicendo, omnia consilia consulatus mei, quibus illi tribuno plebis pro republica restitissem; quæque ab eo contra rempublicam facta arbitrarer, exposui. Diu retentus sum, multa audivi, multa respondi. Num igitur placet, cum de eloquentia præcipias, aliquid etiam de testimoniis dicendis, quasi in arte tradere? Nihil sane, inquit Catulus, necesse est.

XII. Quid si (quod sæpe summis viris accidit) mandata sint exponenda (43), aut in senatu ab imperatore, aut ad imperatorem, aut ad regem, aut ad populum aliquem a senatu? num quia genere orationis in hujusmodi causis accuratiore est utendum, idcirco pars etiam hæc causarum numeranda videtur, aut propriis præceptis instruenda? Minime vero, inquit Catulus: non enim deerit homini diserto in ejusmodi rebus facultas, ex cæteris rebus & causis comparata.

Ergo item, inquit, illa, quæ sæpe diserte agenda sunt, & quæ ego paulo ante (cum eloquentiam laudarem) dixi oratoris esse, neque habent suum locum ullum in divisione partium, neque certum præceptorum genus, & agenda sunt non minus diserte, quam quæ in lite dicuntur, objurgatio, cohortatio, consolatio: quorum nihil est,

(42) *Sex. Titium*) Hic tribunus plebis fuit anno U. C. DCLV. Cum agraria lege lata plebem sibi vellet demereri, consulem Antonium, qui hic loquitur, acrem habuit adversarium: *Julius Obsequens* Prost.

(43) *Mandata sint exponenda*) Ut fit in legationibus, in quibus obeundis plurimum ingenii & eloquentiæ requiritur. *Idem*.

est, quod non summa dicendi ornamenta desideret: sed ex artificio res istæ præcepta non quærunt. Plane, inquit Catulus, assentior.

Age vero, inquit Antonius, qualis oratoris, & quanti hominis in dicendo putas esse historiam scribere? Si, ut Græci scripserunt, summi, inquit Catulus: si, ut nostri, nihil opus est oratore. Satis est non esse mendacem. Atqui, ne nostros contemnas, inquit Antonius, Græci ipsi sic initio scriptitarunt, ut noster Cato (44), ut Pictor (45), ut Piso (46). Erat enim historia nihil aliud, nisi annalium confectio (47): cujus rei, memoriæque publicæ retinendæ causa, ab initio rerum Romanarum usque ad P. Mucium (48), pontificem maximum, res omnes singulorum annorum mandabat literis pontifex maximus, afferebatque in album, & proponebat tabulam domi,

(44) *Ut noster Cato*) De quo Cicero fuse in Bruto. *Idem*.

(45) *Ut Pictor*) Fabii, clarissima gens, teste Plinio lib. xxxv. cap. 4. Pictorum nomen ex eo traxerunt, quod princeps ejus cognominis ipse ædem Salutis pinxit anno U. C. Ccccl. ante Christum Ccciv. Ex Fabiis Pictoribus alius ædem Salutis pinxit, alius consulatum gessit cum Ogulnio, alius jurisconsultus, alius, de quo jam agimus, historicus fuit, si Livio credimus, *scriptorum antiquissimus*, cui prænomen erat Quinctus, ut ex Appiano recte colligit Vossius. In Romanos plus æquo propensus, in describendo bello Punico Carthaginensium gloriam sæpe deterit. In quo reprehenditur a Polybio. Floruit anno U. C. Dxxx. ante Christum Ccxxxiv. *Idem*.

(46) *Piso*) L. Piso *vir tanta virtute atque integritate fuit*, teste Tullio, *ut etiam illis optimis temporibus, cum hominem invenire nequam neminem posses, solus tamen frugi nominaretur*. Consul fuit anno Dcxxi. ante Christum Cxxxiii. Orationes reliquit, & annales, ut quidem refert Cicero, sane exiliter scriptos, quos tamen simplicissima fuisse suavitate Gellius tradit lib. xi. c. 14. *Idem*.

(47) *Annalium confectio*) Sempronius Asellio apud Gellium lib. v. cap. 18. hoc statuit annales inter & historiam discrimen, quod annales tantummodo quid factum, quoque anno gestum sit aliquid exponant; historia vero non modo quid factum sit demonstret, verum etiam & rerum causas, & hominum consilia explicet. *Idem*.

(48) *P. Mucium*) Non eum, quo præceptore usus est in jure civili Cicero, nam is est Q. Mucius & ipse pontifex maximus, sed hujus patrem P. Mucium, qui consul fuit anno U. C. Dcxxi. non Christum Cxxxiii. *Idem*.

domi, potestas ut esset populo cognoscendi, ii qui etiam nunc Annales maximi nominantur. Hanc similitudinem scribendi multi secuti sunt, qui sine ullis ornamentis monumenta solum temporum, hominum, locorum, gestarumque rerum reliquerunt. Itaque qualis apud Græcos Pherecydes (49), Hellanicus (50), Acusilas (51) fuit, aliique permulti; talis noster Cato, & Pictor, & Piso, qui neque tenent quibus rebus ornetur oratio, (modo enim huc ista sunt importata) & dum intelligatur quid dicant, unam dicendi laudem putant esse, brevitatem. Paululum se erexit, & addidit historiæ majorem sonum vocis vir optimus, Crassi familiaris, Antipater (52). Cæteri non exornatores rerum, sed tantummodo narratores fuerunt.

XIII. Est, inquit Catulus, ut dicis. Sed iste ipse Cælius neque distinxit historiam varietate locorum (53), neque verborum collocatione, & tra-

(49) *Pherecydes*) Atheniensis historicus, alius a Pherecyde Syro antiquiore, physico, & theologo, historiam primus oratione numeris soluta scripsit; Darii, Hystaspis filii, temporibus, adeoque floruit circa Olympiad. LXVIII. Eusebium & Suidam, qui duos agnoscunt Pherecydas historicos, graviter errare observavit Scaliger, & recte probat Vossius lib. IV. de historicis Græcis c. 4. *Id.*

(50) *Hellanicus*) Hellanici duo sunt. Alter Mitylenæus, sive Lesbius, scripsit de antiquissimis gentium principibus, & alia quam plurima. Herodotum annis duodecim præcessit, ut ex Pamphila refert Gellius lib. XV. cap. XXIII. adeoque natus est anno I. Olympiadis LXXI. nec nisi octoginta quinque post annis obiit, ut testatur Lucianus in Macrobiis. Alter Milesius fuit. De utroque suo more Vossius erudite disserit. *Idem*.

(51) *Acusilas*) Argivus historicus: quæ vincta numeris oratione Hesiodus, eadem soluta scripsit; aut potius hujus carmina pedestrem in sermonem transtulit, & tanquam sua edidit, ut docet Clemens Alexandrinus lib. VI. Stromatum. Paulo ante Persarum in Græcos expeditionem, hoc est, Olympiade circiter LXXII. vixisse tradit Josephus lib. I. contra Appionem. *Idem*.

(52) *Antipater*) L. Cælius Antipater belli Punici historiam edidit, ut ait Tullius in Oratore, & L. Crassi, qui in his dialogis primas tenet, magister fuit, ut idem refert in Bruto, quem consule ad c. 22. & 26 *Idem*.

(53) *Varietate locorum*) Id est, regionum: & ita Cicero in cap. sequenti, cum de Historiæ legibus sermo est, dicit, *Rerum* *ratio*

tractu orationis leni & æquabili perpolivit illud opus; sed ut homo neque doctus, neque maxime aptus ad dicendum, sicut potuit, dolavit: vicit tamen, ut dicis, superiores.

Minime mirum, inquit Antonius, si ista res adhuc nostra lingua illustrata non est. Nemo enim studet eloquentiæ nostrorum hominum, nisi ut in causis atque in foro eluceat: apud Græcos autem eloquentissimi homines, remoti a causis forensibus, cum ad cæteras res illustres, tum ad scribendam historiam maxime se applicaverunt. Namque & Herodotum (54) illum, qui princeps genus hoc ornavit, in causis nihil omnino versatum esse accepimus: atqui tanta est eloquentia, ut me quidem, quantum ego Græce scripta intelligere possum, magnopere delectet. Et post illum Thucydides (55) omnes dicendi artificio, mea sententia, facile vicit: qui ita creber est rerum frequentia, ut verborum prope numerum sententiarum numero consequatur; ita porro verbis aptus, & pressus, ut nescias, utrum res oratione, an verba sententiis illustrentur. Atqui ne hunc quidem, quamquam est in republica versatus, ex numero accepimus eorum, qui causas dictitarunt: & hos libros tum scripsisse dicitur, cum a republica remotus, atque, id quod optimo cuique Athenis acci-

ratio ordinem temporum desiderat; regionum descriptionem. Pearcius.

(54) *Herodotum*) Herodotus patria Halicarnasseus, ut ipse testatur, Thurius deinde appellatus, quod, ut ait Strabo, socium se deducendæ in Thurios coloniæ præbuisset, Historiæ pater, floruit Olympiade lxxxiv. annis ante Christum ccccxliv. *Prust*.

(55) *Thucydides*) Is fuit Olori filius, qui ad bellum Peloponnesiacum scribendum excitatus est, cum Herodotum libros suos recitantem audisset. Claruit Olympiade lxxxvii. annis ante Christum ccccxxx. *Densus*, inquit Quintilianus lib. x. cap. 1. *& brevis, & semper instans sibi Thucydides: dulcis, & candidus, & fusus Herodotus: ille concitatis, hic remissis affectibus melior: ille concionibus, hic sermonibus: ille vi, hic voluptate*. Eum tamen interdum tam obscurum esse, ut vix intelligatur, Cicero fatetur in Bruto. *Idem*.

accidere solitum est, in exilium pulsus esset. Hunc consecutus est Syracusius Philistus (56), qui cum Dionysii tyranni familiarissimus esset, otium suum consumpsit in historia scribenda, maximeque Thucydidem est, sicut mihi videtur, imitatus. Postea vero, quasi ex clarissima rhetoris officina (57), duo præstantes ingenio, Theopompus (58), & Ephorus (59), ab Isocrate magistro impulsi, se ad historiam contulerunt: causas omnino nunquam attigerunt.

XIV. Denique etiam a philosophia profectus princeps Xenophon (60), Socraticus ille; post ab

(56) *Philistus*) Patria Syracusius, *pæne pusillus Thucydides* a Cicerone lib. II. epist. 12. ad Q. fratrem appellatus: quia, ut notat Fabius lib. x. cap. 1 erat *imitator Thucydidis, & ut multo infirmior, ita aliquatenus lucidior*. Obiit Olympiade cvi. annis ante Christum ccclvi. Cum pro Dionysio juniore in prælio navali pugnaret, victus violentas sibi manus attulit, ut narrat Diodorus Siculus. *Idem*.

(57) *Quasi ex clarissima rhetoris officina*) Mss. Harl. 1. hunc ordinem verborum servat, *ex clarissima* quasi *rhetoris officina* Bene: cum enim vox *quasi* ad vim solius vocis *officina* levandam usurpetur, longe ab ea abesse non debet. Sic Cicero de Leg. lib. 1. c. 13. *philosophi* quasi officinas *instruxerunt sapientiæ*: & in Bruto c. 8. *Domus Isocratis*, quasi ludus *quidam atque* officina *dicendi* &c. *Pearcius*.

(58) *Theopompus*) Chius, clarissimus, Dionysio Halicarnasseo teste, omnium Isocratis discipulorum. Auctor est Suidas eum historiarum Herodoti epitomen scripsisse. Refert Josephus, Theopompum, cum vellet ex sacris codicibus quædam in suas historias transferre, mente turbatum fuisse; cumque in somno didicisset id accidisse, quod evulgare divina tentasset, ab incœpto destitisse, pristinæque sanitati esse restitutum. Vixit annis ante Christum circiter Ccclx. *Prust.*

(59) *Ephorus*) Patria Cumæus, quem dicit Seneca sæpe decipi, sæpe decipere. Memoriæ prodidit Diodorus Siculus, eum res a Græcis & Barbaris ab Heraclidarum reditu pæne per Dccl. annos gestas, & in triginta volumina distributas scripsisse. Discipulus Isocratis fuit, ac floruit Olympiade cix. annis ante Christum Ccccxliv. *Idem*.

(60) *Xenophon*) Atheniensis, Socratis primum auditor, tum dux in bello, præclare factis ita summi imperatoris famam adeptus est, ut privatis subinde studiis eloquentiæ palmam multis præripuerit. Refert Suidas datum ei nomen Atticæ Musæ, vel apis Atticæ, quod, ut ait Tullius, ejus oratio sit melle dulcior. Maxime floruit, teste Laertio, Olympiadis Xciv. anno iv. nempe ante Christum Cccc. Nonagenario major apud Corinthum obiit, anno 2. Olympiadis cv. ante Christum Ccclx. *Idem*.

ab Aristotele Callisthenes (61), comes Alexandri, scripsit historiam: & hic quidem rhetorico pæne more: ille autem superior leniore quodam sono est usus, & qui illum impetum oratoris non habeat: vehemens fortasse minus, sed aliquanto tamen est, ut mihi quidem videtur, dulcior. Minimus natu horum omnium Timæus (62), quantum autem judicare possum, longe eruditissimus, & rerum copia & sententiarum varietate abundantissimus, & ipsa compositione verborum non impolitus, magnam eloquentiam ad scribendum attulit, sed nullum usum forensem.

20 Hæc cum ille dixisset, Quid est, inquit, Catule, Cæsar? ubi sunt, qui Antonium Græce negant scire? quot historicos nominavit? quam scienter? quam proprie de unoquoque dixit? Id mehercule, inquit Catulus, admirans, illud jam mirari desino, quod multo magis ante mirabar, hunc, cum hæc nesciret, in dicendo posse tantum. Atqui, Catule, inquit Antonius, non ego utilitatem aliquam ad dicendum aucupans, horum libros, & nonnullos alios, sed delectationis causa, cum est otium, legere soleo. * Quid ergo est? fatebor ali-

(61) *Callisthenes*) Olynthius, Aristotelis non modo discipulus, verum etiam consobrinus, ut narrat Laertius, tantæ fuit arrogantiæ, ut scripta sua factis Alexandri Magni superiora esse prædicaret. Odiosus Alexandro, quod divinos ipsi decerni honores dissuasisset, minimeque aulæ & assentantium accommodatus ingenio, initæ in caput regis conjurationis falso suspectus, ante tortus interiit Olympiade CXIII. *Curtius*, lib. VIII. *Idem*.

(62) *Timæus*) Tauromenii in Sicilia natus, trecentis circiter ante Christum annis floruit, regnante Agathocle: cui ob indictum exilium, ulciscendi studio fuit præter modum infensus, adeo ut in hujus principis rebus nullam, auctore Suida, fidem mereatur. Varia fuit de ipso veterum sententia: hic eximie laudatur a Cicerone. Eum alii censent nullo delectu quidlibet in suas historias infarsisse. Hesychiusque & Suidas eum γραοσυλλέκτριαν, *anum collectricem*, appellatum fuisse referunt. Longinus libro περὶ ὕψους Timæum dicit sæpe frigidum, & ad puerilia delabi. Ait Diodorus Siculus propter intempestivas reprehensiones nuncupatum esse ἐπιτίμαιον, id est reprehensorem. Annos XCVI. vixit, teste Luciano in Macrobiis. *Idem*.

* *Quid ergo*) Lamb. *Quid ergo? Est, fateor, aliquid, tamen:*

aliquid tamen: ut, cum in sole ambulem, etiamsi aliam ob causam ambulem, fieri natura tamen, ut colorer, sic, cum istos libros ad Misenum (63) (nam Romæ vix licet) studiosius legerim, sentio orationem meam illorum cantu quasi colorari. Sed ne latius hoc vobis patere videatur, hæc dumtaxat in Græcis intelligo, quæ ipsi, qui scripserunt, voluerunt a vulgo intelligi. In philosophos vestros si quando incidi, deceptus indicibus librorum, quod sunt fere inscripti de rebus notis & & illustribus, de virtute, de justitia, de honestate, de voluptate, verbum prorsus nullum intelligo: ita sunt angustis & concisis disputationibus illigati. Poetas omnino, quasi aliena quadam lingua (64) locutos, non conor attingere. Cum his me (ut dixi) oblecto, qui res gestas, aut qui orationes scripserunt suas, aut qui ita loquuntur, ut videantur voluisse esse nobis, qui non sumus eruditissimi, familiares. Sed illuc redeo.

XV. Videtisne, quantum munus sit oratoris historia? haud scio, an flumine orationis, & varietate maximum. Neque tamen eam reperio usquam separatim instructam rhetorum præceptis. Sita sunt enim ante oculos (65). Nam quis nescit, primam esse historiæ legem (66), ne quid

(63) *Misenum*) Misenus, mons Campaniæ, oppidum vocant Josephus & Orosius: a Miseno qui Æneam in Italiam secutus erat, nomen accepit *Virgilius Æneid.* lib. VI. *Prust.*

(64) *Quasi aliena quadam lingua*) Poetarum enim sermo ab oratione numeris soluta remotior est; maxime Græcorum, quia dialectos suas amant, verbis inusitatis gaudent, &c. *Idem*.

(65) *Sita sunt enim ante oculos*) Nescio an rectius legi debeat: *ista sunt*. Nam quo referes illud *sita*? Conjecturam confirmat, quod mox dicit: *Hæc scilicet fundamenta nota sunt omnibus*. Mur.

(66) *Primam esse historiæ legem*) Perstringit hic historiæ leges, quarum prima est veritas, quæ vel visu, vel ex multorum simili relatione exploratur. Adversus hanc legem graviter peccarunt Herodotus, Theopompus, & alii præcipue Græci, quorum in historiis plerumque reperitur similis poeticæ licentia. Ut nemo miretur Juvenalem scripsisse Satyra I.

..... Et

quid falſi dicere audeat; deinde ne quid * veri non audeat (67); ne qua ſuſpicio gratiæ ſit in ſcribendo; ne qua ſimultatis? Hæc ſcilicet fundamenta nota ſunt omnibus.

Ipſa autem exædificatio poſita eſt in rebus & verbis. Rerum ratio ordinem temporum (68) deſiderat, regionum deſcriptionem: vult etiam, quoniam in rebus magnis (69), memoriaque dignis conſilia primum, deinde acta, poſtea eventus expectantur, & de conſiliis ſignificari quid ſcriptor probet, & in rebus geſtis declarari non ſolum quid actum, aut dictum ſit, ſed etiam quomodo: & cum de eventu dicatur, ut cauſæ explicentur omnes vel caſus, vel ſapientiæ, vel temeritatis: hominumque ipſorum non ſolum res geſtæ, ſed etiam, qui fama ac nomine excellant, de cujuſque vita, atque natura.

Verborum autem ratio, & genus orationis, fuſum atque tractum, & cum lenitate quadam

---- *Et quidquid Græcia mendax*
Audet in hiſtoria. Pruſt.

* *Veri*) Vict. Man. Grut. *vere*.

(67) *Ne quid veri non audeat*) Veritati dicendi libertatem adjungat hiſtoricus: ab omni affectu liber, nec inimicorum virtutes, nec amicorum vitia ſupprimat; quod in Thucydide, ac Polybio probatur. Id eleganter in libello de ſcribenda hiſtoria exponit Lucianus. *Talis igitur mihi ſit hiſtoricus; metus expers, muneribus incorruptus, liber, in dicendo libertatis, & veritatis amicus: &, ut Comicus ille ait, ficus ficus, ligonem ligonem appellet: non odio, neque amicitiæ quicquam tribuens, non parcens, aut miſereſcens, aut erubeſcens, aut exorabilis: æquus judex, benevolus omnibus, eo uſque ut ne alteri tribuat plus quam par eſt: hoſpes in libris ac peregrinus, ſui juris, nullius imperio ſubditus, non quid huic vel illi placiturum ſit cogitans. ſed quid actum ſit exponens*. Pruſt.

(68) *Ordinem temporum*) Hiſtoriæ peritus ſcriptor & chronologiam adjungat, qua res ſuis conſignentur temporibus, & geographiam, qua deſcribatur, qua quidque regione geſtum ſit. *Idem*.

(69) *In rebus magnis*) Vix quicquam in hiſtorico vitioſius eſt, quam ſi rebus maximis leviter tactis minuta quæque perſequatur, non aliter, inquit Lucianus, ac ſi quis Jovis Olympici majeſtatem nec videat, nec laudet, neque ignaris explicet: ſed ſubſellii rectitudinem, & crepidæ concinnitatem admiretur, & ſtudioſius exponat. *Idem*.

æquabili profluens, ſine hac judiciali aſperitate, & ſine ſententiarum forenſium aculeis perſequendum eſt. Harum tot, tantarumque rerum videtiſne nulla eſſe præcepta, quæ in artibus rhetorum reperiantur? In eodem ſilentio multa alia oratorum officia jacuerunt, cohortationes, conſolationes, præcepta, admonita, quæ tractanda ſunt omnia diſertiſſime: ſed locum ſuum in illis artibus, quæ traditæ ſunt, habent nullum.

Atque in hoc genere illa quoque eſt infinita ſilva, quod oratori plerique (ut etiam Craſſus oſtendit) duo genera ad dicendum dederunt. Unum, de certa definitaque cauſa, quales ſunt, quæ in litibus, quæ in deliberationibus verſantur: addat, ſi quis volet, etiam laudationes. Alterum, quod appellant omnes fere ſcriptores, explicat nemo, infinitam generis ſine tempore, & ſine perſona, quæſtionem. Hoc quid, & quantum ſit, cum dicunt, intelligere mihi non videntur. Si enim eſt oratoris (70), quæcumque res infinite poſita ſit, de ea poſſe dicere, dicendum erit ei, quanta ſit ſolis magnitudo, quæ forma terræ: de mathematicis, de muſicis rebus non poterit, quin dicat, hoc onere ſuſcepto, recuſare. Denique ei, qui profitetur eſſe ſuum, non ſolum de iis controverſiis, quæ temporibus, & perſonis notæ ſunt (71), hoc eſt, de omnibus ſo-

(70) *Si enim eſt oratoris, &c.*) In infinita cauſa verſari non poſſe oratorem, probat inductione plurimarum artium, quæ infinitas continent quæſtiones ab uſu oratorio remotiſſimas. Aſtrologia ſolis magnitudinem geometria terræ figuram inveſtigat, aliud aliæ artes inquirunt; quorum pleraque oratorie, hoc eſt, fuſe & ornate tractari non poſſunt. *Idem*

(71) *Quæ temporibus, & perſonis* notæ *ſunt*) Inuſitatam hanc eſſe locutionem arbitratus eſt Lambinus, & legit *notata*; quod vehementer probo. Sic enim olim edidit Manutius, & ſic Cicero in lib. 1 de Orat. c. 31. diſtinguit infinitam quæſtionem a finita, quia illa *non* deſignatur *temporibus ac perſonis*. Sic in Part. Orat. *Alterum infinitum, nullis neque perſonis, neque temporibus* notatum.

ſorenſibus, ſed etiam de generum infinitis quæſtionibus dicere, nullum poteſt eſſe genus orationis quod ſit exceptum.

XVI. Sed ſi illam quoque partem quæſtionum oratori volumus adjungere vagam, & liberam, & late patentem, ut de rebus bonis aut malis, expetendis aut fugiendis, honeſtis aut turpibus, utilibus aut inutilibus, de virtute, de juſtitia, de continentia, de prudentia, de magnitudine animi, de liberalitate, de pietate, de amicitia, de fide, de officio, de cæteris virtutibus, contrariiſque vitiis, dicendum oratori putemus: itemque de republica, de imperio, de re militari, de diſciplina civitatis, de hominum moribus: aſſumamus eam quoque partem, ſed ita, ut ſit circumſcripta modicis regionibus.

Equidem omnia, quæ pertinent ad uſum civium, morem hominum, quæ verſantur in conſuetudine vitæ, in ratione reipublicæ, in hac ſocietate civili, in ſenſu hominum communi, in natura, in moribus, comprehendenda eſſe oratori puto: ſi minus, ut ſeparatim de his rebus philoſophorum more reſpondeat, at certe ut in cauſa prudenter poſſit intexere: hiſce autem ipſis de rebus ut ita loquatur, ut ii, qui jura, qui leges, qui civitates conſtituerunt, locuti ſunt, ſimpliciter & ſplendide, ſine ulla ſerie diſputationum, & ſine jejuna concertatione verborum.

Hoc loco, ne qua ſit admiratio, ſi tot, tantarumque rerum nulla a me præcepta ponentur, ſic ſtatuo. Ut in cæteris artibus, cum tradita ſunt cujuſque artis difficillima, reliqua, quia aut faciliora, aut ſimilia ſint, tradi non neceſſe eſſe: ut in pictura, qui hominis ſpeciem pingere perdidicerit, poſſe eum cujuſvis vel formæ, vel æta-

tum. Et alibi: *Ita diſceptationes eæ, quæ in iis controverſiis oriuntur, quæ ſunt certis perſonis & temporibus* notatæ &c. *Pearcius*.

tis, etiamsi non didicerit, pingere: neque esse periculum, qui leonem aut taurum pingat egregie, ne idem in multis aliis quadrupedibus facere non possit: neque enim est omnino ars ulla, in qua omnia, quæ illa arte effici possunt, a doctore tradantur; sed qui primarum & certarum rerum genera ipsa didicerunt, reliqua non incommode persequuntur: similiter arbitror, in hac sive ratione, sive exercitatione dicendi, qui illam vim adeptus sit, ut eorum mentes, qui aut de republica, aut de ipsius rebus, aut de iis, contra quos, aut pro quibus dicat, cum aliqua statuendi potestate audiant, ad suum arbitrium movere possit, hunc de toto illo genere reliquarum orationum non plus quæsiturum esse quid dicat, quam Polycletum (72) illum, cum Herculem (73) fingebat, quemadmodum pellem, aut hydram fingeret, etiamsi hæc numquam separatim facere didicisset.

XVII. Tum Catulus: Præclare mihi videris, Antoni, posuisse ante oculos, quid discere oporteret eum, qui orator esset futurus; quid, etiamsi non didicisset (74), ex eo, quod didicisset, assumeret. Deduxisti enim totum hominem in duo solum genera causarum; cætera innumerabilia exer-

(72) *Polycletum*) Sicyonium Statuarium insignem, celebrem Olympiade LXXXVII. annis ante Christum plus minus CCCCXXX. *Prust.*

(73) *Herculem*) Jovis ex Alcmena filium, qui post purgatum monstris orbem, deorum in numerum, ut fingunt poetæ, a Jove relatus est. Inter alia fortitudinis portenta non postrema sunt illa duo, quæ hic obiter indicantur; horrendum leonem in Nemea sylva occidit, detractamque pellem gestavit pro insigni: hydram colubris & capitibus pullulantem ferro & face in Lerna palude oppressit. Cum anno ætatis LII., ut scribit Eusebius, morbo pestilenti afflatus, sese in rogum ardentem doloris impatiens immisisset, magnum dedit poetarum fabulis argumentum. Ejus mortem referunt ad annum ante Christum MCCXXXVII *Idem*.

(74) *Quid, etiamsi non didicisset*) Lambinum secutus sum, elegantioremque censeo orationem fore, si sic eam interpungas: *Quid etiam, si non didicisset, ex eo, quod didicisset, assumeret*. Vulgo *Quid, etiamsi* &c. *Pearcius*.

exercitationi, & similitudini reliquisti. Sed videto, ne in istis duobus generibus hydra tibi sit & pellis: Hercules autem, & alia opera majora; ne in illis rebus, quas prætermittis, relinquantur. Non enim mihi minus operis videtur de universis generibus rerum, quam de singulorum caussis, ac multo etiam majus de natura deorum, quam de hominum litibus dicere.

Non est ita, inquit Antonius. Dicam enim tibi, Catule, non tam doctus, quam (id quod est majus) expertus. Omnium cæterarum rerum oratio, mihi crede, ludus est homini non hebeti, neque inexercitato, neque communium literarum, & politioris humanitatis experti. In caussarum contentionibus magnum est quoddam opus; atque haud sciam an de humanis operibus longe maximum; in quibus vis oratoris plerumque ab imperiti exitu & victoria judicatur; ubi adest armatus adversarius, qui sit & feriendus & repellendus: ubi sæpe is, qui rei dominus futurus est, alienus atque iratus, aut etiam amicus adversario, & inimicus tibi est: cum aut docendus is est, aut dedocendus, aut reprimendus, aut incitandus, aut omni ratione ad tempus, ad causam oratione moderandus: in quo sæpe benevolentia ad odium, odium autem ad benevolentiam deducendum est: qui tanquam machinatione (75) aliqua, tum ad severitatem, tum ad remissionem animi, tum ad tristitiam, tum ad lætitiam est contorquendus. Omnium sententiarum gravitate, omnium verborum ponderibus est utendum. Accedat oportet actio varia, vehemens, plena animi, plena spiritus, plena doloris, plena veritatis (76).

(75) *Machinatione*) Ut tormentis machinisque bellicis quatiuntur muri, capiuntur arces: sic affectibus commotis animi expugnantur. *Prust.*

(76) *Plena veritatis*) Id est, plena iis affectibus, quos non præ se

In his operibus si quis (77) illam artem comprehenderit, ut, tanquam Phidias (78), Minervæ (79) signum efficere possit; non sane, quemadmodum in clypeo idem ille artifex (80) minora illa opera facere discat, laborabit.

XVIII. Tum Catulus: Quo ista majora, ac mirabiliora fecisti, eo me major expectatio tenet, quibusnam rationibus, quibusve præceptis ea tanta vis comparetur: non quo mea quidem jam intersit, (neque enim ætas id mea desiderat, & aliud quoddam genus dicendi nos secuti sumus, qui numquam sententias de manibus judicum vi quadam orationis extorsimus, ac potius placatis eorum animis, tantum quantum ipsi patiebantur, accepimus) sed tamen ista tua, nullum ad usum meum, tantum cognoscendi studio adductus, requiro. Nec mihi opus est Græco ali-

se fert, sed revera habet Orator. Quinctil. Instit. Or. lib. 6. c. 2. Histrionum affectus *falsos* vocat, Oratorum, *veros*; additque, *nec agamus* (sc. nos Oratores) *rem quasi alienam, sed assumamus illum dolorem*. Vide etiam quæ de eadem re loquitur Noster in hujus libri c. 45. 46, 47. *Pearcius*.

(77) *Si quis* &c.) Hujus loci sententia est: Quemadmodum artifex, si quod est præcipuum ac difficillimum possit efficere. & statuam veluti ponere, de statuæ ornamentis, ac levioribus operibus non laborabit: ita orator, si, quod in arte sua maximum est, assecutus fuerit, reliqua facile comprehendet. *Prust*.

(78) *Phidias*) Celebris ebore sculpendo statuarius, præter Jovem Olympium, quem nemo æmulatur, inquit Plinius lib. XXXIV. c. 8. fecit & ex ebore Minervam. Floruit Olympiade LXXXIII. ante Christum annis CDXLVIII *Idem*.

(79) *Minervæ*) Sive Palladis, quæ artium Dea Græce dicitur Ἀθηνᾶ. Idem

(80) *Quemadmodum in clypeo idem ille artifex*) Metuo, ut sit hic locus integer Per voces *idem ille artifex* significatur Phidias: num igitur hoc dicit Antonius, neminem sculptorem laboraturum esse, quemadmodum *Phidias* discat facere illa opera minora? Nihil minus: sed quemadmodum ipse discat. Emendandum igitur locum hoc modo censeo *Non sane, quemadmodum in clypeo*. ut *idem ille artifex, minora illa opera facere discat, laborabit*. Indoctis librariis voce *ut* & *quemadmodum* idem significare forsitan videbantur. Nunc vero posterior sententia priori bene respondet. Sensus autem est: Si quis possit efficere signum Minervæ, ut effecit Phidias, facile discet minora illa opera, quæ in clypeo erant, facere, ut idem Phidias facile didicit. *Pearcius*.

aliquo doctore, qui mihi pervulgata præcepta decantet, cum ipse numquam forum, numquam ullum judicium aspexerit; ut Peripateticus ille dicitur Phormio (81); cum Annibal Carthagine expulsus Ephesum (82) ad Antiochum (83) venisset exul; proque eo, quod ejus nomen erat magna apud omnes gloria, invitatus esset ab hospitibus suis, ut eum, quem dixi, si vellet, audiret; cumque se non nolle dixisset; locutus esse dicitur homo copiosus aliquot horas de imperatoris officio, & de omni re militari. Tum, cum cæteri, qui illum audierant, vehementer essent delectati, quærebant ab Annibale, quidnam ipse de illo philosopho judicaret. Hic Pœnus non optime Græce, sed tamen libere respondisse fertur, multos se deliros senes sæpe vidisse: sed qui magis, quam Phormio, deliraret, vidisse neminem. Neque mehercule injuria: quid enim aut arrogantius, aut loquacius fieri potuit, quam Annibali, qui tot annos de imperio cum populo Romano omnium gentium victore certasset, Græcum hominem, qui numquam hostem, numquam castra vidisset, numquam denique minimam partem ullius publici muneris attigisset, præcepta de re militari dare? Hoc mihi facere omnes isti, qui de arte dicendi præcipiunt, videntur. Quod enim ipsi experti non sunt, id docent cæteros. Sed hoc minus fortasse errant, quod non te, ut Annibalem, sed pueros, aut adolescentulos docere conantur.

(81) *Phormio*) Peripateticus ille philosophus, qui se deridendum obtulit Annibali, vixit Olymp. cxlv annis ante Christum cc. *Praef.*

(82) *Ephesum*) Quæ urbs est Joniæ in Asia minore: etiamnum appellatur *Ephese*. Idem.

(83) *Antiochum*) Syriæ regem, qui motus ab Annibale; Romanis bellum intulit anno U. C. DLXII. ante Christum CXCII. ac triennio post a L. Cornelio Scipione consule, ejusque fratre legato P. Cornelio Scipione Africano ingenti strage profligatus, pacem iniquis conditionibus redemit. *Livius*, &c. *Idem*.

XIX. Erras, Catule, inquit Antonius. Nam egomet in multos jam Phormiones incidi. Quis enim est istorum Græcorum, qui quenquam nostrum quidquam intelligere arbitretur? Ac mihi quidem non ita molesti sunt; facile omnes perpetior & perfero. Nam aut aliquid afferunt, quod mihi non displiceat: aut efficiunt, ut me non didicisse minus pœniteat. Dimitto autem eos non tam contumeliose, quam philosophum illum Annibal, & eo fortasse plus habeo etiam negotii: sed tamen est eorum doctrina, quantum ego judicare possum, perridicula. Dividunt enim totam rem in duas partes, in causæ controversiam, & in quæstionis. *Causam* appellant, rem positam * in disceptatione rerum & controversia: *quæstionem* autem, rem positam in infinita dubitatione. De causa præcepta dant: de altera parte dicendi mirum silentium est. Denique faciunt quasi membra eloquentiæ, invenire quid dicas, inventa disponere, deinde ornare verbis, post memoriæ mandare, tum ad extremum agere, ac pronuntiare: rem sane non reconditam. Quis enim hoc non sua sponte viderit, neminem posse apte dicere, nisi & quid diceret, & quibus verbis, & quo ordine diceret, haberet, & ea meminisset? Atque hæc ego non reprehendo: sed ante oculos posita esse dico, ut eas item quatuor (84), quinque, sexve partes, vel etiam septem, (quoniam aliter ab aliis digeruntur) in quas est ab his omnis oratio distributa. Jubent enim exordiri ita, ut eum qui audiat, benevolum nobis faciamus, & docilem, & attentum. Deinde rem narrare, ita ut verisimilis narratio sit, ut aperta, ut bre-

* *In discept*) Lamb. *in disceptatione finita rerum controversarum*.

(84) *Eas item quatuor*) Orationem distribuunt nonnulli quatuor in partes exordium, narrationem, confirmationem, & perorationem. Confirmationi subjungunt alii refutationem. Sunt & qui partitionem, & qui digressionem adjungant. *Prust.*

brevis. Post autem dividere causam, aut proponere: nostra confirmare argumentis, ac rationibus: deinde contraria refutare. Tum autem alii conclusionem orationis, & quasi perorationem collocant: alii jubent, antequam peroretur, ornandi, aut augendi causa, digredi: deinde concludere, ac perorare. Ne hæc quidem reprehendo: sunt enim concinne distributa: sed tamen, id quod necesse fuit hominibus expertibus veritatis, non perite. Quæ enim præcepta principiorum, & narrationum esse voluerunt, ea in totis orationibus sunt conservanda. Nam & ego mihi (85) benevolum judicem facilius facere possum in cursu orationis, quam cum omnia sunt inaudita: docilem autem, non cum polliceor me demonstraturum, sed tum, cum doceo & explano: attentum vero (86), crebro tota actione excitandis mentibus judicum, non prima denuntiatione efficere possumus.

Jam vero narrationem quod jubent verisimilem esse, & apertam, & brevem, recte nos admonent. Quod hæc narrationis magis putant esse propria, quam totius orationis, valde mihi videntur errare (87): omninoque in hoc omnis est error, quod existimant, artificium esse hoc quoddam non dissimile cæterorum; cujusmodi de ipso jure civili hesterno die Crassus componi posse dicebat: ut genera rerum primum exponerentur, in quo vitium est,

(85) *Nam & ego mihi &c.*) Aberrat hic Antonius: etsi enim judicis benevolentiam tota oratione debet orator aucupari, præcipue eam sibi conciliet in exordiis necesse est, cum vel auditor præjudicatis in gratiam adversariorum opinionibus laborat, vel nondum bene erga nos videtur animatus. *Idem*.

(86) *Attentum vero*) Immo tradunt nonnulli malæ causæ multum prodesse, si parum intelligatur: adeoque satius tum esse auditorem reddere non attentum, quam attentum. Falluntur: ineptit enim orator, qui ab oratione sua auditorem avertit: sapit autem, qui ab accurata rationum infirmarum consideratione avocat. *Idem*.

(87) *Mihi videntur errare*) Tota hæc Antonii ratiocinatio egregie refellitur a Cæsare hujus libri c. 80. &c. *Idem*.

est, si genus ullum prætermittatur: deinde singulorum generum partes, in quo & deesse aliquam partem, & superare, mendosum est: tum verborum omnium definitiones, in quibus neque abesse quidquam decet, neque redundare.

XX. Sed hoc si in jure civili, si etiam in parvis aut mediocribus rebus doctiores assequi possunt: non idem sentio tanta hac in re, tamque immensa posse fieri. Sin autem qui arbitrantur, deducendi sunt ad eos, qui hæc docent; omnia jam explicata & perpolita assequentur. Sunt enim innumerabiles de his rebus libri, neque abditi, neque obscuri. Sed videant quid velint, ad ludendumne, an ad pugnandum arma sint sumpturi. Aliud enim pugna & acies: aliud ludus, campusque noster (88) desiderat. Attamen ars ipsa ludicra armorum, & gladiatori, & militi prodest aliquid: sed animus acer, & præsens, & acutus idem atque versutus invictos viros efficit, non difficilius arte conjuncta.

Quare ego tibi oratorem sic jam instituam, si potuero, ut, quid efficere possit, ante perspiciam. Sit enim mihi tinctus literis (89), audierit aliquid, legerit, ista ipsa præcepta acceperit: tentabo quid eum deceat, quid voce (90), quid viribus, quid spiritu, quid lingua efficere possit. Si intelligam posse ad summos pervenire: non solum hortabor, ut elaboret, sed etiam si vir quoque mihi bonus videbitur, obsecrabo. Tantum ego in excellente oratore, & eodem viro bono, pono esse ornamenti universæ civitati. Sin videbitur, cum omnia sum-

(88) *Campusque noster*). Ad campum Martium spectat, in quo ludicra belli simulacra in armis exercebant. *Idem*.

(89) *Tinctus literis*) Contra Budæum isthæc explicat P. Victorius, Var. Lect. x. 17. *Grut.*

(90) *Quid voce*) Oratori enim ad agendum opus est canora voce, firmis lateribus, spiritu libero, & expedita lingua. *Prust.*

ſumma fecerit (1), tamen ad mediocres oratores eſſe venturus: permittam ipſi (2), quid velit; moleſtus magnopere non ero. Sin plane abhorrebit, & erit abſurdus: ut ſe contineat (3), aut ad aliud ſtudium transferat, admonebo. Nam neque is, qui optime poteſt, deſerendus ullo modo eſt a cohortatione noſtra; neque is, qui aliquid poteſt, deterrendus: quod alterum; divinitatis mihi cujuſdam videtur: alterum, vel non facere quod non optime poſſis, vel facere quod non peſſime facias, humanitatis: tertium vero illud, clamare contra quam deceat, & quam poſſit, hominis eſt, ut tu, Catule, de quodam declamatore dixiſti, ſtultitiæ ſuæ (4) quam plurimos teſtes domeſtico præconio colligentis. De hoc igitur, qui erit talis, ut cohortandus adjuvanduſque ſit, ita loquamur, ut ei tradamus ea dumtaxat, quæ nos uſus docuit, ut nobis ducibus veniat eo, quo ſine duce ipſi pervenimus, quoniam meliora docere non poſſumus.

XXI. Atque, ut a familiari noſtro exordiar, hunc ego, Catule, Sulpicium, cum primum in cau-

(1) *Cum omnia* ſumme *fecerit* &c.) Ut ſe habet vulgata lectio *ſumma*, ni fallor; Cicero aliud dicit, ac dicere vult. *Omnia ſumma facere*, eſt, eſſe perfectum in iis rebus, quas quis aggreditur. Sed patet ex verbis ſequentibus, *tamen ad mediocres* &c. non hoc Ciceronem velle. Lege igitur cum Mſſ. Cant. wag. Har. & Joan. *cum omnia* ſumme *fecerit*, id eſt, cum omnia tentaverit obnixe, & manibus (ut ajunt) pedibuſque. Fieri vero poteſt, ut, aliquis totis viribus conetur, nihil tamen proficiat. Paſſim apud Ciceronem occurrunt, *ſumme* ſollicitare. *ſumme* contendere &c. *Pearcius*.

(2) *Permittam ipſi*) Scilicet tolerabilis eſt in arte oratoria mediocritas: ut ait Horatius in Arte:

.... Conſultus juris & Actor
Cauſarum mediocris, abeſt virtute diſerti
Meſſalæ, nec ſcit quantum Caſſelius Aulus:
Sed tamen in pretio eſt. Pruſt.

(3) *Ut ſe contineat*) Quippe, ut idem canit:
Tu nihil invita dices, facieſve Minerva. Idem.

(4) *Stultitiæ ſuæ*) Senſus eſt: Orator abſurdus, & ab eloquentia penitus abhorrens, quaſi privatus præco, ſua voce, tanquam tuba, multos teſtes ſuæ ſtultitiæ convocat. *Idem*.

causa parvula adolescentulum audivi, voce, & forma, & motu corporis, & reliquis rebus aptum ad hoc munus, de quo quærimus: oratione autem celeri & concitata, (quod erat ingenii) & verbis effervescentibus, & paulo nimium redundantibus, (quod erat ætatis) non sum aspernatus. Volo enim (5) se efferat in adolescente fecunditas. Nam facilius, sicut in vitibus, revocantur ea, quæ sese nimium profuderunt, quam, si nihil valet materies, nova sarmenta cultura excitantur; ita volo esse in adolescente, unde aliquid amputem: non enim potest in eo esse succus diuturnus, quod nimis celeriter est maturitatem assecutum. Vidi statim indolem, neque dimisi tempus, & eum sum cohortatus, ut forum sibi ludum putaret esse ad discendum: magistrum autem, quem vellet, eligeret: me quidem si audiret, L. Crassum. Quod iste arripuit, & ita sese facturum confirmavit, atque etiam addidit, gratiæ scilicet causa, me quoque sibi magistrum futurum. Vix annus intercesserat ab hoc sermone cohortationis meæ, cum iste accusavit C. Norbanum (6), defendente me. Non est credibile, quid interesse mihi sit visum in-

(5) *Volo enim*, &c.) Quam in sententiam egregie Fabius lib. II. cap. 4. *Audeat*, inquit, *hac atas plura, & inveniat, & inventis gaudeat; sint licet ista non satis interim sicca & severa. Facile remedium est ubertatis: sterilia nullo labore vincuntur. Illa mihi in pueris natura minimum spei dabit, in qua ingenium judicio præsumitur. Materiam esse primum volo vel abundantiorem, atque ultra quam oporteat fusam. Multum inde decoquent anni, multum ratio limabit, aliquid velut usu ipso deteretur, sit modo unde excidi possit, & quod exsculpi. Erit autem, si non ab initio tenuem nimium laminam duxerimus, & quam cælatura altior rumpat*. Idem.

(6) C. *Norbanum*) Anno U. C. DCLX. ante Christum XCIV. C. Norbanus, quod tribunus plebis Q. Servilium Cæpionem a Cimbris victum seditiosis concionibus ultra modum vexasset, reus majestatis a P. Sulpicio Rufo juvene peractus est. Hominis nocentissimi causam suscepit M. Antonius ejus olim quæstor, & tum eloquentia sua, tum etiam equitum favore obtinuit. De hoc judicio pluribus infra c. 44. differit Antonius Sulpicium alloquens. *Idem*.

inter eum, qui tum erat, & qui anno ante fuerat. Omnino in illud genus eum Crassi magnificum, atque præclarum natura ipsa ducebat: sed ea non satis proficere potuisset, nisi eodem, studio atque imitatione, intendisset, atque ita dicere consuesset, ut tota mente Crassum atque omni animo intueretur.

XXII. Ergo hoc sit primum in præceptis meis, ut demonstremus, quem imitetur (7), atque ita, ut, quæ maxime excellant in eo quem imitabitur, ea diligentissime persequatur. Tum accedat exercitatio, qua illum, quem ante delegerit, imitando effingat, atque ita exprimat, non ut multos imitatores sæpe cognovi, qui aut ea, quæ facilia sunt, aut etiam illa, quæ insignia, ac pæne vitiosa, consectantur imitando. Nihil est facilius, quam amictum imitari alicujus, aut statum, aut motum. Si vero etiam vitiose aliquid est, id sumere, & in eo vitiosum esse, non magnum est: ut ille, qui nunc etiam, amissa voce, furit in republica Fusius (8), nervos in dicendo C. Fimbriæ, quos tamen habuit ille, non assequitur; oris pravitatem, & verborum latitudinem imitatur. Sed tamen ille nec deligere scivit, cujus potissimum similis esset, & in eo ipso, quem delegerat, imitari etiam vitia voluit.

Qui autem ita faciet, ut oportet, primum vigilet

(7) *Quem imitetur*) *Necesse est*, inquit Fabius lib. x. c. 11. *aut similes, aut dissimiles bonis simus: similem raro natura præstat, frequenter imitatio*. Prudenter idem paulo post monet, in hoc imitationis onere suscipiendo suas cuique vires esse consulendas. *Nam quædam sunt inimitabilia, quibus aut infirmitas naturæ non sufficiat, aut diversitas repugnet. Nec cui tenue ingenium erit, sola velit fortia & abrupta: cui forte quidem, sed indomitum, amore subtilitatis & vim suam perdat, & elegantiam, quam cupit, non assequatur*. Idem.

(8) *Fusius*) De Fusio & Fimbria agitur in Bruto. Fusium autem hic furere dicit Antonius ad nomen ejus respiciens; Furius enim & Fusius, quemadmodum Valerius & Valesius, commutantur, ut observat Quinctilianus lib. I. cap. 4. *Idem*.

gilet necesse est in deligendo: deinde, quem probavit, in eo, quæ maxime excellent, ea diligentissime persequatur. Quid enim causæ censetis esse, cur ætates extulerint singulæ singula prope genera dicendi? quod non tam facile in nostris oratoribus possumus judicare, quia scripta, ex quibus judicium fieri posset, non multa sane reliquerunt, quam in Græcis: ex quorum scriptis, cujusque ætatis quæ dicendi ratio, voluntasque fuerit, intelligi potest.

Antiquissimi fere sunt, quorum quidem scripta constent, Pericles, atque Alcibiades (9), & eadem ætate Thucydides; subtiles, acuti, breves; sententiis magis, quam verbis abundantes. Non potuisset accidere, ut unum esset omnium genus, nisi aliquem sibi proponerent ad imitandum. Consecuti sunt hos Critias, Theramenes, Lysias. Multa Lysiæ scripta sunt, nulla Critiæ, de Theramene audivimus. Omnes etiam tum retinebant illum Periclis succum, sed erant paulo uberiore filo. Ecce tibi exortus est Isocrates, magister illorum omnium, cujus e ludo, tanquam ex equo Trojano (10), meri principes (11) exierunt; sed eorum partim in pompa, partim in acie illustres esse voluerunt.

XXIII. Itaque & illi, Theopompi, Ephori, Philisti, Naucratæ (12), multique alii naturis differunt: voluntate autem similes sunt & inter sese, & ma-

(9) *Pericles, atque Alcibiades, &c.*) Non semel jam monuimus de oratoribus tum Græcis, tum Latinis qui passim hic laudantur, consulendum esse Brutum, quo in libro Tullius oratores omnes, quorum exstat memoria, recenset. *Idem*.

(10) *Ex equo Trojano*) Poetarum fabulis notum est, a principibus Græcis in ingentem equum ligneum inclusis Trojam post decennium fuisse captam & incensam. *Virg. II. Æneid.* Idem.

(11) *Meri principes*) Ita legitur apud Nonium in *Merum*, idque interpretatur hoc loco sincerum. In multis editionibus habetur *innumeri principes*. Idem.

(12) *Naucratæ*) Naucratem Isocratis discipulum fuisse tradit Quintilianus lib. III. cap. 6. *Idem*.

& magiſtri (13): & ii, qui ſe ad cauſas contulerunt, ut Demoſthenes, Hyperides, Lycurgus, Æſchines, Dinarchus, aliique complures, etſi inter ſe pares non fuerunt, tamen ſunt omnes in eodem veritatis imitandæ genere verſati, quorum quamdiu manſit imitatio, tamdiu genus illud dicendi, ſtudiumque vixit.

Poſteaquam, exſtinctis his, omnis eorum memoria ſenſim obſcurata eſt & evanuit; alia quædam dicendi molliora, ac remiſſiora genera viguerunt. Inde Demochares, quem ajunt ſororis filium fuiſſe Demoſthenis; tum Phalereus ille Demetrius, omnium iſtorum, mea ſententia, politiſſimus, aliique eorum ſimiles exſtiterunt. Quæ ſi volemus uſque ad hoc tempus perſequi, intelligemus, ut hodie Alabandenſem (14) illum Meneclem, & ejus fratrem Hieroclem (15), quos ego audivi, tota imitatur Aſia: ſic ſemper fuiſſe aliquem, cujus ſe ſimiles plerique eſſe vellent.

Hanc igitur ſimilitudinem qui imitatione aſſequi volet, tum exercitationibus crebris atque magnis, tum ſcribendo maxime perſequatur. Quod ſi hic noſter Sulpicius faceret, multo ejus oratio eſſet preſſior: in qua nunc interdum, ut in herbis ruſtici ſolent dicere, in ſumma ubertate ineſt luxu-

(13) *Similes ſunt & inter ſeſe, & magiſtri*) Gruterus obnixe nimis contendit pro vulgata lectione, *& inter ſeſe magiſtri*: ſed, quid velit *inter ſeſe magiſtri*, neſcio. Auctoritate igitur Mſſ. Cant. Norf. Bod Bal. Nov. wag. necnon omnium veterum editionum ſic locum refinxi: *Voluntate autem ſimiles ſunt & inter ſeſe, & magiſtri*. Hoc ſenſu: Omnes illi diſcipuli Iſocratis idem ſcribendi genus ſecuti ſunt: omneſque Iſocratis, magiſtri ſui, in ſcribendo ſimiles ſunt. Sequitur ergo quod hoc exemplo probare voluit Antonius, eos omnes aliquem, nempe Iſocratem, ſibi imitandum propoſuiſſe. *Pearcius*.

(14) *Alabandenſem*) Oriundum ex Alabanda, quæ urbs eſt Aſiæ minoris in Caria. *Pruſt*.

(15) *Meneclem, & . . . Hieroclem*) Illuſtriſſimos Aſiæ oratores, quos cum audierit Antonius, ipſeque Tullius puer, ut tradit in Bruto c. 8., floruiſſe oportet circa annum U. C. DCLX. ante Chriſtum CIV. *Idem*.

luxuries (16) quædam, quæ ſtylo depaſcenda eſt.

Hic Sulpicius: Me quidem, inquit, recte mones, idque mihi gratum eſt: ſed ne te quidem, Antoni, multum ſcriptitaſſe arbitror. Tum ille: Quaſi vero, inquit, non ea præcipiam aliis, quæ mihi ipſi deſunt. Sed tamen (17) ne tabulas quidem conficere (18) exiſtimor: verum & in hoc, ex re familiari mea, & in illo, ex eo, quod dico, quantulum id cumque eſt, quid faciam, judicari poteſt.

Atque eſſe tamen multos videmus, qui neminem imitentur, & ſuapte natura, quod velint, ſine cujuſquam ſimilitudine conſequantur: quod & in vobis animadverti recte poteſt, Cæſar, & Cotta, quorum alter inuſitatum quidem noſtris oratoribus leporem quendam, & ſalem; alter acutiſſimum, & ſubtiliſſimum dicendi genus eſt conſecutus. Neque vero * veſter æqualis Curio, patre, mea ſententia, vel eloquentiſſimo temporibus illis, quemquam mihi magnopere videtur imitari: qui tamen verborum gravitate, & elegantia, & copia, ſuam quandam expreſſit quaſi formam, figuramque dicendi; quod ego maxime potui judicare

(16) *Ineſt luxuries*) At Cicero lib. de claris oratoribus ait, hujus Sulpicii ſtylum eſſe preſſum ac conciſum. Nempe orationem adoleſcentis redundantem ac diſſipatam ſubinde coercuerat ætas maturior. *Idem*.

(17) *Sed tamen* &c.) Hæc eſt Antonii ſententia. Non tamen ſum in ſcribendo tam negligens, quam dicis. Quemadmodum enim exiſtimor non conficere tabulas, quas tamen a me confici ſatis probat res mea familiaris recte adminiſtrata: ſic ſcribendi exercitationem penitus a me non omitti, ſatis declarat hæc mea, quantulacumque eſt, dicendi facultas & copia, quam videlicet nunquam, niſi crebro multumque ſcribendo, aſſecutus eſſem. *Pruſteus*.

(18) *Ne tabulas quidem conficere*) Veteres Romani tabulas rei familiaris ſuæ conficere ſolebant: qui eas non conficerent, ſuarum rerum negligentiores putabantur. De tabulis domeſticis Romanorum vide Teſtim. Aſconii in Lex. Hoffmanni tom. 4. *Pearcius*.

* *Veſter*) Lamb. *noſter*,

care in ea causa, quam ille contra me apud centumviros (19) pro fratribus Cossis (20) dixit. In qua nihil illi defuit, quod non modo copiosus, sed etiam sapiens orator habere deberet.

XXIV. Verum, ut aliquando ad causas deducamus illum, quem constituimus, & eas quidem, in quibus plusculum negotii est, judiciorum, atque litium, (riserit aliquis fortasse hoc præceptum: est enim non tam acutum, quam necessarium, magisque monitoris non fatui, quam eruditi magistri) hoc ei primum præcipiemus, quascumque causas erit acturus, ut eas diligenter, penitusque cognoscat. Hoc in ludo non præcipitur: faciles enim causæ ad pueros deferuntur. Lex peregrinum vetat in murum ascendere: ascendit; hostes repulit: accusatur: nihil est negotii, hujusmodi causam cognoscere. Recte igitur nihil de causa discenda præcipiunt. Hæc est enim in ludo causarum fere formula. At vero in foro, tabulæ, testimonia, pacta, conventa (21), stipulationes, cognationes, affinitates, decreta, responsa, vita denique eorum, qui in causa versantur, tota cognoscenda est: quarum rerum negligentia plerasque causas, & maxime privatas (sunt enim multo sæpe obscuriores) videmus amitti. Ita nonnulli, dum operam suam multam existimari volunt, ut toto foro volitare, & a causa ad causam ire videantur, causas dicunt incognitas. In

(19) *Centumviros*) Vide notas in librum superiorem cap. 38. *Pruſt.*

(20) *Pro fratribus Cossis*) An qui genus ducebant ab illustribus illis Corneliis Maluginensibus Cossis, qui magistratus amplissimos gessere? *Idem.*

(21) *Pacta, conventa*) Lambinus & in hoc loco, & nonnullis aliis similibus comma delevit, & sic legit, *pacta conventa*. Strebæus etiam dicit doctissimos quosdam viros sic olim legisse. Nec aliter Ulpianus in libro juris gentium. *Solemus enim dicere* pacta conventa *inesse bonæ fidei judiciis*. Immo hodie inter Polonos *pacta conventa*, nonnihil mutato tamen sensu, usitate dicuntur. *Pearcius.*

quo est illa quidem magna offensio, vel negligentiæ, susceptis rebus; vel perfidiæ, receptis: sed etiam illa major opinione, quod nemo potest de ea re, quam non novit, non turpissime dicere. Ita dum inertiæ (22) vituperationem, quæ major est, contemnunt, assequuntur etiam illam, quam magis ipsi fugiunt, tarditatis.

Equidem soleo dare operam, ut de sua quisque re me ipse doceat, & ut ne quis alius adsit, quo liberius loquatur; & agere adversarii causam, ut ille agat suam, &, quidquid de sua re cogitarit, in medium proferat. Itaque cum ille discessit, tres personas unus sustineo summa animi æquitate, meam, adversarii, judicis. Qui locus est talis, ut plus habeat adjumenti, quam incommodi, hunc judico esse dicendum: ubi plus mali, quam boni reperio, id totum abjudico, atque ejicio. Ita assequor, ut alio tempore cogitem, quid dicam, & alio dicam: quæ duo plerique ingenio freti, simul faciunt. Sed certe iidem illi melius aliquanto dicerent, si aliud sumendum sibi tempus ad cogitandum, aliud ad dicendum putarent. Cum rem penitus causamque cognovi, statim occurrit animo, quæ sit causa ambigui. Nihil est enim, quod inter homines ambigatur: sive ex crimine causa constet, ut facinoris: sive ex controversia, ut hereditatis: sive ex deliberatione, ut belli: sive ex persona, ut laudis: sive ex disputatione, ut de ratione vivendi: in quo non aut quid factum sit, aut fiat, futurumve sit, quæratur, aut quale sit, aut quid vocetur.

XXV. Ac nostræ fere causæ, quæ quidem sunt criminum, plerumque inficiatione defenduntur. Nam

(22) *Inertiæ*) Locus hic Lambinum & alios exercuit, cum non viderent, quomodo inertiæ vituperatio posset dici major, quam tarditatis. *Inertia* nihil aliud designat, quam artis ingnorantiam, quæ in oratore sane est vitium maximum. *Verb.*

Nam & de pecuniis repetundis, quæ maximæ ſunt, neganda fere ſunt omnia: & de ambitu (23) raro illud datur, ut poſſis liberalitatem ac benignitatem ab ambitu atque largitione ſejungere. De ſicariis, de veneficiis, de peculatu, inficiari neceſſe eſt. Id eſt igitur genus primum cauſarum in judiciis, ex controverſia facti. In deliberationibus (24) plerumque ex futuri, raro etiam ex inſtantis, aut facti.

Sæpe autem res non, ſit, necne, ſed qualis ſit, quæritur: ut cum L. Opimii cauſam (25) defendebat apud populum, audiente me, C. Carbo conſul, nihil de C. Gracchi nece negabat; ſed id jure pro ſalute patriæ factum eſſe dicebat, ut eidem Carboni tribuno plebis alia tum mente rempublicam capeſſenti P. Africanus de Tib. Graccho (26) interroganti reſponderat, jure cæſum videri. Jure autem omnia defenduntur, quæ ſunt ejus generis, ut aut oportuerit, aut licuerit, aut neceſſe fuerit, aut imprudentia, aut caſu facta eſſe videantur.

Jam quid vocetur, quæritur, cum, quo verbo quid appellandum ſit, contenditur: ut mihi ipſi

(23) *De ambitu*) Difficile eſt, inquit Antonius, in cauſa de ambitu, quo quis ad magiſtratus obtinendos ſuffragia civium malis artibus quærit, ita reum defendere, ut fatearis largitionem quidem ab illo factam eſſe, verum non ad emenda ſuffragia populi, ſed liberalitatis tantum ac benignitatis ergo. Quare præſtat inficiatione uti, ac negare penitus ullam largitionem eſſe factam. *Pruſt.*

(24) *In deliberationibus*) Oriuntur etiam cauſæ ex controverſia futuri, hoc eſt, in deliberationibus venit in controverſiam id quod futurum eſt, raro id quod inſtat, & quod mox faciendum eſt, numquam id quod eſt jam factum. *Idem.*

(25) *L. Opimii cauſam*) Anno U. C. DCXXXIII. L. Opimius conſul C. Gracchum in tertii tribunatus plebis petitione repulſum, ac vim parantem oppreſſit. Conſulatu perfunctus, a P. Decio tribuno plebis accuſatus eſt majeſtatis, quod cives indemnatos occidiſſet: verum a C. Carbone defenſus, frequentibus ſuffragiis eſt abſolutus. *Livii epitome* &c. *Idem.*

(26) *Tib. Graccho*) De quo conſulendus Ciceronis Brutus. *Idem.*

cum hoc Sulpicio fuit in Norbani caufa (27) fumma contentio. Pleraque enim de iis, quæ ab ifto objiciebantur, cum confiterer, tamen ab illo majeftatem imminutam negabam: ex quo verbo lege Apuleja (28) tota illa caufa pendebat.

Atque in hoc genere caufarum nonnulli præcipiunt, ut verbum illud, quod caufam facit, lucide breviterque uterque definiat. Quod mihi quidem perquam puerile videri folet. Alia eft enim (29), cum inter doctos homines de iis ipfis rebus, quæ verfantur in artibus, difputatur, verborum definitio: ut, cum quæritur, quid fit ars, quid fit lex, quid fit civitas. In quibus hoc præcipit ratio atque doctrina, ut vis ejus rei, quam definias, fic exprimatur, ut neque abfit quidquam, neque fuperfit. Quod quidem in illa caufa ne-

(27) *Norbani caufa*) Anno U. C. DCLX. C. Norbanus, quod tribunus plebis Q. Servilium Cæpionem a Cimbris victum feditiofis concionibus ultra modum vexaffet, reus majeftatis a P Sulpicio Rufo juvene peractus eft. Hominis nocentiffimi caufam fufcepit M. Antonius ejus olim quæftor, & tum eloquentia fua, tum etiam equitum favore obtinuit. De hoc judicio pluribus infra cap 48. differit Antonius Sulpicium alloquens. *Idem*.

(28) *Lege Apuleja*) Anno U. C. DCLII. ante Chriftum CII. L. Apuiejus Saturninus tribunus plebis legem de majeftate tulit ut conjicit Pighius, occafione motuum, qui Romæ concitati funt, cum Cimbri fuperatis Alpibus ad Athefim fluvium Q. Catuli proconfulis exercitum invaderent, & equites Romani, præfidiis fuis pulfi, Urbem pavidi repeterent Ex tam turpi fuga, & ipfa civium trepidatione, maxime videbatur imminuta pop. Rom. majeftas. *Idem*.

(29) *Alia eft enim* &c) Cum de aliqua re inter fe difceptant eruditi, adeo accuratam adhibent definitionem, ut neque defit quicquam, neque fuperfit. v. gr. artem definient, ut Cicero lib. I. de Orat. c. 20. *Quæ cognitis penitufque perfpectis, & in unum exitum fpectantibus, & numquam fallentibus rebus continetur*. Legem dicent effe regulam morum, ftabilem, ex fuperioris auctoritate confociationi hominum atque communitati ad ipfius bonum impofitam: civitates appellabunt cœtus hominum jure fociatos. Verum in foro ad multitudinis captum fufius explicantur definitiones. Ejufmodi eft Tullii lib II. de Legibus legis definitio. *Lex eft juftorum injuftorumque diftinctio, ad illam antiquiffimam & rerum omnium principem expreffa naturam, ad quam leges hominum diriguntur, quæ fupplicio improbos afficiunt, defendunt & tuentur bonos*. Idem.

neque Sulpicius fecit, neque ego facere conatus sum. Nam, quantum uterque nostrum potuit, omni copia dicendi dilatavit, quid esset majestatem minuere. Etenim definitio primum reprehenso verbo uno; aut addito, aut dempto, sæpe extorquetur e manibus: deinde genere ipso doctrinam redolet, exercitationemque pæne puerilem: tum in sensum, & in mentem judicis intrare non potest. Ante enim præterlabitur, quam percepta est.

XXVI. Sed in eo genere, in quo, quale sit quid, ambigitur, exsistit etiam in scripti interpretatione sæpe contentio; in quo nulla potest esse, nisi ex ambiguo, controversia. Nam illud ipsum, cum scriptum a sententia discrepat, genus quoddam habet ambigui: quod tum explicatur, cum ea verba, quæ desunt, suggesta sunt: quibus additis defenditur, sententiam scripti perspicuam fuisse: & ex contrariis scriptis si quid ambigitur, non novum genus nascitur, sed superioris generis causa duplicatur. Itaque aut numquam dijudicari poterit, aut ita dijudicabitur, ut referendis præteritis verbis, id scriptum, quodcumque defendimus, suppleatur. Ita fit, ut unum genus in iis causis, quæ propter scriptum ambiguntur, relinquatur, si est scriptum aliquid ambigue.

Ambiguorum autem complura genera sunt, quæ mihi videntur ii melius nosse, qui dialectici appellantur: hi autem nostri ignorare, qui non minus nosse debeant: tum illud est frequentissimum in omni consuetudine vel sermonis, vel scripti, cum idcirco aliquid ambigitur, quod aut verbum, aut verba sunt prætermissa.

Iterum autem peccant, cum genus hoc causarum, quod in scripti interpretatione versatur, ab illis causis, in quibus, qualis quæque res sit, disceptatur, sejungunt. Nusquam enim tam quæritur,

quale ſit genus ipſum rei, quam in ſcripto, quod totum a facti controverſia ſeparatum eſt.

Ita tria ſunt omnino genera, quæ in diſceptationem & controverſiam cadere poſſunt: Quid fiat, factum, futurumve ſit, aut Quale ſit, aut Quomodo nominetur. Nam & illud quidem, quod quidam Græci adjungunt, Rectene factum ſit, totum in eo eſt, quod, Quale ſit, quærimus.

XXVII. Sed jam ad inſtitutum (30) revertar meum. Cum igitur, accepto cauſæ genere, & cognito, rem tractare cœpi, nihil prius conſtituo, quam quid ſit illud, quo mihi referenda ſit omnis illa oratio, quæ ſit propria quæſtionis & judicii: deinde illa duo diligentiſſime conſidero, quorum alterum commendationem habet noſtram, aut eorum, quos defendimus; alterum eſt accommodatum ad eorum animos, apud quos dicimus, ad id, quod volumus, commovendos. Ita ratio omnis dicendi tribus ad perſuadendum rebus eſt nixa: ut probemus vera eſſe ea, quæ defendimus: ut conciliemus nobis eos, qui audiunt: ut animos eorum, ad quemcumque cauſa poſtulabit motum, vocemus.

Ad probandum autem duplex eſt oratori ſubjecta materies. Una rerum earum, quæ non excogitantur ab oratore, ſed in re poſitæ, ratione tractantur: ut tabulæ, teſtimonia (31), pacta, conventa, quæſtiones, leges, ſenatuſconſulta, res judicatæ, decreta, reſponſa, & reliqua, ſi quæ ſunt,

(30) *Ad inſtitutum*) Redeo, inquit Antonius, ad id quod dicendum mihi propoſui. nempe ut doceam vos, quid maxime in agendis cauſis ſpectare ſoleam. *Idem*.

(31) *Ut tabulæ, teſtimonia*, &c.) Locos rhetorum extrinſecos quinque numerat Ariſtoteles leges, teſtes, pacta, quæſtiones, & juramenta. Fruſtra hic augentur ab Antonio, cum tabulæ, ſenatuſconſulta, res judicatæ, & decreta ad leges, reſponſa autem ad teſtimonia referri poſſint. Verum de locis diſſerendi proprius erit in Topicis locus. *Idem*.

sunt, quæ non reperiuntur ab oratore, sed ad oratorem a causa, atque a reis deferuntur. Altera est, quæ tota in disputatione, & argumentatione oratoris collocata est. Ita in superiore genere de tractandis argumentis, in hoc autem etiam de inveniendis cogitandum est. Atque isti quidem, qui docent, cum causas in plura genera secuerunt, singulis generibus argumentorum copiam suggerunt. Quod etsi ad instituendos adolescentulos magis aptum est, ut, simul ac posita sit causa, habeant quo se referant, unde statim expedita possint argumenta depromere; tamen & tardi ingenii est rivulos consectari, fontes rerum non videre: & jam ætatis est usus que nostri, a capite, quod velimus, arcessere, &, unde omnia manant, videre. Et primum genus illud earum rerum, quæ ad oratorem deferuntur, meditatum nobis in perpetuum ad omnem usum similium rerum esse debebit. Nam pro tabulis & contra tabulas; pro testibus & contra testes; pro quæstionibus & contra quæstiones; & item de cæteris rebus ejusdem generis, vel separatim dicere solemus de genere universo, vel definite de singulis temporibus, hominibus, causis: quos quidem locos (vobis hoc, Cotta, & Sulpici, dico) multa commentatione, atque meditatione paratos atque expeditos habere debetis. Longum est enim nunc me explicare, qua ratione aut confirmare, aut infirmare testes, tabulas, quæstiones oporteat. Hæc sunt omnia ingenii vel mediocris, exercitationis autem maximæ: artem quidem, & præcepta dumtaxat hactenus requirunt, ut certis dicendi luminibus ornentur.

Itemque illa, quæ sunt alterius generis, quæ tota ab oratore pariuntur, excogitationem non habent difficilem, explicationem magis illustrem perpolitamque desiderant. Itaque cum hæc duo nobis quærenda sint in causis, primum, quid; dein-

de, quomodo dicamus: alterum, quod totum arte tinctum videtur, tametsi artem requirit, tamen prudentiæ est pæne mediocris, quid dicendum sit, videre: alterum est, in quo oratoris vis illa divina virtusque cernitur, ea, quæ dicenda sunt. ornate, copiose, varieque dicere.

XXVIII. Quare illam partem superiorem, quoniam semel ita vobis placuit, non recusabo, quo minus perpoliam atque conficiam: quantum consequar, vos judicabitis: quibus ex locis ad eas tres res, quæ ad fidem faciendam solæ valent, ducatur oratio, ut & concilientur animi, & doceantur, & moveantur. Hæc sunt enim tria numero. Ea vero quemadmodum illustrentur: præsto est, qui omnes docere possit, qui hoc primus in nostros mores induxit, qui maxime auxit, qui solus effecit. Namque ego, Catule, (dicam enim non reverens assentandi suspicionem) neminem esse oratorem paulo illustriorem arbitror, neque Græcum, neque Latinum, quem ætas nostra tulerit, quem non & sæpe & diligenter audierim. Itaque, si quid est in me, quod jam sperare videor, quoniam quidem vos, his ingeniis homines, tantum operæ mihi ad audiendum datis, ex eo est, quod nihil quisquam umquam me audiente egit orator, quod non in memoria mea penitus insederit. Atque ego is, qui sum, quantuscumque sum ad judicandum, omnibus auditis oratoribus, sine ulla dubitatione sic statuo & judico, neminem omnium tot, & tanta, quanta sint in Crasso, habuisse ornamenta dicendi. Quamobrem, si vos quoque hoc idem existimatis, non erit, ut opinor, iniqua partitio, si, cum ego hunc oratorem, quem nunc fingo, ut institui, crearo, aluero, confirmaro, tradam eum Crasso & vestiendum, & ornandum.

Tum Crassus: Tu vero, inquit, Antoni, perge, ut instituisti. Neque enim est boni, neque libe-

beralis parentis, quem procrearit, & eduxerit, eum non & vestire, & ornare; præsertim cum te locupletem esse negare non possis. Quod enim ornamentum, quæ vis, qui animus, quæ dignitas illi oratori defuit, qui in causa peroranda non dubitavit excitare reum consularem (32), & ejus diloricare tunicam, & judicibus cicatrices adversas (33) senis imperatoris ostendere? Qui idem, hoc accusante Sulpicio, cum hominem seditiosum furiosumque defenderet, non dubitavit seditiones ipsas ornare, ac demonstrare gravissimis verbis, multos sæpe impetus populi non injustos esse, quos præstare nemo possit: multas etiam e republica seditiones sæpe esse factas: ut cum reges essent exacti, ut cum tribunitia potestas esset constituta: illam Norbani seditionem, ex luctu civium, & ex Cæpionis odio, qui exercitum amiserat, neque reprimi potuisse, & jure esse conflatam. Potuit hic locus tam anceps, tam inauditus, tam lubricus, tam novus, sine quadam incredibili vi ac facultate dicendi tractari? Quid ego de Cn. Manlii (34), quid de Q. Regis commiseratione dicam (35)? quid de aliis innumerabilibus? in quibus hoc non maxime enituit, quod tibi omnes dant, acumen quod-

(32) *Reum consularem*) M. Aquilium, qui post servile bellum in Sicilia confectum de repetundis pecuniis causam dixit. Cum judicum misericordiam implorare nollet, M. Antonius, qui pro eo perorabat, tunicam ab ejus pectore discidit, ut honestas cicatrices bello acceptas ostenderet. Quibus conspectis reus absolutus est. *Idem*.

(33) *Cicatrices adversas*) Quæ in pectore, vel alia parte anteriori, accipiebantur vulnera, dicebantur *adversa*, erantque gloriosa: ut contra *aversa* inhonesta, utpote in fuga, & tergo accepta. *Idem*.

(34) *Cn. Manlii*) A Cimbris Cn. Manlius & Q. Servilius Cæpio proconsules victi prælio, castrisque binis exuti sunt: octoginta millia militum occisa, calonum ac lixarum quadraginta millia. *Livii epitome lib.* LXVII. Ea clades incidit in annum U. C. DCXLIX. *Idem*.

(35) *Quid de Q. Regis commiseratione dicam?*) Antonius in causa Quinti Regis in commiserationem movit judices: de qua nihil alibi, quod meminerim, legi. Nomen est hic proprium

quoddam singulare; sed hæc ipsa, quæ nunc ad me delegare vis, ea semper in te eximia & præstantia fuerunt.

XXIX. Tum Catulus: Ego vero, inquit, in vobis hoc maxime admirari soleo, quod, cum inter vos in dicendo dissimillimi sitis, ita tamen uterque vestrum dicat, ut ei nihil neque a natura denegatum, neque a doctrina non delatum esse videatur. Quare, Crasse, neque tu tua suavitate nos privabis, ut, si quid ab Antonio aut prætermissum, aut relictum sit, non explices; neque, te Antoni, si quid non dixeris, existimabimus non potuisse potius, quam a Crasso dici maluisse.

Hic Crassus: Quin tu, inquit, Antoni, omittis ista, quæ proposuisti, quæ nemo horum desiderat; quibus ex locis ea, quæ dicenda sint in causis, reperiantur. Quæ quamquam abs te novo quodam modo, præclareque dicuntur, sunt tamen & re faciliora, & præceptis pervagata: illa deprome nobis, unde afferas quæ sæpissime tractas, semperque divinitus.

Depromam equidem, inquit Antonius, & quo facilius id a te exigam, quod peto, nihil tibi a me postulanti recusabo. Meæ totius orationis, & istius ipsius in dicendo facultatis, quam modo Crassus in cælum verbis extulit, tres sunt rationes, ut ante dixi; una conciliandorum hominum, altera docendorum, tertia concitandorum. Harum trium partium prima lenitatem orationis, secunda acumen, tertia vim desiderat. Nam hoc necesse est, ut is, qui nobis causam adjudicaturus sit, aut inclinatione voluntatis propendeat in nos, aut defensionis argumentis adducatur, aut animi permotione cogatur. Sed quoniam illa pars, in qua re-

prium *Rex*; nec officium comprehendit. Q. Martius Rex consul fuit cum M. Catone Nepote. Auctor est Gell. lib. XIII. cap. 18 & Plinius lib. II. cap. 31. *Strebæus*.

rerum ipſarum explicatio ac defenſio poſita eſt, videtur omnem hujus generis quaſi doctrinam continere, de ea primum loquemur, & pauca dicemus. Pauca enim ſunt, quæ uſu jam tractata, & animo quaſi habere notata videamur.

XXX. Ac tibi ſapienter monenti, L. Craſſe, libenter aſſentiemur, ut ſingularum cauſarum defenſiones, quas ſolent magiſtri pueris tradere, relinquamus: aperiamus autem ea capita, unde omnis ad omnem & cauſam, & orationem diſputatio ducitur. Neque enim, quoties verbum aliquod eſt ſcribendum nobis, toties ejus verbi literæ ſunt cogitatione conquirendæ: nec quoties cauſa dicenda eſt, toties ad ejus cauſæ ſepoſita argumenta revolvi nos oportet: ſed habere certos locos, qui, ut literæ ad verbum ſcribendum, ſic illi ad cauſam explicandam, ſtatim occurrant.

Sed hi loci ei demum oratori prodeſſe poſſunt, qui eſt verſatus in rebus, vel uſu, quem ætas denique affert; vel auditione, & cogitatione, quæ ſtudio & diligentia præcurrit ætatem. Nam ſi tu mihi quamvis eruditum hominem adduxeris, quamvis acrem & acutum in cogitando, quamvis ad pronuntiandum expeditum, ſi erit idem in conſuetudine civitatis, in exemplis, in inſtitutis, in moribus ac voluntatibus civium ſuorum hoſpes, non multum ei loci proderunt illi, ex quibus argumenta promuntur. Subacto (36) mihi ingenio opus eſt, ut agro non ſemel arato, ſed novato & iterato, quo meliores fœtus poſſit & grandiores edere. Subactio autem eſt uſus, auditio, lectio, literæ.

Ac primum naturam cauſæ videat, quæ numquam latet. Factumne ſit, quæratur; an, Quale ſit;

(36) *Subacto*) Translatio ducta ab agricultura. Ut ager non ſemel aratus, ſed iterum ac tertio proſciſſus poteſt meliores & grandiores fructus afferre: ita perdomitum & exultum ingenium & plura & meliora producit. *Pruſteus*.

sit; an, Quod nomen habeat: quo perspecto, statim occurrit naturali quadam prudentia, non his subductionibus, quas isti docent, quid faciat causam, id est, quo sublato controversia stare non possit: deinde, quid veniat in judicium, quod isti sic jubent quærere: Interfecit Opimius (37) Gracchum. Quid facit causam? quod reipublicæ causa, cum ex senatusconsulto ad arma vocasset: hoc tolle, causa non erit. At id ipsum negat contra leges licuisse Decius. Veniet igitur in judicium, Licueritne ex senatusconsulto, servandæ reipublicæ causa. Perspicua sunt hæc quidem, & in vulgari prudentia sita, sed illa quærenda, quæ ab accusatore & defensore argumenta, ad id, quod in judicium venit, spectantia, debeant afferri.

XXXI. Atque hic illud videndum est, in quo summus est error istorum magistrorum, ad quos liberos nostros mittimus, non quo hoc quidem ad dicendum magnopere pertineat, sed tamen ut videatis, quam sit genus hoc eorum, qui sibi eruditi videntur, hebes atque impolitum. Constituunt enim in partiendis orationum modis duo genera causarum. Unum appellant, in quo sine personis atque temporibus de universo genere quæratur; alterum, * quod personis certis, & temporibus definiatur: ignari omnes controversias ad universi generis vim & naturam referri. Nam in ea ipsa causa, de qua ante dixi, nihil pertinet ad ora-

(37) *Opimius*) Anno U. C. DCXXXIII. *C. Gracchus seditioso tri-bunatu acto, cum Aventinum armata quoque multitudine occupavis-set, a L. Opimio consule, ex senatusconsulto vocato ad arma popu-lo, pulsus, interemptus est.* Anno consequente, *L. Opimius accusa-tus apud populum a Q. Decio tribuno plebis, quod indemnatos cives in carcerem conjecisset, liberatus est.* Epitome Livii lib. lxi. *Idem..*

* *Quod personis*) Lamb. *quod propriis nominibus personarum, lo-corum, ac temporum distinctum est: in quo uno illi occupati sunt. Superius vero illud, quod totum est in ratione generis positum, quasi non necessarium sit, nullis præceptis aperiunt, ignari.*

oratoris locos Opimii perſona, nihil Decii. De ipſo enim univerſo genere infinita quæſtio eſt, num pœna videatur eſſe afficiendus, qui civem ex ſenatuſconſulto patriæ conſervandæ cauſa interemerit, cum id per leges non liceret. Nulla denique eſt cauſa (38), in qua id, quod in judicium venit, ex reorum perſonis, ac non ex generum ipſorum univerſa diſputatione quæratur. Quin etiam in iis ipſis, ubi de facto ambigitur, Ceperitne contra leges pecunias P. Decius (39); argumenta & criminum & defenſionis revocentur oportet ad genus, & naturam univerſam: quod ſumptuoſus (40), de luxuria: quod alieni appetens, de avaritia: quod ſeditioſus, de turbulentis & malis civibus: quod a multis arguitur, de genere teſtium: contraque quæ pro reo dicentur, omnia neceſſario a tempore atque homine ad communes rerum & generum ſummas revolventur.

Atque hæc forſitan homini, non omnia, quæ ſunt in natura rerum, celeriter animo comprehendenti, permulta videantur, quæ veniant in judicium tum, cum de facto quæratur: ſed tamen criminum eſt multitudo, non defenſionum, aut locorum infinita.

XXXII. Quæ vero, cum de facto non ambigitur, quæruntur, qualia ſint, ea ſi ex reis numeres, & innumerabilia ſunt, & obſcura: ſi ex re-

(38) *Nulla denique eſt cauſa*) Nulla eſt cauſa, inquit Antonius, in qua id quod in judicium & controverſiam vocatur, quæri debeat ac peti ex ipſis reorum perſonis, ſed omnia referri debent ad univerſum genus. Sic in hac ipſa, quæ modo propoſita eſt cauſa, ad oratoris locos nec Opimii nec Decii perſona pertinet; non ex ipſis deducenda ſunt argumenta, ſed ex ipſo facto, quod generatim ſpectatur. *Pruſt.*

(39) *P. Decius*) Non unus ex iis qui ſe pro patria devoverunt; fortaſſe is fuerit, qui quæſtura functus eſt anno U. C. DCXXVIII. ante Chriſtum CXXVI. *Idem*.

(40) *Quod ſumptuoſus*) Accuſatur v. g. Decius, quod ſumptus nimios fecerit? argumenta defenſionis & accuſationis petenda erunt e communi genere & loco, de luxuria: quod alienas opes appetiverit? de avaritia, &c. *Idem*.

rebus, valde & modica, & illustria. Nam si Mancini causam (41) in uno Mancino ponimus, quotiescumque is, quem paterpatratus dediderit, receptus non erit, toties causa nova nascetur. Sin illa controversia causam facit, Videaturne ei, quem paterpatratus dediderit, si is non sit receptus, postliminium esse: nihil ad artem dicendi, nec ad argumenta defensionis, Mancini nomen pertinet. Ac, si quid affert præterea hominis aut dignitas, aut indignitas, extra quæstionem est, & ea tamen ipsa oratio ad universi generis disputationem referatur necesse est. Hæc ego non eo consilio disputo, ut homines eruditos redarguam: quamquam reprehendendi sunt, qui in genere definiendo istas causas describunt in personis & in temporibus positas esse. Nam etsi incurrunt tempora & personæ, tamen intelligendum est, non ex iis, sed ex genere quæstionis pendere causas. Sed hoc nihil ad me. Nullum enim nobis certamen cum istis esse debet. Tantum satis est intelligi, ne hoc quidem (42) eos consecutos, quod in tanto otio, etiam sine hac forensi exercitatione efficere potuerunt, ut genera rerum discernerent, eaque paulo subtilius explicarent. Verum hoc (ut dixi) nihil ad me. Illud ad me, ac multo etiam magis ad vos, Cotta noster, & Sulpici.

Quomodo nunc se istorum artes habent, pertimescenda est multitudo causarum: est enim infinita. Si in personis ponitur; quot homines, tot causæ. Sin ad generum universas quæstiones referuntur; ita modicæ & paucæ sunt, ut omnes eas,

(41) *Mancini causam*) Quam explicuimus lib. 1. de Orat. c. 40. Eodem loco exponitur, quid sit paterpatratus. *Idem*.

(42) *Ne hoc quidem*) Causas, ut par est, agere non potuerunt sine exercitatione forensi: at certe recte dividere ac definire illas ipsas causas in otio suo potuerunt & debuerunt; in quo tamen ipso peccarunt. *Idem*.

eas, diligentes, & memores, & sobrii oratores percursas animo, & prope decantatas habere debeant: nisi forte existimatis, a M. Curio causam didicisse L. Crassum; & ea re multa attulisse (43), quamobrem posthumo non nato Curium tamen heredem Coponii esse oporteret. Nihil ad copiam argumentorum, neque ad causæ vim ac naturam nomen Coponii, aut Curii pertinuit. In genere erat universo rei negotiique, non in tempore ac nominibus omnis quæstio, cum scriptum ita sit, *Si mihi filius gignitur, isque prius moritur*, & cætera, *tum ut mihi ille sit heres*: Si natus filius non sit, videaturne is, qui filio mortuo institutus heres sit, heres esse.

XXXIII. Perpetui juris, & universi generis quæstio non hominum nomina, sed rationem dicendi, & argumentorum fontes desiderat. In quo etiam isti nos jurisconsulti impediunt, a discendoque deterrent. Video enim in Catonis & Bruti (44) libris nominatim fere referri, quid alicui de

(43) *A. M. Curio causam didicisse L. Crassum, &* ea re *multa attulisse* &c.) Verba *ea re* significant, ob eam causam, ob eam rem. Sic Cicero in l. 4. Tuscul. Disp. c. 38. Ea reque *suscipi, quod ita rectum esse videatur*. Sic etiam in epist. Bruti ad Atticum: *An hoc ipsum* ea re *facit, quod illi propter amplitudinem omnia jam, ultroque deferenda putat?* Sed verba istius significationis huic loco non conveniunt; nulla enim ratio, aut causa significatur, cur Crassus multa attulit. MS. Bod. legit, *&* ex re *multa* &c unde suspicor legendum, *&* ex reo *multa attulisse*. Sic in initio hujus capitis; *ea, si* ex reis *numeres, innumerabilia sunt*. Sic in cap præcedente: *Nulla denique est causa, in qua id, quod in judicium venit, ex* reorum *personis, ac non generum ipsorum disputatione quæratur.* Nempe Antonius voluit dicere. Crassum non ex ipsa persona Curii, neque ex reo argumenta deprompsisse; sed omnia ab homine ad naturam universam quæstionis retulisse. *Pearcius*.

(44) *Catonis & Bruti*) M Catonem, principem Porciæ familiæ, celebrem fuisse jurisconsultum, ejusque libros ætate sua exstitisse tradit Pomponius ff. lib. 1. tit. 2. de Origine juris. Ibidem fit Bruti mentio. *Post hos fuerunt P. Mucius, & Brutus, & Manilius, qui fundaverunt jus civile. Ex his P. Mucius etiam decem libellos reliquit, Brutus septem, & exstant volumina scripta, Manilii monumenta: illi duo consulares fuerunt, Brutus prætorius, P. autem Mucius & pontifex maximus.* Pruft.

de jure viro aut mulieri reſponderint: credo, ut putaremus, in hominibus, non in re, conſultationis aut dubitationis cauſam aliquam fuiſſe; ut, quod homines eſſent innumerabiles, debilitati a jure cognoſcendo (45), voluntatem diſcendi ſimul cum ſpe perdiſcendi abjiceremus. Sed hæc Craſſus aliquando nobis expediet, & exponet deſcripta generatim. Eſt enim, ne forte neſcias, heri nobis ille hoc, Catule, pollicitus, ſe jus civile, quod nunc diffuſum & diſſipatum eſt, in certa genera coacturum, & ad artem facile redacturum. Et quidem, inquit Catulus, haudquaquam id eſt difficile Craſſo, qui & quod diſci potuit de jure, dicidit: & quod iis, qui eum docuerunt, defuit, ipſe afferet; ut, quæ ſint in jure, vel * apte deſcribere, vel ornate illuſtrare poſſit. Ergo iſta, inquit Antonius, tum a Craſſo diſcemus, cum ſe de turba, & a ſubſelliis, in otium, (ut cogitat,) ** ſoliumque (46) contulerit.

Jam id quidem ſæpe, inquit Catulus, ex eo audivi, cum diceret, ſibi certum eſſe a judiciis cauſiſque diſcedere: ſed, ut ipſi ſoleo dicere, non licebit. Neque enim ipſe auxilium ſuum ſæpe a viris bonis fruſtra implorari patietur, neque id æquo animo feret civitas: quæ ſi voce L. Craſſi carebit, ornamento quodam ſe ſe ſpoliatam putabit.

(45) *Debilitati a jure cognoſcendo*) Vox *debilitatus*, cum ſine ablativo caſu ponitur, ſignificat nihil aliud, quam *fractus*, *imminutus*: ſed huic loco parum convenit iſta ſignificatio. Antonius paulo ſupra dixerat; *nos Juriſconſulti impediunt, a diſcendoque deterrent*: idemque dicere etiam in hoc loco voluit, loquendi tamen formula variata. Legendum igitur cenſeo: *debilitati* metu *a jure cognoſcendo* &c. Sic l. 1. c. 26 *ſimul ac me fractum ac* debilitatum metu *viderit*. Immo Mſſ. Cant & wag exhibent reliquias hujus lectionis, leguntque, *debilitati* a me *jure cognoſcendo*. Pearcius.

* *Apte*) Vict. Man. *acute*

** *Soliumque*) Vict. Man. Lamb *ſolitudinemque*.

(46) *Soliumque*) Id eſt, ſella, vel lectulus domi poſitus: de quo Noſter lib. 3. c. 33. *In ſolio ſedentes* &c. *Pearcius*.

bit. Nam hercle, inquit Antonius, ſi hæc vere a Catulo dicta ſunt, tibi mecum in eodem eſt piſtrino (47), Craſſe, vivendum: & iſtam oſcitantem & dormitantem ſapientiam, Scævolarum (48) & cæterorum beatorum otio concedamus. Arriſit hic Craſſus leniter, &, Pertexe modo, inquit, Antoni, quod exorſus es. Me tamen iſta oſcitans ſapientia, ſimul atque ad eam confugero, in libertatem vindicabit.

XXXIV. Hujus quidem loci, quem modo ſum exorſus, hic eſt finis, inquit Antonius: quoniam intelligitur, non in hominum innumerabilibus perſonis, neque in infinita temporum varietate, ſed in generum cauſis atque naturis omnia ſita eſſe, quæ in dubium vocarentur: genera autem eſſe definita non ſolum numero, ſed etiam paucitate: ut eam materiem orationis, quæ cujuſque eſſet generis, ſtudioſi qui eſſent dicendi, omnibus locis deſcriptam, inſtructam, ornatamque comprehenderent, rebus dico, & ſententiis. Eæ vi ſua verba parient, quæ ſemper ſatis ornata mihi quidem videri ſolent, ſi ejuſmodi ſunt, ut ea res ipſa peperiſſe videatur.

Ac, ſi verum quæritis, quod mihi quidem videatur, (nihil enim aliud affirmare poſſum, niſi ſententiam, & opinionem meam) hoc inſtrumentum cauſarum & generum univerſorum in forum deferre debemus, neque, ut quæque res delata ad nos erit, tum denique ſcrutari locos, ex quibus argumenta eruamus: quæ quidem omnibus, qui ea mediocriter modo conſiderarint, ſtudio adhibito & uſu, pertractata eſſe poſſunt: ſed tamen animus referendus eſt ad ea capita, & ad

(47) *Piſtrino*) Hic ingentis ac moleſti laboris plenum opus ſignificat; ducta translatione ab exercitatione duriſſima, cui ſervi addicebantur. *Pruſt*.

(48) *Scævolarum*) Sic vocat juriſconſultos, inter quos celeberrimus erat Scævola. *Idem*.

ad illos, quos sæpe jam appellavi, locos, ex quibus omnia ad omnem orationem inventa ducuntur. Atque hoc totum est sive artis animadversionis, sive consuetudinis, nosse regiones, intra quas venire debeas (49), ut pervestiges quod quæras. Ubi eum locum omnem (50) cogitatione sepseris; si modo usum rerum percallueris, nihil te effugiet, atque omne quod erit in re, occurret, atque incidet.

XXXV. Et sic, cum ad inveniendum in dicendo tria sint; acumen, deinde ratio, quam licet (si volumus) appellemus artem, tertium diligentia: non possum equidem non ingenio primas concedere: sed tamen ipsum ingenium diligentia etiam ex tarditate incitat. Diligentia, inquam, cum omnibus in rebus, tum in causis defendendis plurimum valet. Hæc præcipue colenda est nobis; hæc semper adhibenda; hæc nihil est quod non assequatur. Causa ut penitus, quod initio dixi, nota sit, diligentia est: ut adversarium attente audiamus, atque ut ejus non solum sententias, sed etiam verba omnia excipiamus, vultus denique perspiciamus omnes, qui sensus animi plerumque indicant, diligentia est. Id tamen dissimulanter facere, ne sibi ille aliquid proficere videatur, prudentia est. Deinde ut in iis locis, quos proponam paulo post, pervolvatur animus, ut se penitus insinuet in causam, ut sit cura & cogitatione intentus, diligentia est: ut his rebus adhibeat, tanquam lumen aliquod, memoriam, ut vocem, ut vires: hæc magna sunt.

Inter ingenium quidem, & diligentiam perpau-

(49) *Intra quas venire debeas*) Manutius & Gruterus, *intra quas venere*, ut sit translatio a venatione ducta. *Pearcius*.

(50) *Ubi eum locum omnem* &c.) Familiaris meus Joannes walker pro *eum* reponit *enim*, & conjectura placet: in vulgata enim lectione nihil est, quod hanc sententiam priori connectat, etsi manifeste hic ratio redditur eorum, quæ jam praecesserant. *Id*.

paululum loci reliquum est arti. Ars demonstrat tantum, ubi quæras, atque ubi sit illud, quod studeas invenire; reliqua sunt in cura, attentione animi, cogitatione, vigilantia, assiduitate, labore; complectar uno verbo, quo sæpe jam usi sumus, diligentia: qua una virtute omnes virtutes reliquæ continentur. Nam orationis quidem copia videmus ut abundent philosophi, qui, ut opinor, (sed tu hæc, Catule, melius) nulla dant præcepta dicendi, nec idcirco minus, quæcumque res proposita est, suscipiunt, de qua copiose & abundanter loquantur.

XXXVI. Tum Catulus, Est, inquit, ut dicis, Antoni, ut plerique philosophi nulla tradant præcepta dicendi, & habeant paratum tamen, quid de quaque re dicant. Sed Aristoteles is, quem maxime ego admiror, proposuit quosdam locos, ex quibus omnis argumentatio, non modo ad philosophorum disputationem, sed etiam ad hanc, qua in causis utimur, inveniretur: a quo quidem homine jamdudum, Antoni, non aberrat oratio tua, sive tu similitudine illius divini ingenii in eadem incurris vestigia, sive etiam ipsa illa legisti, atque didicisti; quod quidem magis verisimile videtur. Plus enim te operæ Græcis dedisse rebus video, quam putaram. Tum ille, Verum, inquit, ex me audies, Catule: semper existimavi, jucundiorem, & probabiliorem huic populo oratorem fore, qui primum quam minimam artificii alicujus, deinde nullam Græcarum rerum significationem daret. Atque ego idem existimavi, pecudis esse, non hominis, cum tantas res Græci susciperent, profiterentur, agerent, seseque & videndi res obscurissimas, & bene vivendi, & copiose dicendi rationem hominibus daturos pollicerentur, non admovere aurem, &, si palam audire eos non auderes,

ne minueres apud tuos cives auctoritatem tuam, subauscultando tamen excipere voces eorum, & procul, quid narrarent, attendere. Itaque feci, Catule, & istorum omnium summatim causas & genera ipsa gustavi.

XXXVII. Valde hercule, inquit Catulus, timide, tanquam ad aliquem libidinis scopulum (51), sic tuam mentem ad philosophiam appulisti: quam hæc civitas aspernata nunquam est. Nam & referta quondam Italia Pythagoreorum fuit, tum, cum erat in hac gente magna illa Græcia (52): ex quo etiam quidam Numam Pompilium, regem nostrum, fuisse Pythagoreum ferunt; qui annis permultis (53) ante fuit, quam ipse Pythagoras: quo etiam major vir habendus est, cum illam sapientiam constituendæ civitatis duobus prope sæculis ante cognovit, quam eam Græci natam esse senserunt. Et certe non tulit ullos hæc civitas aut gloria clariores, aut auctoritate graviores, aut humanitate politiores, P. Africano, C. Lælio, L. Furio (54), qui secum eruditissimos homines ex Græcia palam semper habuerunt. Atque ego ex istis sæpe audivi, cum dicerent, pergratum Athenienses & sibi fecisse, & multis principibus

(51) *Libidinis scopulum*) Connotat vel Circes, vel Sirenum scopulos poetarum fabulis celebres. *Prust*.

(52) *Magna illa Græcia*) Ad orientalem Italiæ plagam Brutios inter & Salentinos pertinet ea regio, quam olim magnam Græciam dixere: nunc pars est Regni Neapolitani. *Idem*.

(53) *Qui annis permultis*) Numa Pompilius, secundus Romanorum rex, de quo diximus libro superiore in notis ad c. 9., regnum, quod tenuit annos quadraginta tres, auspicatus est anno U. C. xl Olymp. xvi. 3. ante Christum DCCXIV. Tarquinio Superbo rege, qui regnare cœpit, ut refert Dionysius, anno xv. Olymp. LXI. U. C. CCXXI. Pythagoras in Italiam venit, & quidem, si credimus Jamblico, circa Olymp. LXX. annis circiter ab U. C. CCXXII. Ex quibus colligitur, quod hic tradit Catulus, Numam duobus prope sæculis prius vixisse quam Pythagoram, annis scilicet omnino centum octoginta duobus. *Idem*.

(54) *L. Furio*) De quo videndus Ciceronis Brutus. *Idem*.

bus civitatis, quod, cum ad senatum legatos (55) de suis maximis rebus mitterent, tres illius ætatis nobilissimos philosophos misissent; Carneadem, & Critolaum, & Diogenem (56). Itaque eos, dum Romæ essent, & a se, & ab aliis frequenter auditos. Quos tu cum haberes auctores, Antoni, miror, cur philosophiæ, sicut Zethus (57) ille Pacuvianus, prope bellum indixeris.

Minime, inquit Antonius: ac sic decrevi philosophari (58) potius, ut Neoptolemus (59) apud

(55) *Ad senatum legatos*) Carneades Academicus, Diogenes Stoicus, & Critolaus Peripateticus, celeberrimi ætatis suæ philosophi, ab Atheniensibus Romam ad senatum populumque Romanum legati sunt, ut postularent civitati remitteretur talentum fere quingentum multa, quam propter Oropi vastationem fecerat. Tempus hujus legationis Cicero Academ. Quæst. lib. IV. refert ad P. Scipionem & M. Marcellum coss. qui anno Urbis DXCIX ante Christum CV. rempub. administrarunt. Gellius lib. XVII. temporibus belli Punici secundi; Pausanias in Achaicis an. U. C. DCIII. assignat. *Gellius lib.* VII. *cap.* XIV. De Carneade & Critolao diximus libro superiore c. II. *Idem*.

(56) *Carneadem; & Critolaum, & Diogenem*) Legati Romam Athenis missi sunt, uti multam remitti civitati peterent quingentorum talentum, quam fecerat propter Oropi vastationem, Sicyoniis damnantibus, quibus illius causæ judicium a Senatu permissum fuerat. Legationis illius tempus mira auctorum dissensione traditur. Gellius, lib. XVII. cap. ult. sub bellum Punicum alterum illos advenisse refert; ac posteriorem eorum adventu facit Ennium, quod ego falsum arbitror: si quidem obiit Ennius anno U. C. 585. At Cicero (in Lucullo cap. 45.) legationem illam assignat P. Scipioni & M. Marcello Coss. qui est annus 599. Verum Pausanias in Achaicis sub annum Urbis 603. illos advenisse significat. *Petavius*, *Rat. Temp.* lib. IV. cap. 12. Eodem anno Urbis 603. id evenisse putat Casaubonus in Synopsi ad Polyb.

(57) *Zethus*) Jovis ex Antiopa filius, frater Amphionis, cui in condendis Thebis operam commodavit. Eum, ut ab artibus aversum, Pacuvius in tragœdia invehentem in musicam inducit, quam Amphion tuetur. Consule lib. II. ad Heren. *Prust.*

(58) *Philosophari*) Censet Vossius versum illum Ennii fuisse trochaicum quadratum hujusmodi:

Philosophari mihi est necesse; at paucis: nam omnino haud placet.

Idque colligit ex lib. II. Tusculanarum Quæstionum; ubi legitur: *Neoptolemus quidem apud Ennium philosophari sibi ait necesse esse, sed paucis: nam omnino haud placere.* Idem.

(59) *Neoptolemus*) Pyrrho, Achillis filio, Neoptolemi cognomen

Ennium, *paucis: nam omnino haud placet*. Sed tamen hæc est mea sententia, quam videbar exposuisse. Ego ista studia non improbo, moderata modo sint: opinionem istorum studiorum, & suspicionem artificii apud eos, qui res judicent, oratori adversariam esse arbitror: imminuit enim & oratoris auctoritatem, & orationis fidem.

XXXVIII. Sed, ut eo revocetur, unde huc declinavit oratio; ex tribus istis clarissimis philosophis, quos Romam venisse dixisti, videsne Diogenem fuisse, qui diceret, artem se tradere bene disserendi, & vera ac falsa dijudicandi, quam verbo Græco διαλεκτικὴν (60) appellaret? In hac arte, si modo est hæc ars, nullum est præceptum quo modo verum inveniatur, sed tantum est quo modo judicetur. Nam & omne, quod eloquimur, sic, ut id aut esse dicamus, aut non esse; & si simpliciter dictum sit, suscipiunt dialectici, ut judicent verumne sit an falsum: & si conjuncte sit elatum, & adjuncta sint alia, judicent rectene adjuncta sint, & verane summa sit uniuscujusque rationis: & ad extremum ipsi se compungunt suis acuminibus, & multa quærendo, reperiunt non modo ea, quæ jam non possint ipsi dissolvere, sed etiam quibus ante exorsa, & potius detexta prope retexantur. Hic nos igitur Stoicus iste nihil adjuvat, quoniam quemadmodum inveniam quid dicam, non docet: atque idem etiam impedit, quod & multa reperit, quæ neget ullo modo posse dissolvi; & genus sermonis affert non liquidum, non fusum ac profluens, sed exile, aridum, concisum ac minutum: quod si quis probabit, ita probabit, ut oratori tamen aptum non esse fatea-

men impositum, quod adolescentulus in bello Trojano militiæ tirocinium fecerit. *Idem*.

(60.) Διαλεκτικὴν) Dialecticam ἀπὸ τοῦ διαλέγεσθαι, a disserendo nomen habet. *Idem*.

teatur. Hæc enim noſtra oratio multitudinis eſt auribus accommodanda, ad oblectandos animos, ad impellendos, ad ea probanda, quæ non aurificis ſtatera, ſed quadam populari trutina examinantur.

Quare iſtam artem totam dimittamus, quæ in excogitandis argumentis muta nimium eſt, in judicandis nimium loquax. Critolaum iſtum, quem ſimul cum Diogene veniſſe commemoras, puto plus huic ſtudio noſtro prodeſſe potuiſſe. Erat enim ab iſto Ariſtotele, a cujus inventis tibi ego videor non longe aberrare. Atque inter hunc Ariſtotelem, cujus & illum legi librum, in quo expoſuit dicendi artes omnium ſuperiorum, & illos, in quibus ipſe ſua quædam de eadem arte dixit, & hos germanos hujus artis magiſtros, hoc mihi viſum eſt intereſſe, quod ille eadem acie mentis, qua rerum omnium vim naturamque viderat, hæc quoque adſpexit, quæ ad dicendi artem, quam ille deſpiciebat, pertinebant: illi autem, qui hoc ſolum colendum ducebant, habitarunt in hac una ratione tractanda, non eadem prudentia, qua ille, ſed uſu in hoc uno genere, ſtudioque majore. Carneadis vero vis incredibilis illa dicendi, & varietas, perquam eſſet optanda nobis: qui nullam unquam in illis ſuis diſputationibus rem defendit, quam non probarit; nullam oppugnavit, quam non everterit. Sed hoc majus eſt quiddam, quam ab iis, qui hæc tradunt, & docent, poſtulandum ſit.

XXXIX. Ego autem, ſi quem nunc plane rudem inſtitui ad dicendum velim, his potius tradam aſſiduis uno opere eandem incudem (61) diem noctemque tundentibus, qui omnes tenuiſſimas particulas, atque omnia minima manſa, ut nu-

(61) *Eandem incudem*) Proverbii genus eſt in eos, qui indefeſſa aſſiduitate eidem ſtudio incumbunt, ſimiles fabrorum, qui continuis ictibus incude percuſſa ferrum emolliunt. *Idem*.

nutrices infantibus pueris, in os inferant. Sin fit is, qui & doctrina mihi liberaliter institutus, & aliquo jam imbutus usu, & satis acri ingenio esse videatur: illuc eum rapiam, ubi non seclusa aliqua aquula teneatur, sed unde universum flumen * erumpat: qui illi sedes, & tanquam domicilia omnium argumentorum commonstret, & ea breviter illustret, verbisque definiat.

Quid enim est, in quo hæreat, qui viderit, omne, quod sumatur in oratione aut ad probandum, aut ad refellendum, aut ex sua sumi vi (62) atque natura, aut assumi foris? Ex sua vi, cum aut res, quæ sit tota, quæratur, aut pars ejus, aut vocabulum quod habeat, aut quippiam, rem illam quod attingat. Extrinsecus, autem, cum ea, quæ sunt foris, neque inhærent in rei natura, colligunt. Si res tota quæritur, definitione universa vis explicanda est, sic: Si majestas est amplitudo ac dignitas civitatis, is eam minuit, qui exercitum hostibus populi Romani tradidit, non qui eum, qui id fecisset, populi Romani potestati tradidit. Sin pars; partitione, hoc modo: Aut senatui parendum de salute reipublicæ fuit; aut aliud consilium instituendum, aut sua sponte faciendum: aliud consilium, superbum; suum, arrogans; utendum igitur fuit consilio senatus. Sin ex vocabulo, ut Carbo. Si consul est, qui consulit patriæ, quid aliud fecit Opimius (63)? Sin ab eo, quod rem attingat, plures sunt augmentorum sedes ac loci: nam & conjuncta quæremus, & genera, & partes generibus subjectas, & simili-

* *Erumpat*) Man. *erumpat: ut illi . . . commonstrem . . . illustrem . . . definiam.*

(62) *Aut ex sua sumi vi*) Designat locos rhetorum intrinsecos & extrinsecos, de quibus cum & fusius & accuratius agat Cicero in Topicis, ideo omittimus notas omnes & exempla, quibus possunt illustrari. *Prust.*

(63) *Opimius*) De quo paulo superius diximus cap. 28. *Idem*.

militudines, & diſſimilitudines, & contraria, & conſequentia, & conſentanea, & quaſi præcurrentia, & repugnantia, & cauſas rerum veſtigabimus, & ea, quæ ex cauſis orta ſunt, & majora, paria, minora quæremus.

XL. Ex conjunctis ſic argumenta ducuntur: Si pietati ſumma tribuenda laus eſt, debetis moveri, cum Q. Metellum (64) tam pie lugere videatis. Ex genere autem: Si magiſtratus in populi Romani poteſtate eſſe debent, quid Norbanum (65) accuſas, cujus tribunatus voluntati paruit civitatis? Ex parte autem ea, quæ eſt ſubjecta generi: Si omnes, qui reipublicæ conſulunt (66), cari nobis eſſe debent, certe in primis imperatores, quorum conſiliis, virtute, periculis retinemus & noſtram ſalutem, & imperii dignitatem. Ex ſimilitudine autem: Si feræ partus ſuos diligunt, qua nos in liberos noſtros indulgentia eſſe debemus? At ex diſſimilitudine: Si barbarorum eſt in diem vivere, noſtra conſilia ſempiternum tempus ſpectare debent. Atque utroque in genere & ſimilitudinis, & diſſimilitudinis, exempla ſunt ex aliorum factis, aut dictis, aut eventis, & fictæ narrationes ſæpe ponendæ. Jam ex contrario: Si Gracchus nefarie, præclare Opimius. Ex conſequentibus: Si & ferro interfectus ille, & tu inimicus ejus cum gladio cruento comprehenſus es in illo ipſo loco, & nemo præter te ibi viſus eſt, & cauſa ne-

(64) *Q. Metellum*) Anno U. C. DCLVII. præturam obtinuit Q. Metellus, Pii cognomentum adeptus, quod, ut ait ſcriptor de Viris illuſtribus, patrem Numidicum precibus ac lacrimis aſſiduis ab exilio revocaſſet. Qua ſingulari pietate facilem ad ſummos honores aditum paravit. *Idem*.

(65) *Norbanum*) Conſule notas ſuperiores c. 21. *Idem*.

(66) *Si omnes, qui Reipublica conſulunt*) Senſus eſt: Si illi, qui Remp. adjuvant conſiliis, cari eſſe debent, multo magis Imperatores illi, qui non illium conſiliis, ſed & aliis rebus, ſcilicet fortitudine & periculis ſubeundis, ejus ſalutem & dignitatem tuentur. *Pearcius*.

nemini, & tu semper audax: quid est, quod de facinore dubitare possimus? Ex consentaneis, & praecurrentibus, & repugnantibus, ut olim Crassus adolescens: Non si Opimium defendisti, Carbo, idcirco te isti bonum civem putabunt: simulasse te, & aliud quid quaesisse perspicuum est, quod Tib. Gracchi mortem saepe in concionibus deplorasti, quod P. Africani necis socius fuisti, quod eam legem (67) in tribunatu tulisti, quod semper a bonis dissensisti. Ex causis autem rerum sic: Avaritiam si tollere vultis, mater ejus est tollenda, luxuries. Ex iis autem, quae sunt orta de causis: Si aerarii copiis & ad belli adjumenta, & ad ornamenta pacis utimur, vectigalibus serviamus. Majora autem, & minora, & paria comparabimus, sic: Ex majore: Si bona existimatio divitiis praestat, & pecunia tantopere expetitur, quanto gloria magis est expetenda? Ex minore sic:

(68) Hic, parvae consuetudinis
Causa, mortem hujus tam fert familiariter:
Quid, si ipse amasset? quid mihi hic faciet patri?

Ex pari sic: Est ejusdem (69) & eripere contra rempublicam, & largiri pecunias.

Foris autem assumuntur ea, quae non sua vi, sed extranea sublevantur, ut haec (70): Hoc verum

(67) *Quod eam legem*) Pighius ad annum Urbis DCXXXIV. ante haec verba deesse nonnihil suspicatur, sicque ex varia manuscriptorum codicum lectione locum esse restituendum putat: *Quod P. Africani necis socius fuisti, quod C. Graccho dux & auctor repetendae per seditiones tribunitiae potestatis fuisti, quod eam legem* &c. *Prust.*

(68) *Hic, parvae consuetudinis*) Terent. Andr. act. 1. sc. 1.

(69) *Est ejusdem*) Conferuntur hic inter se duo crimina; alterum repetundarum, quo quis alterius facultates contra jus invadit; alterum ambitus, quo suas opes aliquis largitur ad populi suffragia sibi demerenda. *Idem.*

(70) *Ut haec*) Congerit hic tres locos extrinsecos: Primum a testimoniis, cujus hoc affert exemplum; Hoc dicit Q. Lutatius,

rum est; dixit enim Q. Lutatius. Hoc falsum est; habita enim quæstio est. Hoc sequi necesse est; recito enim tabulas. De quo genere toto paulo ante dixi. Hæc, ut brevissime (71) dici potuerunt, ita a me dicta sunt.

XLI. Ut enim si aurum cui, quod esset multifariam defossum, commonstrare vellem, satis esse deberet, si signa & notas ostenderem locorum, quibus cognitis ille sibi ipse foderet, & id, quod vellet, parvulo labore, nullo errore inveniret: sic has ego argumentorum novi notas, quæ illa mihi quærenti demonstrant, ubi sint; reliqua cura & cogitatione eruuntur.

Quod autem argumentorum genus cuique caussarum generi maxime conveniat; non est artis exquisitæ præscribere, sed est mediocris ingenii judicare. Neque enim nunc id agimus, ut artem aliquam dicendi explicemus, sed ut doctissimis hominibus usus nostri quasi quædam monita tradamus. His igitur locis in mente & cogitatione defixis, & in omni re ad dicendum posita excitatis, nihil erit, quod oratorem effugere possit, non modo in forensibus disceptationibus, sed omnino in ullo genere dicendi. Si vero assequetur, ut talis videatur, qualem se videri velit, & animos eorum ita afficiet, apud quos aget, ut eos, quocumque velit, vel trahere vel rapere possit; nihil profecto præterea ad dicendum requiret.

Jam illud videmus, nequaquam satis esse, reperire quid dicas, nisi id inventum tractare possis. Tra-

tius, est igitur verum: Alterum a tormentis; Ad exprimendam veritatem tormentis subjectus est ille quem oportuit, nec simile quicquam indicavit, ergo falsum est: Tertium a tabulis; Rem ita esse patet ex tabulis, ergo id in dubium revocare nemini licet. *Idem*.

(71) *Brevissime*) Fusiorem videlicen locorum explicationem meditabatur Cicero in libro Topicorum; quapropter ne sæpius eandem incudem tundat, hic tantum perstringit, quod alibi copiosius exponet. *Idem*.

Tractatio autem varia esse debet, ne aut cognoscat artem qui audiat, aut defatigetur similitudinis satietate. Proponi oportet, quid afferas, & id quare ita sit, ostendere: & ex iisdem illis locis interdum concludere, relinquere alias, alioque transire: sæpe non proponere, ac ratione ipsa afferenda, quid proponendum fuerit, declarare: si cui quid simile dicas, prius ut simile confirmes: deinde quod agitur, adjungas: puncta argumentorum plerumque ut occulas, ne quis ea numerare possit, ut re distinguantur, verbis confusa esse videantur.

XLII. Hæc ut & properans, & apud doctos, & semidoctus ipse percurro, ut aliquando ad illa majora veniamus. Nihil est enim in dicendo, Catule, majus, quam ut faveat oratori is, qui audiet, utque ipse sic moveatur, ut impetu quodam animi, & perturbatione magis, quam judicio aut consilio, regatur. Plura enim multo homines (72) judicant odio (73), aut amore, aut cupiditate (74), aut iracundia (75), aut dolore (76), aut lætitia (77), aut spe (78), aut timore (79), aut

(72) *Plura enim multo homines*) Recte Aristoteles lib. II. Rhetoric. observat, cum pro diversis animi motibus diversa sentiant ac faciant homines, aliudque mens tranquilla, aliud agitata suggerat, permagni interesse oratoris varias pro tempore auditorum in animis excitare perturbationes, adeoque ipsi tenendam esse artem movendorum affectuum, quibus concitatus auditor eo, quo voluerit orator impellere, facile feratur. *Idem*

(73) *Odio*) Quod est abalienatio quædam animi perfecta, qua quis alterum & perditum velit, & perdat, si possit. *Idem*.

(74) *Cupiditate*) Quam Aristoteles lib. I. Rhetor. definit rei jucundæ appetitum. *Idem*.

(75) *Iracundia*) Consule notas in librum superiorem. *Idem*.

(76) *Dolore*) Quem Tullius lib. IV. Tusc. Quæst. ait esse ægritudinem cruciantem. *Idem*.

(77) *Lætitia*) Est, inquit ibidem Cicero, opinio recens boni præsentis, in quo efferri rectum esse videatur. *Idem*.

(78) *Spe*) Vide notas inferiores c. 51. *Idem*.

(79) *Timore*) Timor est ægritudo voluntatis respondens mentis ambiguitati, malum prope imminens, vixque declinabile intuentis. *Idem*.

aut errore, aut aliqua permotione mentis, quam veritate, aut præscripto, aut juris norma aliqua, aut judicii formula, aut legibus. Quare, nisi quid vobis aliud placet, ad illa pergamus.

Paulum, inquit Catulus, etiam nunc deesse videtur iis rebus, Antoni, quas exposuisti, quod sit tibi ante explicandum, quam illuc proficiscare, quo te dicis intendere. Quidnam, inquit? Qui ordo tibi placet, inquit Catulus, & quæ dispositio argumentorum, in qua tu mihi semper deus videri soles.

Vide quam sim in isto genere, inquit, Catule, deus. Non mehercule mihi, nisi admonito, venissent in mentem: ut possis existimare, me in ea in quibus nonnunquam aliquid efficere videor, usu solere in dicendo, vel casu potius incurrere. Ac res quidem ista, quam ego, quia non noram, sic tanquam ignotum hominem præteribam, tantum potest in dicendo, ut ad vincendum nulla plus possit. Sed tamen mihi videris ante tempus a me rationem ordinis, & disponendarum rerum requisisse. Nam si ego omnem vim oratoris in argumentis, & in re ipsa per se comprobanda posuissem, tempus esset jam de ordine argumentorum, & de collocatione aliquid dicere. Sed cum tria sint a me (80) proposita, de uno dictum; cum de duobus reliquis dixero, tum erit denique de disponenda tota oratione quærendum.

XLIII. Valet igitur multum ad vincendum, probari mores (81), instituta, & facta, & vitam

(80) *Tria sint a me*) Divisit Antonius inventionem in tres partes; quarum prima doceat, altera conciliet, tertia moveat oratorem. De prima disseruit; cum alias explicuerit, de oratione disponenda sermonem instituet. *Idem*.

(81) *Probari mores*) Communis est hæc rhetorum omnium sententia, neminem oratorem esse posse, nisi qui probis moribus fuerit. Ut enim persuadeat, qui scopus est eloquentiæ, is esse debet hujus artis studiosus, cui fides habeatur in ea re, quæ certo sciri non

tam eorum, qui agent causas, & eorum, pro quibus: & item improbari adversariorum: animosque eorum, apud quos agitur, conciliari quam maxime ad benevolentiam cum erga oratorem, tum erga illum, pro quo dicet orator. Conciliantur autem animi dignitate hominis (82), rebus gestis, existimatione vitæ: quæ facilius ornari possunt, si modo sunt, quam fingi, si nulla sunt. Sed hæc adjuvant in oratore, lenitas vocis, vultus, pudoris significatio (83), verborum comitas: si quid persequare acrius (84), ut invitus, & coactus facere videare. Facilitatis, liberalitatis, mansuetudinis, pietatis, grati animi, non appetentis, non avidi, signa proferri perutile est:

ea-

non potest, cujusmodi sunt causæ omnes, in quibus versatur orator. Sic autem sunt homines, ut quem noverint improbum, ei difficillime credant. Adi Aristotelem lib. I. Rhet. cap. 2. & Quintilianum lib. XII. cap. I. *Idem*.

(82) *Dignitate hominis*) Moribus suis captat judicum benevolentiam Cicero Oratione pro P. Sylla c. I. *Quamquam ex hujus incommodis magnam animo molestiam capio, tamen in cæteris malis facile patior oblatum mihi tempus, in quo boni viri lenitatem meam misericordiamque, notam omnibus quondam, nunc quasi intermissam agnoscerent; improbi ac perditi cives edomiti atque victi præcipitante republica vehementem me fuisse atque fortem; conservata mitem ac misericordem faterentur*. Idem.

(83) *Vultus pudoris significatio*) Ita legendum puto, deleto commate post vocem *vultus*: ut tam *vultus*, quam *pudoris*, sit genitivi casus, & regatur a voce *significatio*. Hæc loquendi formula sæpius apud Ciceronem occurrit: exemplo sit istud in initio Orat. in Pisonem, *Jamne sentis, quæ sit hominum querela frontis tuæ?* Pearcius.

(84) *Si quid persequare acrius*) Hujus oratorii præcepti egregium nobis exhibet exemplum Cicero Divinatione in Verrem. *Tuli graviter & acerbe, judices, in eum me locum adductum, ut aut eos homines spes falleret, qui opem a me atque auxilium petissent: aut ego, qui me ad defendendos homines ab ineunte adolescentia dedissem, tempore atque officio coactus ad accusandum traducerer... Adductus sum, judices, officio, fide, misericordia, multorum bonorum exemplo, veteri consuetudine institutoque majorum, ut onus hoc laboris atque officii non ex meo, sed ex meorum necessariorum tempore mihi suscipiendum putarem. Quo in negotio tamen illa me res, judices, consolatur, quod hæc, quæ videtur esse accusatio mea, non potius accusatio, quam defensio est existimanda. Defendo enim multos mortales, multas civitates, provinciam Siciliam totam*. Prust.

eaque omnia, quæ proborum, demissorum, non acrium, non pertinacium, non litigiosorum, non acerborum sunt, valde benevolentiam conciliant, abalienantque ab iis, in quibus hæc non sunt. Itaque eadem sunt in adversarios ex contrario conferenda.

Sed genus hoc totum orationis in iis caussis excellet, in quibus minus potest inflammari animus judicis acri & vehementi quadam incitatione. Non enim semper fortis oratio quæritur, sed sæpe placida, summissa, lenis, quæ maxime commendat reos. Reos autem appello non eos modo, qui arguuntur, sed omnes, quorum de re disceptatur: sic enim olim loquebantur. Horum igitur exprimere mores oratione, justos, integros, religiosos, timidos, perferentes injuriarum, mirum quiddam valet: & hoc vel in principiis, vel in re narranda, vel in peroranda, tantam habet vim, si est suaviter, & cum sensu tractatum, ut sæpe plus, quam causa, valeat. Tantum autem efficitur sensu quodam, ac ratione dicendi, ut quasi mores oratoris (85) effingat oratio. Genere enim quodam sententiarum, & genere verborum, adhibita etiam actione leni, facilitatemque significanti, efficitur, ut probi, ut bene morati, ut boni viri esse videantur.

XLIV. Huic autem est illa dispar adjuncta ratio orationis, quæ alio quodam genere mentes judicum permovet, impellitque, ut aut oderint, aut diligant, aut invideant, aut salvum velint, aut me-

(85) *Quasi mores oratoris*) Videtur hoc præceptum oratorium ex Aristotele depromptum lib. II. Rhetor. Ut similitudo morum, ita oratio, quæ moribus auditoris accommodata est, ejus conciliat benevolentiam. Operæ pretium est igitur ætatis cujusque indolem oratione exprimere. Quod idem ad poetæ commendationem requirit Horatius in Arte:

Si plausoris eges aulea manentis, & usque
Sessuri, donec cantor, Vos plaudite, dicat:
Ætatis cujusque notandi sunt tibi mores,
Mobilibusque decor naturis dandus, & annis. Idem.

metuant, aut ſpernant (86), aut cupiant, aut abhorreant, aut lætentur, aut mœreant, aut miſereantur, aut punire velint, aut ad eos motus adducantur, ſi qui finitimi ſunt, & propinqui his ac talibus animi perturbationibus.

Atque illud optandum eſt oratori, ut aliquam permotionem animorum ſua ſponte ipſi afferant ad cauſam judices, ad id, quod utilitas oratoris feret, accommodatam. Facilius eſt enim currentem (ut ajunt) incitare, quam commovere languentem. Sin id aut non erit, aut erit obſcurius, ſicut medico diligenti, priuſquam conetur ægro adhibere medicinam, non ſolum morbus ejus, cui mederi volet, ſed etiam conſuetudo valentis, & natura corporis cognoſcenda eſt: ſic equidem cum aggredior ancipitem cauſam, & gravem ad animos judicum pertractandos, omni mente in ea cogitatione curaque verſor, ut odorer quam ſagaciſſime poſſim, quid ſentiant (87), quid exiſtiment, quid expectent, quid velint, quo deduci oratione facillime poſſe videantur. Si ſe dant, &, ut ante dixi, ſua ſponte, quo impellimus, inclinant, atque propendent, accipio quod datur, & ad id, unde aliquis flatus oſtenditur, vela do. Sin eſt integer, quietuſque judex: plus eſt operis. Sunt enim omnia dicendo excitanda, nihil adjuvante natura. Sed tantam vim habet illa, quæ recte a bono poeta dicta eſt *flexanima, atque omnium regina rerum*, oratio, ut non modo inclinantem erigere, aut ſtantem inclinare, ſed etiam ad-

(86) *Aut metuant, aut ſpernant*) M. Bod. Mag. Norf. Pal. quart. quint. & octav. itemque Lambinus, Aſc & editiones Ven. & Mediol aliæque exhibent, *ſperent*. Recte ſane, lector: vides enim contrarias animi permotiones ſibi invicem opponi, amorem odio, invidiam favori; contraria vero permotio *metui* eſt *ſpes*. Nec aliter Cicero eas opponit c. 41. hujus libri, *aut dolore, aut lætitia, aut* ſpe, *aut* timore. *Pearcius*.

(87) *Quid ſentiant*) Idem tradit Ariſtoteles lib. II. Rhetor. *Pruſt.*

adversantem & repugnantem, ut imperator bonus ac fortis, capere possit.

XLV. Hæc sunt illa, quæ me ludens Crassus modo flagitabat, quæ a me divinitus tractari solere diceret, & in causa M. Aquilii, Cajique Norbani, nonnullisque aliis, quasi præclare acta, laudaret. Quæ mehercule ego, Crasse, cum a te tractantur in causis, horrere soleo: tanta vis animi (88), tantus impetus, tantus dolor oculis, vultu, gestu, digito denique (89) isto tuo significari solet: tantum est flumen gravissimorum optimorumque verborum, tam integræ sententiæ, tam veræ, tam novæ, tam sine pigmentis, fucoque puerili, ut mihi non solum tu incendere judicem, sed ipse ardere videaris. Neque fieri potest (90), ut doleat is qui audit, ut oderit, ut invideat, ut pertimescat aliquid, ut ad fletum, misericordiamque deducatur: nisi omnes ii motus, quos orator adhibere volet judici, in ipso oratore impressi esse, atque inusti videbuntur. Quod si fictus aliquis dolor suscipiendus esset, & si in ejusmodi genere orationis nihil esset, nisi falsum, atque imitatione simulatum, major ars aliqua forsitan esset requirenda. Nunc ego quid tibi, Crasse, quid cæteris accidat, nescio: de me autem causa nulla est, cur apud homines prudentissimos, atque amicissimos mentiar. Non mehercule unquam apud judices aut dolorem, aut misericordiam, aut invidiam, aut odium excitare di-

(88) *Tanta vis animi* &c. Non tanta dicendi vi Crassus valebat, quod ex libro de Claris Oratoribus intelligitur: verum ejus eloquentiam hic exaggerat Antonius, quo plus auctoritatis his dialogis Cicero conciliet. *Idem*.

(89) *Digito denique*) *Cum tres contracti* digiti *pollice premuntur, tum digitus ille, quo usum optime Crassum Cicero dicit, explicari solet. Is in exprobrando & indicando, unde ei nomen est, valet*. Fabius, lib. xi. cap. 2. *Idem*.

(90) *Neque fieri potest*) Recte Horatius in Arte.

Ut ridentibus arrident, ita flentibus adsunt
Humani vultus. Si vis me flere, dolendum est
Primum ipsi tibi. Idem.

cendo volui; quin ipse in commovendis judicibus, iis ipsis sensibus, ad quos illos adducere vellem, permoverer. Neque enim facile est perficere, ut irascatur, cui tu velis, judex, si tu ipse id lente ferre videare; neque ut oderit eum, quem tu velis, nisi teipsum flagrantem odio ante viderit: neque ad misericordiam adducetur, nisi ei tu signa doloris tui, verbis, sententiis, voce, vultu, collacrimatione denique ostenderis. Ut enim nulla materies tam facilis ad exardescendum est, quæ, nisi admoto igni, ignem concipere possit: sic nulla mens est tam ad comprehendendam vim oratoris parata, quæ possit incendi, nisi inflammatus ipse ad eam, & ardens accesseris.

XLVI. Ac, ne forte hoc magnum ac mirabile esse videatur, hominem toties irasci, toties dolere, toties omni animi motu concitari, præsertim in rebus alienis; magna vis est earum sententiarum, atque eorum locorum, quos agas tractesque dicendo, ut nihil opus sit simulatione & fallaciis. Ipsa enim natura orationis ejus, quæ suscipitur ad aliorum animos permovendos, oratorem ipsum magis etiam, quam quemquam eorum, qui audiunt, permovet. Et ne hoc in causis, in judicii, in amicorum periculis, in concursu hominum, in civitate, in foro accidere miremur, cum agitur non solum ingenii nostri existimatio, (nam id esset levius: quamquam, cum professus sis, te id posse facere, quod pauci, ne id quidem negligendum est) sed alia sunt majora multo, fides, officium, diligentia, quibus rebus adducti, etiam cum alienissimos defendimus, tamen eos alienos, si ipsi viri boni volumus haberi, existimare non possumus. Sed, ut dixi, ne hoc in nobis mirum esse videatur, quid potest esse tam fictum, quam versus, quam scena, quam fabulæ; tamen in hoc genere sæpe ipse vidi, cum ex persona mihi ardere oculi hominis hi-

histrionis viderentur sponda lia (1) illa dicentis:

(2) Segregare abs te ausus, aut sine illo Salamina (3) ingredi?
Neque paternum adspectum es veritus?

Nunquam illud *adspectum* dicebat, quin mihi Telamon iratus furere luctu filii videretur. Ut idem inflexa ad miserabilem sonum voce:

Quem ætate exacta indigum
Liberum lacerasti, orbasti, exstinxisti; neque fratris necis,
Neque gnati ejus parvi, qui tibi in tutelam est traditus?

flens atque lugens dicere videbatur. Quæ si ille histrio, quotidie cum ageret, tamen recte agere sine dolore non poterat; quid? Pacuvium putatis in scribendo leni animo, ac remisso fuisse? Fieri nullo modo potuit. Sæpe enim audivi, poetam bonum neminem (4) (id quod a Democrito & Pla-

(1) *Spondalia*) An legendum hic *Sophoclea*, ut censet Auratus, quod hi versus ex Sophoclis Teucro a Pacuvio e Græco in Latinum sermonem conversi? an *spondialia*, ut Turnebus? seu potius, quemadmodum Salmasius & Vossius putant esse magis secundum analogiam, *spondaulia*? Σπονδαῦλαι sunt tibicines, σπονδαυλος enim tibia est. Atque hic σπονδαύλειον μέλος versus inter sacrificandum ad tibiam cani soliti, ne quid male ominatum audiretur. *Idem*.

(2) *Segregare*) Sic in Teucro tragœdia Telamonem inducit loquentem Pacuvius. Telamon rex Salaminis ad bellum Trojanum filios miserat Ajacem & Teucrum, ut alter alterum tueretur. Ut audivit Ajacem, ob negata Achillis arma, sibi manus intulisse, Teucrum, qui fratris necem ultus non fuerat, reversum ejecit. *Idem*.

(3) *Salamina*) Salaminis insula prope Peloponnesum in sinu Saronico: nunc, teste Sophiano, *Coluri* dicitur. *Idem*.

(4) *Poetam bonum neminem*) Sacro quodam afflatu furoris abripi poetæ dicuntur. Ovidius lib. III. de Arte:

Est deus in nobis, sunt & commercia cœli;
Sedibus æthereis spiritus ille venit.

Idem longe ante tradiderat Plato lib. III. de Legibus, sed clarius & fusius in Jone: *Omnes*, inquit, *Epici poetæ boni, non ex arte, sed divino afflatu correpti omnia hæc præclara dicunt poemata. Et Lyrici boni similiter, ut Corybantes non sana mente saltant, sic Lyrici non sana mente pulcra illa carmina componunt*, &c. *Idem*.

& Platone in scriptis relictum esse dicunt) sine inflammatione animorum exsistere posse, & sine quodam afflatu quasi furoris.

XLVII. Quare nolite existimare meipsum, qui non heroum veteres casus, fictosque luctus vellem imitari atque adumbrare dicendo; neque actor essem alienæ personæ, sed auctor meæ, cum mihi M'. Aquilius in civitate retinendus esset, quæ in illa causa peroranda fecerim, sine magno dolore fecisse. Quem enim ego consulem fuisse, imperatorem ornatum a senatu, ovantem (5) in Capitolium ascendisse meminissem, hunc cum afflictum, debilitatum, mœrentem, in summum discrimen adductum viderem, non prius sum conatus misericordiam aliis commovere, quam misericordia sum ipse captus. Sensi equidem tum magnopere moveri judices, cum excitavi mœstum ac sordidatum senem, & cum ista feci, quæ tu, Crasse, laudas, non arte, de qua quid loquar nescio, sed motu magno animi ac dolore, ut discinderem tunicam, ut cicatrices ostenderem: cum C. Marius mœrorem orationis meæ præsens ac sedens multum lacrimis suis adjuvaret: cumque ego illum crebro appellans, collegam (6) ei suum commendarem, atque ipsum advocatum ad communem im-

(5) *Ovantem*) Ovantes scribit Festus lætantes esse ab eo clamore, quem victores milites geminata littera *o* emittunt. Rectius, ut mihi quidem videtur, Plutarchus ovationis nomen ab ove deducit; quod qui hoc minore triumpho decorarentur, ovem immolarent: cum taurum sacrificarent, quibus triumphus major decernebatur. Porro quibus ovandi jus erat, primis reipub. Romanæ temporibus sine exercitu & legionibus pedites Urbem ingrediebantur; ut ex Dionysio Halicarnasseo & Plutarcho patet: subinde consuetudo invaluit, ut purpura vestiti, & sceptrum manu tenentes equo veherentur, concinentibus tibiis, & turmis equitum præcedentibus: Triumphantes autem picta vel aurata veste, tubis clangentibus, senatu sub prætextis currum comitante, turmis equitum subsequentibus, curru quadrijugo ferebantur. *Idem*.

(6) *Collegam*) C. Marius quintum consul collegam habuit M'. Aquilium anno U. C. DCLIII. ante Christum CI. De M'. Aquilii causa dictum superius c. 28. *Idem*.

imperatorum fortunam defendendam invocarem. Non fuit hæc sine meis lacrimis, non sine dolore magno miseratio, omniumque deorum, & hominum, & civium, & sociorum imploratio. Quibus omnibus verbis, quæ a me tum sunt habita, si dolor abfuisset meus, non modo non miserabilis, sed etiam irridenda fuisset oratio mea.

Quamobrem hoc vos doceo, Sulpici, bonus ego videlicet atque eruditus magister, ut in dicendo irasci, ut dolere, ut flere possitis: quamquam te quidem quid hoc doceam, qui in accusando sodali, & quæstore meo, tantum incendium non ratione solum, sed multo etiam magis vi, & dolore, & ardore animi concitaras, ut ego ad id restinguendum vix conarer accedere? Habueras enim tum omnia in causa (7) superiora: vim, fugam, lapidationem, crudelitatem tribuniciam, in Cæpionis gravi miserabilique casu, in judicium vocabas: deinde principem & senatus, & civitatis, M. Æmilium lapide percussum esse constabat: vi pulsum ex templo L. Cottam (8), & T. Didium, cum intercedere vellent rogationi, nemo poterat negare.

XLVIII. Accedebat, ut hæc tu adolescens pro republica queri summa cum dignitate existimarere: ego homo censorius (9) vix satis honeste viderer seditiosum civem, & in hominis consularis calamitate crudelem, posse defendere. Erant optimi cives judices, bonorum virorum plenum forum, vix ut mihi tenuis quædam venia daretur excusationis, quod tamen eum defenderem, qui

 mihi

(7) *In causa.*) Norbani videlicet, de quo supra diximus cap. 21. *Idem*.

(8) *L. Cottam*) L. Aurelius Cotta & T. Didius fuere tribuni plebis anno U. C. DCLIX. ante Christum XCV. *Idem*.

(9) *Censorius*) Quatuor ante quam hanc Norbani causam tueretur annis, M. Antonius cum collega L. Flacco censura fungebatur, nimirum anno U. C. DCLVII. ante Christum XCI., ut liquet ex Capitolinis fragmentis apud Pighium. *Idem*.

mihi quæstor fuisset. Hic ego quid dicam me artem aliquam adhibuisse? quid fecerim, narrabo. Si placuerit, vos meam defensionem in aliquo artis loco reponetis.

Omnium seditionum (10) genera, vitia, pericula collegi, eamque orationem ex omni reipublicæ nostræ temporum varietate repetivi; conclusique ita, ut dicerem, etsi omnes molestæ semper seditiones fuissent, justas tamen fuisse nonnullas & prope necessarias. Tum illa, quæ modo Crassus commemorabat, egi: neque reges ex hac civitate exigi, neque tribunos plebis creari, neque plebiscitis toties consularem potestatem minui, neque provocationem, patronam illam civitatis, ac vindicem libertatis, populo Romano dari sine nobilium dissensione potuisse: ac, si illæ seditiones saluti huic civitati fuissent, non continuo, si quis motus populi factus esset, id C. Norbano in nefario crimine, atque in fraude capitali esse ponendum. Quod si unquam populo Romano concessum esset, ut jure concitatus videretur: id quod docebam sæpe esse concessum, nullam illa causam justiorem fuisse. Tum omnem rationem traduxi, & converti in increpandam Cæpionis fugam, in deplorandum interitum exercitus. Sic & eorum dolorem, qui lugebant suos, oratione refricabam, & animos equitum Romanorum, apud quos tum judices causa agebatur, ad Q. Cæpionis odium, a quo erant ipsi propter judicia abalienati, renovabam, atque revocabam.

XLIX. Quod ubi sensi me in possessione judicii, ac defensionis meæ constitisse, quod & populi benevolentiam mihi conciliaram, cujus jus etiam cum seditionis conjunctione defenderam, & judicum animos totos vel calamitate civitatis,

(10) *Omnium seditionum*) De quibus fuse Livius Decade prima. *Idem*.

tis, vel luctu, ac desiderio propinquorum, vel odio proprio in Cæpionem ad causam nostram converteram: tunc admiscere huic generi orationis vehementi atque atroci genus illud alterum, de quo ante disputavi, lenitatis & mansuetudinis cœpi; me pro meo sodali, qui mihi in liberum loco (11) more majorum esse deberet, & pro mea omni fama prope, fortunisque decernere: nihil mihi ad existimationem turpius, nihil ad dolorem acerbius accidere posse, quam si is, qui sæpe alienissimis a me, sed meis tamen civibus, saluti existimarer fuisse, sodali meo auxilium ferre non potuissem.

Petebam a judicibus, ut illud ætati meæ, ut honoribus, ut rebus gestis, si justo, si pio dolore me esse affectum viderent, concederent: præsertim si in aliis causis intellexissent, omnia me semper pro amicorum periculis, nihil unquam pro meipso deprecatum. Sic in illa omni defensione atque causa, quod esse in arte positum videbatur, ut de lege Apuleja (12) dicerem, ut, quid esset minuere majestatem, explicarem, perquam breviter perstrinxi, atque attigi. His duabus partibus orationis, quarum altera concitationem habet, altera commendationem, quæ minime præceptis artium sunt perpolitæ, omnis est a me illa causa tractata, ut & acerrimus in Cæpionis invidia renovanda, & in meis moribus erga meos necessarios declarandis mansuetissimus viderer. Ita, magis affectis animis judicum, quam doctis, tua, Sulpici, est a nobis tum accusatio victa.

L. Hic Sulpicius, Vere hercule, inquit, Antoni,

(11) *In liberum loco*) Quam arcta sit prætoris & quæstoris necessitudo, ostendit Tullius Divinatione in Q. Cæcilium. *Sic a majoribus nostris accepimus, prætorem quæstori suo parentis loco esse oportere: nullam neque justiorem, neque graviorem causam necessitudinis posse reperiri, quam conjunctionem sortis, quam provinciæ, quam officii, quam publicam muneris societatem*. Idem.

(12) *De lege Apuleja*) Vide notas superiores cap. 25. *Idem*.

toni, ista commemoras. Nam ego nihil unquam vidi, quod tam e manibus elaberetur, quam mihi tum est elapsa illa causa. Cum enim (quemadmodum dixisti) tibi ego non judicium, sed incendium tradidissem; quod tuum principium, dii immortales, fuit? qui timor? quæ dubitatio? quanta hæsitatio, tractusque verborum? Ut illud initio, quod tibi unum ad ignoscendum homines dabant, tenuisti; te pro homine pernecessario, quæstore tuo, dicere, quam tibi primum munisti ad te audiendum viam. Ecce autem, cum te nihil aliud profecisse arbitrarer, nisi ut homines tibi, civem improbum defendenti ignoscendum propter necessitudinem arbitrarentur; serpere occulte cœpisti, nihildum aliis suspicantibus, me vero jam pertimescente, ut illam non Norbani seditionem, sed populi Romani iracundiam, neque eam injustam, sed meritam ac debitam fuisse defenderes. Deinde qui locus abs te prætermissus est in Cæpionem? Ut tu illa omnia odio, invidia, misericordia miscuisti? Neque hæc solum in defensione; sed etiam in Scauro (13), cæterisque meis testibus, quorum testimonia non refellendo, sed ad eundem impetum populi confugiendo, refutasti. Quæ cum abs te (14) modo commemorarentur, equidem nulla præcepta desiderabam. Istam enim ipsam demonstrationem defensionum tuarum abs te ipso commemoratam, doctrinam esse non mediocrem puto.

Atqui, si ita placet, inquit Antonius, trademus etiam, quæ nos sequi in dicendo, quæque maxime spectare solemus. Docuit enim jam nos longa

(13) *Scauro*) Cæteris omissis Scaurum hic appellat, quippe cujus auctoritas major esset. *Idem*.

(14) *Quæ cum abs te*) Cum explicuisti nobis rationem quam adhibuisti in defensione Norbani, visus sum mihi carere posse præceptis omnibus artis oratoriæ, & hoc uno exemplo contentus esse, quod imitarer. *Idem*.

longa vita, usuque rerum maximarum, ut quibus rebus animi hominum moverentur, teneremus.

LI. Equidem primum considerare soleo, postuletne causa. Nam neque parvis in rebus adhibendæ sunt hæ dicendi faces, neque ita animatis hominibus, ut nihil ad eorum mentes oratione flectendas proficere possimus: ne aut irrisione, aut odio digni putemur, si aut tragœdias (15) agamus in nugis, aut convellere adoriamur ea, quæ non possint commoveri. Nunc quoniam hæc fere maxime sunt in judicum animis, aut, quicumque illi erunt, apud quos agemus, oratione molienda, amor, odium, iracundia, invidia, misericordia, spes, lætitia, timor, molestia; sentimus amorem conciliari (16), si id velle videare, quod sit utile ipsis (17), apud quos agas, defendere: si aut pro bonis (18) viris, aut certe pro iis, qui illis boni atque utiles sint, laborare. Namque hæc res amorem magis conciliat, illa vir-

(15) *Tragœdias*) Tragœdias in nugis agere per proverbium dicitur ille, qui, ut ait Terentius, magno conatu magnas nugas dicit, vel in re levi tumultum excitat. *Idem.*

(16) *Amorem conciliari*) Amoris tres sunt causæ, conjunctio, similitudo, & bonitas. Quapropter primo quidem amantur patria, parentes, liberi, consanguinei, affines, & fœderati: deinde pares, qui sunt ejusdem ætatis, indolis & artis, nisi forte sibi incommodent, tum enim figulus figulo invidet: denique qui nos afficiunt beneficiis, & aliqua virtute excellunt. Consule Aristotelem lib II. Rhetor. *Idem.*

(17) *Quod sit utile ipsis*) Sic Tullius lib. 1. in Verrem: *Itaque mihi videor magnam, & maxime ægram, & prope depositam reip. partem suscepisse: neque in eo magis mea, quam vestræ laudi existimationique servisse. Accessi enim ad invidiam judiciorum levandam, vituperationemque tollendam: ut cum hæc res pro voluntate populi Rom. esset judicata, aliqua ex parte mea diligentia constituta auctoritas judiciorum videretur.* Idem.

(18) *Pro bonis*) Hinc Fontejo conciliat amorem Cicero: *Frugi igitur hominem, judices, frugi, inquam, & in omnibus vitæ partibus moderatum ac temperantem, plenum pudoris, plenum officii, plenum religionis videtis positum in vestra fide ac potestate: atque ita ut commissus sit fidei, permissus potestati. Videte igitur, utrum sit æquius, hominem honestissimum, virum fortissimum, civem optimum dedi inimicissimis atque immanissimis nationibus, an reddi amicis.* Idem.

virtutis defensio caritatem: plusque proficit, si proponitur spes utilitatis futuræ, quam præteriti beneficii commemoratio. Enitendum est, ut ostendas, in ea re quam defendas, aut dignitatem inesse, aut utilitatem; eumque, cui concilies hunc amorem, significes nihil ad utilitatem suam (19) retulisse, ac nihil omnino fecisse causa sua. Invidetur (20) enim commodis hominum ipsorum; studiis autem eorum cæteris commodandi favetur. Videndumque hoc loco est, ne, quos ob benefacta diligi volemus, eorum laudem atque gloriam, cui maxime invideri solet, nimis efferre videamur. Atque iisdem his ex locis & odium (21) in alios struere discemus, & a nobis, ac nostris dimovere. Eademque hæc genera tractanda sunt in iracundia (22) vel excitanda, vel sedanda. Nam si, quod ipsis, qui au-

(19) *Nihil ad utilitatem suam*) Quod præstat Tullius oratione pro Milone: *Me quidem, judices, examinant & interimunt hæ voces Milonis, quas audio assidue, & quibus intersum quotidie. Valeant, inquit, valeant cives mei: sint incolumes, sint florentes, sint beati: stet hæc urbs præclara, mihique patria carissima, quoquo modo merita de me erit: tranquilla rep. cives mei (quoniam mihi cum illis non licet) sine me ipsi, sed per me tamen perfruantur. Ego cedam, atque abibo*. Idem.

(20) *Invidetur*) Invidetur homini qui faciat aliquid utilitatis suæ causa; graviter enim ferimus gloriam aliorum & commoda: sed eidem favetur, si aliis commodare & servire studeat, quia utilitate nostra ducimur. *Idem*.

(21) *Odium*) Est abalienatio quædam animi perfecta, qua quis alterum perditum velit. Congestis & exaggeratis Clodii criminibus, in eum Cicero movet odium in Miloniana: *Occidi, occidi non Sp. Melium . . . non Trib. Gracchum . . . sed eum (auderet enim dicere, cum patriam periculo suo liberasset) cujus nefarium adulterium in pulvinaribus sanctissimis nobilissimæ feminæ comprehenderunt: eum, cujus supplicio senatus solemnes religiones expiandas sæpe censuit: eum, quem cum sorore germana nefarium stuprum fecisse L. Lucullus juratus se, quæstionibus habitis, dixit comperisse: eum, qui civem, quem senatus, quem populus, quem omnes gentes, urbis, ac vitæ civium conservatorem judicabant, servorum armis exterminavit: eum, qui regna dedit, ademit, orbem terrarum quibuscum voluit, partitus est: eum, qui* &c. *Idem*.

(22) *Iracundia*) De cujus natura diximus lib. 1. de Oratore c. 51. *Idem*.

audiunt, perniciosum, aut inutile sit, id factum augeas, odium creatur: sin, quod aut in bonos viros (23), aut in eos, in quos quisque minime debuerit, aut in rempublicam, tum excitatur, si non tam acerbum odium, tamen aut invidiæ, aut odii non dissimilis offensio. Item timor (24) incutitur aut ex ipsorum periculis (25), aut ex communibus. Interior est ille proprius: sed hic quoque communis ad eandem similitudinem est perducendus.

LII. Par, atque una ratio est spei (26), lætitiæ

(23) *Sin, quod aut in bonos viros* &c.) Vitiosa certe est sententia, quam Lambinus sic corrigit: *Sin, quod aut bonis viris, aut iis, quos quisque minime lædere debuerit, aut reipublicæ* &c. Sed alia, opinor, aggrediendum est via: istud *factum*, quod in priore parte sententiæ, plane otiosum est, ex illo loco suspicor huc afferri debere. Lego igitur, *Nam si quod ipsis, qui audiunt, perniciosum aut inutile sit, id augeas, odium creatur: sin, quod aut in bonos viros* factum, *aut in eos* &c. Certe si vox *factum* in posteriori sententiæ parte in textum recipi non debet, subintelligi debet: ut *factum* in *bonos viros* idem sit ac *contra* bonos viros. Sic Noster de Amic. c. 12. *Quid* in *P. Scipionem* effecerint, *sine lacrimis non queo dicere*. Sic & Terent. Heaut. Act. 1. Sc. 1. *Ego, quod me* in *te sit facere dignum, invenero*: & ibidem Sc. 2. *Vereor, ne quid* in *illum iratus plus satis faxit pater*. Pearcius.

(24) *Timor*) Definitur ab Aristotele lib. II. Rhetor. *Timor est dolor ac perturbatio ex opinione impendentis mali, quod vel perniciem, vel molestiam afferre possit*. Prust.

(25) *Aut ex ipsorum periculis*) Cicero senatum propositis periculis metu deterret, ne legatos mittat ad Antonium Philippica XII. *Quod si est erratum P. C. spe falsa atque fallaci, redeamus in viam. Optimus est portus pœnitenti mutatio consilii. Quid enim, per deos immortales, potest reip. prodesse nostra legatio? prodesse dico? quid si etiam obfutura est? obfutura? quid, si jam nocuit? an vos acerrimam illam & fortissimam pop. Rom. libertatis recuperandæ cupiditatem non imminutam ac debilitatam putatis legatione pacis audita? quid municipia censetis? quid colonias? quid cunctam Italiam? futuram eodem studio, quo contra commune incendium exarserat? An non putamus fore, ut eos pœniteat professos esse, & præ se tulisse odium in Antonium, qui pecunias polliciti sunt, qui arma, qui se totos & animis & corporibus in salutem reip. contulerunt?* Idem.

(26) *Spei*) Cum metui spes opponatur, recte definiri potest, gaudium ex opinione impendentis boni, quod vel conservare, vel afferre voluptatem possit. *Vossius*. Spes excitatur proposita boni honestate & magnitudine, facilibusque & paratis ad illud assequendum præsidiis; frangitur autem rei difficultate, ac malorum im-

titiæ (27), molestiæ (28). Sed haud sciam, an acerrimus longe sit omnium motus invidiæ (29): nec

imminentium imagine. P. Scipio apud Livium lib. XXI. exposita victoriæ facilitate, suis spem movet, & ad prælium contra Carthaginenses ineundum animos facit. *Erit in hoc certamine is vobis illisque animus, qui victoribus, & victis esse solet. Nec nunc illi, quia audent, sed quia necesse est, pugnaturi sunt. Nisi creditis, qui exercitu incolumi pugnam detrectavere, eos, duabus partibus peditum equitumque in transitu Alpium amissis, qui pæne plures perierint quam supersint, plus spei nactos esse. At enim pauci quidem sunt, sed ingentes animis corporibusque, quorum robora ac vires vix sustinere vis ulla possit. Effigies, immo umbræ hominum, fame, frigore, illuvie, squalore enecti, contusi ac debilitati inter saxa rupesque: ad hæc perusti artus, nive rigentes nervi, membra torrida gelu, quassata confractaque arma, claudi ac debiles equi. Cum hoc equite, cum hoc pedite pugnaturi estis: reliquias extremas hostium, non hostes habebitis.* Idem.

(27) *Lætitia*) A Cicerone definitur IV. Tuscul. Quæst. Opinio recens boni præsentis, in quo efferri rectum esse videatur. Commovetur vel insperato bono, vel læta fortunæ commutatione. Sic Tullius ipso Catilinariæ secundæ exordio triumphat gaudio. *Tandem aliquando, Quirites, L. Catilinam furentem audacia, scelus anhelantem, pestem patriæ nefarie molientem, vobis atque huic urbi ferrum flammamque minitantem ex urbe vel ejecimus, vel emisimus; vel ipsum egredientem verbis prosecuti sumus. Abiit, excessit, evasit, erupit. Nulla jam pernicies a monstro illo atque prodigio mœnibus ipsis intra mœnia comparabitur.* Idem.

(28) *Molestia*) Molestia, sive dolor acerbus, est mali præsentis sensus. Judicum in animis dolorem sic excitat Cicero pro Sextio: *Atque hic & tot civium squalor, hic luctus, hæ sordes susceptæ sunt propter unum me, quia me defenderunt, quia meum casum, luctumque doluerunt, quia me lugenti patriæ, flagitanti senatui, poscenti Italiæ, vobis omnibus orantibus reddiderunt. Quod tantum est in me scelus? quid tantopere deliqui illo die, cum ad vos indicia, literas, confessiones communis exitii detuli? cum parui vobis? At, si scelestum est amare patriam, pertuli pœnarum satis: eversa domus est, fortunæ vexatæ, dissipati liberi, raptata conjux, frater optimus incredibili pietate, amore inaudito, maximo in squalore volutatus est ad pedes inimicissimorum; ego pulsus aris, focis, diis penatibus; distractus a meis; carui patria, quam (ut levissime dicam) certe texeram: pertuli crudelitatem inimicorum, scelus infidelium, fraudem invidorum.* Idem.

(29) *Motus invidiæ*) Invidiam Aristoteles lib. II. Rhetor. cap. 10. sic definit: *Invidia est dolor quidam ob prosperitatem, quæ apparet in bonis, de quibus dictum est, erga similes; idque non ut bene sit invidenti, sed propter illos*, quibus invidetur. Cicero lib. IV. Tusculan. Quæst. *Invidentiam*, inquit, *esse dicunt ægritudinem susceptam propter alterius res secundas, quæ nihil noceant invidenti.* Invidiæ causa princeps est cupiditas excellendi, qua quis tantum sibi detrahi putat, quantum alteri adjicitur. *Idem.*

nec minus virium opus sit in ea comprimenda, quam in excitanda. Invident autem homines maxime paribus, aut inferioribus, cum se relictos sentiunt, illos autem dolent evolasse. Sed etiam superioribus invidetur sæpe vehementer, & eo magis, si intolerantius se jactant, & æquabilitatem communis juris, præstantia dignitatis, aut fortunæ suæ transeunt: quæ si inflammanda sunt, maxime dicendum est, non esse virtute parta (30); deinde etiam vitiis, atque peccatis. Tum si erunt honestiora atque graviora, tamen non esse tanti ulla merita, quanta insolentia hominis (31), quantumque fastidium. Ad sedandum autem, magno illa labore (32), magnis periculis [illegible] esse

(30) *Non esse virtute parta*) Cicero pro Roscio Amerino Chrysogonum in invidiam vocat ob divitias male partas. *Si hæc indigna suspicione careat, animo æquo se carere suis omnibus commodis dicit. Rogat oratque te, Chrysogone, si nihil de patris fortunis amplissimis in suam rem convertit: si nulla in re te fraudavit: si tibi optima fide sua omnia concessit, adnumeravit, appendit: si vestitum, quo ipse tectus erat, annulumque digito suum tibi tradidit: si ex omnibus rebus seipsum nudum, neque præterea quidquam excepit: ut sibi per te liceat innocenti amicorum opibus vitam in egestate degere. Prædia mea tu possides, ego aliena misericordia vivo: concedo, & quod animus æquus est, & quia necesse est. Mea domus tibi patet, mihi clausa est: fero. Familia mea maxima uteris, ego servum habeo nullum: patior, & ferendum puto. Quid vis amplius?* Idem.

(31) *Insolentia hominis*) Hinc facit invidiam M. Posthumio tribuno militum L. Decius tribunus plebis apud Livium lib. IV. *Auditis, Quirites, sicut servis, malum minantem militibus: tamen hæc bellua dignior vobis tanto honore videbitur, quam qui vos urbe agrisque donatos in colonias mittunt; qui sedem senectuti vestræ prospiciunt: qui pro vestris commodis adversus tam crudeles superbosque adversarios depugnant. Incipite deinde mirari cur pauci jam vestram suscipiant causam.* Idem.

(32) *Magno illa labore*) Sic apud Livium lib. VI. invidiam sedat M. Manilius Capitolinus Cornelio Cosso dictatori respondens. *Offendit te, A. Corneli, vosque P C circumfusa turba lateri meo. Quin eam deducitis a me singuli vestris beneficiis? intercedendo, eximendo de nervo cives vestros, prohibendo judicatos addictosque duci, ex eo quod affluit opibus vestris, sustinendo necessitates aliorum? Sed quid ego vos de vestro impendatis hortor? sortem aliquam ferte, de*

esse parta, nec ad suum commodum (33), sed ad aliorum esse collata; seseque, si quam gloriam peperisse videatur, tametsi ea non sit iniqua merces periculi, tamen ea non delectari, totamque abjicere, atque deponere; omninoque perficiendum est, (quoniam plerique sunt invidi, maximeque est hoc commune vitium & perpetuum: invidetur autem præstanti florentique fortunæ) ut hæc opinio minuatur, & illa excellens opinione fortuna cum laboribus (34) & miseriis permista esse videatur.

Jam misericordia movetur, si is, qui audit, adduci potest, ut illa, quæ de altero deplorentur, ad suas res revocet, quas aut tulerit acerbas, aut timeat: aut intuens alium, crebro ad seipsum rever-

capite deducite quod usuris pernumeratum est: jam nihilo mea turba quam ullius conspectior erit. At enim quid ita solus ego civium curam ago? Nihilo magis quod respondeam habeo, quam si quæras quid ita solus Capitolium arcemque servaverim. Et tum universis quam potui, opem tuli, & nunc singulis feram. Idem.

(33) *Nec ad suum commodum*) Ex hoc capite motam in se invidiam comprimit Tullius Oratione pro Sylla: *Ego tantis a me beneficiis in rep. positis, si nullum aliud mihi præmium a senatu populoque Romano, nisi honestum otium postularem, quis non concederet? sibi haberent honores, sibi imperia, sibi provincias, sibi triumphos; sibi alia præclara laudis insignia: mihi liceret ejus urbis, quam conservassem, conspectu, tranquillo animo & quieto frui. Quid si hæc non postulo? si ille labor meus pristinus, si solicitudo, si officia, si opera, si vigiliæ deserviunt amicis, præsto sunt omnibus? si neque amici in foro requirunt studium meum, neque respub. in curia? si me non modo rerum gestarum vacatio, sed neque honoris, neque ætatis excusatio vendicat a labore? si voluntas mea, si industria, si domus, si animus, si aures patent omnibus? si mihi ne ad ea quidem, quæ pro salute omnium gessi, recordanda & cogitanda quidquam relinquitur temporis? tamen hoc regnum appellabitur? cujus vicarius qui velit esse, inveniri nemo potest.* Idem.

(34) *Cum laboribus*) Eadem pro Sylla Oratione paulo post sic idem Tullius. *Quod si illis meis præsidiis forte invides, & si tibi ea regia videntur quod omnes boni omnium generum atque ordinum suam salutem cum mea conjungunt; consolare te, quod omnium mentes improborum mihi uni maxime sunt infensa & adversa, qui me non solum idcirco oderunt, quod eorum conatus impios & furorem consceleratum repressi: sed eo etiam magis, quod nihil jam se simile me vivo conari posse arbitrantur.* Idem.

revertatur. Ita cum singuli casus humanarum miseriarum graviter accipiuntur, si dicuntur dolenter, tum afflicta & prostrata virtus maxime luctuosa est: &, ut illa altera pars orationis, quæ probitatis commendatione boni viri debet speciem tueri, lenis (ut sæpe jam dixi) atque summissa; sic hæc, quæ suscipitur ab oratore ad commutandos animos atque omni ratione flectendos, intenta, ac vehemens esse debet.

LIII. Sed est quædam in his duobus generibus, quorum alterum lene, alterum vehemens esse volumus, difficilis ad distinguendum similitudo. Nam ex illa lenitate, qua conciliamur iis, qui audiunt, ad hanc vim acerrimam, qua eosdem excitamus, influat oportet aliquid; & ex hac vi nonnunquam animi aliquid * infundendum est illi lenitati: neque est ulla temperatior oratio, quam illa, in qua asperitas contentionis, oratoris ipsius humanitate conditur; remissio autem lenitatis quadam gravitate & contentione firmatur.

In utroque autem genere dicendi, & illo, in quo vis atque contentio quæritur, & hoc, quod ad vitam & mores accomodatur, & principia tarda sunt, & exitus tamen spissi & producti esse debent. Nam neque assiliendum statim est ad illud genus orationis, (abest enim totum a causa; & homines prius ipsum illud, quod proprium sui judicii est, audire desiderant) nec cum in eam rationem ingressus sis, celeriter discedendum est. Non enim, sicut argumentum, simul atque positum est, arripitur, alterumque, & tertium poscitur: ita misericordiam, aut invidiam, aut iracundiam, simul atque intuleris, possis commovere. Argumentum enim ratio ipsa confirmat, quæ simul atque emissa est, adhærescit: Illud autem

* *Infundendum*) Vict. Man. *influendum* Grut. *inflammandum*.

tem genus orationis non cognitionem judicis, sed magis perturbationem requirit, quam consequi, nisi multa, & varia, & copiosa oratione, & simili contentione actionis, nemo potest. Quare qui aut breviter, aut summisse dicunt, docere judicem possunt, commovere non possunt, in quo sunt omnia.

Jam illud perspicuum est, omnium rerum in contrarias partes facultatem ex iisdem suppeditari locis. Sed argumento resistendum (35) est, aut iis, quæ comprobandi (36) ejus causa sumuntur, reprehendendis, aut demonstrando, id, quod concludere illi velint, non effici ex propositis, nec esse consequens (37): aut, si ita non refellas, afferendum est in contrariam partem (38), quod sit aut gravius, aut æque grave. Illa autem, quæ aut conciliationis causa leniter, aut permotionis vehementer aguntur, contrariis commotionibus inferen-

(35) *Argumento resistendum*) Refutationis regulas breviter sic colligit Julius Severianus. *Proposito eo quod adversarius dixerit, respondebimus duobus modis, aut non esse id, aut non ideo nos vinci debere.* Prima ratione utitur Cicero pro Roscio Amerino, cum eum penitus negat parricidii reum; altera utitur pro Milone, a quo non negat occisum Clodium, sed jure occisum contendit, quod non alio modo vim repellere posset Milo. *Prust.*

(36) *Iis, quæ comprobandi*) Ita sub initium Milonianæ: *Negant intueri lucem esse fas ei, qui a se hominem occisum esse fateatur. In qua tandem urbe hoc homines stultissimi disputant? nempe in ea, quæ primum judicium de capite vidit M. Horatii fortissimi viri, qui nondum libera civitate pop. Rom. comitiis liberatus est, cum sua manu sororem interfectam esse fateretur*, &c. Idem.

(37) *Nec esse consequens*) Quod in urbem non veniret Roscius filius; inde eum invisum fuisse patri Erucius colligebat. Hoc minime cohærere Cicero ostendit Oratione pro Roscio Amerino. *Idem.*

(38) *In contrariam partem*) Cum facinus negari potest, idem in adversarium, scilicet, retorquendum est. Tullius Tuberonem Ligarii accusatorem, quod etiam arma contra Cæsarem tulisset, exagitat. *Quid enim tuus ille, Tubero, districtus in acie Pharsalica gladius agebat? cujus latus mucro ille petebat? quis sensus erat armorum tuorum? quæ tua mens? oculi? manus? ardor animi? quid cupiebas? quid optabas?* Idem.

ferenda sunt (39), ut odio benevolentia, ut misericordia invidia tollatur.

LIV. Suavis autem est, & vehementer sæpe utilis jocus, & facetiæ: quæ, etiam si alia omnia tradi arte possunt, naturæ sunt propria certe, neque ullam artem desiderant: in quibus tu longe aliis, mea sententia, Cæsar, excellis: quo magis mihi etiam testis esse potes; aut nullam esse artem salis (40), aut, si qua est, eam nos tu potissimum docebis.

Ego vero, inquit Cæsar, omni de re facetius puto posse ab homine non inurbano, quam de ipsis facetiis, disputari. Itaque cum quosdam Græ

(39) *Contrariis commotionibus* inferenda *sunt*) Verbum *inferre* semper apud Ciceronem opponitur illi verbo, quod magis huic loco convenit, *diluere*, sive *propulsare*. Invito igitur, ut opinor, sensu hæc lectio retinetur. Vult enim Cicero significare affectus omnes contrariis affectibus tollendos, amovendos, frangendos, imminuendos esse. Placet igitur conjectura Joannis walker, qui censet Ciceronem sic scripsisse, *contrariis commotionibus* infirmanda *sunt*. Nempe verbum *tollatur* satis nos docet, quid velit Cicero. Sic etiam in Oratore: *Cumque animos in prima aggressione occupaverit*, infirmabit, *excludetque contraria*. Sed & has duas voces sæpe Cicero conjungit. Lib. 2. de Nat. Deor. *Quæ vos, Academici*, infirmatis, & tollitis. Lib. 4. Acad. Quæst. *Hoc cum* infirmat tollitque *Philo*. Livius, lib. XXXIV. in Catonis oratione: *Ut unam* tollendo *legem, ceteras* infirmetis. Sed digna interim notatu est lectio, quam servant Mss. Joann. Nov. Mead. Harl. duo & Bal *contrariis commotionibus* efferenda *sunt*. Si vox *efferenda* significat *vincenda, superanda*, &c. omnino retineri debet. Videtur autem hoc significare in Tusc. Disp. l. 4. c. 29.

Quod non natura humana patiendo efferat.

Calepinus in Lex. dicit *efferre* significare, *vincere, superare, quasi extra ferre*: & ad eam significationem istius vocis probandam hunc locum sic citat; *contrariis commotionibus* efferenda *sunt*. Unde constat in veteribus libris, quibus usus est Calepinus, *efferenda*, extitisse. Carolus etiam Steph. invenit *efferenda* in suis veteribus libris. *Pearcius*.

(40) *Nullam esse artem salis*) Quorsum igitur, inquiet aliquis, hic de jocandi ratione præcepta traduntur? Nodum hunc solvit Quint. lib. VI. cap. 3. *Hoc quidquid est, ut non ausim dicere carere omnino arte; quia nonnullam observationem habet, suntque ad id pertinentia & a Græcis & a Latinis composita præcepta: ita plane affirmo præcipue positum esse in natura & occasione*. Prust.

cos inſcriptos libros eſſe vidiſſem de ridiculis (41), nonnullam in ſpem veneram, poſſe me aliquid ex iſtis diſcere. Inveni autem ridicula, & ſalſa multa Græcorum: nam & Siculi (42) in eo genere, & Rhodii, & Byzantii (43), & præter cæteros, Attici (44) excellunt: ſed qui ejus rei rationem quandam conati ſunt, artemque tradere, ſic inſulſi exſtiterunt; ut nihil aliud eorum, niſi ipſa inſulſitas, rideatur. Quare mihi quidem nullo videtur modo doctrina iſta res poſſe tradi. Etenim cum duo genera ſint facetiarum, alterum æquabiliter in omni ſermone fuſum, alterum peracutum & breve: illa a veteribus ſuperior, *cavillatio*, hæc altera, *dicacitas* nominata eſt. Leve nomen habet utraque res: quippe leve enim eſt totum hoc, riſum movere.

Verumtamen (ut dicis, Antoni) multum in cauſis perſæpe lepore, & facetiis profici vidi. Sed cum in illo genere perpetuæ feſtivitatis ars non deſideretur, (natura enim fingit homines, & creat imitatores & narratores facetos, & vultu adjuvante, & voce, & ipſo genere ſermonis) tum vero in hoc altero dicacitatis, quid habet ars loci, cum ante illud facete dictum emiſſum hærere debeat, quam cogitari potuiſſe videatur? Quid enim hic meus frater ab arte adjuvari potuit, cum a Phi-

(41) *De ridiculis*) Tradit Laertius Theophraſtum ſcripſiſſe librum περὶ γελοίου, *de ridiculo*. Idem.

(42) *Siculi*) Incolæ Siciliæ, quæ in mari mediterraneo inſula ab extrema verſus orientem Italiæ parte perangusto freto ſejungitur. Dicta præterea eſt Sicania, & Trinacria, aut Triquetra, a figura, auctore Plinio. Nunc appellatur *la Sicile*. De Rhodiis dictum alibi. *Idem*.

(43) *Byzantii*) Byzantium nobiliſſima Thraciæ civitas ad Boſphorum Thracium ſita, cui totius orbis ſpoliis locupletatæ nomen ſuum impoſuit Conſtantinus Magnus anno poſt Chriſtum CCCXXX ex quo dicta eſt Conſtantinopolis. Ab anno MCCCCLIII. ſubjecta eſt Turcis, a quibus *Stambcul* appellatur. *Idem*.

(44) *Attici*) Attica Achajæ regio notiſſima, cujus caput Athenæ. *Idem*.

a Philippo interrogatus, quid latraret (45), *Furem se videre* respondit? Quid in omni oratione Crassus, vel apud centumviros (46) contra Scævolam, vel contra accusatorem Brutum, cum pro Cn. Planco diceret? Nam id, quod tu mihi tribuis, Antoni, Crasso est, omnium sententia, concedendum. Non enim fere quisquam reperietur, præter hunc, in utroque genere leporis excellens, & illo, quod in perpetuitate sermonis, & hoc, quod in celeritate, atque dicto est. Nam hæc perpetua contra Scævolam Curiana defensio tota redundavit hilaritate quadam & joco; dicta illa brevia non habuit. Parcebat enim adversarii dignitati, in quo ipso servabat suam; quod est hominibus facetis & dicacibus difficillimum, habere hominum rationem & temporum, & ea quæ occurrant, cum salsissime dici possint, tenere. Itaque nonnulli ridiculi homines hoc ipsum non insulse interpretantur. Dicere enim ajunt Ennium *flammam a sapiente facilius ore in ardente opprimi, quam bona dicta teneat* (47): hæc scilicet

O 2 bo-

(45) *A Philippo interrogatus quid latraret*) Depeculatorem Philippum fuisse Catulus notavit, & ærarii furem: solent autem canes noctu fures allatrare. Sic Cato privatorum furtorum fures dixit *in nervo* ætatem agere: fures publicos, id est depeculatores, *in auro atque purpura*. Cato etiam Uticensis apud Sallustium fures ærarii appellat. Aut certe furem & spoliatorem provincialium: non enim hic censeam alia Philippo furta objici. *Turnebus*.

(46) *Vel apud centumviros*) De causa illa, quam pro Curio secundo herede contra Scævolam Coponiorum defensorem Crassus peroravit, diximus lib. 1. de Orat. c. 39. *Prust.*

(47) *Quam bona dicta teneat*) Versus est trochaicus integer, & hemistichium. Itaque legi debet, *a sapienti*, ut versus constet. Citatur hæc Enniana sententia Symmacho in epistolis: quanquam Socratica potius est; nam Socratis verbum istud refertur: *Σωκράτης ἔλεγεν, ὅτι ῥᾶον ἄν τις διάπυρον ἄνθρακα ἐπὶ τῆς γλώττης κατάσχοι, ἢ λόγον ἀπόρρητον*, id est, *Socrates dicebat, facilius homines ardentem carbonem in lingua retenturos, quam quod arcano commissum sit*. Os autem si ardeat, id est, in ore si sit flamma, qui nolit uri & lædi, os non occludat, sed quam maxime hiante flammam exspuat. Ennius autem bona dicta,

sen-

bona dicta, quæ falsa sint: nam ea *dicta* appellantur proprio jam nomine.

LV. Sed ut in Scævola continuit ea Crassus, atque illo altero genere, in quo nulli aculei contumeliarum inerant, causam illam disputationemque lusit (48): sic in Bruto, quem oderat, & quem dignum contumelia judicabat, utroque genere pugnavit. Quam multa de balneis, quas nuper ille vendiderat; quam multa de amisso patrimonio dixit? Atque illa brevia, cum ille diceret, *se sine causa sudare*: *Minime mirum*, inquit, *modo enim existi de balneis* (49). Innumerabilia hujuscemodi fuerunt, sed non minus jucunda illa perpetua.

sententias intellexerat, quas sapiens tenere se non potest, quin loquatur. At homines faceti idem de dicacibus usurpare solebant, & aliter versum interpretari. Ab eadem mente Ennius docta dicta appellavit: *Haud doctis dictis certantes, sed maledictis*. Et Catullus, XI. 15. *Pauca nunciate meæ puellæ non bona dicta*, cum scripsit, maledicta significavit. Sunt etiam alia significatione dicta, dicacitates, & verba falsa. Plautus, Cap III. I. 23. *Dico unum ridiculum dictum de dictis melioribus*. *Qui* (Gronov. *Quibus*) *solebam menstruales epulas ante adipiscier*. In quem sensum versum Ennianum faceti homines, ut dixi, accipiebant. *Turnebus*.

(48) *Lusit*) Galli sic dicerent, *tourna en plaisanterie*.

(49) *Minime* mirum, *inquit*, *modo enim existi de balneis*) Ni fallor, non modo non jocus, sed ne sensus in hac lectione inveniri potest. Brutus dixerat, *se sine causa sudare*: respondit autem Crassus, non esse mirum illum sine causa sudare; modo enim exierat e balneis. Voces *minime mirum* non solum ad *sudare*, sed etiam ad *sine causa* referri debent, si vulgatæ lectioni hæreamus. Solebant ii, qui e balneis exierant, sudare, & aqua diffluere. Vides igitur, Lector, in hac vulgata lectione Crassum negare, Brutum habere causam sudandi, & tamen causam, cur sudet Brutus, afferre. Quis ferre possit hæc tam secum pugnantia? MSS. Joan. & Harl. 2. omittunt voces *mirum*, & *inquit*: unde statim sic locum emendavi: *Atque illa brevia; cum ille diceret, se sine causa sudare: Minime, inquit; modo enim existi de balneis*. Clara nunc exhibetur sententia. Brutus dixerat, se sine causa sudare, id est, in impugnanda Planci contra Crassum causa nimis vehementer agere, cum sine sudore accusari Plancus & vinci Crassus potuerit. *Minime*, inquit Crassus, *non sudas sine causa*: *modo enim existi* &c. Jocus est in ancipiti significatione verbi *existi*, quod significat, & vendere balnea, & e balneis lotum egredi. Voces *minime*, &, *mirum*, adeo simili literarum ductu scribuntur, ut festinantes librarii facile possint errare. *Pearcius*.

petua. Cum enim Brutus duos lectores excitasset (50), & alteri de colonia Narbonensi (51) Crassi orationem legendam dedisset, alteri de lege Servilia; & cum contraria inter sese de republica capita contulisset; noster hic facetissime tres patris Bruti de jure civili libellos tribus legendos dedit. Ex libro primo, FORTE EVENIT, UT IN PRIVERNATI (52) ESSEMUS. *Brute testificatur pater se tibi Privernatem fundum reliquisse*. Deinde ex libro secundo, IN ALBANO (53) ERAMUS EGO ET MARCUS FILIUS. *Sapiens videlicet homo cum primis nostræ civitatis, norat hunc gurgitem; metuebat, ne, cum is nihil haberet, nihil esse ei relictum putaretur*. Tum ex libro tertio, in quo finem scribendi fecit, (tot enim, ut audivi Scævolam dicere, sunt veri Bruti libri) IN TIBURTI (54) FORTE ASSEDIMUS EGO ET MARCUS FILIUS. *Ubi sunt ii fundi, Brute, quos tibi pater publicis commentariis consignatos reliquit? Quod nisi puberem* (55) *te*, inquit, *jam haberet, quartum librum composuisset, & se etiam in balneis lotum cum filio, scriptum reliquisset*.

 Quis

(50) *Cum Brutus duos lectores excitasset*) Hujus rei pro Cluentio Cicero meminit, cap. 51. De colonia Narbonensi, in Bruto, cap. 43.

(51) *De colonia Narbonensi*) In provincia Narbonensi celebris est civitas Narbo Martius, *Narbone*, ubi colonia pop. Rom fuit. Cum legem, quæ adversus illam coloniam ferebatur, dissuaderet Crassus, multis senatum, ejus legis auctorem, exagitavit. Rursus cum idem Crassus diceret pro Servilia lege, qua judicia ab equitibus ad senatum transferebantur, summis in cælum laudibus senatum extollebat. *Pruss*.

(52) *In Privernati*) In villa ad Privernum Latii urbem, quæ nunc appellatur *Piperno*. Idem.

(53) *In Albano*) Villa ad Albam longam Latii urbem, quæ, si Leandro credimus, nunc dicitur *Savello*. Idem.

(54) *In Tiburti*) Alia item villa ad Tibur, quæ urbs in Latio vocatur hodie *Tivoli*. Idem.

(55) *Puberem*) Patri cum filio pubere in balneis lavari non licebat, nec socero cum genero. Cicero de Off. 1. 35. *Nostro quidem more cum parentibus puberes filii, cum soceris generi non lavantur*. Turneb.

Quis est igitur, qui non fateatur, hoc lepore, atque his facetiis non minus refutatum esse Brutum, quam illis tragœdiis, quas egit idem, cum casu in eadem causa funere efferretur anus Junia (56)? Pro dii immortales, quæ fuit illa, quanta vis? quam inexpectata? quam repentina? cum, conjectis oculis, gestu omni imminenti, summa gravitate & celeritate verborum: *Brute, quid sedes? quid illam anum patri nuntiare vis tuo? quid illis omnibus, quorum imagines duci vides (57)? quid majoribus tuis? quid L. Bruto, qui hunc populum dominatu regio liberavit? quid te facere? cui rei, cui gloriæ, cui virtuti studere? Patrimonione* au-

(56) *Junia*) Popilia omnium prima Romæ in funere laudationem meruit, cum ante honoratis tantum viris ea tribueretur. At Ciceroni displicet, lib. II. de Legibus, c. 24 laudatio mulierum, cum legem tantum de viris hanc sanciat: *Honoratorum*, inquit, *virorum laudes in concione memoranto*. Quanquam Plutarchus jam inde usque a Camilli ætate honestis matronis eam fuisse dicit tributam, ob collatum ornamentorum suorum aurum in Apollinis crateram: cum Livius tamen scribat, tantum eis concessum, ut sacrorum & ludorum causa pilentis carpentisque uterentur. Paulo post Popiliam, idem honos est tributus Juniæ, quæ ex Brutorum erat familia. Ducebantur autem in forum funera laudationis causa: quod quomodo fieret, ex Polybio subjicere placet: Ὅταν γὰρ μεταλλάξῃ τις παρ' αὐτοῖς τῶν ἐπιφανῶν ἀνδρῶν, &c. Id est: „ Cum apud eos illustris vir aliquis ex hac migravit vita, in funere cum „ reliquo ornatu in forum fertur, ad rostra quæ vocantur, interdum stans ante omnium oculos, raro recubans. Circumfusa autem „ populi corona, in rostra ascendit filius, si quem puberem reliquit, qui forte adsit, sin minus propinquus aliquis, & de mortui virtutibus dicit, rebusque quas is prospere gesserit. Eo deinde sepulto, justisque factis, mortui imaginem in illustrissimo domus loco ponunt, in cellula lignea conditam. Imago autem persona est ad similitudinem egregie expressa & forma, & lineamentis. Has imagines & in publicis feriis aperiunt, ornantque magnifice: & cum ex familia clarus aliquis moritur, in funus producunt. *Idem*.

(57) *Quorum imagines duci vides*) *Apud majores in atriis hæ imagines erant quæ spectarentur, non signa externorum artificum, nec æra & marmora: expressi cera vultus singulis disponebantur armariis, ut essent imagines quæ comitarentur gentilitia funera, semperque defuncto aliquo, totus aderat familiæ ejus, qui unquam fuerat, populus*. Plinius lib. XXXV. cap. 2. *Prus.*

augendo? at id non est nobilitatis (58). *Sed fac esse, nihil superest; libidines totum dissipaverunt. An juri civili? est paternum: sed dicet, te, cum ædes venderes, ne in rutis quidem & cæsis solium tibi paternum* (59) *recepisse. An rei militari? qui nunquam castra videris. An eloquentiæ? quæ nulla est in te: &, quidquid est vocis ac linguæ, omne in istum turpissimum calumniæ quæstum* (60) *contulisti. Tu lucem aspicere audes? tu hos intueri? tu in foro, tu in urbe, tu in civium esse conspectu? tu illam mortuam, tu imagines ipsas non perhorrescis? quibus non modo imitandis, sed ne collocandis quidem tibi ullum locum reliquisti.*

LVI. Sed hæc tragica, atque divina: faceta autem & urbana, innumerabilia ex una concione meministis. Nec enim concio major unquam fuit, nec apud populum gravior oratio, quam hujus con-

(58) *At id non est nobilitatis*) Non Romanis modo, verum etiam Græcis visum est ignobile faciendi quæstus studium. Scribit Aristoteles Politicorum lib. III. cap. 5. apud Thebanos lege cautum fuisse, ne quis ad honores reip. promoveretur, nisi decem annos a mercatura destitisset. Consule, si vacat, eundem Aristotelem lib. 1. cap. 11. Cicero lib. 1. Officior. *Illiberales, inquit, sordidi quæstus mercenariorum omnium, quorum operæ, non quorum artes emuntur. Est enim in illis ipsa merces auctoramentum servitutis.* Et paulo post: *Mercatura autem si tenuis est, sordida putanda est, sin magna & copiosa, multa undique apportans, multisque sine vanitate impertiens, non est admodum vituperanda.* Hoc mercaturæ genus salvo dignitatis jure nonnullos equites Romanos exercuisse patet ex ultima Verrina: *Clamabat ille miser se civem esse Romanum, municipem Cosanum, meruisse se cum L. Pretio, splendidissimo equite Romano, qui Panormi negotiaretur, ex quo hæc Verres scire posset.* Idem.

(59) *Solium tibi paternum*) In excipiendis rutis & cæsis, quæ in mancipatione prædiorum excipi solent, non retinuisse sellam patris, in qua ille jus respondere solebat. Hic enim *recipere* est excipere. Cicero lib. I. de Legibus, cap. 3. *Præsertim cum non recusarem, quominus more patrio sedens, in solio consulentibus responderem.* Ita qui solium vendiderit, jus non respondebit. *Turnebus.*

(60) *Calumniæ quæstum*) Qui huic studio serviebant, dicebantur quadruplatores, quod ex damnatorum, quos detulerant, bonis, quarta pars ipsis cederet, infame omnino & odiosum hominum genus. *Prust.*

tra collegam (61) in censura nuper, neque lepore & festivitate conditior. Quare tibi, Antoni, utrumque assentior, & multum facetias in dicendo prodesse sæpe, & eas arte nullo modo posse tradi: & illud quidem admiror, te nobis in eo genere tribuisse tantum, & non hujus rei quoque palmam, ut cæterarum, Crasso detulisse.

Tum Antonius, Ego vero ita fecissem, inquit, nisi interdum in hoc Crasso paulum inviderem. Nam esse quamvis facetum atque salsum, non nimis est per seipsum invidendum: sed, cum omnium sis venustissimus & urbanissimus, omnium gravissimum & severissimum & esse, & videri, quod isti contigit uni, id mihi vix ferendum videbatur.

Hic cum arrisisset ipse Crassus, Attamen, inquit Antonius, cum artem esse facetiarum, Juli, negares, aperuisti quiddam, quod præcipiendum videretur. Haberi enim dixisti rationem oportere hominum, rei, temporis, ne quid jocus de gravitate decerperet; quod quidem in primis a Crasso observari solet. Sed hoc præceptum prætermittendum est facetiarum, cum his nihil opus sit: nos autem quomodo utamur, cum opus sit, quærimus; ut in adversarium, & maxime, si ejus stultitia poterit agitari, in testem stultum, cupidum, levem, si facile homines audituri videbuntur.

Omnino probabiliora sunt, quæ lacessiti dicimus, quam quæ priores: nam & ingenii celeritas major est, quæ apparet in respondendo, & humanitatis est responsio. Videmur enim quieturi fuisse, nisi essemus lacessiti: ut in ista ipsa concione nihil fere dictum est ab hoc, quod quidem facetius dictum videretur, quod non provocatus responderit. Erat autem tanta gravitas in Domitio, tanta auctoritas, ut, quod esset ab eo objectum, lepo-

(61) *Contra collegam*) Domitium. In Bruto, cap. 44.

lepore magis elevandum, quam contentione frangendum videretur.

LVII. Tum Sulpicius, Quid igitur? inquit, patiemur, Cæſarem, qui quamquam Craſſo facetias concedit, tamen multo in eo ſtudio magis ipſe elaborat, non explicare totum nobis genus hoc jocandi, quale ſit, & unde ducatur; præſertim cum tantam vim & utilitatem ſalis & urbanitatis eſſe * fateatur? Quid ſi, inquit Julius, aſſentior Antonio dicenti, nullam eſſe artem ſalis?

Hic cum Sulpicius reticuiſſet, Quaſi vero, inquit Craſſus, horum ipſorum, de quibus Antonius tamdiu loquitur, ars ulla ſit. Obſervatio quædam eſt, ut ipſe dixit, earum rerum, quæ in dicendo valent: quæ ſi eloquentes facere poſſit, quis eſſet non eloquens? Quis enim hæc vel non facile, vel certe aliquo modo poſſet ediſcere? Sed ego in his præceptis hanc vim, & hanc utilitatem eſſe arbitror, non ut ad reperiendum, quid dicamus, arte ducamur, ſed ut ea, quæ natura, quæ ſtudio, quæ exercitatione conſequimur, aut recta eſſe confidamus, aut prava intelligamus, cum, quo referenda ſint, didicerimus. Quare, Cæſar, ego quoque a te hoc peto, ut, ſi tibi videtur, diſputes de hoc toto jocandi genere, quid ſentias; ne qua forte dicendi pars, quoniam ita voluiſtis, in hoc tali cœtu, atque in tam accurato ſermone præterita eſſe videatur.

Ego vero, inquit ille, quoniam collectam (62) a con-

* *Fateatur*) Vict. Man. Grut. *fateamur*?

(62) *Collectam*) Græci συμβολὴν appellant, id quod confertur in cœnam a convivis; quo verbo Plautus utitur. cum ſcribit jocans: *Parata ſunt ſcapulis meis ſymbola*. Sic collativum prandium dicunt Latini, quod Græci ἔρανον: & collativum ventrem eleganti translatione dixit Plautus. Vocant etiam Græci ἔρανον & συμβολὴν, pecuniam quæ exigitur a convivis. Proinde in Terentio, Andr. I. 1. 61, *Quid Pamphilus? cœnavit, ſymbolam dedit*, legendum cenſeo, non ut vulgo, *ſymbolum*. Collectrix etiam apud Plautum eſt, quæ religionis cauſa ſtipem colligit: *Præcantrici, collectrici, hariolæ, atque haruſpicæ*. Turnebus.

a conviva, Craſſe, exigis, non committam, ut, ſi defugerim, tibi cauſam aliquam dem recuſandi. Quamquam ſoleo ſæpe mirari eorum impudentiam, qui agunt in ſcena geſtum, ſpectante Roſcio (63). Quis enim ſeſe commovere poteſt, cujus ille vitia non videat? Sic ego nunc, Craſſo audiente, primum loquar de facetiis, & *docebo ſus* (ut ajunt) (64) oratorem eum, quem cum Catulus nuper audiſſet, *fœnum* (65) *alios* ajebat *eſſe oportere*. Tum ille, Jocabatur, inquit, Catulus, præſertim cum ita dicat ipſe, ut ambroſia alendus (66) eſſe videatur. Verum te, Cæſar, audiamus, ut ad Antonii reliqua redeamus. Et Antonius, Perpauca quidem mihi reſtant, inquit: ſed tamen defeſſus jam labore, atque itinere diſputationis, requieſcam in Cæſaris ſermone, quaſi in aliquo peropportuno diverſorio.

LVIII. Atqui, inquit Julius, non nimis liberale hoſpitium meum dices: nam te in viam, ſimul ac perpaululum guſtaris (67), extrudam

(63) *Roſcio*) De quo ſupra dictum eſt non ſemel. *Pruſt*.

(64) *Sus (ut ajunt)*) Reſpicit ad tritum illud Latinorum proverbium, *ſus Minervam*, ſubaudi, docet; iis accommodari ſolitum, qui indocti eos docere velint, a quibus ipſi potius docendi ſint. Minervæ jus in omnes diſciplinas liberales eſſe tradunt poetæ; ſue non aliud animal ſordidius eſt & ſtolidius. *Idem*.

(65) *Fœnum*) Significavit alios videri Craſſo comparatos pecudes eſſe, proinde fœno paſcendos: Craſſum autem divinum plane hominem, ut ambroſia paſcendus ſit, qui cibus eſt deorum. *Turnebus*.

(66) *Ambroſia alendus*) Proverbii ſpecie inſulſi oratores fœno victitare dicebantur a Catulo, quem ipſum cenſet hic Craſſus alendum ambroſia, qui cibus eſt deorum. quaſi eſſet ille cum ipſis diis eloquentia comparandus, cum ſtolidi brutorum ad ordinem abjici debeant. *Pruſt*.

(67) *Guſtaris*) Guſtus cum alia ſignificat, tum interdum id quod venditores guſtandi & explorandi cauſa dant emptoribus vini, quod γεῦμα dicitur a Græcis: ut cum quid oſtenditur, ſpecimen a Latinis, a Græcis δεῖγμα vocatur; a quo per tranſlationem dixit Seneca, *Dedit enim nobis guſtum, ad quem reſpondebit*. A qua etiam tranſlatione illud Ciceronis profectum eſt, *Et deguſtabit genus exer-*

dam (68) & ejiciam. Ac, ne diutius vos demorer, de omni isto genere quid sentiam, perbreviter exponam. De risu quinque sunt, quæ quærantur: unum, quid sit: alterum, unde sit: tertium, sitne oratoris velle risum movere: quartum, quatenus; quintum, quæ sint genera ridiculi.

Atque illud primum, quid sit ipse risus (69), quo pacto concitetur (70), ubi sit, quomodo exsistat, atque ita repente erumpat, ut eum cupientes tenere nequeamus, & quomodo simul latera, os, venas, vultum, oculos occupet, viderit Democritus (71): neque enim ad hunc sermonem hoc pertinet; &, si pertineret, nescire me tamen id non puderet, quod ne ipsi quidem illi scirent, qui pollicerentur.

Locus autem, & regio quasi ridiculi (72) (nam id

exercitationum mearum. Significat enim Paradoxa gustum Bruto fore earum exercitationum, quibus uti solet. Est & gustus interdum primus prandii missus: Martialis, XI. 32. 4. *Gustu protinus has edes in ipso, Has prima feret, alterave cœna*. Sed & gustare multo minus est, quam vel jentare, vel prandere: quo sane hic modo intelligendum est. *Turnebus*.

(68) *Extrudam*) Hac allegoria breviter acturum se de jocis ac salibus profitetur. *Prust*.

(69) *Quid sit ipse risus*) Sic definiri potest: Risus est vehementior quidam animi ex re jucunda motus, ad exprimendum conceptum intus gaudium, quo thoracis & oris musculi impetu quodam agitantur. *Idem*.

(70) *Quo pacto concitetur*) Nimirum cum nobis occurrit res admodum jucunda, lætitia perfunditur animus, cor sese dilatat, magnaque sanguinis effervescentis & vitalium spirituum fit diffusio, ad quam musculorum thoracis ac præsertim diaphragmatis motus sequitur; agitato diaphragmate, quæ membrana est præcordia disjungens a visceribus, extenduntur simul musculi, qui a lateribus buccæ sunt, tumque fit oris ille gestus, quem risum appellamus. *Idem*.

(71) *Democritus*) Non modo quia res naturales scrutatus est, verum etiam quia in risum sæpissime effundi solebat. De Democrito vide notas in librum 1. de Oratore c. 24. *Idem*.

(72) *Regio quasi ridiculi*) *Ridiculum*, inquit Aristoteles lib. de Poetica cap. 5. *est vitium ac turpitudo, quæ nec dolorem, nec perniciem affert; exempli gratia, facies ridicula est turpis & distorta sine dolore*. Idem.

id proxime quæritur) turpitudine, & deformitate quadam continetur. Hæc enim ridentur vel sola, vel maxime, quæ notant & designant turpitudinem aliquam non turpiter.

Est autem, ut ad illud tertium veniam, est plane oratoris movere risum; vel quod ipsa hilaritas benevolentiam conciliat ei, per quem excitata est: vel quod admirantur omnes acumen uno sæpe in verbo positum, maxime respondentis, nonnunquam etiam lacessentis: vel quod frangit adversarium; quod impedit, quod elevat, quod deterret, quod refutat: vel quod ipsum oratorem, politum esse hominem significat, quod eruditum, quod urbanum: maximeque quod tristitiam, ac severitatem mitigat & relaxat, odiosasque res sæpe (73), quas argumentis dilui non facile est, joco, risuque dissolvit.

Quatenus (74) autem sint ridicula tractanda oratori, perquam diligenter videndum est: id quod in quarto loco quærendi posueramus. Nam nec insignis improbitas (75) & scelere juncta, nec rursus miseria insignis agitata ridetur. Facinorosos enim majore quadam vi, quam ridiculi, vulnerari volunt: miseros illudi nolunt, nisi si se forte jactant.

(73) *Odiosasque res sæpe*) Missum opportune ridiculum iram sæpissime frangit. *Documento sunt juvenes Tarentini, qui multa de Pyrrho rege securius inter cœnam locuti, cum rationem facti reposcerentur, & neque negari res, neque defendi posset, risu sunt & opportuno joco elapsi. Namque unus ex his: Immo, inquit, nisi lagena defecisset, occidissemus te: Eaque urbanitate tota est invidia criminis dissoluta*. Quinctilian. lib. VI. c. 3. *Idem*.

(74) *Quatenus*) Recte Horatius:

Est modus in rebus, sunt certi denique fines,
Quos ultra citraque nequit consistere rectum.

Cum cæteris in rebus, tum in jocis ac salibus maxime adhibendus est modus. Ridicula enim, & quæ specie prima sensus nostros acerrime commovent, ita se habent, ut iis celerrime fastidium adhærescat. *Idem*.

(75) *Nec insignis improbitas*) Cur insignis improbitas ac miseria jocis non sit exagitanda, patet ex definitione ridiculi superius allata. *Idem*.

ctant. Parcendum (76) est autem maxime caritati hominum, ne temere in eos dicas, qui diligúntur.

LIX. Hæc igitur adhibenda est primum in jocando moderatio. Itaque ea facillime luduntur, quæ neque odio magno, neque misericordia maxima digna sunt. Quamobrem materies omnis ridiculorum est in istis vitiis, quæ sunt in vita hominum neque carorum, neque calamitosorum, neque eorum, qui ob facinus ad supplicium rapiendi videntur; eaque belle agitata ridentur

Est etiam deformitatis, & corporis vitiorum satis bella materies ad jocandum. Sed quærimus idem, quod in cæteris rebus maximé quærendum est, quatenus. In quo non modo illud præcipitur, ne quid insulse (77); sed etiam, si quid perridicule (78) possis. Vitandum est oratori utrumque, ne aut scurrilis jocus sit, aut mimicus. Quæ cujusmodi sint, facilius jam intelligemus, cum ad ipsa ridiculorum genera venerimus.

Duo enim sunt genera facetiarum; quorum alterum re tractatur, alterum dicto. Re, si quando quid, tanquam aliqua fabella, narratur: ut olim tu, Crasse in Memmium (79), *comedisse eum lacertum* (80) *Largii*, cum esset cum eo Tar-

(76) *Parcendum*) Scite Fabius lib. VI. cap. 3. *Longe absit propositum illud: Potius amicum, quam dictum perdidi*. Idem.

(77) *Ne quid insulse*) *Oratori minime convenit distortus vultus gestusque, quæ in mimis rideri solent. Dicacitas etiam scurrilis & scenica huic personæ alienissima est. Obscenitas vero non a verbis tantum abesse debet, sed etiam a significatione*. Fabius ibidem. *Idem*.

(78) *Perridicule*) Temere undique ducta occasione ridendi. *Idem*.

(79) *Memmium*) C. Memmius, de quo Tullius in Bruto, orator asper & contentiosus morum acerbitate huic Crassi joco locum dedit. *Idem*.

(80) *Lacertum* Lacertus significat id quod est ab humero ad cubitum, brachium autem id quod a cubito ad manum pertinet. Ovid. Metam lib. I.

------ *Laudat digitosque, manusque,*
Brachiaque, & nudos media plus parte lacertos. Idem.

Tarracinæ (81) de amicula rixatus. Salſa tota, ac tamen a teipſo ficta, narratio. Addidiſti clauſulam, tota Tarracina tum omnibus in parietibus inſcriptas fuiſſe literas, tria *LLL*, duo *MM.* Cum quæreres id quid eſſet, ſenem tibi quendam oppidanum dixiſſe, *Lacerat Lacertum* (82) *Largii Mordax Memmius*. Perſpicitis, hoc genus quam ſit facetum, quam elegans, quam oratorium, ſive habeas vere, quod narrare poſſis, quod tamen eſt mendaciunculis adſpergendum, ſive fingas. Eſt autem hæc hujus generis virtus, ut ita facta demonſtres, ut mores ejus, de quo narres, ut ſermo, ut vultus omnes exprimantur, ut iis, qui audiunt, tum geri illa fierique videantur.

In re eſt item ridiculum, quod ex quadam depravata imitatione ſumi ſolet: ut idem Craſſus, *Per tuam nobilitatem* (83), *per veſtram familiam.* Quid aliud fuit, in quo concio rideret, niſi illa

(81) *Tarracina*) Quæ Latinis eſt Tarracina, lingua Volſcorum Anxur appellatur, ut tradit Plinius: Latii oppidum eſt: & etiamnum antiquum nomen retinet, *Tarracina*. Idem.

(82) *Lacerat Lacertum*) Hunc verſum Craſſus orator uſque adeo vulgo jactatum ait, ut Tarracinæ paſſim in omnibus parietibus inſcriptus viſeretur. Fabula, unde natum eſt adagium, ſic habet. Memmius quidam Romanus cum ageret Tarracinæ, mulierculam quandam deperibat, ſed non citra rivalem. Cum hoc igitur cum aliquando rixa incidiſſet, eo iracundiæ provectus eſt Memmius, ut Largii (nam id rivali nomen) brachium mordicus arriperet. Ea res poſteaquam in popularem abiit jocum, faceti quidam & φιλόγελοι ſenarium hunc in omnibus ejus parietibus quinque literis notarunt, depictis tribus LLL, & duobus MM: videlicet ut advenis percontandi miniſtrarent occaſionem. Itaque cum M. Craſſus Tarracinam aliquando veniſſet, admiratus novum literarum ænigma, ſenem quendam oppidanum percontatus eſt, quidnam ſibi vellent ejuſmodi literæ. Atque is, expoſita fabula, verſiculum explicuit.

Lacerat Lacertum Largii Mordax Memmius.

Tametſi Cæſar, qui hæc loquitur apud Ciceronem, exiſtimat narrationem hanc totam in Memmium adverſarium dedita opera confictam fuiſſe. *Eraſmus*, Adag. Chil. I. Cent. IX.

(83) *Per tuam nobilitatem*) Verba deſumpta ex alicujus adverſarii, an Cn. Domitii? oratione, quæ ludicra imitatione Craſſus traducit. *Peuſt*.

illa vultus & vocis imitatio? *Per tuas ſtatuas* vero cum dixit, & extento brachio paululum etiam de geſtu addidit, vehementius riſimus. Ex hoc genere eſt illa Roſciana imitatio ſenis:

Tibi ego, *Antipho* (84), *has ſero*, inquit: ſenium eſt, cum audio. Atque ita eſt totum hoc ipſo genere ridiculum, ut cautiſſime tractandum ſit. Mimorum (85) eſt enim ethologorum, ſi nimia eſt imitatio, ſicut obſcenitas (86). Orator ſurripiat oportet imitationem, ut is, qui audiat, cogitet plura, quam videat: præſtet idem ingenuitatem, & ruborem ſuum, verborum turpitudine, & rerum obſcenitate vitanda.

LX. Ergo hæc duo genera ſunt ejus ridiculi, quod in re poſitum eſt, quæ ſunt propria perpetuarum facetiarum, in quibus deſcribuntur hominum mores, & ita effinguntur, ut aut, re nar-

(84) *Tibi ego, Antipho*) Videntur hæc verba fuiſſe ſenis cujuſdam arbores ſerentis, filioque ſuo dicentis, ſe non tam diu victurum eſſe, ut eas arbores maturitatem ſuam aſſecutas videat: juvenem illum, & vigentem olim ex illis fructus percepturum. Tum quod addit, *Senium eſt, cum audio*, hoc vult: Ita perfecta eſt iſta Roſciana ſenis tuſſientis, & fracta voce ac tremula utentis imitatio, ut non hiſtrionem imitantem ſenem, ſed Senectutem ipſam videar audire. *Pearcius*.

(85) *Mimorum*) Sic eos appellat, qui mores & affectus perſonarum exprimunt: nec *mimos* tantum dixit, ut hoc libro poſtea, & in Antonium fecit, & alii ſcriptores vocant, ſed *ethologos* addidit, ne ambigue loqueretur, ac fabula ſignificari videretur. quam Mimum Græci, Latini Planipedem vocant, quales erant Mimi Publii & Laberii. Quamquam Cicero pro Cælio mimum hujuſmodi, fabulam, id eſt, comœdiam appellare non vult: *Mimi ergo*, inquit, *eſt jam exitus, non fabula*. Pantomimorum hic non meminit. Exorti enim poſtea ſunt imperante Auguſto: erantque ſaltatores, qui geſtu hiſtorias & fabulas ita exprimebant, ut ſub oculos ſubjicerent: ad quam ſaltationem reſpexit Horatius, cum ſcripſit:

Paſtorem ſaltaret uti Cyclopa rogabat.

Et Juvenalis, Sat. VI. 63.

Chironomon Ledam molli ſaltante Batyllo. Turnebus.

(86) *Si nimia eſt imitatio, ſicut obſcenitas*) Videtur oratio hiulca. Quæ tamen verba deſiderentur, non facile dixerim. Vellem ita legi: *Si nimia eſt imitatio. Si erit obſcenitas, orator*, &c. *Muretus*.

narrata aliqua, quales ſunt, intelligantur: aut imitatione * brevi injecta, in aliquo inſigni ad irridendum vitio reperiantur.

In dicto autem ridiculum eſt id, quod verbi, aut ſententiæ quodam acumine movetur: ſed ut in illo ſuperiore genere vel narrationis, vel imitationis, vitanda eſt mimorum ethologorum ſimilitudo; ſic in hoc ſcurrilis oratori dicacitas magnopere fugienda eſt. Qui igitur diſtinguemus a Craſſo, a Catulo, a cæteris familiarem ** veſtrum, Granium (87), aut Vargulam, amícum meum? Non mehercule in mentem mihi quidem venit: ſunt enim dicaces: Granio quidem nemo dicacior. Hoc, opinor, primum, ne, quotieſcumque potuerit dictum dici, neceſſe habeamus dicere.

Puſillus teſtis (88) proceſſit. *Licet*, inquit, *rogare*, Philippus? Tum quæſitor properans, *Modo breviter*. Hic ille, *Non accuſabis*; *perpuſillum rogabo*. Ridicule. Sed ſedebat judex L. Aurifex, brevior etiam, quam ipſe teſtis: omnis eſt riſus in judicem converſus: viſum eſt totum ſcurrile judicium. Ergo hæc, quæ cadere poſſunt in quos nolis, quamvis ſint bella, ſunt tamen ipſo genere ſcurrilia.

Ut iſte, qui ſe vult dicacem, & mehercule eſt Ap-

* *Brevi*) Lamb. *breviter*.

** *Veſtrum*) Lamb. *noſtrum*.

(87) *Granium*) Præconem, cujus multa dicta verſibus erat complexus Lucilius. *Conjicere in verſus dictum præconis volebam Grani*, apud Gellium lib. IV. 17. Vide Orat. pro Planco cap. 14. *Turnebus*.

(88) *Puſillus teſtis*) Eſto, inquit, hoc exemplum nimiæ dicacitatis & ſcurrilis ridiculi. In quadam accuſatione proceſſerat puſillus teſtis. Philippus patronus petiit, ut ſibi liceret nanum illum teſtem interrogare. Prætor, ſive quis alius moderator judicii & accuſationis qui cito cuperet rem confici, annuit; modo paucis verbis hominem interrogaret. Hic Philippus cauſidicus: nihil erit quod me accuſes, interrogabo perpuſillum. Perpuſillum intelligebat Philippus de illo teſte parvo & nano, cujus exiguam ſtaturam carpebat hoc dicto; & tamen videbatur quæſitori reſpondere, ac dicere ſe perparum ac breviter interrogaturum. *Pruſt*.

Appius, sed nonnunquam in hoc vitium scurrile delabitur. *Cœnabo*, inquit, *apud te*, huic lusco, familiari meo, C. Sextio; *uni enim locum esse video* (89). Est hoc scurrile, & quod sine causa lacessivit: & tamen id dixit, quod in omnes luscos conveniret. Ea, quia meditata putantur esse, minus ridentur. Illud egregium Sextii, & ex tempore: *Manus lava* (90), inquit, *& cœna*.

Temporis igitur ratio, & ipsius dicacitatis moderatio, & temperantia, & raritas dictorum distinguet oratorem a scurra: &, quod nos cum causa dicimus, non ut ridiculi videamur, sed ut proficiamus aliquid; illi totum diem, & sine causa. Quid enim est Vargula assecutus, cum eum candidatus (1) A. Sempronius (2) cum Marco suo fratre complexus esset; *Puer abige muscas* (3)? Risum quæsivit, qui est, mea sententia, vel tenuissimus inge-

nii

(89) *Uni enim locum esse video*) Jocus est sumptus ex communi illorum temporum consuetudine loquendi, qua aliquot convivis vocatis, ei quem præterea invitatum vellent, locum superesse dicebant. Plautus in Sticho: *Ædepol tibi etiam, opinor, uni locum conspicor, ubi accubes*. Id scurriliter ad vitium oculi convertit Appius. *Turnebus*.

(90) *Manus lava*) Appius irridens C. Sextium, qui altero oculo captus erat, ait: *Cœnabo apud te, est enim uni locus*: ita carpebat hominis vitium, cujus in vultu erat locus uni oculo; quasi in ejus triclinio & convivio uni fuisset homini locus vacuus. Respondit Sextius subtili ac subito joco: *Cœnabis enimvero apud me, sed prius manus lava*: quo dicto, hominis impuritatem notabat. *Prust*.

(1) *Candidatus*) Qui ad magistratum aliquem aspirabat, sic dicebatur a toga candida, quam per id tempus ad integritatem significandam solebat induere. *Idem*.

(2) *A. Sempronius*) Hic ambibat magistratum, & eos prensabat, quibus erat jus suffragii: erat illi comes M. frater; ad Vargulam ventum est, quem cum Sempronius amice salutaret, amplecteretunque officii causa, itemque Marcus Sempronii frater; cœpit Vargula servulum inclamare, ut muscas abigeret; eo dicto carpebat petitores & candidatos, qui perinde ac muscæ molesti levesque essent. *Idem*.

(3) *Puer abige muscas*) Propinqui & amici, qui gratiosi erant aut clari, deducere solebant candidatos, qui prensatum ibant, ut petitio & gratiam & auctoritatem majorem haberet. Igitur cum A. Sempronius Longus cum fratre Vargulam esset complexus, Vargula scurriliter lusit, jubens abigi muscas. *Turnebus*.

nii fructus. Tempus igitur dicendi prudentia & gravitate moderabimur: quarum utinam artem aliquam haberemus! sed domina natura est.

LXI. Nunc exponamus genera ipsa summatim, quæ risum maxime moveant. Hæc igitur sit prima partitio; quod facete dicatur, id alias in re habere (4), alias in verbo facetias: maxime autem homines delectari, si quando risus conjuncte re verboque moveatur. Sed hoc mementote, quoscumque locos attingam, unde ridicula ducantur, ex iisdem locis fere etiam graves sententias posse duci. Tantum interest, quod gravitas honestis in rebus severe, jocus in turpiculis & quasi deformibus ponitur: velut in iisdem verbis & laudare frugi servum possumus, &, si est nequam, jocari. Ridiculum est illud Neronianum (5) vetus in furace servo, *Solum esse, cui domi nihil nec obsignatum, nec*

(4) *Alias in re habere*) Qui consistit in re jocus ejusmodi est, ut idem mutatis verbis maneat. Exemplum habes lib. IV. in Verrem: *Itaque, judices, hi, qui hospites ad ea, quæ visenda sunt, ducere solent, & unumquidque ostendere, quos illi mystagogos vocant, conversam jam habent demonstrationem suam. Nam ut ante demonstrabant, quid ubique esset: ita nunc, quid undique ablatum sit ostendunt*. Ridiculum in dicto perit, si voces commutentur. Tale est illud Ciceronis in Verrem lib. IV. *Nunquam tam male est Siculis, quin aliquid facete & commode dicant: velut in hac re ajebant, in labores Herculis non minus hunc immanissimum Verrem, quam illum aprum Erymanthium referri oportere*. Tolle nomen Verris, quod Latine porcum non castratum significat, dicto perit omnis gratia. Elegantissimum autem illud est, quod re simul & dicto risum movet; cujusmodi est illud Ciceronis a Plinio, Plutarcho in Apophth. & Quinctiliano relatum;. Hortensius orator accepta mercedis loco a Verre sphinge argentea, cum Ciceroni obscurius aliquid locuto dixisset se ignarum ænigmatum solvendorum: Atqui sphinx, inquit, apud te est. *Prust.*

(5) *Neronianum*) Illius, ut reor, Neronis, qui res adversus Annibalem gessit; estque exemplum hoc, ut pleraque hujus loci prisca, sumptum ex libro Apophthegmatum Catonis. Dictum autem hoc & de furace accipi potest, ut a Nerone usurpatum fuerat, qui omnia resignet & recludat: & de servo frugi, cujus fidei omnia herus committat, cui nihil annulo obsignet, cui nihil claudat sera. In quodam libro scripto legitur *Nævianum*, ut a Nævio poeta sumptum, quod fortasse verius. *Turnebus*.

nec occlusum: quod idem in bono ſervo dici ſolet; ſed hoc iiſdem etiam verbis.

Ex iiſdem autem locis omnia naſcuntur. Nam quod Sp. Carvilio (6) graviter claudicanti ex vulnere ob rempublicam accepto; & ob eam cauſam verecundanti in publicum prodire, mater dixit; *Quin prodis, mi Spuri, ut quotieſcumque gradum facies, toties tibi tuarum virtutum veniat in mentem?* præclarum & grave eſt. Quod Calvino (7) Glaucia claudicanti, *Ubi eſt vetus illud* (8)*? num claudicat? at hic claudicat* (9): hoc ridiculum eſt; & utrumque ex eo; quod in clau-

(6) *Sp.Carvilio*) Puto hunc eſſe qui primus apud Romanos uxorem dimiſit. Vir fuit illuſtris, qui ex equeſtri loco natus ad ſummam pervenit dignitatem, ut Paterculus ſcribit. Conſul autem fuit cum Fabio Maximo: Auctor Cicero de Senectute. *Idem*.

(7) *Calvino*) C. Sextius Calvinus, ut ait Cicero in Bruto, ingenio & ſermone eleganti, ſed valetudine incommoda fuit, etſi cum remiſerant dolores pedum, non deerat in cauſis. Is igitur ex podagra plerumque claudicabat. *Idem*.

(8) *Ubi eſt vetus illud*) Verba ſunt Glauciæ: Ubi (inquit Glaucia, cum videret Calvinum claudicantem) eſt vetus illud proverbium, quo utebantur olim, ut hominem aliquem eſſe conſtantem ſignificarent, cum dicerent hæc verba, *num claudicat?* num ille inſtar arundinis vacillat & fluctuat, modo hoc, modo illud ſequitur? Certe hoc proverbium, inquiebat Glaucia, non cadit in Calvinum, nam profecto claudicat, *at hic claudicat*. Hoc eſt; homo inconſtans, dubiæ, & incertæ fidei. Ita Glaucia vitium corporis ad vitium animi ſignificandum ridicule transferebat. *Praſicus*.

(9) *Num claudicat? at hic claudicat*) Sunt qui ſcribant hoc modo: *at hic clodicat*. Et ſic interpretantur: Calvinus etſi claudicat pede, non tamen tam claudicat, quam Clodicat, id eſt Clodio favet. Iſtorum ſententiæ non habeo fidem, quia Cicero confert exempla duo, quæ non ſic ſunt ex immutatione literæ, ut ea quæ ſequuntur. Præterea immutant codices ſine ratione. Ad hæc, quando fingitur Cæſar hæc tractaviſſe, cumque vixit Glaucia homo impurus, ut ait Cicero in Orat. pro Rabirio Poſthumo, nullus erat Clodius, cui deforme eſſet favere. Nondum ceperat Rempublicam P. Clodius, quem Milo interemit. Ego igitur ſic interpretor. Glaucia impurus homo cum videret Calvinum pede claudicantem, recordatus eſt antiqui proverbii, quo veteres utebantur in hominem errantem, vel dubiæ fidei. Quærebant enim: *Num claudicat?* hoc eſt conſtatne ſibi, an potius errat, aut variat? Ex translatione verbi & ambiguitate objecit homini mentis errorem, vel dubiam fidem. *Streb*.

dicatione animadverti potuit, eſt ductum. *Quid hoc Nævio* (10) *ignavius*? ſevere Scipio. At in male olentem (11), *Video me a te circumveniri* (12), ſubridicule Philippus. At utrumque genus continet verbi ad literam immutati ſimilitudo.

Ex ambiguo dicta, vel argutiſſima putantur, ſed non ſemper in joco, ſæpe etiam in gravitate verſantur. Africano illi majori, coronam ſibi in convivio ad caput accommodanti, cum ea ſæpius rumperetur, P. Licinius Varus (13), *Noli mirari*, inquit, *ſi non convenit*; *caput enim magnum* (14) *eſt*: laudabile & honeſtum. At ex co-

(10) *Nævio*) Dictum eſt Africani, ut opinor, Superioris in Nævium, a quo fuerat accuſatus, quod præda bello Antiochi capta ærarium fraudaſſet: alii tamen a Petilio accuſatum fuiſſe ſcribunt. Locus annominationem habet. Nominatur a Livio oratio P. Africani in M. Nævium, in qua, ut opinor, hoc dixerat. *Turneb.*

(11) *At in male olentem*) Dictum eſt ridiculum Philippi faceti oratoris. Hunc adibat aliquis, cujus halitus erat gravis & male olens; exclamavit Philippus enecari ſe tam gravi odore, neque tam ſe conveniri, quam circumveniri, hoc eſt, opprimi, & per nomen ſpeciemque colloquii præfocari ab iſto male olente, cujus anima eſſet inſtar veneni peſtiferi. *Pruſt.*

(12) *Video me a te circumveniri*) Cæſar dicit, hæc duo Scipionis & Philippi dicta *verbi ad literam immutati ſimilitudine contineri*. In joco Scipionis verba *Nævius* & *ignavius* idem prope ſonant, eædemque fere ſunt verborum literæ. In hoc vero Philippi, cui verbo ſimile eſt verbum *circumveniri*? Prorſus neſcio: jocus igitur non erit, niſi cum vulgatis nonnullis editionibus, & cum Lamb. & Steph. leganus, *Video me a te* non conveniri, ſed *circumveniri*. Memento, Lector, hoc in male olentem quendam dictum eſſe. Senſus autem eſt: Cum gravis eſt tibi halitus, quoties mihi occurris, non videris mihi *convenire*, ſed inſidias mihi parare, & mali aliquid mihi inferre velle. *Pearcius.*

(13) *P. Licinius Varus*) Qui multis magiſtratibus egregie functus prætor urbanam juriſdictionem obtinuit anno U. C. DXLVI. ante Chriſtum CCXCVIII. *Pruſt.*

(14) *Caput magnum*) Ambiguum eſt, nam ſignificatur & magnitudo partis, & amplitudo hominis. Publius autem iſte Licinius Varus bello ſecundo Punico ædilis cum Veturio fuit, ut Livius ſcribit. Poſtea etiam præturam eodem bello adeptus eſt, in qua tulit ad populum, ut ludi Apollinares in ſtatum diem in perpetuum voverentur. *Turnebus.*

eodem genere est: *Calvus satis est* (15), *quod dicit parum*. Ne multa: nullum genus est joci, quo non ex eodem severa & gravia sumantur.

Atque hoc etiam animadvertendum, non esse omnia ridicula faceta. Quid enim potest esse tam ridiculum, quam Sannio (16) est? Sed ore, vultu (17), imitandis moribus, voce, denique corpore ridetur ipso. Salsum hunc possum dicere, atque ita, non ut ejusmodi oratorem esse velim, sed ut mimum.

P 3 LXII.

(15) *Calvus satis est*) Hic *Calvum* esse nomen proprium non censeam, sed appellativum. Jocus ex eo est, vel quod veteres calvos fallaces censebant, vel quod calvi mimi, ut Nonius ait, omnibus erant frustratui: unde *calvor*, quod est frustror, decipio. *Satis est* igitur, *quod dicit parum*, est ambiguum. Id est enim quod parum loquitur, vel quod parum orator est. Nam *dicere parum* pro *oratorem non esse*, dicere solebant. Cicero in Bruto: *Nam T. Aufidius qui vixit ad summam senectutem, volebat similis esse horum, eratque & bonus vir, & innocens, sed dicebat parum*. Qui de Licinio Calvo oratore & poeta intelligunt, peccant ignoratione temporis. Si quis tamen, *Calvum*, nomen proprium, quod verum non puto, censeat, eandem servare poterit ambiguitatem. Satis est quod parum loquatur, & parum sit eloquens, ne nos fallat verbis, homo præsertim ineptus & molestus. *Idem*.

(16) *Sannio*) Sanna, inquit vetus Persii interpres, dicitur os distortum cum vultu: quod facimus cum alios irridemus: unde *Sanniones* dicti sunt, qui non rectum vultum habent. Hic tamen doctissimus Budæus animadvertit, mimorum quoddam genus significari. Verum, ut reor, sanna, & sannio ab homine stulto & inepto Sanna originem sumpsere, qui tam fatuus fuit, ut Cratinus Comicus sannam pro stulto usurpaverit, quemadmodum relatum est ab Eustathio; quo etiam auctore deduci potest utrumque a Sannis populis Asiæ, quos consuetudo Græcorum erat ejus ætate Tzanos vocare, qui moribus erant barbaris & incultis, ac proinde insulsis & inscitis. Affert & aliam originem a verbo σαίνειν. *Idem*.

(17) *Ore, vultu*) Os pro facie sumitur, vultus pro certo quodam oris habitu & conformatione, quæ animi motuum index est. *Oculi*, inquit Tullius lib. I. de Legibus, *nimis arguti, quemadmodum animo affecti simus, loquuntur, & is qui appellatur vultus, qui nullo in animante esse præter hominem potest, indicat mores: cujus vim Græci norunt, nomen omnino non habent*. Vultum tamen animalibus ac feris attribuit Virgilius lib. VII. Æneid. v. 20.

Setigerique sues, atque in præsepibus ursi
Sævire, ac formæ magnorum ululare luporum,
Quos hominum ex facie dea sæva potentibus herbis
Induerat Circe in vultus ac terga ferarum. Prusta

LXII. Quare primum genus hoc, quod risum vel maxime movet, non est nostrum, morosum (18), superstitiosum, suspiciosum, gloriosum, stultum. Naturæ ridentur ipsæ, quas personas agitare solemus, non sustinere. Alterum genus est imitatione admodum ridiculum, sed nobis tantum licet furtim, si quando, & cursim: aliter enim minime est liberale. Tertium, oris depravatio, non digna nobis. Quartum, obscenitas, non solum non foro digna, sed vix convivio liberorum. Detractis igitur tot rebus ex hoc oratorio * loco, facetiæ reliquæ sunt, quæ aut in re, ut ante divisi, positæ videntur esse, aut in verbo. Nam quod, quibuscumque verbis dixeris, facetum tamen est, re continetur: quod mutatis verbis salem amittit, in verbis habet leporem omnem.

Ambigua (19) sunt in primis acuta, atque in verbo posita, non in re; sed non sæpe magnum risum movent: magisque ut belle & literate dicta laudantur: ut in illum Titium, qui cum studiose pila luderet, & idem signa sacra noctu frangere putaretur, gregalesque eum, cum in campum non venisset (20), requirerent, excusavit Vespa Te-

(18) *Primum genus hoc...... non est nostrum, morosum, &c.*) Hæc sunt Sannionum ridicula. Sustinent enim personas eorum, qui mores duros sequuntur & agrestes, qualis est Demea apud Terentium: qui nimia religione, & vano Deorum metu laborant; cujusmodi fere sunt mulierculæ: qui nihil non suspicantur, ut senes: qui gloriam avide captant, ut Thraso Terentianus: qui stulti sunt, ut Phædria. Hujuscemodi personas non sustinebit Orator, sed agitabit. Sustinere, est agere & imitari: agitare vero, faceto aliquo dicto, aut lepida narratione perstringere. *Strebaus.*

* *Loco*) Lamb *joco*.

(19) *Ambigua*) Quo in genere elegans est illud Ciceronis: *Cum objiceret Miloni accusator in argumentum factarum Clodio insidiarum, quod Bovillas ante horam nonam divertisset, ut exspectaret dum Clodius a sua villa exiret, & identidem interrogaret, quo tempore Clodius occisus esset, respondit, Sero* Quinctil. lib. VI. c. 3. Ambiguum illud *sero*, vel vespertinum tempus, vel tarde perinde significat. *Prust.*

(20) *Cum in campum non venisset*) In campo Martio juventus Romana cum aliis ludis, tum pila se exercebat, cujus stu-

Terentius, quod eum *brachium fregisse* (21) diceret. Ut illud Africani, quod est apud Lucilium:

Quid? Decius, Nuculam (22) *an confixum vis facere? inquit.*

Ut tuus amicus, Crasse, Granius, *non esse sextantis* (23). Et, si quæritis, is, qui appellatur dicax, hoc genere maxime excellit: sed risus movent alia majores. Ambiguum per seipsum probatur id quidem, ut ante dixi, vel maxime: inge-

studiosus erat Titius. Frangere autem brachium ambigue dixit Vespa Terentius, vel suum, vel signi sacri. Apparet istum Titium quadam religionis opinione imbutum fuisse, qua simulacra damnabat; aut certe non satis pium fuisse, qui signa sacra frangeret. Vespa proprium nomen non est meo judicio, sed appellativum, significatque vespillonem. Pompejus, *Vespæ dicuntur, qui funerandis corporibus officium gerunt*, non a minutis illis volucribus, sed quia vespertino tempore eos efferunt, qui funebri pompa duci propter inopiam nequeunt. Itaque, ut reor, hic dicitur *vespa* Terentius, ut in Miloniana *popa* Licinius, id est sacrificulus. Si cui tamen Vespa proprium nomen esse videatur, non vehementer contra pugnabo. Tantum quid sentiam, testificor. *Turnebus*.

(21) *Brachium fregisse*) An sibi? an alicui signo sacro? *Prust*.

(22) *Quid? Decius, Nuculam*, &c.) Africani dicterium, quidam interpretari voluerunt, & ad obscenitatem turpitudinemque retulerunt. Satius esse duxerunt, effutire nugas aniles, quam se nescire, quod nescirent, confiteri: quasi vero turpe sit ignorare, quod non culpa tua, sed temporum injuria ignores. Si Lucilii Satyræ exstarent, non esset difficile rem videre, quam Cicero tanquam notam attigit, non explicavit. Perierunt vel casu, vel majorum negligentia. Quid facias? unde sumas notionem? divinabisne, & incerta pro certis habebis? Tantine tibi est versiculus maxime ridiculus, ut propter illum impudentiam tuam atque temeritatem vendites? Non placet mihi temere augurari: & si placeret, non referrem ad obscenitatem, quia nec obscene loqueretur Africanus, nec obscena inter faceta collocaret Cicero. *Strebæus*.

(23) *Non esse sextantis*) Jocus est ex ambiguo. Dicitur enim non esse sextantis, quod pluris est, id est, quod est magni pretii: & non esse sextantis etiam dicitur, quod minoris est, id est, quod nullius prope pretii. Nam non putem diduci & distrahi verbum debere, ut sextantis dicatur, quo fere modo interpretantur. Sic illusit hominem nihili Granius, cum eum laudare videretur. Pretium enim in hominibus dicebant orta consuetudine ab emptione servorum. *Turnebus*.

niosi (24) enim videtur, vim verbi in aliud, atque cæteri accipiant, posse ducere: sed admirationem magis, quam risum movet, nisi si quando incidit in aliud genus ridiculi.

LXIII. Quæ genera percurram equidem: sed scitis esse notissimum ridiculi genus, cum aliud exspectamus, aliud dicitur (25). Hic nobismetipsis noster error risum movet. Quod si admixtum est etiam ambiguum, fit salsius: ut apud Nævium (26) videtur esse misericors ille, qui judicatum duci (27) videns, percontatur ita:

Quanti addictus? mille nummum (28).

Si addidisset tantummodo, *Ducas licet*, esset illud genus ridiculi præter exspectationem: sed quia addidit, *Nihil*

(24) *Ingeniosi*) Tale est illud Ciceronis. Cum aliquando Crassus dixisset, neminem gentis suæ Romæ ultra sexagesimum annum perduxisse vitam, negaretque rem postea, & miraretur quomodo dixisset: Sciebas, inquit Cicero, populum Romanum auditurum libenter, adeoque hanc ab illo gratiam inire voluisti. *Plutarchus in Cicerone*. Prust.

(25) *Aliud exspectamus, aliud dicitur*) Cujusmodi fuit asperior ille Ciceronis in M. Crassum jocus. Cum pro rostris M. Crassum secunda concione ornasset laudibus, eundemque rursus, paucis interpositis diebus, contumeliose perstrinxisset; ubi ille dixit, Nonne me ex isto loco aliquanto ante laudasti? Etiam, inquit, exercendæ orationis causa commentans, vile argumentum tractavi. *Plutarchus in Cicerone*. Idem.

(26) *Nævium*) Cn. Nævius natione Campanus, professione poeta comicus, anno post Romam conditam quingentesimo undevicesimo fabulas apud populum dedit. Eum M. Varro, ut Gellius refert lib. XVII. cap. 21. scribit stipendia fecisse bello Punico primo, idque ipsum Nævium dicere. Exul Uticæ decessit Olympiade CXLIV. Coss, uti tradit Tullius in Bruto, Cethego & Tuditano, anno U. C. DL. ante Christum CCIV. *Eusebius in Chronico*. Epigramma ejus sepulcro impositum refert Gellius lib. I. c. 24. *Idem*.

(27) *Judicatum duci*) Id est, condemnatum. Plautus, *Male cubandum est: judicatum me uxor abducit domum*: & apud Gellium, æris confessi & debiti judicatis triginta dies sunt dati. Sententia est: qui damnatum pecuniæ duci videt a creditore. *Idem*.

(28) *Quanti addictus?*) Versus est trochaicus catalecticus. *Quanti addictus? Mille nummum. Nihil addo, ducas licet*. Ille qui rogabat, videbatur judicatum soluta summa aut promissa vindex liberaturus. Præter exspectationem igitur, *ducas licet*, creditori

Nihil addo, ducas licet:

addito ambiguo, altero genere ridiculi, fuit, ut mihi quidem videtur, salsissimus. Hoc tum est venustissimum, cum in altercatione arripitur ab adversario verbum, & ex eo, ut a Catulo in Philippum (30), in eum ipsum aliquid, qui lacessivit, infligitur. Sed cum plura sint ambigui genera, de quibus est doctrina quædam subtilior, attendere & aucupari verba oportebit: in quo, ut ea, quæ sint frigidiora, vitemus, (etenim cavendum est, ne arcessitum dictum putetur) permulta tamen acute dicemus.

Alterum genus, est quod habet parvam (31) verbi immutationem, quod in litera positum, Græci vocant παρονομασίαν, ut *Nobiliorem* (32), *mo-*

tori dixit, significans se illi nullam facere moram. Addidit etiam ambiguum, cum dixit, *Nihil addo*, quod est, Nihil præterea rogo. Tantum enim scire volebam, quanti esset addictus, nec peto ut a prætore pluris addicatur mea causa. Nihil enim mihi debet, nec quicquam addo summæ. *Idem*. Nummus sive sestertius nummus, quod vocabulum vel unico, vel geminato *m* scribi veterum monumentis liquet, quarta pars denarii Romani; decem denariis nostratibus æstimatur, ut Budæo visum; ut recentioribus, asse uno & semis, vel etiam duobus nostratibus. Mille nummum conficit quadraginta tres libras & quindecim asses Francicos, vel septuaginta quinque: aut etiam centum libras. Quæ summa ut florente opibus repub. tenuis erat, ita ante Nævii tempora nonnullius momenti videbatur. *Prust*.

(30) *A Catulo in Philippum*) Vide superiores notas ad c. 54. *Prust*.

(31) *Habet parvam*, &c.) Paronomasiam adhibuit Tullius III. Philip. *En cur magister ejus* Antonii *ex oratore arator factus sit*. Adhibuere qui Antiochum cognomento Ἐπιφανῆ, hoc est, *illustrem*, appellarunt Ἐπιμανῆ, *furiosum*: & qui Tiberium Claudium Neronem, quod largius biberet merum calda temperatum, vocarunt Biberium Caldium Meronem. *Idem*.

(32) *Nobiliorem*) Fulvium *Nobiliorem*, (eum accusaverat Cato, eique ut probrum objecerat, quod poetas in provinciam duxisset) *Mobiliorem* Cato appellavit, ejus levitatem notans, quod maximum apud Romanos crimen erat, studiosos gravitatis & constantiæ. *Turnebus*. M. Fulvius Nobilior clarissimis reip. magistratibus egregie functus, proconsul de Ætolis triumphavit anno U. C. DLXVII. ante Christum CLXXXVII. *Prust*.

nobiliorem Cato: aut ut idem, cum cuidam dixisset, *Eamus deambulatum* (33): & ille, *Quid opus fuit DE? Immo vero*, inquit, *quid opus fuit te?* aut ejusdem responsio illa, *Si tu & adversus, & aversus* (34) *impudicus es*.

Etiam interpretatio nominis (35) habet acumen, cum ad ridiculum convertas, quamobrem ita quis vocetur; ut ego nuper, Nummium (36) divisorem, ut Neoptolemum ad Trojam, sic illum in campo Martio (37) nomen invenisse.

LXIV. Atque hæc omnia verbo continentur. Sæpe etiam versus facete interponitur, vel ut est, vel paululum immutatus, aut aliqua pars versus, ut

(33) *Deambulatum*) Reprehendebat, quod male esset Latine locutus, cum *ambulatum* dicere debuisset. Plerumque tamen composita idem quód simplicia significant, ut *deambulare* pro *ambulare* Cato dixerat Latine. *Turnebus*.

(34) *Et adversus & aversus*) Objicit obscenitatem oris, cum *adversum*, dicit, & muliebria, cum *aversum*: ne quis scortatorem aut adulterum cogitet, quos Latini non vocant impudicos. Nam impudicitia est in patiendo. Simile quiddam Arcesilæ refertur in hominem castum illum quidem & integrum, voce tamen infracta, & capillo composito, & oculis illecebrosis, Nihil interesse quibus membris homines cinædi sint, posterioribus, an prioribus, *Turneb.* Nec te moveat obscenitas indigna liberali joco. Non enim jocabatur Cato, cum diceret hæc. In verbis, quæ cadunt jucunde, non in re, hoc dictum facetum est *Strebæus*.

(35) *Interpretatio nominis*) Multa Cicero in Verrem, sed ut ab aliis dicta: modo futurum ut omnia verreret, cum diceretur Verres: modo Herculi, quem expilaverat, molestiorem apro Erymanthio fuit: modo malum sacerdotem. qui tam nequam Verrem reliquisset, quia Sacerdoti Verres successerat. Fabius lib. VI. c. 3. *Prusteus*.

(36) *Ego nuper, Nummium*) Lepide jocatus est Cæsar in Nummium divisorem: (erant autem divisores, qui ad emerenda populi suffragia pecuniam inter tribus viritim candidatorum nomine dividebant, quos Plautus Curiarum magistros vocat) Quemadmodum Pyrrhus, inquiebat Cæsar, ad Trojam Neoptolemus est appellatus quod juvenis ad bellum venisset: ita in campo Martio nomen invenit Nummius, a nummis scilicet, quos ibi tribubus dividebat. *Idem*.

(37) *Illum in campo Martio*) Romæ forum in campo Martio habebatur, ubi tabulæ nummulariorum erant, & ubi Divisores nummum seu pecuniam populo dividebant: a nummo igitur *Nummius* hic nomen suum traxisse jocose dicitur. *Pearcius*.

ut Statius Scauro (38) stomachanti; ex quo sunt nonnulli, qui tuam legem de civitate (39) natam, Crasse, dicant:

St, tacete (40), *quid hoc clamoris? quibus nec mater, nec pater,*
Tanta confidentia estis? auferte istam enim superbiam.

Nam in Cælio sane etiam ad causam utile fuit tuum illud, Antoni, cum ille a se pecuniam profectam diceret testis, & haberet filium delicatiorem: abeunte jam illo,

Sentin' senem (41) *esse tactum triginta mi-*

(38) *Ut Statius Scauro*) Gellius IV. 20. *Cæcilius quoque ille comediarum poeta inclytus, servus fuit, & propterea nomen habuit Statius*. Is forte, aut potius alius ejusdem nominis libertinus, Scauro stomachanti, paupertatem patris objecerat, qui, quamvis patricius & nobilis, carbonariam tamen exercuisset. Ex eo natam ferunt legem Liciniam & Mutiam, de regundis civibus, quæ bellum Italicum magna ex parte concitavit, quod qui vix liber esset & civis, aut ne civis quidem, tam superbe principem senatus appellasset. Huic usurpationi non admodum dissimilis est παρῳδία, cum versum paulum immutamus, aut ad versus Poetæ nobilis similitudinem versum condimus, ut ad imitationem versuum Homeri Hegemon Thasius poema totum (unde parodus poeta appellatus est) & Matron apud Athenæum, lib. 4. *Turnebus*.

(39) *Tuam legem de civitate*) L. Licinius Crassus, & Q. Mucius Scævola consules anno U. C. DCLIX. legem de civitate Liciniam Muciam tulere, ut Cicero testatur Oratione pro C. Cornelio, reip. non modo inutilem, sed etiam perniciosam. Pighius hæc ejus præcipua fuisse capita colligit, uti quæreretur in eos, qui non cives se pro civibus gererent. Præterea, ut in civitates suas redirent etiam Romæ nati, muneribusque civium functi, quorum majores juris Italici civitate Romana propter virtutem donati non fuissent. *Prust*.

(40) *St, tacete*) St, vocula usitata apud comicos poetas, qua silentium indicitur. *Idem*.

(41) *Sentin', senem*) Antonius orator censor factus de ambitu causam dixit, accusatus a M. Duronio. Cælius, cujus filius erat intemperantior in libidines, (eum enim hic delicatum vocat) pecuniam quandam a se profectam dicebat, qua corrupta essent ab Antonio suffragia: dixit Antonius ab adolescente in meretriculas insumptam emuncto patre, ut in comœdiis adolescentes facere solent. *Tangere* enim hic fallere & circumvenire est. Plautus, *Quia amare cernit, tangere hominem vult bolo*. Sic ferire dicebant, ut Terentius: *Ferritur alio munere Geta*. M. autem Antonius & L. Flaccus censores hunc Duronium postea senatu moverunt, quod le-

gem

minis (42)?

In hoc genus conjiciuntur proverbia (43): ut illud Scipionis cum Asellus omnes provincias stipendia merentem se peragrasse gloriaretur, *Agas asellum*, & cætera. Quare ea quoque, quoniam mutatis verbis non possunt retinere eandem venustatem, non in re, sed in verbis posita ducantur.

Est etiam in verbo positum non insulsum genus, ex eo, cum ad verbum, non ad sententiam rem accipere videare: ex quo uno genere totus est Tutor, mimus (44) vetus, oppido ridiculus. Sed abeo a mimis; tantum genus hujus ridiculi insigni aliqua, & nota re notari volo. Est autem ex hoc genere illud, quod tu, Crasse, nuper ei, qui te rogasset, num tibi molestus (45) esset futurus, si ad te bene ante lucem venisset, *Tu vero*, in-

gem de coercendis conviviorum sumptibus latam Trib. plebis abrogaverat. *Turnebus*.

(42) *Minis*) Mina sive mna Attica centum drachmis Atticis constabat: ad nostrates calculos revocata conficit libras septemdecim & quindecim asses. Quapropter triginta minæ valebunt libras Francicas quingentas viginti quinque. Bis tanto pluris est talentum Atticum, quod sexaginta minas continet, adeoque efficit libras nostrates 050 Sunt qui pluris minam æstiment. *Prust*.

(43) *Proverbia*) Proverbium est, *Agas asellum, si bovem agere non queas*, quod tum de Claudio Asello, quocum gerebat inimicitias, usurpavit Scipio. Græce sic effertur, εἰ μὴ δύναιο βοῦν, ἔλαυνε γ' οὖν ὄνον. quo monemur, ut si bubulci esse non possimus, nec queamus vel plaustrum vel aratrum agere, asinarii simus saltem. Significavit ab imperatoribus eum inopia meliorum ductum fuisse, nec tam ductum militem ab imperatore, quam asinum ab agasone actum esse. Nonnulli hic, *Agaso asellum*, legunt eodem sensu, quod ab asinariis potius quam ab imperatoribus ductus sit: sed nisi fallor, proverbium quod protuli, verissimum sensum aperit. *Turnebus*

(44) *Tutor, mimus*) Titulus est fabulæ mimicæ. *Idem*.

(45) *Num tibi molestus*). Quamquam sermo in interrogatione est tamen apparet a Cicerone scriptum fuisse *Non*, alioqui non esse locus joco: dicebantque *non* in interrogatione etiam, ut in negatione. Quod autem percontator dixerat interrogando, quasi inficiando dictum accepit Crassus, verba, non sententiam secutus. *Idem*.

inquisti, *molestus non eris*. *Jubebis igitur te*, inquit, *suscitari*? & tu, *Certe negaras te molestum futurum*. Ex eodem hoc vetus illud est, quod ajunt Maluginensem (46) illum M. Scipionem, cum ex centuria (47) sua renuntiaret Acidinum (48) consulem, præcoque dixisset: *Dic de L. Manlio* (49): *Virum bonum*, inquit, *egregiumque civem esse arbitror*. Ridicule etiam illud L. Porcius Nasica censori Catoni, cum ille, *Ex animi tui sententia tu uxorem habes* (50)? *Non hercule*, inquit, ex

(46) *Maluginensem*) M. Cornelius Scipio Maluginensis quæstor fuit anno U. C. Dlxxi. & prætor anno Dlxxvi. *Prust.*

(47) *Centuria*) Quum ab omni sexu & ætate fertur suffragium, comitia dicuntur centuriata; quod populus per centurias divisus ferret suffragia. *Asconius*. Idem.

(48) *Acidinum*) Qui renunciatus fuit consul anno U. C. Dlxxv. ante Christum Clxxix. *Idem*.

(49) *De L. Manlio*) Comitiis centuriatis consules & prætores creabantur. Consul autem factus est L. Manlius Acidinus cum Q. Fulvio Flacco, anno ab U. C. DLXXIV. quamquam alii etiam forte Acidini ante consulatum sunt adepti, de quibus jocus forte accipi possit. In comitiis autem rogatores dicebantur consules, qui comitia habebant: sed & illi qui in centuria aliqua suffragia rogabant & renunciabant consuli comitia habenti interrogante præcone, ut tum Scipio Maluginensis in sua centuria fuit. Meminit etiam Livius M. Cornelii Maluginensis lib. iv. qui consul fuit cum L. Papirio Crasso, multis ante hujus ætatem seculis, si de eo Manlio quem dixi, jocum interpreteris. Ac voce tum suffragia, non tabella ferebantur, nondum latis legibus tabellariis. Rogatores autem renunciatores centuriarum fuisse, ita docet Cicero lib. ii. de Div. *Quos cum Tib Gracchus propter mortem repentinam ejus qui in prærogativa referenda subito concidisset, in senatum introduxisset, non justum rogatorem comitiorum fuisse dixerunt*. *Primum vide ne in eum dixerint, qui rogator centuriæ fuisset*. *Is enim erat mortuus*. Sed & consul renunciabat, ut Cicero Murenam se renunciasse dixit. Præco etiam populo renunciabat quem centuria quæque relata & renunciata a rogatoribus consuli consulem faceret. Cum ergo Maluginensis a præcone rogaretur, ut de candidato L. Manlio diceret, quid ipsius centuria censuisset, ille tanquam non de renunciatione interrogatus esset, sed de Manlii moribus, respondit, *Virum bonum & egregium civem esse reor*. Quod eo festivius est, quia non tantum de hominum moribus, sed & de candidatis ea verba vulgo usurpare solebant. *Turnebus*.

(50) *Ex animi tui sententia tu uxorem habes*) Interpunctione mutata recte jocum hunc sic explicat Lipsius. Censores, cum lustrum conderent, diligenter cavebant, ne quis civis sine uxore esset. Cicero de Legibus

ex animi mei sententia. Hæc aut frigida sunt, aut tum salsa, cum aliud est exspectatum. Natura enim nos (ut ante dixi) noster delectat error: ex quo cum quasi decepti sumus exspectatione, ridemus.

LXV. In verbis etiam illa sunt, quæ aut ex immutata oratione (51) ducuntur, aut ex unius verbi translatione, aut ex inversione verborum. Ex immutatione: ut olim Rusca (52) cum legem ferret Annalem, dissuasor M. Servilius, *Dic mihi*, inquit, *M. Pinari, num, si contra te dixero, mihi male dicturus es, ut ceteris fecisti? Ut sementem feceris, ita metes*, inquit. Ex translatione autem: ut, cum Scipio ille major (53) Corinthiis statuam pollicentibus eo loco, ubi aliorum essent imperatorum, *turmales* (54) dixit *displi-*

gibus censorum officia describens, *calibes*, inquit, *esse probibento*. Solebant porro in exigendo jurejurando hæc verba præmittere: *Ex animi tui sententia*: id est, responde ad id quod rogabo, ita ut sentis: ac deinde addebant, *Tun' equum babes?* aut, *tu uxorem babes?* Quod idem in omni juramento servatum auctor Cicero in Academicis. Hinc facilis hujus loci interpretatio. Cum enim censor Cato in lustro condendo a nescio quo Nasica solemnibus verbis de more petiisset, *Ex animi tui sententia* dic videlicet, *tu uxorem bales?* ille intempestive dicax. & in alium sensum verba censoris detorquens respondit, *Non hercule ex animi mei sententia*. Quasi censor non rogasset utrum uxorem haberet, sed utrum morigeram & bonam, & ex animi sui sententia haberet. Quis iste fuerit L. Nasica incertum: censorem autem cui id contigit fuisse M. Catonem illum censorium Lipsius existimat. *Prust.*

(51) *Immutata oratione*) Sic allegoriam convertit, quæ non in verbo, sed oratione posita est. Lib. III. de Oratore, traductionem & immutationem vocat, quam Græci ὑπαλλαγὴν appellant. Hæc immutatio orationis, *permutatio* ad Herennium dicitur. *Turnebus.*

(52) *Olim Rusca*) Legem Annalem M. Pinarius Rusca tulit, cum esset Tribunus plebis anno U. C. DCXXIII. *Ernest.*

(53) *Scipio ille major*) Africani cognomentum consecutus est, Asdrubale Carthaginensi, & Siphace Numidiæ rege iterum debellatis. Accusatus de capta ab Antiocho pecunia ad pacis leges ferendas, adversariorum invidiæ cessit, & Liternum in Campaniam se transtulit, ibique obiit anno U. C. DLXX. ante Christum CLXXXIV. *Livius*, *Plutarchus*, &c. *Prust.*

(54) *Turmales*) Statuæ turmales proprie dicuntur, & translate.

plicere. Invertuntur autem verba: ut Craſſus apud M. Perpernam judicem pro Aculeone cum diceret, aderat contra Aculeonem Gratidiano L. Helvius Lamia (55), deformis, ut noſtis, qui cum interpellaret odioſe: *Audiamus*, inquit, *pulchellum puerum*, Craſſus. Cum eſſet arriſum, *Non potui mihi*, inquit Lamia, *formam ipſe fingere: ingenium, potui*. Tum hic, *Audiamus*, inquit, *diſertum*. Multo etiam arriſum eſt vehementius.

Sunt etiam illa venuſta, ut in gravibus ſententiis, ſic in facetiis. Dixi enim dudum, materiam aliam eſſe joci, aliam ſeveritatis: gravium autem, & jocorum, unam eſſe rationem. Ornant igitur in primis orationem verba relata contrarie: quod idem genus ſæpe eſt etiam facetum: ut Servius ille Galba (56), cum judices L. Scribonio (57) tribuno plebis ferret familiares ſuos, & dixiſſet Libo, *Quando tandem, Galba,*

late. Proprie dictæ ſunt ſtatuæ equeſtres: nam turmæ ſunt equitum, non peditum. Improprie, & translatitie dicuntur gregales, & in turba collocatæ, cujuſmodi non expetebat Scipio. *Strebæus*.

(55) *L. Helvius Lamia*) Pighius ad annum U. C. DCXXXIV. legendum putat *L. Ælius Lamia*; neque enim in Helvia, ſed in Ælia gente reperiri familiam Lamiarum. *Pruſt*.

(56) *Ser. ille Galba*) Galba in L. Scribonium Libonem judices elegit, qui ſibi eſſent ob conſuetudinem comeſſationum familiares, quod cum videret Libo, quandonam, inquit, o Galba, deſines eligere judices compotores tuos? cum tu, reſpondit Galba, modum impones tuis adulteriis. Hæc verba *de triclinio tuo*, *de cubiculo alieno* ſibi repugnant. *Idem*.

(57) *L. Scribonio*) Magnas inter ſe ſimultates & odia exercuerunt Galba orator & Scribonius Libo, adeo ut tribunus tandem Libo in eum rogationem ferret privilegii ſimilem, quod Luſitanorum magnam manum perfidioſe interemiſſet, tribuniciæ actioni Catone ſubſcribente, qua de re in Bruto ſcribitur. In quadam igitur altercatione, ac forte in concione, Galba de Libone conquerens, in eum invehens, poſtremo judices ferebat: quod ſolent homines facere in magna cauſæ fiducia adverſarium provocantes, cum aut judicem ei ferunt, aut ab eo petunt. Ferebat autem, id eſt, offerebat, & dabat ei Galba familiares ſuos, quibuſcum eſſet epulari ſolitus. *Suum* & *alienum* contrarie relata ſunt. Cubiculum alienum dicit objiciens ei adulteria. *Turnebus*.

ba, de triclinio tuo exibis? Cum tu, inquit, *de cubiculo alieno*. A quo genere ne illud quidem plurimum distat, quod Glaucia Metello, *Villam in Tiburte* (58) *habes*, *chortem in Palatio* (59).

LXVI. Ac verborum quidem genera quæ essent faceta, dixisse me puto. Rerum plura sunt, eaque magis (ut dixi ante) ridentur, in quibus est narratio: res sane difficilis. Exprimenda enim

(58) *Villam in Tiburte*) Villæ Tiburtinæ in maximo erant pretio, adeo ut doleat Catullus suum fundum Sabinum potius, quam Tiburtem, dici:

O funde noster, seu Sabine, seu Tiburs:
Nam te esse Tiburtem autumant, quibus non est
Cordi Catullum lædere: at quibus cordi est,
Quovis Sabinum pignore esse contendunt.

Illic villam habebat magnificentissimam & elegantissimam, ideoque invidiosam Metellus. Ergo Glaucia vir improbissimus objicit illi invidiose villam Tiburtinam, ut & infra Cæsar: *Ego vero*, *inquam*, *a porta exquilina video villam tuam*. Idem Metellus in Palatio habitabat, ubi, ut ex oratione pro Cælio intelligi potest, Metellorum domus fuit: cumque *chors* villæ sit, non domus, in qua *impluvium* dicitur potius, illum dicit chortem habere in Palatio, ei objiciens crimen affectati regni. Chortem enim hominum intelligit. Palatio autem occupato Romam fere habere potuisset in potestate. Itaque periculosis temporibus ei præsidium imponebatur. Cicero in Catilinam I. 1. *Nihil te nocturnum præsidium Palatii*. In Metellum autem Numidicum istud dictum est, qui exulare maluit quam in Saturnini leges jurare. Glaucia Saturnini factionem sequebatur. *Idem*.

(59) *Chortem in Palatio*) Cn. Apulejus Saturninus, Tribunus plebis seditiosus ac turbulentus, cum legem agrariam per vim tulisset, Metello Numidico, eo quod in eam minime jurasset, diem dixit. Qui cum a bonis civibus defenderetur, ne causa malorum certaminum esset, in voluntarium exilium Rhodum profectus est. Hæc ex Floro, lib. III, cap 16. Qui defendebant Metellum, & vim parabant, conveniebant in Palatium, Consulesque vocabant adversus Saturninum, & Glauciam, Prætorem, socium ejusdem furoris. Quamobrem Glaucia homo dicax, & tum infestus Metello, *Villam*, inquit, *in Tiburte habes*, chortem, in Palatio. *Chortem* dixit ut cohortem, pro multitudine eorum qui conveniebant in unum, quo Metellum tuerentur. Est autem *chors*, spatium intra villæ maceriem. Varro *de Re rust*. Chortem barbari *curiam* vocant. A chorte dicta est *cohors*, quæ est decima pars legionis, & aliquando incerta multitudo. Usus Glaucia translatione. Transtulit enim chortem villicam ad significandum hominum cohortem, ut sit sensus: Qui villas habent, in illis habent chortes, in quibus aves & pecudes alunt. Tu vero villam in agro habes, chortem Romæ in Palatio. *Strebæus*.

enim sunt, & ponenda ante oculos ea, quæ videantur & verisimilia, quod est proprium narrationis; & quæ sint, quod ridiculi proprium est, subturpia: cujus exemplum, ut brevissimum, sit sane illud, quod ante posui (60), Crassi de Memmio: Et ad hoc genus adscribamus etiam narrationes apologorum (61).

Trahitur etiam aliquid ex historia, ut cum Sex. Titius (62) se Cassandram (63) esse diceret, *Multos*, inquit Antonius, *possum tuos Ajaces Oileos nominare*. Est etiam ex similitudine: quæ aut collationem habet, aut tanquam imaginem.

(60) *Ante posui*) Scilicet hujus libri cap. 50. *Proust*.

(61) *Apologorum*) Apologorum sive fabularum inventio refertur ad Æsopum, qui sive non auderet aperte verum loqui vir servili conditione, sive facilius percipi crederet quod festive doceretur, primus philosophari ridendo instituit, rebusque mutis sensum, & animalibus sermonem affinxit. Scite & eleganter Phædrus lib. III.

Nunc fabularum cur sit inventum genus
Brevi docebo. Servitus obnoxia
Quia quæ volebat, non audebat dicere,
Affectus proprios in fabellas transtulit:
Calumniamque fictis elusit jocis. Idem.

(62) *Sex. Titius*) Seditiosus ac turbulentus tribunus plebis anno U. C. DCLV. Ante Christum CI. quem mordacissimo joco Antonius carpsit. Cum enim ille jactabundus Cassandram se diceret; quasi qui vera quidem, sed non credenda perituræ civitati prædiceret; Multos, inquit Antonius, possum appellare tuos Ajaces Oileos, hoc dicterio impurissimos ejus mores configens. Cassandram enim Priami filiam, cujus veris vaticiniis nulla fides habebatur, Ajax filius Oilei in templo Minervæ violaverat. *Idem*.

(63) *Cassandram*) Ita se vaticinatum esse dicebat, sed neminem credidisse. Nec enim Trojani fidem habebant Cassandræ vati. Propertius, II. 13. 62.

Vera loquor, sed nulla fides: neque enim Ilia quondam
Verax Pergameis Mænas habenda viris.

Quod & a Marone scribitur. Nam Ajax Oilei filius capta Troja in Templo Minervæ constupravit, ut multi poetæ canunt: quod tamen Homerus non scribit, aliamque affert naufragii Græcorum causam, ut auctor est Strabo. Objicit autem istam obscœnitatem Titio Antonius propter mollitiem fracti & soluti gestus & viro indigni: adeo ut ex ejus nomine saltatio quædam mollis & delicata *Titius* diceretur. In Sextum Titium virum turbulentum & seditiosum se testimonium accuratissime dixisse, narrat hoc libro II. Antonius. *Turnebus*.

Collationem: ut ille Gallus olim testis (64) in Pisonem, cum innumerabilem Magio præfecto pecuniam dixisset datam, idque Scaurus tenuitate Magii redargueret: *Erras*, inquit, *Scaure. Ego enim Magium non conservasse, dico, sed, tanquam nudus (65) nuces legeret, in ventrem abstulisse.* Ut illud M. Cicero senex (56), hujus viri optimi, nostri familiaris, pater, *Nostros homines similes esse Syrorum venalium* (67): *ut quisque opti-*

(64) *Gallus olim testis*) Confirmabat innumerabilem ab illo pecuniam Magio præfecto per corruptelam esse datam. Scaurus, qui patronus aderat Pisoni, testimonium refellere conabatur tenuitate, id est, paupertate Magii: non esse verisimile, eum, qui innumerabilem pecuniam recepisset, tam pauperem esse. Tum Gallus facete: *Erras*, inquit, *Scaure, in hac tua refutatione. Ego enim Magium non conservasse pecuniam dico, sed, tanquam nudus nuces legeret, in ventrem abstulisse.* Qui nuces legit, id est, colligit nudus, non potest auferre vel in sinum, vel in manicas: mittit in ventrem. Sic ille Magius in compotando omnem pecuniam dicebatur absumpsisse. *Strebæus.*

(65) *Tanquam nudus*) Hic locus a collatione sive comparatione ducitur. Magius enim, qui compotando dicebatur omnem absumpsisse pecuniam, cum eo confertur, qui nudus in ventrem nucem demittit. *Prust.*

(66) *M. Cicero senex*) Is avus Ciceronis oratoris fuit, qui in municipali republica M. Gratidio legem Tabellariam ferenti restitit; pater autem Ciceronis Cæsari, Crasso, Antonio, familiaris fuit, sed & patruus. Itaque qui de patre Ciceronis intelligunt, peccant. *Turnebus.* Ursinus censuit legendum esse *Cato*, quia notæ sunt Catonis cum Græcis & Græce scientibus inimicitiæ: sed cur non fieri potuit, ut ejusdem esset sententiæ *M. Cicero senex*, scilicet avus nostri Ciceronis? De avo ejus hoc dictum puto, non de patre; is enim, qui istius *M. Ciceronis senis* filius fuit, quique hic vocatur *vir optimus* & Cæsaris *familiaris*, non fuit Cicero Orator, (nam tunc temporis non nisi decimum sextum annum ætatis agebat,) sed pater Oratoris, qui, ut discimus ex lib. II. c. I. familiaris Crassi & Antonii fuit. *Pearcius.*

(67) *Syrorum venalium*) Venalitiarii magnam vim servorum Syrorum Romam advehebant. Hinc illud Ciceronis, in Pison. cap. I. *Nemo queritur Syrum nescio quem de grege novitiorum factum esse consulem.* Nam prædones Cilices oram Syriæ infestam habebant, & prædas illinc agebant, captaque corpora Delum deportabant ad mercatum, unde Romani emebant. Qui autem Syri optime loquebantur Græce, diu servierant in Græcia, veteratoresque & nequam evaserant, nec novitii erant: sed quod servituti diuturnæ, quæ improbos & callidos reddit, attribuendum fuit, id in Græcorum mores

optime Græce (68) *sciret, ita esse nequissimum*.

Valde autem ridentur etiam imagines, quæ fere in deformitatem (69), aut in aliquod vitium corporis ducuntur, cum similitudine turpioris: ut meum illud in Helvium Manciam, *Jam ostendam, cujusmodi sis*: cum ille, *Ostende, quæso*: demonstravi digito pictum Gallum (70) in Mariano scuto Cimbrico (71) sub Novis (72) distortum ejecta lingua, buccis fluentibus. Risus est commotus: nihil tam Manciæ simile visum est. Ut cum Testio Penario (73) mentum in dicendo

mores conferebat Ciceronis avus, qui infestus Græcis fuisse videtur non multo secus, ac Cato censorius, *Turnebus*.

(68) *Optime Græce*) Apud veteres Romanos male audiebant, quibus erat frequentius cum Græcis commercium: quippe quorum si disciplinas non omnino respuerent, ac loquacitatem, ignaviam, & adulationem pessime oderant. Proclive est autem existimare ab eorum te moribus non abhorrere, quorum doctrinas studiosius persequeris. *Prust*.

(69) *Imagines .... in deformitatem*) Qualis est elegans illa Martialis, *Cum sint crura tibi, simulent quæ cornua lunæ*. Prust.

(70) *Pictum Gallum*) Tabernæ erant circa forum, inquit Fabius: & scutum illud signi causa positum. Marianum autem scutum Cimbricum vocat, propterea quod Cimbris nuper a Mario victis, in memoriam victoriæ dominus tabernæ scutum suspenderat sic pictum pro tabernæ signo. Solebant etiam ad pompam triumphi ornandam multa hujusmodi scuta traduci, & in foro poni. Scutum igitur pendebat in taberna pro signo, in quo Gallus linguam ejiciebat, id est, exerebat. Sic enim in contumeliam & deformitatem eum fœde pinxerant: fortasse etiam quod in historia scriptum scirent, Gallum, qui cum Torquato pugnasset, linguam exeruisse. Livius, *Armatum adornatumque adversus Gallum stolide latum, & (quoniam id quoque memoria dignum antiquis visum est) linguam etiam ab irrisu exerentem, producunt*. Plinius (XXXV. 4.) hunc jocum non Julio, sed Crasso tribuit, nec scutum, sed tabulam nominat. Sic enim scribit, *Hinc illè Crassi oratoris lepos agentis sub Veteribus, cum testis compellatus instaret*: Dic ergo, Crasse, qualem me reris? *Talem*, inquit, *ostendens in tabula pictum infacetissime Gallum exerentem linguam*. Turnebus.

(71) *Cimbrico*) Cimbri Populi Germaniæ maxime ad Septentrionem. *Prust*.

(72) *Sub Novis*) Ut locus erat in foro, qui *sub Veteribus*, sic, qui *sub Novis* dicebatur, a tabernis. *Turnebus*.

(73) *Testio Penario*) Testius Penarius dicendo mentum non aliter in-

do intorquenti, *Tum ut diceret, si quid vellet, si nucem fregisset.*

Etiam illa, quæ minuendi (74) aut augendi causa (75) ad incredibilem admirationem efferuntur: velut tu, Crasse, in concione, ita sibi ipsum magnum videri Memmium, *ut in forum descendens caput ad fornicem Fabii (76) demitteret.* Ex quo genere etiam illud est, quod Scipio apud Numantiam, cum stomacharetur cum C. Metello (77), dixisse dicitur, *Si quintum pareret mater ejus, asinum fuisse parituram.*

Ar-

intorquebat, quam qui dentibus frangunt nucem: quod cum J. Cæsar animadvertisset, excepit adversarium ridiculo. *Dic*, inquit, *si quid velis, postea quam nucem fregeris* Strebæus. Simile est illud in Vespasianum, qui vultu nitentis erat: *Dicam, cum ventrem exonerare desieris* Turnebus.

(74) *Minuendi*) Non minus lepidum est quod rem incredibiliter imminuit, quam quod auget. Facetum est illud Ciceronis, qui cum Lentulum generum suum, exiguæ staturæ hominem, longo gladio accinctum vidisset, Quis, inquit, generum meum ad gladium alligavit? *Macrob. lib. II Saturnal. cap. 3.* Prust

(75) *Augendi causa*) Cum quis utitur hyperbole, qualem adhibuit per jocum Cicero. Cum in ea provincia, quam Q. Frater rexerat, vidisset clypeatam imaginem ejus ingentibus lineamentis usque ad pectus ex more pictam; erat autem Quintus ipse staturæ parvæ, ait: Frater meus dimidiatus major est quam totus. *Macrob. ibid.* Idem.

(76) *Ad fornicem Fabii*) De homine prælongo interpretatur Fabius (VI. 3.) hunc in modum: *Quale refert Cicero de Memmio homine prælongo, caput eum ad fornicem Fabii offendisse.* Sed censeam potius accipi debere de animi vitio, ut C. Memmium infestum patribus tam magnum sibi videri dicat, ut ad fornicem Fabii, qui altissimus erat, caput demittat. Sic enim reprehenduntur magni ejus spiritus, & notatur insolentia hominis sese efferentis supra modum. Ut ita intelligam, faciunt & verba Ciceronis scribentis ipsum Memmium ita sibi videri magnum; & historia. *Turnebus.* Hunc Fornicem Fabius vir triumphalis victoriæ de Allobrogibus relatæ in monumentum exstruxerat. *Prusteus.*

(77) *C. Metello*) Q. Metellus Macedonicus, ut refert Plutarchus libro de fortuna Romanorum, quatuor habuit filios consulares, Q. Balearicum, L. Diadematum, M. Metellum, & C. Caprarium, quorum ut quisque cæteros ætate, sic ingenio superabat. Omnium igitur minime ingeniosus fuit C. Metellus, cujus tarditatem accusans Scipio ajebat, si mater ejus quintum pareret, asinum fuisse parituram: quasi ita obtusus fuisset Metellus, ut nullus nisi asinus ipso posset esse inferior. *Prust.*

Arguta etiam significatio est, cum parva re, & sæpe verbo res obscura & latens illustratur: ut, cum C. Fabricio P. Cornelius, homo, ut existimabatur, avarus & furax, sed egregie fortis & bonus imperator, gratias ageret, quod se homo inimicus consulem fecisset, bello præsertim magno & gravi; *Nihil est, quo mihi gratias agas*, inquit, *si malui compilari, quam venire* (79). Ut Asello Africanus objicienti lustrum illud infelix, *Noli*, inquit, *mirari. Is enim, qui te ex ærariis exemit* (80), *lustrum condidit* (81), *& taurum immolavit*. Tanta suspicio est (82),

(79) *Compilari, quam venire*) Gellius, lib. IV. cap. 8. refert quosdam scribere id Fabricium, non Rufino, sed aliis mirantibus, quod hominem inimicum & avarum consulem fecisset, respondisse. Apud Fabium lib. XII. cap. I. scribitur, *Malui a cive me spoliari, quam ab hoste venire*. Turnebus.

(80) *Ex ærariis exemit*) Censores malos cives sic notabant, ut qui senator esset, Senatu moveretur; qui eques Romanus, equum publicum amitteret; qui vero plebejus, fieret ærarius, nec esset in albo centuriæ suæ tanquam civis, sed tantummodo pro capite suo tributi nomine æra penderet. Si plebejus hac ignominia levabatur, illum *ex ærariis eximi* dicebant. *Strebæus*. Porro notandum est morem fuisse Censoribus taurum immolare, cum lustrum conderent, & finirent. *Pearcius*.

(81) *Lustrum condidit*) Censu peracto, immolatisque sue, ove, tauro, lustrum conditum dicebatur, quod in censendo finis esset factus: non autem semper acto censu lustrum condebatur. Nam si quid dirum, & ominosum, aut sinistrum accidisset, lustrum condi nefas erat. Livius, *Census actus eo anno: lustrum, propter Capitolium captum, consulem occisum, condi religiosum fuit*. Itaque census is, quo lustrum condebatur, ab Ulpiano census lustralis appellatur. Significat igitur Scipio, civitati prope opus esse expiatione, quod cum Asellus exemptus sit ex ærariis, quod ominosum & dirum videri vult, conditum tamen lustrum sit: inde enim infelix lustrum & calamitosum fuisse, multumque mali postea reip. evenisse. Verba Africani de Mummio, quæ a Valerio scribuntur, hic adscribam: *Cum haberet*, inquit, *censuræ consortem Mummium, ut nobilem, ita enervis vitæ, pro Rostris dixit, se ex majestate reip. omnia gesturum, si sibi cives, vel dedissent collegam, vel non dedissent*. Turnebus.

(82) *Tanta suspicio est*) Hæc Scipionis verba suspicionem movent, ut putetur Mummius sanctissimas violasse religiones, & gravissime

ut religione civitatem obstrinxisse (83) videatur Mummius, quod Asellum ignominia levarit.

LXVII. Urbana etiam dissimulatio est, cum alia dicuntur, ac sentias (84) non illo genere, de quo ante dixi, cum contraria dicas (85), ut Lamiæ Crassus (86), sed cum toto genere orationis severe ludas, cum aliter sentias ac loquare: ut noster Scævola Septumulejo (87) illi Anagnino (88), cui pro Gracchi capite erat aurum repensum, roganti, ut se in Asiam præfectum duceret, *Quid tibi vis*, inquit, *insane? tanta malorum est multitudo civium, ut tibi ego hoc confir-*

gravissimo crimine civitatem obligasse restituendo Asellum in pristinam dignitatem, a qua dejectus fuerat a censore. *Prust.*

(83) *Religione .... obstrinxisse*) Religione civitatem obstringere, est eum metum violatæ religionis incutere civibus, ut expiandam civitatem, & Deos esse placandos existiment. *Strebaus.*

(84) *Cum alia dicuntur, ac sentias*) Cujusmodi est illud Ciceronis. Cum Cæsar legem tulisset de agro Campano militibus dividendo, & multis ea res displicuit in senatu, & L. Gellius, admodum senex, negavit hoc futurum se quidem vivo: hic Cicero, exspectemus, inquit: non longam diem postulat Gellius. *Plutarch. in Cicerone.* Prust

(85) *Cum contraria dicas*) Genus illud superius dicit, quo per inversionem quis jocatur, a quo ironiam hic distinguit, quam dissimulationem appellat, ac mox etiam dissimulantiam. Ea plurimum usus est Socrates in sermonibus, præsertim cum sophistis disputans. Nam de seipso detrahens, plurimum tribuebat iis, quos volebat refellere *Turnebus.*

(86) *Lamiæ Crassus*) Consule paulo superius cap. 65. *Prusteus.*

(87) *Scævola Septumulejo*) C. Gracchus, seditioso Tribunatu acto, cum Aventinum armata multitudine occupasset, L. Opimius Consul ex senatusconsulto persequens illum, præmium pollicitus est ei, qui Tribuni caput auferret, ad seque deferret. Id fecit Septumulejus Anagninus, & aurum in præmium accepit. Cum Scævola in Asiam proficisceretur, & Anagninus rogaret ut eo se præfectum duceret: *Quid tibi vis*, inquit, &c. Videtur severe & graviter homini consulere, quem ut avarum crudelemque deludit, quia pro capite malorum civium velit aurum sibi rependi. *Strebaus.*

(88) *Anagnino*) Anagnia urbs illustris in Latio, nunc *Anagna.* Prusteus.

firmem, si Romæ manseris, te paucis annis ad maximas pecunias esse venturum. In hoc genere Fannius (89) in annalibus suis Africanum hunc Æmilianum (90) dicit fuisse, & eum Græco verbo appellat εἴρωνα (1): sed, uti ferunt, qui melius hæc norunt, Socratem opinor in hac ironia dissimulantiaque longe lepore, & humanitate omnibus præstitisse. Genus est perelegans, & cum gravitate salsum, cumque oratoriis dictionibus, tum urbanis sermonibus accommodatum. Et hercule omnia hæc, quæ a me de facetiis disputantur, non majora forensium actionum, quam omnium sermonum condimenta sunt. Nam quod apud Catonem est, qui multa retulit, ex quibus a me exempli causa multa ponuntur, per mihi scitum videtur, C. Publicium solitum dicere, *P. Mummium cuivis tempori* (2) *hominem esse*: sic profecto res se habet, nullum ut sit vitæ tempus, in quo non deceat leporem humanitatemque versari.

(89) *Fannius*) Historicus, idemque orator, de quo in Bruto. *Idem*.

(90) *Æmilianum*) Hic L. Pauli, qui Persen vicit, filius, adoptatus est a P. Scipione Africani Majoris filio, qui liberis carebat. *Idem*.

(1) *Εἴρωνα*) Socrates Ciceroni est in omni oratione dissimulator, *εἰρωνεία* dissimulantia, qua Socrates libenter uti solitus est, cum aliud diceret ac sentiret. Negat Quintilianus sibi videri dissimulationis nomine satis totius hujus figuræ vires ostendi, quamvis invenerit qui ironiam ita Latine vocarent; nempe Ciceronem, cujus nomen velut honoris causa tacet, cum opinionem & dictum ejus aliquod minus probat. *Εἴρων* autem est illi agens imperitum, & admirator aliorum tanquam sapientium: quam personam quoniam semper Socrates egit, semel susceptam; idem Quintilianus, *Etiam*, inquit, *vita universa ironiam habere videtur, qualis est vita Socratis*. *Vavassor lib. de Ludic. dict. in Socrate*. Idem.

(2) *Cuivis tempori*) Simile quiddam de Asinio Pollione refert Fabius hunc in modum: *Ut de Pollione Asinio seriis jocisque pariter accommodato dictum est, esse eum omnium horarum*. P autem Mummius lepidus & facetus cum esset, homo cuivis tempori a Publicio dictus est, quod in otio, in negotio, in rebus lætis, in asperis, jucundus hominibus esset, & cuicumque tempori aptus. *Turnebus*.

Sed redeo ad cætera. Est huic finitimum dissimulationi, cum honesto verbo (3) vitiosa res appellatur: ut cum Africanus censor tribu movebat eum centurionem, qui in Pauli pugna (4) non affuerat, cum ille se custodiæ causa diceret in castris remansisse, quæreretque cur ab eo notaretur: *Non amo*, inquit, *nimium diligentes*.

Acutum etiam illud est, cum ex alterius oratione (5) aliud excipias atque ille vult: ut Salinatori (6) Maximus (7), cum Tarento (8) amisso, arcem tamen Livius retinuisset, multaque ex ea prælia præclara fecisset, cum aliquot post annos

(3) *Honesto verbo*) Huc referri potest illud Ciceronis dicterium. Insimulatus adolescens quidam, quod venenum dedisset patri in placenta, jactabat se ferocius, & Ciceroni contumelias ac maledicta minabatur. Cui Cicero, Hoc, inquit, malo a te, quam placentam. *Plutarch. in Cicerone*. Placentæ nomine venenum scite dissimulabat. *Prust*.

(4) *Pauli pugna*) Prælium illud intelligo, quo conflixit cum Perse rege Macedoniæ Paulus Æmilius. *Turnebus*. De clade, ut opinor, Cannensi loquitur, qua L. Æmilius Paulus ad Cannas cum Romanorum flore misere periit anno U. C. DXXXVIII. Septemdecim post annis censuram obiit Africanus, quo tempore ultor ignaviæ centurionem tribu movit. *Prust*.

(5) *Cum ex alterius oratione*) Ciceroni jocorum lepore ac frequentia nemo comparandus, tot ex omni facetiarum genere unus exempla sufficere potest. Quam elegans est illud in Clodium! *At quæ dea est? Bonam esse oportet, quandoquidem est abs te dedicata. Libertas, inquit, est. Eam tu igitur domi mea collocasti, quam ex urbe tota sustulisti*. Pro domo sua. *Prust*.

(6) *Salinatori*) Primus, teste Plinio, vectigal ex salaria annona instituerat Ancus Martius Romanorum quartus rex, sed expulsis regibus sublatum fuerat. Multo post, nempe anno U. C. DI. ante Christum CCIV. censores M. Livius & C. Claudius illud restituere. Id commentum alterum ex censoribus satis credebant, populo iratum, quod iniquo judicio quondam damnatus esset. Inde Salinatori Livio inditum cognomen, quod etiam in ejus familiam transiit. *Livius Lib.* XXIX. Paulo ante præerat Tarento Livius, ut conjicimus, eratque præfectus ille, qui audito insidiis Annibalis captam, in arcem peninsulæ more partim mari, partim rupibus cinctam confugit, quod fuse refert Livius lib. XXV. Id evenit anno U. C. DXLV. ante Christum CCIX *Idem*.

(7) *Maximus*) Q. scilicet Fabius Maximus Verrucosus, qui tum erat consul, cum stratagemate Punico Tarentum est expugnatum. *Idem*.

(8) *Tarento*) Tarentum urbs Calabriæ in magna Græcia, nunc *Tarente*. Idem.

annos Maximus id oppidum recepisset, rogaretque eum Salinator, ut meminisset, opera sua se Tarentum recepisse; *Quidni*, inquit, *meminerim? nunquam ego recepissem, nisi tu perdidisses.*

Sunt etiam illa subabsurda, sed eo ipso nomine sæpe ridicula, non solum mimis perapposita, sed etiam quodammodo nobis:

Homo fatuus (9),
Postquam rem habere cœpit, est mortuus.
Quid est tibi
Ista mulier? Uxor. Similis medius fidius (10).

Et *Quamdiu ad aquas* (11) *fuit, nunquam est mortuus.*

LXVIII. Genus hoc levius, &, ut dixi, mimicum; sed habet nonnunquam aliquid etiam apud nos loci, ut vel non stultus quasi stulte cum sale dicat aliquid: ut tibi, Antoni, Mancia, cum audisset te censorem à M. Duronio de ambitu postulatum, *Aliquando*, inquit, *tibi tuum negotium* (12) *agere licebit*. Valde hæc ridentur, & her-

(9) *Homo fatuus*) Duo hic videntur subabsurda, & quod homo stultus divitias sibi parare potuerit, & quod iis paratis, cum debuisset frui, statim e vita decessisset. *Idem*.

(10) *Similis medius fidius*) Quidam cum deformem & fœdam mulierem videret, interrogavit virum qui aderat illi persimilis: Quid est tibi ista mulier? Soror, an cognata? Cum respondisset, uxor est mea; tum ille, *Similis est tibi medius fidius*. Ac si diceret. Ex lineamentis corporis judicaveram tuam sororem esse, vel cognatam. Hoc modo facete notavit illius viri fœditatem. *Strebaus*.

(11) *Ad aquas*) Aquas in plurali cum dicunt, aquas calidas & medicatas intelligunt, ut Bajanas & Puteolanas: ægri autem valetudinis causa ad aquas Bajanas ibant. Horatius, epist. 15. l. 1. Quidam igitur lento contabescens morbo, ad aquas recreatus tandem esse videbatur, reversus paulo post obiit. Id absurdum videri vult cavillator, quod ad aquas potius, ubi valetudinis causa tamdiu desederat, mori debuerit. De piscatore intelligi jocum minime placet. *Turnebus*.

(12) *Tuum negotium*) Erat Antonius admodum occupatus in gerenda censura, & negotium multis facessebat. Accusatus de ambitu coactus est, ut se defenderet, omittere aliena negotia. Visus est illi Mancia quidam gratulari, quod de suis tandem negotiis, quæ, ut publica curaret, neglexisse videbatur, serio ipsi cogitare lice-

hercule omnia, quæ a prudentibus, quasi per dissimulationem non intelligendi, subabsurde, salseque dicuntur. Ex quo genere est etiam, non videri intelligere quod intelligas: ut Pontidius. *Qualem existimas, qui in adulterio deprehenditur? tardum* (13). Ut ego, qui in delectu, Metello (14), cum excusationem oculorum a me non acciperet, & dixisset, *Tu igitur* (15) *nihil vides? Ego vero*, inquam, *a porta Esquilina* (16) *video villam tuam*. Ut illud Nasicæ (17), qui cum ad poetam Ennium venisset, eique ab ostio quærenti Ennium, ancilla dixisset, domi non esse, Nasica sensit, illam domini jussu dixisse, & illum intus esse. Paucis post diebus cum ad Nasicam venisset Ennius, & eum a janua quæreret, exclamat Nasica, se domi non esse. Tum Ennius, *Quid? ego non cognosco vocem*, inquit, *tuam?* Hic Nasica, *Ho-*

liceret. Verum clam arguebat his verbis nimiam illius in aliena re severitatem & diligentiam; negligentiam in sua. *Prusteus*.

(13) *Tardum*) Fugere enim debuerat, ne in eo deprehenderetur. *Idem*.

(14) *Metello*) Metellum hunc esse puto Numidicum, qui Numidiam sortitus provinciam bello Jugurthino, delectum, ut Sallustius scribit, Romæ habuit: in quo petenti militiæ vacationem Cæsari, morborumque oculorum juranti, *Tu igitur*, inquit, *nihil vides?* quasi sola cæcitas excusanda esset, nec satis esset morbus oculorum ad vacationem. *Immo vero*, inquit ille, *a porta Exquilina video villam tuam Tiburtinam*. In quo ei objecit invidiose villam nimis magnificam, nimisque alte ædificatam; & quid ageretur, dissimulavit, atque ita respondit, quasi tantum interrogaretur quantum videret, non quam justa excusatio esset. *Turnebus*.

(15) *Tu igitur*, &c.) Itane vero tu oculos infirmos ac parum videntes habes? cæcus es? Immo, inquit Crassus, non ita sum cæcus, qui a porta Esquilina villam tuam magnificentius, quam decet, exstructam videre possim. Dum se non penitus obtusa oculorum acie probat, sumptuosas Metelli substructiones reprehendit. *Prust*.

(16) *Esquilina*) Porta ad Esquilium montem Romæ ab excubiis Tulli Hostilii nominatum. Ovid. lib 1. Fast.

Adde quod excubias ubi rex Romanus agebat,
Qui nunc Esquilias nomine collis habet. Idem.

(17) *Nasica*) P. Cornelius Scipio Nasica a prudentia Corculum dictus, de quo in Bruto. *Idem*.

Homo es impudens. Ego cum te quærerem, ancillæ tuæ credidi te domi non esse, tu mihi non credis ipsi?

Est bellum illud quoque, ex quo is, qui dixit, irridetur in eo ipso genere, quod dixit: ut, cum Q. Opimius (18) consularis, qui adolescentulus male audisset, festivo homini Egilio, qui videretur mollior, nec esset, dixisset, *Quid tu, Egilia mea? quando ad me venis cum tua colu & lana? Non pol* (19) inquit, *audeo. Nam me ad famosas vetuit mater accedere.*

LXIX. Salsa sunt etiam, quæ habent suspicionem ridiculi absconditam: quo in genere est illud Siculi, cui, cum familiaris quidam quereretur, quod diceret, uxorem suam suspendisse se de ficu, *Amabo te*, inquit, *da mihi ex ista arbore* (20) *quos seram surculos*. In eodem genere est, quod Catulus dixit cuidam oratori malo; qui, cum in epilogo misericordiam se movisse putaret, postquam assedit, rogavit hunc, videreturne misericordiam movisse: *Ac magnam quidem*, inquit; *neminem enim puto esse tam durum, cui non oratio tua miseranda visa sit.*

Me quidem hercule valde illa movent stomachosa, & quasi submorosa ridicula, non cum a moroso dicuntur: tum enim non sal, sed natura ridetur. In quo, ut mihi videtur, persalsum illud est apud Nævium,

Quid ploras pater?
Mirum ni cantem: condemnatus sum.

Huic generi quasi contrarium est ridiculi genus patientis ac lenti: ut, cum Cato percussus esset ab eo, qui arcam ferebat, cum ille diceret, *Cave*: rogavit, *numquid aliud ferret præter arcam?*

Et-

(18) *Q. Opimius*) Consul anno U.C.DC. ante Christum cliv. *Id.*

(19) *Pol*) Adverbium jurantis per Pollucem, qui Jovis ex Leda filius, frater Castoris erat. *Idem.*

(20) *Da mihi ex ista arbore*) Hic est abscondita ridiculi suspicio; tegitur enim quod perspicaces satis intelligunt, hunc hominem uxoris mortem exoptare. *Idem.*

Etiam ſtultitiæ ſalſa reprehenſio: ut ille Siculus, cui prætor Scipio patronum cauſæ dabat hoſpitem ſuum, hominem nobilem, ſed admodum ſtultum, *Quæſo*, inquit, *prætor*, *adverſario meo da iſtum patronum*; *deinde mihi neminem dederis*.

Movent illa etiam, quæ conjectura explanantur longe aliter, atque ſunt; ſed acute, atque concinne: ut, cum Scaurus accuſaret Rutilium ambitus, cum ipſe conſul eſſet factus, ille repulſam tuliſſet, & in ejus tabulis (21) oſtenderet literas, *A. F. P. R.* idque diceret eſſe, *Actum fide P. Rutilii*; Rutilius autem, *Ante factum, poſt relatum*; C. Canius, eques Romanus, cum Rufo adeſſet, exclamat, neutrum illis literis declarari. *Quid ergo*, inquit Scaurus? *Æmilius fecit*, *plectitur Rutilius*.

LXX. Ridentur etiam diſcrepantia. *Quid huic abeſt* (22) *niſi res & virtus?* Bella etiam eſt fami-

(21) *Et in ejus tabulis*) Veteres Romani (ut dixi ad c. 23.) tabulas rei familiaris ſuæ conficere ſolebant: has & Rutilius ille Rufus confecit, & ex his in judicium prolatis Æmilius Scaurus aliquid contra Rutilium attulit. Cauſa hujuſmodi fuit: Scaurus & Rutilius una Conſulatum petebant; Scaurus vero, qui eum obtinuit, accuſavit Rutilium ambitus, & ad id crimen probandum poſtulavit, ut Rutilii tabulæ in judicium afferrentur: in iis tabulis Rutilius retulerat ea, quæ in ſua petitione Conſulatus contigerant, puta turbas populi, ſuffragiaque non ſine ſeditione quadam lata, & in fine addiderat quatuor has literas, *A. F. P. R.* Eas Æmilius Scaurus malo animo ſic explicavit, *actum fide Publii Rutilii*, iiſque innui contendit id, quod actum fuerit & memoratum in Rutilii tabulis, actum fuiſſe auctoritate Rutilii ejuſque ſponſione, quaſi clam promiſerit vel pecuniam vel ſecuritatem ſuffragia iſtiuſmodi ferentibus. Rutilius vero dixit ſe his literis ſolum ſignificaſſe, *ante factum*, *poſt relatum*, id eſt, ea quæ in tabulis ejus memorata præceſſerant, ante (ſcilicet interjecto tempore) facta erant, quam ipſe ea ſcripto mandaſſet. Interim Canius alio modo, quam vel Scaurus vel Rutilius, iſtas literas explicavit, ſc. *Æmilius fecit*, *plectitur Rutilius*, id eſt, id in quo Scaurus Rutilium accuſat, fecit Scaurus ipſe, quamvis Rutilius ob id plectendus videretur. *Pearc.*

(22) *Quid huic abeſt*) Acriter vituperatur, qui ſic maligne laudatur, ut nihil ei dicatur deeſſe, niſi duo maxima, opes, & virtus. *Pruſt.*

miliaris reprehensio, quasi errantis: ut cum objurgavit Albius Granium (23), quod, cum ejus tabulis quiddam Albucio probatum videretur, & valde absoluto Scævola gauderet, neque intelligeret contra suas tabulas esse judicatum.

Huic similis est etiam admonitio in consilio dando familiaris: ut, cum patrono malo, tum vocem in dicendo obtudisset, suadebat Granius, ut mulsum frigidum biberet, simul ac domum redisset: *Perdam*, inquit, *vocem*, *si id fecero*: *Melius est*, inquit, *quam reum*.

Bellum etiam est, cum, quid cuique sit consentaneum, dicitur: ut, cum Scaurus nonnullam haberet invidiam ex eo, quod Phrygionis Pompeji, locupletis hominis, bona sine testamento possederat, sederetque advocatus reo Bestiæ, cum funus quoddam duceretur, accusator C. Memmius, *Vide*, inquit, *Scaure*, *mortuus rapitur*, *si potes esse possessor*.

Sed ex his omnibus nihil magis ridetur, quam quod est præter expectationem (24): cujus innumerabilia sunt exempla, vel Appii majoris (25) illius,

(23) *Ut cum objurgavit Albius Granium*, &c.) Sunt qui hunc locum emendandum censent; omnes, ut opinor, male interpretati sunt. Albucius Scævolam de pecuniis repetundis accusavit, ut dicit Cicero in Bruto, & libro primo de Finibus: ad probanda vero ea, quæ Scævolæ objecerat, Granii tabulas protulit; Scævola Judicum sententiis absolutus est; Granii igitur tabulas falsas esse iisdem sententiis judicatum est; si quid enim Albucius ex istius tabulis contra Scævolam adhibuit, judices vero Scævolam absolverunt, manifestum est istas tabulas judicibus visas fuisse falsas. Albius igitur quidam ex iis, qui aderat, objurgavit Granium, qui & gauderet suum amicum Scævolam absolutum fuisse, & non videret contra suas tabulas judicatum fuisse. Monuit igitur eum non tam ad Scævolæ res secundas, quam ad suas adversas respicere. *Pearcius*.

(24) *Præter expectationem*) Lepidus est in eo genere jocus ille Tullii in ejus vita relatus a Plutarcho. Victo Pompejo, cum Nonnius spe esse bona juberet tamen; aquilas enim in castris Pompeji septem superesse: Recte tu istuc quidem, inquit, si cum Gracculis bellum gereremus. *Prust*.

(25) *Appii majoris*) Appius Claudius Pulcher quæstor provin-

illius, qui in senatu, cum ageretur de agris publicis, & de lege Thoria (26), & premeretur Lucilius (27) ab iis, qui a pecore ejus depasci agros publicos dicerent, *Non est*, inquit, *Lucilii pecus illud: erratis*: (defendere Lucilium videbatur) *ego liberum puto* (28) *esse: qua lubet, pascitur*.

Placet etiam mihi illud Scipionis illius, qui Tib. Gracchum perculit. Cum ei M. Flaccus multis probris objectis P. Mucium judicem tulisset, *Ejero*, inquit: *iniquus est* (29). Cum esset admurmuratum, *Ah*, inquit, *P. C. non ego mihi*

vinciæ fuit anno U. C. DCXXXVIII. ante Christum CXVI. major est appellatus, ut discerneretur ab Appio Claudio juniore, qui pater fuit Clodii illius Ciceronis inimici. *Idem*.

(26) *De lege Thoria*) *Sp. Thorius*, ut inquit in Bruto Cicero, *valuit in populari genere dicendi, is qui agrum publicum vitiosa & inutili lege vectigali levavit*. Appianus hoc aliter scribit, nec ei cum Cicerone convenit Ait enim a Thorio vectigal agro publico esse impositum, quod plebi viritim divideretur: ab alio deinde Tribuno vectigal esse sublatum. Sed Ciceroni fidem habeamus in legibus & institutis patriæ suæ non peregrino nec hospiti. Lege igitur Thoria agri publici, qui ante attributi fuerant civibus vectigales, publice possideri cœpere, & publicanis elocari, quod minus utile erat, quam si possessores vectigal pendissent. Nihilominus tamen Lucilius lege recenti & populo invisa, in agros suum pecus immittebat, fortasse non pascuos, certe non petito a publicanis pascendi jure. *Turnebus*.

(27) *Lucilius*) Ex veteri codice Pighius ad annum U. C. DCXXXVIII corrigendum putat *Lucullus*, L. Luculli, qui Mithridatem vicit, pater, quem avaritia, luxu, aliisque vitiis infamem fuisse scribit Plutarchus in Lucullo. *Prusteus*.

(28) *Liberum puto*) Id est, nullius esse puto, dominum habere non existimo. Videri etiam cuipiam fortasse posset ductum a pecudibus, quæ diis consecrabantur, vocabanturque ἄνετα & ἄφετα ζῶα, quæ sine custode libere pascebantur. *Turnebus*.

(29) *Ejero*, inquit: *iniquus est*) Rejicio, inquit, judicem iniquum. Nam ejerare est tanquam jurejurando testari, se recusare. Cum autem Nasica ejerasset iniquum Scævolam, secuta est admurmuratio omnium, propter eximiam de Scævola æquitatis & probitatis opinionem. Præter expectationem tamen rursus eum omnibus Nasica iniquum ejeravit, quod in consulatu causam publicam deseruisset, nec eam armis adversus Tiberium Gracchum defendisset, patribusque ejus opem implorantibus negasset se quidquam vi esse acturum. *Idem*.

hi illum iniquum ejero, verum omnibus (30).

Ab hoc verò Crasso nihil facetius. Cum læsisset testis Silus Pisonem, quod se in eum audisse dixisset: *Potest fieri*, inquit, *Sile, ut is, unde te audisse dicis, iratus dixerit*. Annuit Silus. *Potest etiam, ut tu non recte intellexeris*. Id quoque toto capite annuit, ut se Crasso daret. *Potest etiam fieri*, inquit, *ut omnino, quod te audisse dicis, nunquam audieris*. Hoc ita præter expectationem accidit, ut testem omnium risus obrueret.

Hujus generis est plenus * Nævius, & jocus est familiaris (31).

Sapiens si algebis, tremes.

& alia permulta.

LXXI. Sæpe etiam facete concedas adversario idipsum, quod tibi ille detrahit: ut C. Lælius, cum ei quidam malo genere natus diceret, indignum esse suis majoribus, *At hercule*; inquit, *tu tuis dignus*. Sæpe etiam sententiose ridicula dicuntur: ut M. Cincius, quo die legem de donis, & muneribus (32) tulit, cum C. Cen-

(30) *Verum omnibus*) Notabat Nasica intempestivam Scævolæ lenitatem, qua cum excipere mitius vellet Gracchum, toti reip. iniquus erat. Tib. Gracchus corrupta largitionibus plebe perniciem senatui moliebatur. Mucius consul, cunctis censentibus, ut armis rempublicam tueretur, negavit se quidquam vi acturum. Tum Scipio Nasica, Quoniam, inquit, consul, dum juris ordinem sequitur, id agit, ut cum omnibus legibus Romanum imperium corruat; egomet privatus voluntati vestræ me ducem offero. Animatis hac voce bonis civibus, Gracchum oppressit anno U. C. DCXXI. ante Christum CXXXIII. *Valer. Max. lib III. cap.* 2. Prust.

* *Nævius*) Lamb *Nævius. Est locus, est familia.*

(31) *Et jocus est familiaris*) Melius in libris veteribus scribitur, *Est jocus, est familia, sapiens si algebis, tremes*. Ita enim senarius erit integer, cujus sensus erit: Quantumvis urbanus facetusque sis, quantumvis bono loco natus, tamen ista non facient, quin si algeas, tremas: quod præter expectationem est dictum, cum præsidia non defuturo exspectaremus homini ingenioso & bona nato familia. *Turnebus*.

(31) *De donis & muneribus*) Cajus Cincius, vir ætatis Lucilianæ, ut Macrobius scribit, legem tulit Muneralem, qua caveba-

Cento prodiisset, & satis contumeliose, *Quid fers, Cinciole* (33)? quæsisset: *Ut emas*, inquit, *Cai* (34), *si uti velis*.

Sæpe etiam salse quæ fieri non possunt, optantur: ut M. Lepidus, cum cæteris se in campo exercentibus, in herba ipse recubuisset, *Vellem hoc esset*, inquit, *laborare*. Salsum est etiam quærentibus, & quasi percontantibus, lente respondere quod nollent: ut censor Lepidus (35), cum M. Antistio Pyrgensi (36) equum ademisset, amicique cum vociferarentur, & quærerent, quid ille patri suo responderet, cur ademptum sibi equum diceret, cum optimus colonus, parcissimus, modestissimus, frugalissimus esset: *Me istorum* (37), inquit, *nihil credere*.

Colliguntur a Græcis alia nonnulla, execrationes (38), admirationes, minationes. Sed hæc ipsa

vebatur, ne quis ob causam orandam munus aut donum caperet. De ea loquitur Plautus, cum scribit, *Neque Muneralem legem, neque Lenoniam, rogata necne fuerit, flocci æstumo*. Eam legem admodum senex suasit Fabius Maximus. Verba hujus legis quæstionem attulerunt, quid donum a munere differat. Labeo genus esse donum ait a donando dictum, speciem munus. Nam munus esse donum cum causa, ut puta natalitium, nuptiarum: & quale patronorum fuerit honorarium. *Idem*.

(33) *Quid fers, Cinciole*) Contumelia inest in diminutione, & contemptio, quam etiam voce adjuverat. *Idem*.

(34) *Ut emas, Cai*) Ducta est hæc sententia ab iis, qui cum nolunt vicinis commodare vasa utenda, respondent, Eme si uti vis: quam ad dona & munera patrociniorum, quibus ditatus erat Cento, traduxit Cincius: illius perstringens operam venalem. Sese enim ait laturum, ne quis ei quid donet. *Idem*.

(35) *Censor Lepidus*) Censura functus est M Æmilius Lepidus anno U. C. DLxxv. ante Christum clxxix. *Prust*.

(36) *Pyrgensi*) Pyrgi, quam Romanam coloniam facit Livius, Tusciæ urbs est, quam conjicit Albertus nunc dici *S. Marinello*. Idem.

(37) *Me istorum*) Id est, dicat patri suo, me non credere ipsum talem esse, qualem prædicatis, scilicet parcissimum, modestissimum, frugalissimum. *Pearcius*.

(38) *Execrationes*) Execrationes, ut, *Abi quo lubet. Jupiter te Diique perdant*. Plautus in Aulularia. Admirationes, ut,

Jupiter supreme, serva, me, measque auges opes,
Maximas opimitates, opiparasque offers mihi:

Lau-

ipſa nimis mihi videor multa in genera deſcripſiſſe. Nam illa, quæ verbi ratione & vi continentur, certa fere ac definita ſunt: quæ plerumque, ut ante dixi, laudari magis, quam rideri ſolent.

Hæc autem, quæ ſunt in re & in ipſa ſententia, partibus ſunt innumerabilia, generibus pauca. Exſpectationibus enim decipiendis, & naturis aliorum irridendis, ipſorum ridicule indicandis, & ſimilitudine turpioris, & diſſimulatione, & ſubabſurda dicendo, & ſtulta reprehendendo, riſus moventur. Itaque imbuendus eſt is, qui jocoſe vult dicere, quaſi natura quadam apta ad hæc genera, & moribus, ut ad cujuſque modi genus ridiculi vultus etiam accommodetur: qui quidem quo ſeverior eſt & triſtior, ut in te, Craſſe, hoc illa, quæ dicuntur, ſalſiora videri ſolent.

Sed jam tu, Antoni, qui hoc diverſorio ſermonis (39) * mei libenter acquieturum te eſſe dixiſti, tanquam in Pontinum (40) diverteris, neque amœnum, neque ſalubrem locum, cenſeo

Laudem, lucrum, ludum, jocum, feſtivitatem, ferias,
Pompam, penum, potationes, ſaturitatem, gaudium.

Plautus in Captivis Act. IV. Scen. I. Minationes, quarum lepidum exemplum ejuſdem comœdiæ ſcena conſequente Plautus idem ſubminiſtrat:

Meus eſt balliſta pugnus, cubitus catapulta eſt mihi,
Humerus aries; tum genu ad quemque jecero, ad terram dabo.
Dentilegos omnes mortales faciam, quemque offendero.

Hæc & ſimilia, quæ in mimis plurima occurrunt, cum de leviſſimis, plerumque fiant cauſis, riſu excipiuntur. *Pruſt.*

(39) *Hoc diverſorio ſermonis*) Qua ſermonem abſolverat Antonius metaphora cap. 57. *defeſſus jam labore atque itinere diſputationis, requieſcam in Cæſaris ſermone, quaſi in aliquo peropportuno diverſorio*, eadem definit hic Cæſar; ac vereri ſe dicit, ne ſit inamœnum hoc ſermonis ſui diverſorium, ſed potius ſimile Pontinarum paludum, injucundarum, ac minime ſalubrium. Cæterum quod in pleriſque editionibus *ſermonis tui* legitur, mendum non dubitamus, ut ex citatis mox Antonii verbis videre eſt. *Idem.*

* *Mei*) Vict. Lamb. Grut. *ſermonis tui*.

(40) *Pontinum*) In Volſcorum finibus ſunt Pontinæ paludes Campaniam verſus. Hodie dicuntur *Auſente palude*. Eſt & Pontinus ager. *Pruſt.*

ut satis diu te putes requiesse, & iter reliquum conficere pergas. Ego vero, atque hilare quidem a te acceptus, inquit, & cum doctior per te, tum etiam audacior factus sum ad jocandum. Non enim vereor, ne quis me in isto genere leviorem jam putet, quoniam quidem tu Fabricios mihi auctores, & Africanos, Maximos, Catones, Lepidos protulisti. Sed habetis ea, quæ voluistis ex me audire, de quibus quidem accuratius dicendum & cogitandum fuit. Nam cætera faciliora sunt, atque ex iis, quæ jam dicta sunt, reliqua nascuntur omnia.

LXXII. Ego enim cum ad causam sum aggressus, atque omnia cogitando, quoad facere potui, persecutus; cum & argumenta causæ, & eos locos, quibus animi judicum conciliantur, & illos, quibus permoventur, vidi atque cognovi: tum constituo, quid habeat quæque causa boni, quid mali. Nulla enim fere res potest in dicendi disceptationem, aut controversiam vocari, quæ non habeat utrumque, sed quantum habeat, id refert.

Mea autem ratio in dicendo hæc esse solet, ut, boni quod habeat, id amplectar, exornem, exaggerem; ibi commorer, ibi habitem, ibi hæream; a malo autem vitioque causæ ita recedam, non ut id me defugere appareat, sed ut totum bono illo ornando, & augendo dissimulatum obruatur. Et, si causa est in argumentis, firmissima quæque (41) maxime tueor, sive plura sunt, sive aliquod unum. Sin autem in conciliatione (42), aut

(41) *Firmissima quaque*) Id observari potest in Oratione pro Roscio Amerino, parricidii reo, qua Oratione validissimis argumentis tantum crimen ab Roscio amolitur. *Idem*.

(42) *In conciliatione*) Ad obtinendam Ligarii causam reo conciliandus erat Cæsar; hoc ita mirifice præstitit Cicero, ut scriptam in Ligarium sententiam de manibus Cæsaris dicendi vi ac suavitate extorserit orator. *Idem*.

aut in permotione (43) causa est: ad eam me potissimum partem, quæ maxime commovere animos hominum potest, confero.

Summa denique hujus generis hæc est, ut, si in refellendo adversario (44) firmior esse oratio, quam in confirmandis nostris rebus, potest, omnia in illum conferam tela. Sin nostra facilius probari (45), quam illa redargui possunt, abducere animos a contraria defensione, & ad nostram conor traducere.

Duo denique illa, quæ facillima videntur, quoniam quæ difficiliora sunt, non possum, mihi pro meo jure sumo. Unum, ut molesto aut difficili argumento, aut loco nonnunquam omnino nihil respondeam: quod forsitan aliquis jure irriserit: quis enim est, qui id facere non possit? sed tamen ego de mea nunc, non de aliorum facultate disputo, confiteorque me, si quæ premat res vehementius, ita cedere solere, ut non modo non abjecto, sed ne rejecto quidem scuto (46) fugere videar; sed adhibere quandam in dicendo speciem atque pompam, & pugnæ similem fugam: consistere vero in meo præsidio, sicut non fugiendi hostis, sed capiendi loci causa cessisse videar. Alterum est il-

 lud,

(43) *In permotione*) In quo genere præcipua pars orationis pro Milone versatur. Quam eloquenter, maxime in peroratione, commovet judicum animos! *Idem*.

(44) *Si in refellendo adversario*) Ita Tullius in Miloniana probat struxisse potius insidias Clodium Miloni, quam Milonem Clodio. In Ligariana in Tuberonem accusatorem ejusdem, aut etiam gravioris culpæ invidiam derivat, cujus reum peragebat Ligarium. *Idem*.

(45) *Sin nostra facilius probari*) Clodianorum argumenta non poterat facile dissolvere Tullius Milonis patronus; ab iis auditoris animum avocat: & in his potissimum duobus immoratur, in rep. semper licuisse pestiferum civem de medio tollere, & Clodium insidias Miloni fecisse. *Idem*.

(46) *Sed ne rejecto quidem scuto*) Ad consuetudinem spectat eorum, qui in prælio fugientes clypeos suos in tergum reducebant, ne aversi vulnerarentur: neque enim solum clypeum abjicere, sed in tergum rejicere, imbecillitatis fuit. Frequentissime apud Homerum hic mos contumelia notatur, *Pearcius*.

lud, quod ego oratori maxime cavendum & providendum puto, quodque me sollicitare summe solet: non tam ut prosim causis elaborare soleo, quam ut ne quid obsim: non quin enitendum sit in utroque: sed tamen multo est turpius oratori, nocuisse videri causæ, quam non profuisse.

LXXIII. Sed quid hoc loco vos inter vos, Catule? an hæc, ut sunt contemnenda, contemnitis? Minime, inquit ille: sed Cæsar de isto ipso quiddam velle dicere videbatur. Me vero lubente, inquit Antonius, dixerit sive refellendi causa, sive quærendi.

Tum Julius, Ego mehercule, inquit, Antoni, semper is fui, qui de te oratore sic prædicarem, unum te in dicendo mihi videri * lectissimum, propriumque hoc esse laudis tuæ, nihil a te unquam esse dictum, quod obesset ei, pro quo diceres. Idque memoria teneo, cum mihi sermo cum hoc ipso Crasso, multis audientibus, esset de te institutus, Crassusque plurimis verbis eloquentiam laudaret tuam, dixisse me, cum cæteris tuis laudibus hanc esse vel maximam, quod non solum quod opus esset, diceres, sed etiam quod non opus esset (47), non diceres. Tum illum mihi respondere memini; cætera in te summe esse laudanda, illud vero improbi esse hominis, & perfidiosi, dicere quod alienum esset, & nocere ei, pro quo quisque diceret. Quare non sibi eum disertum, qui id non faceret, videri, sed improbum, qui faceret. Nunc, si tibi videtur, Antoni, demonstres velim, quare tu hoc ita magnum putes, nihil in causa mali facere, ut nihil tibi in oratore majus esse videatur,

LXXIV. Dicam equidem, Cæsar, inquit, quid in-

* *Lectissimum*). Man. Lam. *tectissimum* Grut. *rectissimum*.

(47) *Quod non opus esset*) Vulgaris in speciem, at revera magna laus.

. . . . . *Dicenda tacendaque calles*. Pers. Sat. IV. *Prust*.

intelligam. Sed & tu, & vos omnes hoc, inquit, mementote, non me de perfecti oratoris divinitate quadam loqui, sed de exercitationis & consuetudinis meæ mediocritate. Crassi quidem responsum excellentis cujusdam est ingenii ac singularis: cui quiddam portenti simile esse visum est, posse aliquem inveniri oratorem, qui aliquid mali faceret dicendo, obessetque ei, quem defenderet. Facit enim de se conjecturam: cujus tanta vis ingenii est, ut neminem, nisi consulto, putet, quod contra seipsum sit, dicere. Sed ego non de præstanti quadam & eximia, sed prope de vulgari & communi prudentia disputo. Ut apud Græcos fertur incredibili quadam magnitudine consilii, atque ingenii Atheniensis ille fuisse Themistocles (48), ad quem quidam doctus homo, atque in primis eruditus accessisse dicitur, eique artem memoriæ, quæ tum primum proferebatur, pollicitum esse se traditurum. Cum ille quæsisset: quidnam illa ars efficere posset, dixisse illum doctorem ut omnia meminisset; & ei Themistoclem respondisse, gratius sibi illum esse facturum, si se oblivisci quæ vellet, quam si meminisse, docuisset. Videsne, quæ vis in homine acerrimi ingenii, quam potens, & quanta mens fuerit? qui ita responderit, ut intelligere possemus, nihil ex illius animo, quod semel esset infusum, unquam effluere potuisse: cum quidem ei fuerit optabilius oblivisci potius, quod meminisse nollet, quam quod semel audisset, vidissetve, meminisse. Sed neque propter hoc Themistoclis responsum, memoriæ nobis opera danda non est: neque illa mea captio & timiditas in causis, propter præstantem prudentiam Crassi negligenda est. Uterque enim istorum non mihi attulit aliquam, sed suam significavit facultatem.

(48) *Themistocles* De quo in libro de Claris Oratoribus, *Idem*.

Etenim permulta sunt in causis, in omni parte orationis circumspicienda, ne quid offendas, ne quo irruas. Sæpe aliquis testis aut non lædit, aut minus lædit, nisi lacessatur: orat reus, urgent advocati, ut invehamur, ut maledicamus, denique ut interrogemus: non moveor, non obtempero, non satisfacio, neque tamen ullam assequor laudem. Homines enim imperiti facilius quod stulte dixeris, reprehendere, quam quod sapienter tacueris, laudare possunt. Hic quantum sit mali, si iratum, si non stultum, si non levem testem læseris? habet enim & voluntatem nocendi in iracundia, & vim in ingenio, & pondus in vita. Nec, si hoc Crassus non committit, ideo non multi, & sæpe committunt; quo quidem mihi videri turpius nihil solet, quam cum ex oratoris dicto aliquo, aut responso, aut rogatu sermo ille sequitur, *Occidit ille adversariumne? immo vero*, ajunt, *se*, *& eum*, *quem defendit*?

LXXV. Hoc Crassus non putat nisi perfidia accidere posse; ego autem sæpissime video in causis aliquid mali facere homines minime malos. Quid illud, quod supra dixi, solere me cedere, &, ut planius dicam, fugere ea, quæ valde causam meam premerent? Cum id non faciunt alii, versanturque in hostium castris, ac sua præsidia dimittunt, mediocriterne causis nocent, cum aut adversariorum adjumenta confirmant, aut ea, quæ sanare nequeunt, exulcerant? Quid? cum personarum, quas defendunt, rationem non habent? Si, quæ sunt in his invidiosa, non mitigant extenuando, sed laudando & efferendo invidiosiora faciunt; quantum est in eo tandem mali? Quid? si in homines caros, judicibusque jucundos sine ulla præmunitione orationis acerbius, & contumeliosius invehare, nonne abs te judices abalienes? Quid, si, quæ vitia, aut incommoda sunt in aliquo judice uno, aut pluribus, ea tu in adversa-

riis exprobrando non intelligas te in judices invehi, mediocre peccatum est?

Quid, si, cum pro altero dicas, litem tuam facias, aut læsus efferare iracundia, causam relinquas, nihilne noceas? In quo ego, non quo libenter male audiam, sed quia ego causam non libenter relinquo, nimium patiens & lentus existimor: ut, cum teipsum, Sulpici, objurgabam, quod ministratorem (49) peteres, non adversarium. Ex quo etiam illud assequor, ut, si quis mihi maledicat, petulans, aut plane insanus esse videatur.

In ipsis autem argumentis, si quid posueris aut aperte falsum, aut ei, quod dixeris, dicturusve sis, contrarium, aut genere ipso remotum ab usu judiciorum ac foro, nihilne noceas? Quid multa? omnis cura mea solet in hoc versari semper, (dicam enim sæpius) si possim ut boni aliquid efficiam dicendo: sin id minus, ut certe ne quid mali.

LXXVI. Itaque nunc illuc redeo, Catule, in quo tu me paulo ante laudabas, ad ordinem, collocationemque rerum ac locorum. Cujus ratio est duplex: altera, quam affert natura causarum: altera, quæ oratorum judicio & prudentia comparatur. Nam ut aliquid ante rem dicamus; deinde, ut rem exponamus; post, ut eam probemus nostris præsidiis confirmandis, contrariis refutandis; deinde ut concludamus, atque ita peroremus; hoc dicendi genus natura ipsa præscribit.

Ut vero statuamus, ea quæ probandi, docendi, persuadendi causa dicenda sunt, quemadmodum componamus; id est vel maxime proprium ora-

(49) *Ministratorem*) Ministrator is fuit, qui in causis advocato sive patrono soleret subjicere ea, quæ pro reo dicenda essent. Sic in Orat. pro Flacco cap. 22. *Hic mihi Mæandrius, quasi ministrator,* &c. *Pearcius*.

oratoris prudentiæ (50). Multa enim occurrunt argumenta (51): multa, quæ in dicendo profutura videantur. Sed eorum partim ita levia sunt, ut contemnenda sint: partim, etiam si quid habent adjumenti, sunt nonnunquam ejusmodi, ut insit in iis aliquid vitii; neque tanti sit illud, quod prodesse videatur, ut cum aliquo malo conjungatur. Quæ autem sunt utilia atque firma, si ea tamen (ut sæpe fit) valde multa sunt: ea, quæ ex iis aut levissima sunt, aut aliis gravioribus consimilia, secerni arbitror oportere, atque ex oratione removeri. Equidem cum colligo argumenta causarum, non tam ea numerare soleo, quam expendere.

LXXVII. Et quoniam (quod sæpe jam dixi) tribus rebus omnes ad nostram sententiam perducimus, aut docendo, aut conciliando, aut, permovendo: una ex tribus his rebus res præ nobis (52) est ferenda, ut nihil aliud, nisi docere velle

(50) *Proprium oratoris prudentia*) *Ut opera exstruentibus satis non est saxa, atque materiam, & cætera ædificanti utilia congerere, nisi disponendis iis collocandisque artificum manus adhibeatur: sic in dicendo quamlibet abundans rerum copia, cumulum tantum habeat atque congestum; nisi illas easdem dispositio in ordinem digestas, atque inter se commissas devinxerit.* Quintilian. lib. VII. præfatione. *Prust.*

(51) *Multa enim occurrunt argumenta*) De usu ac dispositione argumentorum recte Quintilianus lib. V. cap. 12. *Firmissimis argumentorum, singulis instandum, infirmiora congreganda sunt: quia illa per se fortia non oportet circumstantibus obscurare, ut qualia sunt appareant: hæc imbecilla natura mutuo auxilio sustinentur. Itaque si non possunt valere, quia magna sunt, valebunt, quia multa sunt: quæ ad ejusdem rei probationem omnia spectant: ut si quis hæreditatis gratia hominem occidisse dicatur, Hæreditatem sperabas, & magnam hæreditatem, & pauper eras, & tum maxime a creditoribus appellabaris, & offenderas eum, cujus hæres eras, & mutaturum tabulas sciebas. Singula levia sunt & communia: universa vero nocent, etiamsi non ut fulmine, tamen ut grandine.* Idem.

(52) *Res præ nobis*) Recte profitetur orator velle se auditores docere. *Animadverti, judices, omnem accusatoris orationem in duas divisam esse partes . . . . . Itaque mihi certum est hanc eandem distributionem invidiæ & criminum, sic in defensione servare, ut*

le videamur: reliquæ duæ, ſicuti ſanguis in corporibus, ſic illæ in perpetuis orationibus fuſæ eſſe debebunt. Nam & principia, & cæteræ partes orationis, de quibus paulo poſt pauca dicemus, habere hanc vim magnopere debent, ut ad eorum mentes, apud quos agetur, movendas permanare poſſint.

Sed his partibus orationis, quæ etſi nihil docent argumentando, perſuadendo tamen, & commovendo proficiunt plurimum, quamquam maxime proprius eſt locus & in exordiendo & in perorando; digredi tamen (53) ab eo quod propoſueris, atque agas, permovendorum animorum cauſa, ſæpe utile eſt. Itaque vel narratione expoſita ſæpe datur ad commovendos animos digrediendi locus: vel argumentis noſtris confirmatis, vel contrariis refutatis, vel utroque loco, vel omnibus, ſi habet eam cauſa dignitatem atque * copiam, recte id fieri poteſt: eæque cauſæ ſunt ad agendum & ad ornandum (54) graviſſimæ atque pleniſ-

ut omnes intelligant nihil me nec ſubterfugere voluiſſe reticendo, nec obſcurare dicendo. Cic. pro Cluentio c. 1. At nemo niſi inepte dixerit, Nunc mihi veſtra ſeveritas, judices, excitanda eſt, nunc mihi conciliandi ſunt veſtri animi. *Idem*.

(53) *Digredi tamen*) Ubi rem atrocem narraveris, aut argumentis confirmaveris, digredi, & eam amplificare juverit. Exempla ſubminiſtrat una Ciceronis oratio pro Roſcio Amerino. Poſt narrationem digreditur: *Quid primum querar? aut unde potiſſimum, judices, exordiar? aut quod, aut a quibus auxilium petam?* &c. Poſt refutationem iterum ad exaggerandum parricidarum ſupplicium divertit. *O ſingularem ſapientiam, judices! nonne videntur hunc hominem ex rerum natura ſuſtuliſſe, & eripuiſſe, cui repente cælum, ſolem, aquam, terramque ademerunt*, &c. Rurſus ubi cædis crimen in adverſarios probavit magis convenire, invehitur in Chryſogonum: *Hicne etiam ſeſe putat aliquid poſſe Chryſogonus? hic etiam potens eſſe vult? o rem miſeram atque acerbam!* &c. Tandem in peroratione mirabiles animorum motus excitat. *Ex Strebæo*. Idem.

* *Copiam*) Lamb. *eamque copiam, recte ut fieri poſſit: eaque... augendum*.

(54) *Ad agendum & ad ornandum*) Lambinus & Robertus Stephanus impreſſerunt *augendum*: quomodo ſe habet Mſ. Mead. Et recte quidem, ut opinor; loquitur enim Cicero de permovendis animis, quod fit augendo, & amplificando. *Pearcius*.

nissimæ, quæ plurimos exitus dant ad ejusmodi digressionem, ut his locis uti liceat, quibus animorum impetus eorum, qui audiunt, aut impellantur, aut reflectantur.

Atque etiam in illo reprehendo eos qui, quæ minime firma sunt, ea prima collocant (55). In quo illos quoque errare arbitror, qui, si quando (id quod mihi nunquam placuit) plures adhibent patronos, ut in quoque eorum minimum putant esse, ita eum primum volunt dicere. Res enim hoc postulat, ut eorum exspectationi, qui audiunt, quam celerrime occurratur: cui si initio satisfactum non sit, multo plus sit in reliqua causa laborandum. Male enim se res habet, quæ non statim, ut dici cœpta est, melior fieri videtur. Ergo ut in oratore optimus quisque, sic & in oratione firmissimum quodque sit primum: dum illud tamen in utroque teneatur, ut ea, quæ excellant, serventur etiam ad perorandum: si quæ erunt mediocria (nam vitiosis nusquam esse oportet locum) in mediam turbam, atque in gregem conjiciantur.

Hisce omnibus rebus consideratis, tum denique id, quod primum est dicendum, postremum soleo cogitare (56), quo utar exordio. Nam si quando

(55) *Ea prima collocant*) *Quæsitum etiam*, inquit Fabius lib. V. cap. 12. *potentissima argumenta primone ponenda sint loco, ut occupent animos; an summo, ut inde dimittant; an partita primo summoque, ut Homerica dispositione*. Iliados IV. ubi imbecilliores Nestor in medio collocat, *in medio sint infirma, an a minimis crescant. Quæ prout ratio causæ cujusque postulabit, ordinabuntur. uno, ut ego censeo, excepto, ne a potentissimis ad levissima decrescat oratio*. Prust.

(56) *Postremum soleo cogitare*) Ab Antonii sententia discrepat Quintilianus lib. III. cap. 9. Etsi enim antequam quicquam scribatur, totum causæ genus quid prosit, quid noceat, accurate velit expendi, *non ideo tamen*, inquit, *eos probaverim, qui scribendum quoque proœmium novissime putant. Nam ut conferri materiam omnem oportet, &, quid quoque loco sit opus, constare debet antequam dicere, aut scribere ordiamur: ita incipiendum ab iis quæ prima sunt. Nam nec pingere quisquam aut fingere co-*

dò id primum invenire volui, nullum mihi occurrit, nisi aut exile, aut nugatorium, aut vulgare atque commune.

LXXVIII. Principia autem dicendi semper cum accurata, & acuta (57), & instructa sententiis, apta verbis, tum vero causarum propria esse debent. Prima est enim quasi cognitio & commendatio orationis in principio, quæ continuo eum, qui audit, permulcere atque allicere debet. In quo admirari soleo non equidem istos, qui nullam huic rei operam dederunt: sed hominem in primis disertum, atque eruditum, Philippum, qui ita solet ad dicendum surgere, ut, quod primum verbum habiturus sit, nesciat; & ait idem, cum brachium concalefecerit, tum se solere pugnare; neque attendit, eos ipsos, unde hoc simile ducat, illas primas hastas ita jactare leniter, ut & venustati vel maxime serviant, & reliquis viribus suis consulant. Neque est dubium, quin exordium dicendi vehemens & pugnax non sæpe esse debeat: sed si in ipso illo gladiatorio vitæ certamine, quo ferro decernitur, tamen ante congressum multa fiunt, quæ non ad vulnus, sed ad speciem valere videantur: quanto hoc magis in oratione exspectandum est, in qua non vis potius, sed delectatio postulatur? Nihil est denique in natura rerum omnium, quod se universum profundat, & quod totum repente evolet. Sic omnia, quæ fiunt quæque aguntur acerrime, lenioribus principiis (58) natura ipsa prætexuit.

Hæc

cupit a pedibus: nec denique ars ulla consummatur ibi, unde ordiendum est. Idem.

(57) *Accurata, & acuta*) Hæc ita debent observari, ut ars maxime lateat; quam si adverterit auditor, jam tum ab exordio sese præmunit adversus oratorem, a quo fucum pati veretur. *Idem*.

(58) *Lenioribus principiis*) Violentissima quæque minime subito impetu erumpunt, sed ab initiis plerumque tenuioribus; ex scintilla magnum incendium excitatur. Vapores sursum attollun-

tur

Hæc autem in dicendo non extrinſecus aliunde quærenda, ſed ex ipſis viſceribus cauſæ ſumenda ſunt. Idcirco tota cauſa pertentata atque perſpecta, locis omnibus inventis, atque inſtructis, conſiderandum eſt, quo principio ſit utendum. Sic & facile reperietur. Sumentur enim ex iis rebus, quæ erunt uberrimæ vel in argumentis, vel in iis partibus, ad quas dixi digredi ſæpe oportere. Ita & momenti aliquid afferent, cum erunt pæne ex intima defenſione * deprompta, & apparebit ea non modo non eſſe communia, nec in alias cauſas poſſe transferri, ſed penitus ex ea cauſa, quæ tum agatur, effloruiſſe.

LXXIX. Omne autem principium aut rei totius, quæ agetur, ſignificationem habere debebit, aut aditum ad cauſam & munitionem, aut quoddam ornamentum & dignitatem. Sed oportet ut ædibus ac templis (59) veſtibula & aditus, ſic cauſis principia proportione rerum præponere. Itaque in parvis atque infrequentibus cauſis (60) ab ipſa re eſt exordiri ſæpe commodius.

Sed cum erit utendum principio (quod plerumque erit) aut ex reo, aut ex adverſario, aut ex re, aut ex eis, apud quos agitur, ſententias duci licebit. Ex reo, (reos appello, quorum res eſt) quæ

tur a ſole, concreſcunt in nubeculas, coguntur nubes, accenduntur, colliduntur, en tonitru: ardor emicat, en fulgur: prorumpit ignis, & obvia quæque disjicit, en fulmen. Ferociſſimis belluis naſcentibus nihil mitius, paulatim immanitate efferantur, &c. *Idem*.

* *Deprompta*) Vict. Grut. *deprompta, & apparebit . . . eas . . . communes*.

(59) *Ut ædibus ac templis*) Quemadmodum palatiis ac templis veſtibula quæ eorum magnificentiæ reſpondeant, plebejis autem ædibus nulla præponuntur, ita in cauſis gravioribus operæ pretium eſt adhibere exordia, quæ in parvis ſunt omittenda. *Pruſt*.

(60) *Atque infrequentibus cauſis*) Per *cauſas infrequentes* intellige cauſas parum frequentatas, ſive eas, quæ non tanti erant momenti, ut quamplurimi iis judicandis intereſſe ſolerent. *Pearcius*.

quæ ſignificent virum bonum, quæ liberalem, quæ calamitoſum, quæ miſericordia dignum, quæ valeant contra falſam criminationem. Ex adverſario, iiſdem ex locis ſere contraria. Ex re, ſi crudelis, ſi infanda, ſi præter opinionem, ſi immerito, ſi miſera, ſi ingrata, ſi indigna, ſi nova, ſi quæ reſtitui ſanarique non poſſit. Ex iis autem, apud quos agetur, ut benevolos, beneque exiſtimantes efficiamus: quod agendo efficitur melius, quam rogando. Eſt id quidem in totam orationem confundendum, nec minime in extremam: ſed tamen multa principia ex eo genere gignuntur. Nam & attentum monent Græci ut principio faciamus judicem & docilem; quæ ſunt utilia, ſed non principii (61) magis propria, quam reliquarum partium: faciliora etiam in principiis, quod & attenti tum maxime, ſunt, cum omnia exſpectant, & dociles magis initiis eſſe poſſunt. Illuſtriora enim ſunt, quæ in principiis, quam quæ in mediis cauſis dicuntur, aut arguendo, aut refellendo.

Maxima autem copia principiorum ad judicem aut alliciendum, aut incitandum, ex iis locis trahitur, qui ad motus animorum conficiendos inerunt in cauſa: quos tamen totos in principio explicari non oportebit, ſed tantum impelli primo judicem leviter, ut jam inclinato reliqua incumbat oratio.

LXXX. Connexum autem ita ſit principium conſequenti orationi, ut non tanquam citharœdi procœmium affictum aliquod, ſed cohærens cum omni corpore membrum eſſe videatur. Nam nonnulli, cum illum meditati ediderunt, ſic ad reliqua tranſeunt, ut audientiam ſibi fieri velle videan-

(61) *Sed non principii*) Totum illud ex Ariſtotele depromptum eſt lib. III. Rhetor. cap. 14. *Attentos facere omnium* orationis *partium commune eſt Ubivis enim relaxant animum magis, quam cum incipiunt* audire. *Quamobrem riditulum eſt id in exordio præcipere. ut attenti tum maxime ſint auditores*. Pruſt.

deantur. Atque ejusmodi illa prolusio debet esse, non ut Samnitum (62), qui vibrant hastas ante pugnam, quibus in pugnando nihil utuntur; sed ut ipsis sententiis, quibus proluserunt, vel pugnare possint.

Narrare vero rem quod breviter jubent (63), si brevitas appellanda est, cum verbum nullum redundet, brevis est L. Crassi oratio: si tum est brevitas, cum tantum verborum est, quantum necesse est, aliquando id opus est: sed sæpe obest vel maxime in narrando, non solum quod obscuritatem affert, sed etiam quod eam virtutem, quæ narrationis est maxima, ut jucunda, & ad persuadendum accommodata sit, tollit. Ut illa, *Nam is postquam* (64) *excessit ex ephebis*, quam longa est narratio? Mores adolescentis ipsius, & servilis percontatio, mors Chrysidis, vultus & forma, & lamentatio sororis, reliqua pervarie jucundeque narrantur. Quod si hanc brevitatem quæsisset,

Effertur, imus, ad sepulcrum venimus,
In ignem posita est.

fere decem versiculis totum conficere potuisset; quamquam hoc ipsum, *Effertur, imus*, concisum est ita, ut non brevitati servitum sit, sed magis venustati. Quod si nihil fuisset, nisi, *In ignem posita est*; tamen res tota cognosci facile potuisset. Sed & festivitatem habet narratio distincta personis & interpuncta sermonibus: & est probabilius, quod gestum esse dicas, cum, quemadmodum actum sit, exponas: & multo apertius ad intelligendum est, * si sic consistitur aliquando, ac non ista

(62) *Samnitum*) Italiæ populorum in ea parte, quæ jam dicitur *Abruzzo*. Idem.

(63) *Quod breviter jubent*) Hoc in narratione brevitatis præceptum explodit pariter Aristoteles lib. III. Rhetoric. cap. 16. *Idem*.

(64) *Nam is postquam*) verba Simonis senis ex Andriæ Terent. actu I. scena I. *Idem*.

* *Si sic*) Lamb: *si hic*.... *aliquamdiu*.

ista brevitate percurritur. Apertam enim narrationem tam esse oportet, quam cætera: sed hoc magis in hac elaborandum est, quod & difficilius est, non esse obscurum in re narranda, quam aut in principio, aut in argumento, aut in purgando, aut in perorando: & majore periculo hæc pars orationis obscura est, quam cæteræ: vel quia, si quo alio in loco est dictum quid obscurius, tantum id perit, quod ita dictum est: narratio obscura totam obcæcat orationem: vel quod alia possis, semel si obscurius dixeris, dicere alio loco planius; narrationis unus est in causa locus. Erit autem perspicua narratio, si verbis usitatis (65), si ordine temporum conservato, si non interrupte narrabitur.

LXXXI. Sed quando utendum sit, aut non sit narratione, id est consilii. Neque enim si nota res est, nec dubium quid gestum sit, narrari oportet; nec si adversarius narravit, nisi si refellemus: ac, si quando erit narrandum, ne illa, quæ suspicionem & crimen efficient, contraque nos erunt, acriter persequamur, & quidquid poterit, detrahamus: ne illud, quod Crassus, si quando fiat, perfidia, non stultitia fieri putat, ut causæ noceamus, accidat. Nam ad summam totius causæ pertinet, caute, an contra (66), demonstrata res sit; quod omnis orationis reliquæ fons est narratio.

Se-

(65) *Si verbis usitatis*) Rebus contrariis narratio obscuratur, verbis insolentibus, confusione temporum, crebris digressionibus. *Prust.*

(66) *Caute, an contra*) Est hoc Rhetorum prudens omnino de narratione præceptum. Si tota sit pro nobis, acriter præcipuis quibusque partibus instandum erit, ut judex bonitatem causæ facilius intelligat, meminerit, credat: si tota sit pro adversariis, quædam verbis elevanda sunt, luxuria hilaritatis, avaritia parsimoniæ, negligentia simplicitatis nomine lenietur. Effugienda præterea est omnis calliditatis suspicio: nunquam enim diffidit magis judex, quam cum præsentit dici aliquid fictum. Itaque det operam orator, ut omnia potius a causa, quam ab oratore profecta credantur. Quod si minime fuerit verisimilis nostra narratio, fatendum

Sequitur, ut causa ponatur: in quo videndum est, quid in controversiam veniat. Tum suggerenda sunt firmamenta causæ conjuncte, & infirmandis contrariis, & tuis confirmandis. Namque una in causis ratio quædam est ejus orationis, quæ ad probandam argumentationem valet. Ea autem, & confirmationem, & reprehensionem quærit: sed quia neque reprehendi, quæ contra dicuntur, possunt, nisi tua confirmes; neque hæc confirmari, nisi illa reprehendas; idcirco hæc & natura, & utilitate, & tractatione conjuncta sunt.

Omnia autem concludenda plerumque rebus augendis, vel inflammando judice, vel mitigando: omniaque cum superioribus orationis locis, tum maxime extremo, ad mentes judicum quam maxime permovendas, & ad utilitatem nostram vocandas, conferenda sunt.

Neque sane jam causa videtur esse, cur secernamus ea præcepta, quæ de suasionibus (67) tradenda sunt, aut laudationibus: sunt enim pleraque communia: sed tamen suadere aliquid, aut dissuadere, gravissimæ mihi videtur esse personæ. Nam & sapientis est, consilium explicare suum de maximis rebus; & honesti, & diserti, ut mente providere, auctoritate probare, oratione persuadere possit.

LXXXII. Atque hæc in senatu minore apparatu agenda sunt. Sapiens enim est consilium; multisque aliis dicendi relinquendus locus. Vitanda etiam * ingenii, ostentationisque suspicio (68). Con-

dum est vix credibile id esse, sed tamen verum, & eo majus habendum crimen: nescire nos quomodo factum sit, aut quare, mirari, sed probaturos Denique tum optime dicit orator, cum videtur vera dicere. Consule Quintil. lib. IV. cap. 2. *Idem*.

(67) *De suasionibus*) Quæ spectant tria dicendi genera, fusius explicat Cicero in Partitione. *Idem*.

* *Ingenii*) Man Lamb. *ingenii ostentationis suspicio*. Ut sit, ne videamur ostentare ingenium velle.

(68) *Ingenii*, ostentationisque *suspicio*) Optimi quique dicen-

Concio capit omnem vim orationis, & gravitatem varietatemque desiderat. Ergo in suadendo nihil est optabilius, quam dignitas. Nam qui utilitatem putat, non quid maxime (69) velit suasor, sed quid interdum magis sequatur, videt. Nemo est enim, præsertim in tam clara civitate, quin putet expetendam maxime dignitatem: sed vincit utilitas plerumque, cum subest ille timor, ea neglecta, ne dignitatem quidem posse retineri.

Controversia autem inter hominum sententias, aut in illo est, utrum sit utilius: aut etiam cum id convenit, certatur, utrum honestati potius, an utilitati consulendum sit. Quæ quia pugnare sæpe inter se videntur, qui utilitatem defendit, enumerabit commoda pacis, opum, potentiæ, pecuniæ, vectigalium, præsidii, militum, utilitates cæterarum rerum, quarum fructum utilitate metimur, itemque incommoda contrariorum. Qui ad dignitatem impellit, majorum exempla, quæ erunt vel cum periculo gloriosa, colliget: posteritatis immortalem memoriam augebit: utilitatem ex laude nasci defendet, semperque eam cum dignitate esse conjunctam.

Sed quid fieri possit aut non possit, quidque e-

cendi & sentiendi magistri præceperunt, ut vitaremus suspicionem jactationis, & ostentationis. Nullibi vero, nisi in hoc loco, præceptis traditur, ut vitanda sit *suspicio ingenii*. Immo nisi *ingenio* excellere videamur, parum proderit nostra oratio. Optime igitur Manutius & Lambinus legunt, *Vitanda etiam ingenii* ostentationis *suspicio*. Nec aliam exhibent lectionem Mss. Pal. pr. & sec. Mem. Pith. Joan. Harl. 1. & a pr. manu Norf. Tandem dignum Cicerone præceptum videmus, idemque præcipit Quintil. Lib. III. c. 1. *In cæteris admiscere tentavimus aliquid nitoris*, non jactandi ingenii gratia, &c. *Pearcius*.

(69) *Non quid maxime*) Qui putat melius esse utilitati servire, is non attendit, quid iis faciendum sit qui suadent universe, (ii enim quæ sunt honestissima velle ac suadere debent) sed tantum spectat quid interdum aliquis ex ipsis faciat. Contingit enim aliquando ut iis qui suadet, utilitatem spectet in suadendo, sed est tamen verum dignitatem præcipue ac vulgo spectandam esse. Cæterum ab hac sententia discedit Tullius in Partitione, ubi utilitatem dignitati præfert. *Prust.*

tiam ſit neceſſe aut non ſit, in utraque re maxime eſt quærendum. Inciditur enim omnis jam deliberatio, ſi intelligitur non poſſe fieri, aut ſi neceſſitas affertur: & qui id docuit, non videntibus aliis, is plurimum vidit.

Ad conſilium autem de republica dandum, caput eſt, noſſe rempublicam: ad dicendum vero probabiliter (70), noſſe mores civitatis; qui quia crebro mutantur, genus quoque orationis eſt ſæpe mutandum. Et, quamquam una fere vis eſt eloquentiæ, tamen, quia ſumma dignitas eſt populi, graviſſima cauſa reipublicæ, maximi motus multitudinis; genus quoque dicendi grandius quoddam, & illuſtrius eſſe adhibendum videtur: maximaque pars orationis admovenda eſt ad animorum motus nonnunquam aut cohortatione, aut commemoratione aliqua, aut in ſpem, aut in metum, aut ad cupiditatem, aut ad gloriam concitandos; ſæpe etiam a temeritate, iracundia, ſpe, injuria, invidia, crudelitate revocandos.

LXXXIII. Fit autem, ut, quia maxima quaſi oratori ſcena videatur concio, natura ipſa ad ornatius dicendi genus excitetur. Habet enim multitudo vim quandam talem, ut quemadmodum tibicen ſine tibiis canere, ſic orator, ſine multitudine (71) audiente, eloquens eſſe non poſſit. Et cum ſint populares multi variique lapſus, vitanda eſt acclamatio

(70) *Probabiliter*) Firmatur auctoritate Tullii interpretatio noſtra. Probabilis erit narratio, inquit lib. de Partitione, *ſi cum hominum opinione, auctoritate, ſi cum lege, cum more, cum religione conjuncta*. Idem.

(71) *Orator ſine multitudine*) Auditorum paucitas Ciceronem pro Dejotaro dicentem angebat. *Dico intra domeſticos parietes, dico extra conventum, & eam frequentiam, in qua oratorum ſtudia niti ſolent: in tuis oculis, in tuo ore vultuque acquieſco: te unum intueor: ad te unum omnis mea ſpectat oratio: quæ mihi ad ſpem obtinendæ veritatis graviſſima ſunt, ad motum animi, & ad omnem impetum dicendi contentionemque leviora. Hanc enim, C. Cæſar, cauſam ſi in foro dicerem, eodem audiente, & diſceptante te, quantam mihi alacritatem pop. Rom. concurſus afferret?* Idem.

tio (72) adversa populi; quæ aut orationis peccato aliquo excitatur, si aspere, si arroganter, si turpiter, si sordide; si quoquo animi vitio dictum esse aliquid videatur; aut hominum offensione, vel invidia, quæ aut justa est, aut ex criminatione atque fama; aut res si displicet; aut si est in aliquo motu suæ cupiditatis, aut metus multitudo: hisque quatuor causis totidem medicinæ opponuntur: tum objurgatio, si est auctoritas: tum admonitio, quasi lenior objurgatio: tum promissio, si audierint, probaturos: tum deprecatio, quod est * infimum, sed nonnunquam utile. Nullo autem loco plus facetiæ prosunt, & celeritas, & breve aliquod dictum nec sine dignitate, & cum lepore. Nihil enim tam facile, quam multitudo, a tristitia, & sæpe ab acerbitate, commode, ac breviter, & acute, & hilare dicto deducitur.

LXXXIV. Exposui fere, ut potui, vobis, in utroque genere causarum quæ sequi solerem, quæ fugere, quæ spectare, quaque omnino in causis ratione versari. Nec illud tertium laudationum genus est difficile, quod ego initio quasi a præceptis nostris secreveram: sed & quia multa sunt orationum genera, & graviora, & majoris copiæ, de quibus nemo fere præciperet, & quod nos laudationibus non ita multum uti soleremus, totum hunc segregabam locum. Ipsi enim Græci legendi; qui magis aut delectationis, aut hominis alicujus ornandi, quam utilitatis hujus forensis causa, lau-

S 2 datio-

(72) *Acclamatio*) In rep. Romana, maxime libera, acclamabat populus, alias in gratiam oratoris, ut patet ex Philippica IV. *Nunc vero multo sum erectior, quod vos quoque hostem illum esse tanto consensu, tantoque clamore approbavisti*: alias adversum clamorem tollebat, quod expertus est Cicero dum diceret pro Rabirio perduellionis reo: *Nihil me clamor iste commovet, sed consolatur, cum indicat esse quosdam cives imperitos, sed non multos. Nunquam, mihi credite, pop. Romanus hic qui silet, consulem me fecisset, si vestro clamore perturbatum iri arbitraretur*. Strebæus. *Idem*.

* *Infimum*) Man. *Infirmum*.

dationes ſcriptitaverunt: quorum ſunt libri, quibus Themiſtocles (73), Ariſtides (74), Ageſilaus (75), Epaminondas (76), Philippus (77), Alexander, aliique laudantur. Noſtræ laudationes, quibus in foro utimur, aut teſtimonii brevitatem (78) habent nudam atque inornatam, aut ſcribuntur ad funebrem concionem, quæ ad orationis laudem minime accommodata eſt. Sed tamen, quoniam eſt utendum aliquando, nonnunquam etiam ſcribendum, velut Q. Tuberoni Africanum avunculum laudanti ſcripſit C. Lælius, vel ut noſmetipſi, ornandi cauſa, Græcorum more, ſi quos velimus, laudare poſſimus; ſit a nobis quoque tractatus is locus.

Perſpicuum eſt igitur (79), alia eſſe in homine optanda, alia laudanda. Genus, forma, vires, opes, divitiæ, cæteraque quæ fortuna det, aut extrinſecus, aut corpori, non habent in ſe veram laudem; quæ deberi virtuti uni putatur; ſed tamen quod ipſa virtus in earum rerum uſu ac mo-

(73) *Themiſtocles*) De quo in Bruto. *Pruſt.*

(74) *Ariſtides*) Athenienſis, cognomento juſtus, frugaliſſimis moribus, egregie remp. adminiſtravit. Floruit Olympiade LXXV. annis ante Chriſtum CCCCLXXX. *Plutarchus*, &c. *Idem.*

(75) *Ageſilaus*) Lacedæmoniorum rex multis fortiter geſtis obiit anno III. Olymp. CV. ante Chriſtum CCCLVIII. ætatis LXXXIV. regni XLI. *Plutarchus*, *Cornelius Nepos*, &c. *Idem.*

(76) *Epaminondas*) De quo in notis ad lib. I. de Orat. c. 48. *Idem.*

(77) *Philippus*) Macedo Alexandri Magni parens annos natus viginti quatuor regnare cœpit in Macedonia. A Pauſania occiſus eſt Olymp. CXI. anno I., ante Chriſtum CCCXXXVI. &c. *Diodorus*, *Juſtinus*, &c. *Idem.*

(78) *Teſtimonii brevitatem*) Hoc eſt ſunt breves ac preſſæ, veluti teſtimonia. *Idem.*

(79) *Perſpicuum eſt igitur*) Recte ille apud Terentium:

Quid reliqui eſt quin habeat, quæ quidem in homine dicuntur bona?
Parentes, patriam incolumem, amicos, genus, cognatos, divitias?
Atque hæc perinde ſunt, ut illius animus qui ea poſſidet:
Qui uti ſcit, ei bona; illi qui non utitur recte, mala. Idem.

moderatione maxime cernitur, tractanda etiam in laudationibus hæc sunt naturæ & fortunæ bona: in quibus est summa laus, non extulisse se in potestate, non fuisse insolentem in pecunia, non se prætulisse aliis propter abundantiam fortunæ, ut opes & copiæ non superbiæ videantur ac libidini, sed bonitati ac moderationi facultatem & materiam dedisse.

Virtus autem, quæ est per se ipsa laudabilis, & sine qua nihil laudari potest, tamen habet plures partes, quarum alia est alia ad laudationem aptior. Sunt enim aliæ virtutes, quæ videntur in moribus hominum, & quadam comitate ac beneficentia positæ: aliæ, quæ in ingenii aliqua facultate, aut animi magnitudine ac robore. Nam clementia, justitia, benignitas, fides, fortitudo in periculis communibus jucunda est auditu in laudationibus. Omnes enim hæ virtutes non tam ipsis, qui eas in se habent, quam generi hominum fructuosæ putantur. Sapientia & magnitudo animi, qua omnes res humanæ, tenues & pro nihilo putantur; & in excogitando vis quædam ingenii, & ipsa eloquentia, admirationis habet non minus, jucunditatis minus. Ipsos enim magis videtur, quos laudamus, quam illos, apud quos laudamus, ornare ac tueri: sed tamen in laudando jungenda sunt etiam hæc genera virtutum. Feriunt enim aures hominum, cum illa, quæ jucunda & grata; tum etiam illa, quæ mirabilia sunt in virtute, laudari.

LXXXV. Et quoniam singularum virtutum sunt certa quædam officia ac munera, & sua cuique virtuti laus propria debetur, erit explicandum in laude justitiæ, quid cum fide, quid cum æquabilitate, quid cum ejusmodi aliquo officio is, qui laudabitur, fecerit. Itemque in cæteris res gestæ ad cujusque virtutis genus, & vim, & nomen accommodabuntur.

Gratissima autem laus eorum factorum habetur, quæ suscepta videntur a viris fortibus sine emolumento ac præmio: quæ vero etiam cum labore & periculo ipsorum, hæc habent uberrimam copiam ad laudandum, quod & dici ornatissime possunt, & audiri facillime. Ea enim denique virtus esse videtur præstantis viri, quæ est fructuosa aliis, ipsi autem laboriosa, aut periculosa, aut certe gratuita. Magna etiam illa laus & admirabilis videri solet, tulisse casus sapienter adversos, non fractum esse fortuna, retinuisse in rebus asperis dignitatem.

Neque tamen illa non ornant, habiti honores, decreta virtutis præmia, res gestæ, judiciis hominum comprobatæ: in quibus etiam, felicitatem ipsam deorum immortalium judicio tribui, laudationis est. Sumendæ autem res erunt aut magnitudine præstabiles (80), aut novitate primæ, aut genere ipso singulares. Neque enim parvæ, neque usitatæ, neque vulgares, admiratione, aut omnino laude dignæ videri solent.

Est etiam cum cæteris præstantibus viris comparatio (81) in laudatione præclara. De quo genere

(80) *Res aut magnitudine præstabiles, &c.*) Egregium aliquod factum ad laudem amplificandi Aristoteles in libris Rhetoricorum octo rationes aperit 1. Si quis solus rem gesserit 2. Si quis primus 3. Si quis cum paucis 4. Si quis præcipue 5. Si quis tempore opportuno 6. Si quis crebro 7. Si quis ideo novos honores adeptus sit. 8. Si quis ita comparetur cum viris illustribus, ut præferatur. *Idem*

(81.) *Comparatio*) Quam eloquenter adhibuit incertus auctor panegyrici Constantino Augusto, n. 5. *Magnus Alexander, cum præter Macedonas suos cunctæ Græciæ, universo Illyrico innumerabilem delectum posset indicere, nunquam majores quadraginta milium copias duxit, inhabile regenti ratus quidquid excederet, & turbam potius, quam exercitum. Tu vero etiam minoribus copiis bellum multo majus aggressus es; tanto scilicet tua virtute propria potior, quanto ille numero instructior. Et ille quidem contra leves Medos, & Parthorum arma volatica, & Asiaticos optantes mutare servitium rem gessit prælii unius eventu: tibi vincendi erant milites, pro nefas! paulo ante Romani, armis omnibus more primæ classis armati, & pro facinorum conscientia nunquam nisi morte cessuri.* Aliquando etiam heroes cum diis compa-

nere libitum est mihi paulo plura, quam ostenderam, dicere, non tam propter usum forensem, qui est a me in omni hoc sermone tractatus, quam ut hoc videretis, si laudationes essent in oratoris officio, quod nemo negat, oratori virtutum omnium cognitionem, sine qua laudatio effici non possit, esse necessariam.

Jam vituperandi præcepta contrariis ex vitiis sumenda esse perspicuum est. Simul est illud ante oculos, nec bonum virum proprie & copiose laudari, sine virtutum, nec improbum notari ac vituperari, sine vitiorum cognitione, satis insignite atque aspere posse. Atque his locis & laudandi, & vituperandi sæpe nobis est utendum in omni genere causarum.

Habetis de inveniendis rebus, disponendisque quid sentiam. Adjungam etiam de memoria, ut labore Crassum levem, neque ei quidquam aliud, de quo disserat, relinquam, nisi ea, quibus hæc exornentur.

LXXXVI. Perge vero, inquit Crassus. Libenter enim te cognitum jam artificem, aliquandoque evolutum illis integumentis dissimulationis tuæ, nudatumque perspicio: & quod mihi nihil, aut quod non multum relinquis, percommode facis, estque mihi gratum. Jam istuc quantum tibi ego reliquerim, inquit Antonius, erit in tua potestate. Si enim vere agere volueris, omnia tibi relinquo. Sin dissimulare, tu quemadmodum his satisfacias, videris. Sed, ut ad rem redeam, non sum tanto ego, inquit, ingenio (82), quanto Themistocles fuit, ut oblivionis artem, quam memo-

 riæ,

paramtur. *An quemadmodum educatus institutusque sis, prædicabo in illo limite, in illa fortissimarum sede legionum, inter discursus strenuæ juventutis, & armorum sonitus tuis vagitibus obstrepentes? Finguntur hæc de Jove, sed de te vera sunt, Imperator.* Mamertinus in panegyr. Maximiano. *Idem.*

(82) *Ingenio*) Ingenium hic sumit pro memoria, quam inferius partem ingenii vocat. *Idem.*

riæ, malim: gratiamque habeo Simonidi (83) illi Ceo, quem primum ferunt artem memoriæ protulisse. Dicunt enim, cum cœnaret Crannone (84) in Thessalia (85) Simonides apud Scopam, fortunatum hominem & nobilem, cecinissetque id carmen, quod in eum scripsisset, in quo multa ornandi causa poetarum more in Castorem (86) scripta & Pollucem fuissent, nimis illum sordide Simonidi dixisse, se dimidium ejus ei, quod pactus esset, pro illo carmine, daturum: reliquum a suis Tyndaridis (87), quos æque laudasset, peteret, si ei videretur. Paulo post esse ferunt nuntiatum Simonidi, ut prodiret: juvenes stare ad januam duos quosdam, qui eum magnopere evocarent: surrexisse illum, prodisse, vidisse neminem. Hoc interim spatio conclave illud, ubi epularetur Scopas, concidisse: ea ruina ipsum oppressum cum suis interiisse. Quos cum humare vellent sui, neque possent obtritos internoscere ullo modo: Simonides dicitur ex eo quod meminisset, quo eorum loco quisque cubuisset, demonstrator uniuscujusque sepeliendi fuisse. Hac tum re admonitus invenisse fertur, ordinem esse maxime, qui memoriæ lumen afferret. Itaque iis, qui hanc partem ingenii exercerent, locos esse capiendos, & ea, quæ memoria tenere vellent, effingenda animo, atque in his locis collocanda: sic fore, ut or-

(83) *Simonidi*) Simonides poeta Lyricus oriundus ex Cea, quæ maris Ægæi insula Eubœam inter & Bœotiam sita est, floruit, Eusebio teste, Olympiade LXI. annis ante Christum DXXX. Perperam variis in editionibus habetur *Simonidi illi Chio*. Idem.

(84) *Crannone*) Crannon, aut ait Bellonius, nunc dicitur *Ceres*. Idem.

(85) *Thessalia* Quæ Græciæ regio hodie vocatur *Cemenolitari*. Idem.

(86) *Castorem*) Castor & Pollux gemini fratres Jovis ex Leda filii, poetarum fabulis celebres. *Idem*.

(87) *Tyndaridis*) A Tyndaro Œbaliæ rege, conjuge Ledæ, appellati sunt Tyndaridæ Pollux & Helena, exclusi ex ovo, quod ex Jove Leda conceperat: item Castor & Clytemnestra, ex altero ovo exclusi, quod eadem ex Tyndaro conceperat. *Idem*.

ordinem rerum locorum ordo conservaret; res autem ipsas rerum effigies notaret: atque ut locis pro cera (88), simulacris pro literis uteremur.

LXXXVII. Qui sit autem oratori memoriæ fructus, quanta utilitas, quanta vis, quid me attinet dicere? tenere quæ didiceris in accipienda causa, quæ ipse cogitaris? omnes fixas esse in animo sententias? omnem descriptum verborum apparatum? ita audire vel eum, unde dicas (89), vel eum, cui respondendum sit, ut illi non infundere in aures tuas orationem, sed in animo videantur inscribere? Itaque soli, qui memoria vigent, sciunt, quid, & quatenus, & quomodo dicturi sint, quid responderint, quid supersit: iisdemque multa ex aliis causis aliquando a se acta, multa ab aliis audita meminerunt.

Quare confiteor equidem, hujus boni naturam esse principem, sicut earum rerum, de quibus ante locutus sum, omnium: sed hæc ars tota dicendi (90), sive artis imago quædam est & similitudo, habet hanc vim, non ut totum aliquid, cujus in ingeniis nostris pars nulla sit, pariat & procreet, verum ut ea, quæ sunt orta jam in nobis & procreata, educet atque confirmet. Verumtamen neque tam acri memoria fere quisquam est, ut non dispositis, notatisque rebus, ordinem verbo-

(88) *Pro cera*) In tabulis cera obductis scribere solebant Romani. Certa loca animo designata, v. g. ædes, templum, porticus, &c. erunt nobis pro tabulis & papyro: rerum imagines, v. g. pugna, funus, statua, &c. erunt pro literis & characteribus. *Idem*.

(89) *Vel eum*, unde dicas) Interpretes volunt verba *unde dicas* significare, *pro quo dicas*; sed nullibi, ut opinor, occurrit apud Ciceronem ista locutio. Malo quidem cum Mss. Joan. Harl. 1. Norf. Mag. & excerptis Nov. & vet. libris Caroli Stephani legere *unde discas*: quæ lectio procul dubio Ciceroniani coloris est. *Pearcius*.

(90) *Sed hac ars tota dicendi*) Scripserat Cicero, ni fallor, *discendi*. Pergit enim loqui de arte memoriæ. Si autem *tantum*, ut ajunt, *scimus, quantum memoria tenemus*; quid mirum, si artem memoriæ Cicero artem *discendi* vocet? *Muret*.

borum aut ſententiarum complectatur: neque vero tam hebeti, ut nihil hac conſuetudine & exercitatione adjuvetur. Vidit enim hoc prudenter ſive Simonides, ſive alius quis invenit, ea maxime animis * effingi noſtris, quæ eſſent a ſenſu tradita atque impreſſa: acerrimum autem ex omnibus noſtris ſenſibus eſſe ſenſum videndi: quare facillime animo teneri poſſe ea, quæ perciperentur auribus, aut cogitatione, ſi etiam oculorum commendatione animis traderentur; ut res cæcas, & ab aſpectus judicio remotas, conformatio quædam & imago & figura ita notaret, ut ea, quæ cogitando complecti ** non poſſemus, intuendo quaſi teneremus.

His autem formis (1) atque corporibus, ſicut omnibus, quæ ſub aſpectum veniunt, ſedes opus eſt: etenim corpus intelligi ſine loco non poteſt. Quare ne in re nota & pervulgata multus & inſolens ſim, locis eſt uendum multis, illuſtribus, explicatis, modicis intervallis: imaginibus autem agentibus, acribus, inſignitis, quæ occurrere, celeriterque percutere animum poſſint. Quam facultatem & exercitatio dabit, ex qua conſuetudo gignitur, & ſimilium verborum (2) converſa & immutata caſibus, aut traducta ex parte ad genus notatio, & unius verbi imagine totius

* *Effingi*) Lamb *affigi*.

** *Non*) Vict. Man. Lamb. *vix*.

(1) *His autem formis*) De memoria artificiali conſule notas ad lib. 1 de Oratore, cap. 34. *Pruſt*.

(2) *Similium verborum*) Dabit facultatem ad recordandum notatio & animadverſio verborum ſimilium, quorum unum alterius memoriam revocabit propter ſimilitudinem: meminiſſe vis hominis qui vocatur Leo? leonem feram animo effinge. Memoriam item excitat caſuum in eiſdem verbis varietas, ut ipſum legumen & Piſo vir conſularis. Nec non verba, quæ partem ſignificant, totum exhibebunt, ut cicer Ciceronem, lac Lactantium. Species genus repræſentabit, ut canis animal. Denique unius verbi imagine totius ſententiæ recordatio recurrit. Imago terræ menti impreſſa revocare poterit verſum hunc integrum:

Terra malos homines nunc educat, atque puſillos. Idem.

totius ſententiæ informatio, pictoris (3) cujuſdam ſummi ratione & modo, formarum varietate locos diſtinguentis.

LXXXVIII. Sed verborum memoria (4), quæ minus eſt nobis neceſſaria, majore imaginum varietate diſtinguitur. Multa enim ſunt verba, quæ quaſi articuli, connectunt membra orationis, quæ formari ſimilitudine nulla poſſunt: eorum fingendæ nobis ſunt imagines, quibus ſemper utamur. Rerum memoria propria eſt oratoris. Eam ſingulis perſonis bene poſitis (5) notare poſſumus ut ſententias imaginibus, ordinem locis comprehendamus. Neque verum eſt, quod ab inertibus dicitur, opprimi memoriam imaginum pondere & obſcurari etiam id, quod per ſe natura tenere potuiſſet. Vidi enim ego ſummos homines, & divina prope memoria, Athenis Charmadam; in Aſia, quem vivere hodie ajunt, Scepſium (6) Metrodorum, quorum uterque tanquam literis in cera, ſic ſe ajebat imaginibus in iis locis, quos haberet, quæ meminiſſe vellet, perſcribere. Quare hac exercitatione non eruenda memoria eſt,

(3) *Pictoris*) In iis omnibus magnam varietatem oportebit adhibere, pictoremque optimum imitari, qui, ne confundantur perſonæ & res, quas in variis tabellæ unius locis pingit, eas magna varietate diſtinguit, & alias ab aliis ſecernit. *Idem*

(4) *Sed verborum memoria*, &c) Ut hunc locum intelligamus, obſervandum eſt, *imagines* aliud quiddam ſignificare, ac ſimulacra & ſimilitudinem Non enim neceſſe eſt, ut *imagines* ſemper ſimiles ſint iis rebus, quas ad memoriam adjuvandam repræſentant. Dicet igitur Antonius, multa verba, ut adverbia, præpoſitiones, &c. ſimilitudine nulla ſignificari poſſe. ſi igitur eorum meminiſſe velimus, neceſſe eſt in promptu habere quam plurimas quaſi arbitrarias imagines. quæ, quamvis nihil ſimile habeant, longo tamen uſu perceptæ ea verba, quibus opus eſt, ob oculos noſtros ponant. Hanc autem veram eſſe interpretationem confirmant verba Quint. lib. II. c. 2. *Mitto, quod quædam* (verba) *nullis ſimulacris ſignificari poſſunt; habeamus enim ſane, ut qui notis ſcribunt, certas* imagines *omnium, &c* Pearcius

(5) *Eam ſingulis perſonis bene poſitis*, &c.) Perſonæ in hoc loco ſignificant imagines, facies fictas. Sic Lucret. 1. 4. 2. 29 *Idem*.

(6) *Scepſium*) Oriundum ex Scepſi, quæ urbs, ſi credimus Ptolemæo, eſt in Myſia minore: ſi Stephano, in Troade. *Pruſt*.

est, si est nulla naturalis: sed certe, si latet, evocanda est.

Habetis sermonem bene longum hominis utinam non impudentis: illud quidem certe, non nimis verecundi: qui quidem cum te, Catule, tum etiam L. Crasso audiente, de dicendi ratione tam multa dixerim. Nam istorum ætas minus me fortasse movere debuit. Sed mihi ignoscetis profecto, si modo, quæ causa me ad hanc insolitam mihi loquacitatem impulerit, acceperitis.

LXXXIX. Nos vero, inquit Catulus, (etenim pro me hoc, & pro meo fratre respondeo) non modo tibi ignoscimus, sed te diligimus, magnamque tibi habemus gratiam: & cum humanitatem & facilitatem agnoscimus tuam, tum admiramur istam scientiam & copiam. Equidem etiam hoc me assecutum puto, quod magno sum levatus errore, & illa admiratione liberatus, quod multis cum aliis semper admirari solebam, unde esset illa tanta tua in causis divinitas. Nec enim te ista attigisse arbitrabar, quæ diligentissime cognosse, & undique collegisse, usuque doctum partim correxisse video, partim comprobasse. Neque eo minus eloquentiam tuam, & multo magis virtutem & diligentiam admiror: & simul gaudeo, judicium animi mei comprobari, quod semper statui, neminem sapientiæ laudem & eloquentiæ sine summo studio, & labore, & doctrina consequi posse. Sed tamen quidnam est id, quod dixisti, fore ut tibi ignosceremus, si cognossemus, quæ te causa in hunc sermonen impulisset? Quæ est enim alia causa, nisi quod nobis, & horum adolescentium studio, qui te attentissime audierunt, morem gerere voluisti?

Tum ille, Adimere, inquit, omnem recusationem Crasso volui, quem ego paulo sciebam, vel pudentius, vel invitius, (nolo enim dicere de tam

sua-

suavi homine, fastidiosius) ad hoc genus sermonis accedere. Quid enim poterit dicere? Consularem se esse hominem & censorium? eadem nostra causa est. An ætatem afferet? quadriennio minor est. An se nescire? quæ ego sero, quæ cursim arripui, quæ subcisivis operis (7), ut ajunt: iste a puero, summo studio, summis doctoribus. Nihil dicam de ingenio, cui par nemo fuit. Etenim me dicentem qui audierit, nemo unquam tam sui despiciens fuit, quin speraret aut melius, aut eodem modo se posse dicere: Crasso dicente, nemo tam arrogans, qui similiter se unquam dicturum esse confideret. Quamobrem, ne frustra hi tales viri venerint, te aliquando, Crasse, audiamus.

XC. Tum ille, Ut ita ista esse concedam, inquit, Antoni, quæ sunt longe secus, quid mihi tu tandem hodie, aut cuiquam homini, quod dici possit, reliquisti? Dicam enim vere, amicissimi homines, quod sentio. Sæpe ego doctos homines, quid dico sæpe? immo nonnunquam: sæpe enim qui potui, qui puer in forum venerim, neque inde unquam diutius, quam quæstor, absuerim? sed tamen audivi, ut heri dicebam, & Athenis cum essem, doctissimos viros, & in Asia istum ipsum Scepsium Metrodorum, cum de his ipsis rebus disputaret. Neque vero mihi quisquam copiosius unquam visus est, neque subtilius in hoc genere dicendi, quam iste hodie, esse versatus. Quod si esset aliter, & aliquid intelligerem ab Antonio prætermissum: non essem tam inurbanus, ac pæne inhumanus, uti eo gravarer, quod vos cupere sentirem.

Tum Sulpicius, An ergo, inquit, oblitus es, Cras-

(7) *Subcisivis operis*) Operæ subcisivæ fiunt iis temporibus quæ a gravioribus negotiis vacua sunt, iis horis quæ quasi succiduntur ex occupationibus necessariis. *Idem*.

Crasse, Antonium ita partitum esse tecum, ut ipse instrumentum (8) oratoris exponeret, tibi ejus distinctionem atque ornatum relinqueret? Hic ille, Primum, quis Antonio permisit, inquit, ut & partes faceret, &, utram vellet, prior ipse sumeret? deinde, si ego recte intellexi, cum valde libenter audirem, mihi conjuncte est visus de utraque re dicere. Ille vero, inquit Cotta, ornamenta orationis non attigit, neque eam laudem, ex qua eloquentia nomen ipsum invenit. Verba igitur, inquit Crassus, mihi reliquit Antonius, rem ipse sumpsit.

Tum Cæsar, Si, quod difficilius est, id tibi reliquit; est nobis, inquit, causa, cur te audire cupiamus. Sin, quod facilius, tibi causa non est, cur recuses. Et Catulus, Quid? quod dixisti, inquit, Crasse, si hic hodie apud te maneremus, te morem nobis esse gesturum, nihilne ad fidem tuam putas pertinere? Tum Cotta ridens, Possem tibi, inquit, Crasse, concedere: sed vide, ne quid Catulus attulerit religionis: opus hoc censorium est: id autem committere, vide quam sit homini turpe censorio. Agite vero, ille inquit, ut vultis. Sed nunc quidem, quoniam id temporis est, surgendum censeo, & requiescendum: post meridiem, si ita vobis est commodum, loquemur aliquid, nisi forte in crastinum differre mavultis. Omnes se vel statim, vel, si ipse post meridiem mallet, quam primum tamen audire velle dixerunt.

(8) *Instrumentum*) Instrumentum oratoris hic vocatur, quod adhibetur ad docendum conciliandum, & movendum; hæc sibi sumpserat Antonius explicanda, quæ Crasso expolienda & exornanda reliquerat. *Idem*.

M. T.

M. T. CICERONIS DE ORATORE

AD Q. FRATREM

LIBER TERTIUS.

I. INSTITUENTI mihi, Quinte frater, eum ſermonem referre, & mandare huic tertio libro, quem poſt Antonii diſputationem Craſſus habuiſſet, acerba ſane recordatio veterem animi curam, moleſtiamque renovavit. Nam illud immortalitate dignum ingenium, illa humanitas, illa virtus L. Craſſi, morte exſtincta ſubita eſt, vix diebus decem poſt eum diem, qui hoc & ſuperiore libro continetur. Ut enim Romam rediit extremo ſcenicorum ludorum die (1), vehementer com-

(1) *Extremo ſcenicorum ludorum die*) Eo enim tempore colligendi ſui cauſa Craſſus cum Antonio reliquiſque in Tuſculanum ſe receperat. Per *ſcenicos ludos*, Romanos intellige, ut ex primo libro palam eſt: qui & Circenſes & Magni appellati. Hoſce a Regibus inſtitutos ſcribit Aſconius, & *magnos* appellatos, quod magnis impenſis primum facti, ideſt, ducentis millibus nummum, vel quia diis magnis ſacri, id eſt, Laribus urbis Romæ. Eoſdem cum Conſualibus facit, quod videtur etiam indicare S. Cyprianus lib. de Spectac. *Romulus*, inquit, *Conſo, quaſi conſilii Deo, ob rapiendas Sabinas, Circenſes primus conſecravit*. Tamen ex veteri Calendario diverſis temporibus celebratos illos ludos colligimus. Nam Conſualia XII. Calendas Septemb. vel potius XVIII. Auguſti, hoc eſt XV. Cal. Septemb. ut docet Plutarchus in Romulo. *Raptus*, inquit, *ille patratus eſt 18. die Sextilis, qui nunc Auguſtus, in quo Conſualia hodie quoque celebrantur*. Jam vero in eodem Calendario ludi Romani leguntur, pridie Nonas Septembres. Quod autem non nemo ludos illos Magnos ſeu Romanos a Tarquinio inſtitutos aſſerit, ſi quidem primitus ab eo factos intelligat, non obſcure errat, cum Livius, lib.

commotus ea oratione, quæ ferebatur habita esse in concione a Philippo (2); quem dixisse constabat, *videndum sibi aliud esse consilium* (3), *illo senatu se rempublicam gerere non posse*: mane idibus Septembris & ille, & senatus frequens, vocatu Drusi, in curiam venit. Ibi cum Drusus multa de Philippo questus esset, retulit ad senatum de illo ipso, quod consul in eum ordinem tam graviter in concione esset invectus. Hic, ut sæpe inter homines sapientissimos constare vidi, quamquam hoc Crasso, cum aliquid accuratius dixisset, semper fere contigisset, ut nunquam dixisse melius putaretur, tamen omnium consensu sic esse tum judicatum, cæteros a Crasso semper omnes, illo autem die etiam ipsum a sese superatum. Deploravit enim casum atque orbitatem senatus: cujus ordinis a consule qui quasi parens bonus, aut tutor fidelis esse deberet, tanquam ab aliquo nefario prædone diriperetur patrimonium dignitatis: neque vero esse mirandum, si, cum suis consiliis rempublicam profligasset (4), consilium senatus a republica repudiaret. Hic cum homini & vehementi, & diserto, & in primis forti ad resistendum, Philippo, quasi quasdam verborum faces admovisset, non

tu

lib. 1. contrarium afferat his verbis: *Ludos opulentius instructiusque, quam priores Reges fecit*, &c. Cæterum cum ante hi ludi *Circenses* essent, hoc est gladiatorii, atque a *scenicis* distinguerentur, postea etiam factos scenicos, & ex hoc loco colligitur, & Augustinus etiam indicat lib. 1. de Civitate Dei cap. 32. Celebrabantur ii ludi primo quidem uno vel altero die: tum triduo, deinceps pluribus diebus. *Pearcius*.

(2) *A Philippo*) De gravi illa Philippum consulem inter & Drusum tribunum plebis contentione, egimus in notis ab lib. I. de Orat. cap 7. *Prusteus*.

(3) *Aliud esse consilium*) Per vocem *consilium* (pro qua alii edidere *concilium*) intellige cœtum vel congregationem, sive eos qui consulunt, non id quod consulentes sequuntur. *Pearcius*.

(4) *Profligasset*) Asperius dictum in Philippum, qui cum in ea causa Drusum, seditionis auctorem exagitaret, bene de rep. meritus est. *Prust*.

tulit ille, & graviter exarsit, pignoribusque ablatis (5) Crassum instituit coercere. Quo quidem ipso in loco multa a Crasso divinitus dicta efferebantur, cum sibi illum consulem (6) esse negaret, cui senator ipse non esset: *An tu, cum omnem auctoritatem universi ordinis pro pignore putaris, eamque in conspectu populi Romani conciderîs; me his pignoribus existimas posse terreri? Non tibi illa sunt cædenda, si Crassum vis coercere: hæc tibi est excidenda lingua: qua vel evulsa, spiritu ipso libidinem tuam libertas mea refutabit.*

II. Permulta tum vehementissima contentione animi, ingenii, virium ab eo dicta esse constabat, sententiamque eam, quam (7) senatus frequens secutus est, ornatissimis & gravissimis verbis, Ut populo Romano (8) satisfieret, nunquam senatus neque consilium reipublicæ neque fidem defuisse, ab eo dictam: & eundem (id quod in auctoritatibus perscriptis (9) exstat) scribendo adfuisse.

(5) *Pignoribusque ablatis*) Val. Maximus, lib. VI. cap. 2. dicit, *Philippum consulem jussisse lictorem manum L. Crasso injicere*. Iste consul jubendo bona Crassi fisco addici, decrevit eum multare: *pignora* vero ea, quæ sic a magistratu caperentur & *auferrentur*, dicebantur fuisse *concisa*, vel *cæsa*, ut in sequentibus patet. *Pearcius*.

(6) *Sibi illum consulem*) Totum hoc breviter refert Valerius Maximus lib. VI. cap. 2. *L. Philippus cos. adversus senatum libertatem exercere non dubitavit: nam segnitiem pro rostris exprobrans, alio sibi senatu opus esse dixit: tantumque a pœnitentia dicti abfuit, ut etiam L. Crasso summæ dignitatis & eloquentiæ viro id in curia graviter ferenti manus injici juberet. Ille, rejecto lictore, Non es, inquit, mihi, Philippe, consul, quia nec ego quidem tibi senator sum*. Prust.

(7) *Sententiamque eam, quam*) In senatusconsultis ejus nomen, qui sententiæ princeps esset, inscribebatur: quod ex Cicerone & Asconio constat. Factum esse idem Athenis ex Demosthene colligimus, & ex Plutarcho. *Petavius*.

(8) *Ut pop. Romano*) Sunt verba sententiæ, quæ instar alicujus decreti ac senatusconsulti a Crasso conceptis verbis istis, quæ referuntur, *Ut populo*, &c. dicta, & a senatu probata, & gravissimis ornata verbis fuit. *Prust*.

(9) *In auctoritatibus perscriptis*) Auctoritates hic pro decretis seu senatusconsultis ne simpliciter acceperis: nam aliud auctoritas voca-

Illa tanquam cycnea fuit divini hominis vox (10) & oratio, quam quasi * exspectantes, post ejus interitum, veniebamus in curiam, ut vestigium illud ipsum, in quo ille postremum institisset, contueremur. Namque tum latus ei dicenti condoluisse, sudoremque multum consecutum esse audiebamus: ex quo cum cohorruisset, cum febri domum rediit, dieque septimo lateris dolore (11) consumptus est.

O fallacem hominum spem, fragilemque fortunam, & inanes nostras contentiones! quæ in medio spatio sæpe franguntur & corruunt, & ante in ipso cursu obruuntur, quam portum conspicere potuerunt. Nam quamdiu Crassi fuit, ambitionis labore, vita districta, tamdiu privatis magis officiis, & ingenii laude floruit, quam fructu amplitudinis, aut reipublicæ dignitate. Qui autem ei annus primus ab honorum perfunctione aditum, omnium concessu, ad summam auctoritatem dabat, is ejus omnem spem, atque omnia vitæ consilia, morte pervertit. Fuit hoc luctuosum suis, acerbum patriæ, grave bonis omnibus: sed ii tamen rempublicam casus secuti sunt, ut mihi non erepta L. Crasso a diis immortalibus

vita,

catur, aliud senatusconsultum fuit, ut erudite Sigonius observavit ad IV. Livii. Nam senatusconsultum magis ratum erat, quam auctoritas. Si enim vel senatorum numerus justus defuisset, vel magistratus intercessisset: decretum quidem perscribebatur, ut senatorum de ea re judicium exstaret: nondum tamen ratum erat; sed auctoritas tantum dicebatur. Idipsum fiebat, si vel non idoneo tempore, vel non legitimum in locum senatus convocaretur: quæ omnia diserte explicat Dio, lib. IV. *Petavius*.

(10) *Cycnea . . . . vox*) Græcum proverbium, κύκνειον μέλος. De cycnorum cantu nota fabula est; quam tamen asseverare non dubitat Aristoteles IX. de H. A. 16. Idem habet Plato in Phædone. Nam quid poetas commemorem, apud quos nihil est frequentius. Sed fabulosum hunc esse cantum existimat Plinius l. X. 23. *Idem*.

* *Exspectantes*) Lamb. *respectantes*.

(11) *Lateris dolore*) Πλευρῖτιν appellant Græci inflammationem membranæ, quæ costas succingit, ortam ex contentione. *Prust*.

vita, sed donata mors esse videatur. Non vidit flagrantem bello Italiam (12), non ardentem invidia senatum (13), non sceleris nefarii principes civitatis reos; non luctum filiæ (14), non exsilium generi, non acerbissimam C. Marii fugam (15), non illam post reditum ejus cædem omnium crudelissimam, non denique in omni genere deformatam eam civitatem, in qua ipse florentissima multum omnibus gloria præstitisset.

III. Sed quoniam attigi cogitatione vim, varietatemque fortunæ, non vagabitur oratio mea longius, atque eis fere ipsis definietur viris, qui hoc sermone, quem referre cœpimus, continentur.

T 2 Quis

(12) *Vidit flagrantem bello Italiam*) Bellum sociale intelligit, de quo Appianus, lib. 1. de Bell. civilibus, & alii. Concitatum autem est post Drusi mortem, quoniam Latini socii oblatam sibi spem civitatis impetrare non poterant. *Petavius*.

(13) *Non ardentem invidia senatum*) Quanam invidia? ejusdem, opinor, criminis, quod scelus nefarium subinde vocat. Sollicitati scilicet ad defectionem Latini nominis. De quo ita Appianus. Sublato per insidias Druso, qui Latinos ad spem civitatis impulerat; equites, ut senatum ulciscerentur, Q. Valerium, vel potius, ut Latini scriptores appellant, Varium, tribunum plebis subornant, qui rogationem ferret ad populum de iis, quorum ope & consilio Latini socii concitati essent: (In quo lapsus est Strebæus, qui quæstionem illam contra Italos exercendam fuisse dicit) qua per vim lege lata, constitutaque quæstione, multis statim ex senatoribus diem dixerunt. Quam ut infamiam fugerent, sponte urbe cessere plerique, interque alios Aurelius Cotta, & eversor ille Corinthi Mummius. Nisi forte aberravit in hoc quoque vocabulo Appianus, atque ut antea Valerium Vario, ita hic Memmio substituit Mummium. Facti mox populum pœnituit. Ὅ τε δῆμος ἤχθετο, τοιῶνδε καὶ τοσῶνδε εἰργασμένων ἀνδρῶν ἀθρόων ἀφαιρούμενος. Ubi pro τοσῶν corrigendum videtur τόσα, ut stet sententia. Populus vero dolebat, talibus viris, quique tantas res egerant, simul omnibus spoliatus. *Idem*.

(14) *Luctum filiæ*) Crassi filia nupsit Scipioni, qui Marium secutus, pulsus in exsilium a Sylla magnum uxori luctum attulit. *Prust.*

(15) *C. Marii fugam*) Mithridatici belli gerendi provinciam Syllæ ereptam in se transtulit Marius, ope C. Sulpicii tribuni plebis. Graviter id tulit Sylla, urbeque occupata occidit Sulpicium, Marium in fugam compulit; paulo post rediit Marius, totamque urbem rapinis ac cædibus fœdavit, anno U. C. DCLXVI. ante Christum LXXXVIII. *Plutarchus*, *Appianus*, *Florus*, &c. *Idem*.

Quis enim non jure beatam L. Craſſi mortem illam, quæ eſt a multis ſæpe defleta, dixerit, cum horum ipſorum ſit, qui tum cum illo poſtremum ferre collocuti ſunt, eventum recordatus? Tenemus enim memoria (16), Q. Catulum, virum omni laude præſtantem, cum ſibi non incolumem fortunam, ſed exſilium & fugam deprecaretur, eſſe coactum, ut vita ſe ipſe privaret (17). Jam M. Antonii (18) in his ipſis roſtris (19), in quibus ille rempublicam conſtantiſſime conſul defenderat, quæque cenſor imperatoriis manubiis (20) ornarat, poſitum caput illud fuit, a quo erant multorum civium capita ſervata. Neque vero longe ab eo C. Julii caput, hoſpitis Etruſci (21) ſce-

(16) *Tenemus enim memoria*) Clariſſimorum deinceps hominum necem atrociſſimam proponit; eorum dumtaxat, qui in hoc dialogo inducuntur. In primis Catuli, qui Marii in conſulatu collega, Cimbrici triumphi particeps fuit. In illa vero Mariana flamma multis nequicquam mortem illius deprecantibus, cum hoc ſolum Marius reſponderet, moriendum illi eſſe; recenti calce illito, multoque igni percalefacto cubiculo ſe incluſum peremit. Hæc Valerius lib. 9. cap. 12. præter ſupra citatos auctores. *Petavius*.

(17) *Ut vita ſe ipſe privaret*) Q. Catuli mortem ut minime vulgarem Valerius Maximus refert lib. IX c. 9. *A Mario propter civiles diſſenſiones mori juſſus, recenti calce illito, multoque igni percalefacto cubiculo ſe incluſum peremit: cujus tam dira neceſſitas maximus Mariana gloria rubor exſtitit*. Idem tradit Appianus lib. I. Bellor civil. Tamen ignis hauſtu ſe ſe ludibrio hoſtium exemiſſe tradit Florus lib. III cap. 21. *Pruſt.*

(18) *M. Antonii*) Marius & Cinna urbe potiti ſatellites ad Antonium occidendum ſubmiſere, qui ejus eloquentia deliniti diſtrictos gladios vaginis reddiderant: cum iis digreſſis Antonius crudele imperium anno U C. DCLXVII. ante Chriſtum LXXXVII. truculento miniſterio peregit. *Valer. Maxim. lib.* VIII. *cap.* 9. *Appian. Plutarch.* &c. *Idem*.

(19) *Jam M. Antonii in his ipſis roſtris*) De hujus obitu adeundi iidem. Auget autem πάθος a loco. Huc facit illud Juvenalis Sat. X. 121.

. . . . *Nec unquam*
Sanguine cauſidici maduerunt roſtra puſilli. Petavius.

(20) *Manubiis*) *Manubiæ appellatæ ſunt pecunia a quæſtore ex venditione prædæ redacta*. Gellius lib. XIII. cap. 24. *Pruſt.*

(21) *Neque vero longe ab eo C. Julii caput, hoſpitis Etruſci, &c.*)

ſcelere prodiqum, cum L. Julii fratris capite jacuit: ut ille, qui hæc non vidit, & vixiſſe cum republica pariter, & cum illa ſimul exſtinctus eſſe videatur. Neque enim propinquum (22) ſuum, maximi animi virum, P. Craſſum, ſuapte interfectum manu, neque collegæ ſui, pontificis (23) maximi, ſanguine ſimulacrum Veſtæ (24) reſperſum eſſe vidit: cui mœrori (qua mente ille in patriam fuit) etiam C. Carbonis, inimiciſſimi (25) hominis, eodem illo die mors nefaria fuiſſet. Non vidit eorum ipſorum, qui tum adoleſcentes Craſſo ſe dicarant, horribiles miſeroſque caſus. Ex quibus C. Cotta (26), quem ille floren-

&c.) Eodem tempore duo fratres C. & L. Julii Cæſares Syllam ſecuti, in via deprehenſi trucidantur. Auctor eſt Appianus. Fugerant in tectum hoſpitis ſui natione Etruſci, & homini perfido ſe commiſerant. Detexit hoſpites, capita amputata, a Mario in roſtris poſita. Locus, ſcelus hoſpitis, fratrum communis calamitas hic ciet affectum. Sunt qui L. Cæſarem domi interfectum ferant; quibus conſonat illud Juſtini: *Cæſar & Fimbria in penatibus domorum ſuarum trucidantur.* Strebæus.

(22) *Neque enim propinquum*) *Craſſus*, inquit Appianus, *perſequentibus cum filio ſeſe militibus, filium quidem occidere anteverit: ipſe vero ab inſequentibus eſt occiſus.* Videtur tamen falſus Appianus: vel quia de tanto viro nimium eſt atrox illud: vel quia nulla hujus rei a Cicerone facta mentio eſt; quod certe, ad augendum πάθος, non erat omiſſurus; vel denique quoniam contrarium a Floro traditur. In primis lib. 3 c 21. Craſſos patrem & filium in mutuo alterum alterius adſpectu occiſos ait Sed idem, Epitome lib. 80. *Craſſus*, inquit, *filius ab equitibus Fimbriæ interemptus. Pater Craſſus, ne quid indignum virtute ſua pateretur, gladio ſe transfixit*; quod poſtremum & veriſimilius eſt, & Ciceroni conſentaneum. *Idem.*

(23) *Neque collegæ ſui, pontificis*) Mucium Scævolam intellige, qui a Mario juniore cæſus eſt: de quo Florus lib. 3. c. 21 *Petavius.*

(24) *Veſtæ*) Quæ fuit Saturni filia ex Ope; Veſtæ colendæ dabant operam virgines, quibus credita erat cura ignis perpetui fovendi. Ejus nomen Cicero 2. de Nat. Deor. derivat ἀπὸ τῆς ἑςίας *a foco.* Pruſt.

(25) *Etiam C. Carbonis, inimiciſſimi*) Marianorum hic ſignifer ex Africa a Pompejo Romam ductus, & pro tribunali productus, cum ter conſulatum geſſiſſet, damnatus ab eodem eſt. *Petavius.*

(26) *Ex quibus C. Cotta*) Hic in gravi illa ſenatorum invidia ab equitibus concitata, die ſibi dicta, poſtquam in equites graviſſime

rentem relinquerat, paucis diebus post mortem Craſſi depulſus per invidiam tribunatu, non multis ab eo tempore menſibus ejectus eſt e civitate. Sulpicius autem, qui in eadem invidiæ flamma fuiſſet, quibuſcum privatus conjunctiſſime vixerat, hos in tribunatu ſpoliare inſtituit omni dignitate: cui quidem ad ſummam gloriam eloquentiæ floreſcenti, ferro erepta vita eſt, & pœna temeritatis non ſine magno reipublicæ malo (27) conſtituta.

Ego vero te, Craſſe, cum vitæ flore, tum mortis opportunitate, divino conſilio & ortum & exſtinctum eſſe arbitror. Nam tibi aut pro virtute animi, conſtantiaque tua civilis ferri ſubeunda fuit crudelitas, aut, ſi qua te fortuna ab atrocitate mortis vindicaſſet, eadem eſſe te funerum patriæ ſpectatorem coegiſſet: neque ſolum tibi improborum dominatus, ſed etiam propter admiſtam civium cædem, bonorum victoria mœrori fuiſſet.

IV. Mihi quidem, Quinte frater, & eorum caſus, de quibus ante dixi, & ea, quæ noſmetipſi ob amorem in rempublicam incredibilem & ſingularem pertulimus, ac ſenſimus, cogitanti, ſententia ſæpe tua vera ac ſapiens (28) videri ſolet, qui propter tot, tantos, tamque præcipites caſus clariſſimorum hominum, atque optimorum virorum, me ſemper ab omni contentione ac dimi-

me eſſet invectus, ſolum vertit. Sulpicius vero tribunus plebis fuit turbulentiſſimus, qui nefarias leges in gratiam Marii per vim tulerat, primoque adventu in urbem Syllæ eſt interfectus. Meminerunt ſupra dicti Auctores. *Idem*.

(27) *Non ſine magno reip. malo*) Sulpicius tribunus plebis Syllæ infenſus leges in gratiam Marii tulerat. Sylla cum exercitu Romam, ex qua paulo ante fugerat, reverſus occupavit. Sulpicius quidem in fuga occiſus eſt, at elapſus Marius, & ex Africa revocatus, annitente Cinna conſule, Syllanos viciſſim proſcripſit, & quos ſibi ſenſerat infeſtos, incredibili reip. detrimento trucidari juſſit. *Plutarchus Florus*, &c. *Pruſt*.

(28) *Vera ac ſapiens*) Huic fratris ſententiæ non ſemper Cicero adhæſit: quanto ſibi ſteterit cum Antonio dimicaſſe, vidit, ſed ſerius, cum ab ejus ſatellitibus obtruncatus eſt. *Idem*.

micatione revocasti. Sed quoniam hæc jam neque in integro nobis esse possunt, summi labores nostri, magna compensati gloria, mitigantur, pergamus ad ea solatia, quæ non modo sedatis molestiis jucunda, sed etiam hærentibus, salutaria nobis esse possunt; sermonemque L. Crassi reliquum, ac pæne postremum memoriæ prodamus: atque ei, etsi nequaquam parem illius ingenio, at pro nostro tamen studio meritam gratiam, debitamque referamus. Neque enim quisquam nostrum, cum libros Platonis mirabiliter scriptos legit, in quibus omnibus fere Socrates exprimitur, non, quamquam illa scripta sunt divinitus, tamen majus quiddam de illo, de quo scripta sunt, suspicatur: quod item nos postulamus non a te quidem, qui nobis summa omnia tribuis, sed a cæteris, qui hæc in manus sument, ut majus quiddam de L. Crasso, quam quantum a nobis exprimetur, suspicentur. Nos enim, qui ipsi sermoni non interfuissemus, & quibus C. Cotta tantummodo locos, ac sententias hujus disputationis tradidisset, quo in genere orationis utrumque oratorem cognoveramus, idipsum sumus in eorum sermone adumbrare conati. Quod si quis erit, qui ductus opinione vulgi, aut Antonium jejuniorem, aut Crassum fuisse pleniorem putet, quam quomodo a nobis uterque inductus est: is erit ex iis, qui aut illos non audierit, aut judicare non possit (29). Nam fuit uterque (ut exposui antea) cum studio, atque ingenio, & doctrina præstans omnibus, tum in suo genere perfectus;

(29) *Non audierit, aut judicare non possit*) Ut bene se habeat sententia, & ad normam linguæ Latinæ procedat, necesse videtur legere cum Ms. Cant. *audierint*, & *possint*. Cum enim præcesserit, *is erit ex iis, qui aut illos*, rite sequitur, *non audierint, aut judicare non possint*. Facile fieri potuit, ut litera *n* a librariis omitteretur, cum linea brevi supra vocalem ducta exprimi soleret. *Pearcius*.

fectus; ut neque in Antonio deesset hic ornatus orationis, neque in Crasso redundaret.

V. Ut igitur ante meridiem discesserunt, paululumque requierunt, in primis hoc a se Cotta animadversum esse dicebat, omne illud tempus meridianum Crassum in acerrima atque attentissima cogitatione posuisse: seseque, qui vultum ejus, cum ei dicendum esset, obtutumque oculorum in cogitando probe nosset, atque in maximis causis sæpe vidisset, tum dedita opera, quiescentibus aliis, in eam exhedram (30) venisse, in qua Crassus lectulo posito recubuisset: cumque eum in cogitatione defixum esse sensisset, statim recessisse, atque in eo silentio duas horas fere esse consumptas. Deinde, cum omnes, inclinato jam in postmeridianum tempus die, venissent ad Crassum, Quid est, Crasse, inquit Julius, imusne sessum? etsi admonitum venimus te, non flagitatum.

Tum Crassus, An me tam impudentem esse existimatis, ut vobis hoc præsertim munus putem diutius posse debere? Quinam igitur, inquit ille, locus: an in media silva placet? est enim is maxime & opacus & frigidus. Sane, inquit Crassus: etenim est in eo loco sedes huic nostro non inopportuna sermoni. Cum placuisset idem cæteris, in silvam venitur, & ibi magna cum audiendi exspectatione considitur.

Tum Crassus, Cum auctoritas, atque amicitia vestra, tum Antonii facilitas eripuit, inquit, mihi in optima mea causa libertatem recusandi: quamquam in partienda disputatione nostra, cum sibi de

(30) *Exhedram*) Id est locum triclinio & cœnaculo similem: ubi non lecti ad dormiendum, sed sedes aut cathedræ ad sedendum, vel recumbendum otii causa apponerentur. De *exhedris* sic Vitruvius lib. 5. cap. 11. *Constituantur in tribus porticibus* exhedræ *spatiosæ, habentes sedes, in quibus philosophi, rhetores, reliquique, qui studiis delectantur, sedere possint*. Idem.

de iis, quæ dici ab oratore oporteret, ſumeret, mihi autem relinqueret, ut explicarem quemadmodum illa ornari oporteret; ea diviſit, quæ ſejuncta eſſe non poſſunt. Nam cum omnis ex re, atque verbis conſtet oratio, neque verba ſedem habere poſſunt, ſi rem ſubtraxeris, neque res lumen, ſi verba ſemoveris.

Ac mihi quidem veteres illi, majus quiddam animo complexi, plus multo etiam vidiſſe videntur, quam quantum noſtrorum ingeniorum acies intueri poteſt: qui omnia hæc, quæ ſupra & ſubter, unum eſſe (31), & una vi, atque una conſenſione naturæ conſtricta eſſe dixerunt. Nullum eſt enim genus rerum, quod aut avulſum a cæteris per ſeipſum conſtare, aut quo cætera ſi careant, vim ſuam atque æternitatem conſervare poſſint.

VI. Sed ſi hæc major eſſe ratio videtur, quam ut hominum poſſit ſenſu aut cogitatione comprehendi, eſt etiam illa Platonis (32) vera, & tibi, Catule, certe non inaudita vox, Omnem doctrinam harum ingenuarum & humanarum artium uno quodam ſocietatis vinculo contineri. Ubi enim perſpecta vis eſt rationis ejus, qua cauſæ rerum atque exitus cognoſcuntur, mirus quidam omnium quaſi conſenſus doctrinarum, concentuſque reperitur. Sed ſi hoc quoque videtur eſſe altius, quam ut id nos humi ſtrati ſuſpicere poſſimus, illud certe tamen, quod amplexi ſumus,

quod

(31) *Quæ ſupra & ſubter, unum eſſe*) Quo refertur illud Platonis in Timæo, Πότερον οὖν ὀρθῶς ἕνα οὐρανὸν προσειρήκαμεν, ἢ πολλοὺς καὶ ἀπείρους λέγειν ἦν ὀρθότερον; ἕνα, εἴπερ κατὰ τὸ παράδειγμα δεδημιουργημένος ἐστί. *An igitur recte unum mundum dixerimus, an plures & innumerabiles dicere rectius eſt? Unum certe dixero, ſiquidem ad exemplar factus eſt.* Pruſt.

(32) *Eſt etiam illa Platonis*) Apud Platonem ſæpius ſophiſtæ de rerum natura diſputantes, res omnes unum quiddam eſſe contendunt, ut in Parmenide. Privatim vero quod ad ſcientias pertinet, affines illas eſſe, & naturali vinculo conſtrictas; ſapientiamque ex omnibus conflatam tanquam partibus, in Epinomide fuſius diſſerit. *Petavius*.

quod profitemur, quod suscepimus, nosse & tenere debemus. Una est (33) enim, quod & ego hesterna die dixi, & aliquot locis antemeridiano sermone significavit Antonius, eloquentia, quascumque in oras disputationis, regionesve delata est. Nam sive de cæli natura loquitur, sive de terræ, sive de divina vi, sive de humana, sive ex inferiore loco (34), sive ex æquo, sive ex superiore; sive ut impellat homines, sive ut doceat, sive ut deterreat, sive ut concitet, sive ut reflectat, sive ut incendat, sive ut leniat, sive ad paucos, sive ad multos, sive inter alienos, sive cum suis, sive secum, rivis est diducta oratio, non fontibus: &, quocumque ingreditur, eodem est instructu ornatuque comitata.

Sed quoniam oppressi jam sumus opinionibus non modo vulgi, verum etiam hominum leviter eruditorum, qui, quæ complecti tota nequeunt, hæc facilius divulsa & quasi discerpta contrectant; & qui, tanquam ab animo corpus, sic a sententiis verba sejungunt, quorum sine interitu fieri neutrum potest; non suscipiam oratione mea plus quam mihi imponitur: tantum significabo brevi, neque verborum ornatum inveniri posse non partitis expressisque sententiis, neque esse ullam sententiam illustrem sine luce verborum. Sed prius quam illa conor attingere, quibus orationem ornari atque illuminari putem, proponam breviter, quid sentiam de universo genere dicendi.

VII. Natura nulla est (35), (ut mihi videtur)

(33) *Una est)* Iisdem elocutionis præceptis exornari potest, quodcumque sibi tractandum sumpserit orator. *Prust.*

(34) *Sive ex inferiore loco)* Tria præcipua loca distinguit, ex quibus dicere solebant oratores. In forensibus controversiis, accusator ac defensor in subsellis considebant, hec est inferiori loco: in senatu, ex æquo loco dicebant: e superiore magistratus, qui ad populum pro rostris conciones habebant. *Petavius.*

(35) *Natura nulla est)* Generalem disputationem præmittit de

tur) quæ non habeat in suo genere res complures dissimiles inter se, quæ tamen consimili laude dignentur (36). Nam & auribus multa percipimus, quæ, etsi nos vocibus delectant, tamen ita sunt varia sæpe, ut id, quod proximum audias, jucundissimum esse videatur: & oculis colliguntur pæne innumerabiles voluptates; quæ nos ita capiunt, ut unum sensum dissimili genere delectent: & reliquos * sensus voluptates oblectant dispares, ut sit difficile judicium excellentis maxime suavitatis.

At hoc idem, quod est in naturis rerum, transferri potest etiam ad artes. Una fingendi est ars, in qua præstantes fuerunt Myro, Polycletus, Lysippus (37), qui omnes inter se dissimiles fuerunt; sed ita tamen, ut neminem sui velis esse dissimilem. Una est ars ratioque picturæ, dissimillimique tamen inter se Zeuxis, Aglaophon, Apelles: neque eorum quisquam est, cui quidquam in arte sua deesse videatur. Et, si hoc in his quasi mutis artibus est mirandum, & tamen verum: quanto admirabilius in oratione atque in lingua? quæ cum in iisdem sententiis verbisque versetur, summas habet dissimilitudines: non sic, ut alii ** vituperandi sint, sed ut ii, quos constet esse

de eloquentiæ, & oratorum in dicendo varietate. Summa autem hæc est. Cum una eademque sit ars dicendi, admirabilem tamen esse in eadem arte dissimilitudinem, pro eo quod alius alio in genere excellit: quod primo sensuum exemplo probat, qui cum singuli unum quidam sint, variis tamen rebus afficiuntur, quæ natura dispares, delectatione sunt non minus diversæ. Idem in fingendi & pingendi arte declarat. *Idem*.

(36) *Consimili laude dignentur*) Diversi colores visum, auditum canora vox sive gravis sive acuta, gustum acria & dulcia, odoratum quam dispares odores perinde fere oblectant. *Prust*.

* *Sensus*) Lamb. *sensus singulos singulæ voluptates*.

(37) *Myro, Polycletus, Lysippus*) Operæ pretium est videre quemadmodum eundem locum tractet Quintilianus lib. XII. cap. 10. quæque de statuariis habet Plinius lib. XXXV. cap. 9. ubi prolixe admodum insignium sculptorum meminit. *Petavius*.

** *Alii*) Lamb. *alii laudandi, alii vituperandi*.

esse laudandos, in dispari tamen genere laudentur. Atque id primum in poetis cerni licet, quibus est proxima cognatio cum oratoribus, quam sint inter sese Ennius, Pacuvius, Acciusque (38) dissimiles: quam apud Græcos Æschylus (39), Sophocles (40), Euripides, quamquam omnibus par pæne laus in dissimili scribendi genere tribuatur.

Aspicite nunc eos homines, atque intuemini, quorum de facultate quærimus, quid intersit inter oratorum studia atque naturas. Suavitatem Isocrates, subtilitatem Lysias, acumen Hyperides, sonitum Æschines, vim Demosthenes habuit. Quis eorum non egregius? tamen quis cujusquam nisi sui similis? Gravitatem Africanus, lenitatem Lælius, asperitatem Galba, profluens quiddam habuit Carbo & canorum. Quis horum non princeps temporibus illis fuit? & suo tamen quisque in genere princeps.

VIII. Sed quid ego vetera conquiram, cum mihi liceat uti præsentibus exemplis atque vivis? Quid jucundius auribus nostris unquam accidit hujus oratione Catuli? quæ est pura sic, ut Latine loqui pæne solus videatur: sic autem gravis, ut in singulari dignitate omnis tamen adsit humanitas ac lepos. Quid multa? istum audiens equidem sic judicare soleo, quidquid aut addideris, aut mutaveris, aut detraxeris, vitiosius & deterius futurum.

(38) *Acciusque*) L. Accius poeta tragicus auctore Eusébio floruit Olympiade clx. ante Christum annis cxl. *Prust*.

(39) *Æschylus*) Poeta tragicus Olymp. LXXI. annis ante Christum ccccxcv. floruit Athenis, illiusque Cynegiri frater fuit, qui in pugna Marathonia incredibili fortitudine certavit, quocum & Æschylus in acie stetit. Postea cum prædictæ sibi ruinæ metu in aperto loco consideret, casu testudinis quam ex aere demisit aquila comminutis cervicibus, interiit ætatis anno LVIII. *Suidas*. Prust.

(40) *Sophocles*) Atheniensis, natus est anno II. Olymp. LXXI. ante Christum ccccxcv. Fabulas scripsit centum viginti tres, & vicies quater victoriam reportavit. A Cicerone divinus poeta dicitur. *Idem*.

rum. Quid noster hic Cæsar? nonne novam quandam rationem attulit orationis, & dicendi genus induxit prope singulare? Quis unquam res, præter hunc, tragicas pæne comice, tristes remisse, severas hilare, forenses scenica prope venustate tractavit: atque ita, ut neque jocus magnitudine rerum excluderetur, nec gravitas facetiis minueretur? Ecce præsentes duo prope æquales Sulpicius & Cotta: quid tam inter se dissimile? quid tam in suo genere præstans? Limatus alter & subtilis, rem explicans propriis aptisque verbis, hæret in causa semper: & quid judici probandum sit, cum acutissime vidit, omissis cæteris argumentis, in eo mentem orationemque defigit. Sulpicius autem fortissimo quodam animi impetu, plenissima & maxima voce, summa contentione corporis, & dignitate motus, verborum quoque ea gravitate & copia est, ut unus ad dicendum instructissimus a natura esse videatur.

IX. Ad nosmetipsos jam revertor: (quoniam sic fuimus semper comparati, ut hominum sermonibus quasi in aliquod contentionis judicium vocaremur) quid tam dissimile, quam ego in dicendo, & Antonius? cum ille is sit orator, ut nihil eo possit esse præstantius; ego autem, quamquam memet mei pœnitet, cum hoc maxime tamen in comparatione conjungar.

Videtisne, genus hoc quod sit Antonii? forte, vehemens, commotum in agendo, præmunitum, & ex omni parte causæ septum, acre, acutum, enucleatum, in unaquaque re commorans, honeste cedens, acriter insequens, terrens, supplicans, summa orationis varietate, nulla nostrarum aurium satietate. Nos autem, quicumque in dicendo sumus, (quoniam esse aliquo in numero vobis videmus) certe tamen ab hujus multum genere distamus, quod quale sit, non est meum

dicere;

dicere; propterea quod minime quisque sibi notus est, & difficillime de se quisque sentit: sed tamen dissimilitudo intelligi potest & ex motus mei mediocritate, & ex eo, quod, quibus vestigiis primum institi, in iis fere soleo perorare; & quod aliquanto me major in verbis, quam in sententiis eligendis, labor & cura torquet, verentem, ne, si paulo obsoletior fuerit oratio, non digna exspectatione & silentio fuisse videatur.

Quod si in nobis, qui adsumus, tantæ dissimilitudines, tam certæ res cujusque propriæ, & in ea varietate fere melius a deteriore, facultate magis (41), quam genere distinguitur, atque omne laudatur, quod in suo genere perfectum est: quid censetis, si omnes, qui ubique sunt, aut fuerunt oratores, amplecti voluerimus? numne fore, ut quot oratores, totidem pæne reperiantur genera dicendi? Ex qua mea disputatione forsitan occurrat illud, si pæne innumerabiles sint quasi formæ figuræque dicendi, specie dispares, genere laudabiles; non posse ea, quæ inter se discrepant, iisdem præceptis, atque in una institutione formari. Quod non est ita: diligentissimeque hoc est eis, qui instituunt aliquos, atque erudiunt, videndum, quo sua quemque natura maxime ferre videatur: Etenim videmus, ex eodem quasi ludo summorum in suo cujusque genere artificum & magistrorum exisse discipulos dissimiles inter se, attamen laudandos; cum ad cujusque naturam institutio doctoris accommodaretur. Cujus est vel maxime insigne illud exemplum, (ut cæteras artes omittamus) quod dicebat Isocrates, doctor sin-

(41) *Facultate magis*) Sensus est: Cum dicimus alium oratorem meliorem esse, alium deteriorem, eo judicio non significamus illius oratoris genus dicendi potius esse quam hujus; in dispari enim genere possunt esse æque laudabiles: sed intelligi volumus illum oratorem facultate excellere, id est, plus in suo genere valere, quam hunc in eo, quod sibi proprium habet. *Pearcius*.

singularis, *se calcaribus in Ephoro* (41), *contra autem in Theopompo frenis uti solere*. Alterum enim exsultantem verborum audacia reprimebat, alterum cunctantem, & quasi verecundantem incitabat. Neque eos similes effecit inter se, sed tantum alteri affinxit (42), de altero limavit, ut id conformaret in utroque, quod utriusque natura pateretur.

X. Hæc eo mihi prædicenda fuerunt, ut, si non omnia, quæ proponerentur a me, ad omnium vestrum studium, & ad genus id, quod quisque vestrum in dicendo probaret, adhærescerent, id a me genus exprimi sentiretis, quod maxime mihi ipsi probaretur. Ergo hæc & agenda sunt ab oratore, quæ explicavit Antonius, & dicenda quodam modo. Quinam igitur dicendi est modus melior, (nam de actione post videro) quam ut Latine (43), ut plane, ut ornate, ad id, quodcumque agetur, apte, congruenterque dicamus?

Atque eorum quidem, quæ duo prima dixi, rationem non arbitror exspectari a me, puri, dilucidique sermonis. Neque enim conamur docere eum dicere, qui loqui nesciat: * nec sperare, qui Latine non possit, hunc ornate esse dicturum: neque vero, qui non dicat, quod intelligamus, hunc posse, quod admiremur, dicere. Linquamus igitur hæc, quæ cognitionem habent facilem,

(42) *Ephoro*) De quo, ut & Theopompo dictum in notis ad lib. II. de Orat. c. 13. *Prust.*

(42) *Alteri affinxit*) Ephoro tardiori Isocrates magister stimulos admovebat, addebat aliquid, pictoris instar, qui additis ex arte coloribus tabulam perficit: contra, Theopompum animis juveniliter exsultantem frenis coercebat, ipsi detrahebat aliquid, ut statuarius dum materiam informem deradendo expolit, simulacrum fabricatur. *Idem*.

(43) *Latine*) Latina est oratio quæ barbarismum & solœcismum excludit; plana quæ dilucida; ornata quæ vel numerosa, vel figuris sive verborum sive sententiarum distincta; apta denique quæ dicentem decet. *Idem*.

* *Nec sperare*) Lamb. *nec speramus*.

cilem, usum, necessarium. Nam alterum traditur literis, doctrinaque puerili; alterum adhibetur ob eam causam, ut intelligatur, quid quisque dicat: quod videmus ita esse necessarium, ut tamen eo minus nihil esse possit.

Sed omnis loquendi elegantia, quamquam expolitur scientia literarum, tamen augetur legendis oratoribus & poetis. Sunt enim illi veteres, qui ornare nondum poterant, quæ dicebant, omnes prope præclare locuti: quorum * sermone assuefacti qui erunt, ne cupientes quidem poterunt loqui, nisi Latine. Neque tamen erit utendum verbis iis, quibus jam consuetudo nostra non utitur, nisi quando ornandi causa, parce, quod ostendam: sed usitatis ita poterit uti, lectissimis ut utatur, is, qui in veteribus erit scriptis studiose & multum volutatus.

XI. Atque, ut Latine loquamur, non solum videndum est, ut & verba efferamus ea, quæ nemo jure reprehendat: & ea sic & casibus, & temporibus, & genere, & numero conservemus, ut, ne quid perturbatum, ac discrepans, aut præposterum sit: sed etiam lingua, & spiritus, & vocis sonus est ipse moderandus. Nolo exprimi literas putidius, nolo obscurari negligentius: nolo verba exiliter exanimata (44) exire, nolo inflata & quasi anhelata (45) gravius. Nam de voce nondum ea dico, quæ sunt actionis; sed hoc, quod mihi cum sermone quasi conjunctum videtur. Sunt enim certa vitia, quæ nemo est, quin effugere cupiat; mollis vox, ut muliebris, aut quasi

* *Sermone*) Lamb. *sermoni*.

(44) *Exiliter exanimata*) Qualia sunt eorum qui, ut loquar cum Persio,

.... *Tenero supplantant verba palato*. Pust.

(45) *Anhelata*) Catullus lepide ridet nescio quem Arium hoc vitio laborantem, qui

Chommoda dicebat, si quando commoda vellet
Dicere, & hinsidias Arius insidias, &c. *Idem*.

quasi extra modum absona atque absurda. Est autem vitium, quod nonnulli de industria consectantur: rustica vox & agrestis quosdam delectat, quo magis antiquitatem, si ita sonet, eorum sermo retinere videatur; ut tuus, Catule, sodalis, L. Cotta (46), gaudere mihi videtur gravitate linguæ, sonoque vocis agresti, & illud quod loquitur, priscum visum iri putat, si plane fuerit rusticanum. Me autem tuus sonus, & suavitas ista delectat: omitto verborum, quamquam est caput: verum id affert ratio, docent literæ, confirmat consuetudo & legendi, & loquendi. Sed hanc dico suavitatem, quæ exit ex ore: quæ quidem, ut apud Græcos, Atticorum, sic in Latino sermone, hujus est urbis maxime propria. Athenis jam diu doctrina (47) ipsorum Atheniensium interiit, domicilium tantum in illa urbe remanet studiorum, quibus vacant cives, peregrini fruuntur (48) capti quodammodo nomine urbis & auctoritate: tamen eruditissimos homines Asiaticos (49) quivis Athenien-

(46) *Sodalis, L. Cotta*) Non ille intelligendus est, qui his in libris inducitur, sed alius de quo mentio est in Bruto, c. 36. *Petavius*.

(47) *Athenis jam diu doctrina*) Ciceronis tempore Athenarum vetus illa gloria couciderat, nec quicquam præter nomen atque memoriam restabat: regibus primo, Macedoniæ præsertim, tum Romanis ipsis affligentibus. Quare peregrini in ea homines philosophiam atque eloquentiam profitebantur: ita tamen ut sola nominis auctoritate adducti, passim ex toto orbe, disciplinarum studio, Athenas navigarent diu etiam post Ciceronis ætatem. Apud Synesium exstat elegans epistola, qua inanem illam curiositatem lepide cavillatur. Sane fuisse Athenis certam quandam, eamque purissimam pronuntiandæ linguæ Græcæ rationem, vel hoc unum indicio est, quod cum Theophrastus, vir alioqui Atticæ eloquentiæ consectator acerrimus, sed peregrinus, anum alloqueretur, pro hospite facile sit ab ea deprehensus. Idem Romæ fuit, quod ad Latinam attinet, pronuntiandi principatus. *Idem*.

(48) *Quibus vacant cives, peregrini fruuntur*) *Quibus*, est auferendi casus; &, *vacant cives*, est, *vacui sunt*, sive *carent cives*: &, *fruuntur peregrini*, opponitur, tanquam contrarium huic verbo, *vacant cives*. Vavassor, *De vi & usu*, &c.

(49) *Asiaticos*) Oratores ex Caria, Phrygia, & Mysia, quos

nienſis indoctus, non verbis, ſed ſono vocis, nec tam bene, quam ſuaviter loquendo, facile ſuperabit. Noſtri minus ſtudent literis, quam Latini: tamen ex iſtis, quos noſtis, urbanis, in quibus minimum eſt literarum, nemo eſt, quin literatiſſimum togatorum omnium, Q. Valerium Soranum (50), lenitate vocis, atque ipſo oris preſſu & ſono facile vincat.

XII. Quare cum ſit quædam certa vox Romani generis urbiſque propria, in qua nihil offendi, nihil diſplicere, nihil animadverti poſſit, nihil ſonare aut olere peregrinum, hanc ſequamur: neque ſolum ruſticam aſperitatem, ſed etiam peregrinam inſolentiam fugere diſcamus. Equidem cum audio ſocrum meam Læliam (facilius enim mulieres incorruptam antiquitatem conſervant (51), quod multorum ſermonis expertes ea tenent ſemper, quæ prima didicerunt) ſed eam ſic audio, ut Plautum mihi, aut Nævium videar audire. Sono ipſo vocis ita recto & ſimplici eſt, ut nihil oſtentationis, aut imitationis afferre videatur: ex quo ſic locutum eſſe ejus patrem judico, ſic majores: non aſpere, ut ille, quem dixi, non vaſte,

non

quos in Oratore tradit Tullius adſciviſſe aptum ſuis auribus opimum quoddam, & tanquam adipatum dictionis genus. *Pruſt.*

(50) *Valerium Soranum*) Hunc ſuſpicor eundem eſſe, qui ob evulgatum arcanum patriæ nomen ſit interfectus. Plinius lib. 3. cap. 10. de Roma urbe loquens: *Cujus nomen dicere arcanis ceremoniarum nefas habetur: optimaque & ſalutari fide abolitum enunciavit Valerius Soranus, luitque mox pœnas. Non alienum videtur hoc loco inſerere exemplum religionis antiquæ ob hoc maxime ſilentium inſtituta. Namque Dea Angerona, cui ſacrificatur a. d. XII. Calendas Januarias, ore obligato obſignatoque ſimulacrum habet.* Fruſtra vero ſunt qui nomen illud arcanum Valentiam fuiſſe putant. Conſtat enim ex Solino aliud nomen fuiſſe: apud quem idem quod apud Plinium legimus: nam poſtquam Romam antea Valentiam dictam meminit, ſubdit: *Traditur etiam proprium Romæ nomen, verumtamen vetitum publicari* Petavius

(51) *Facilius enim mulieres incorruptam antiquitatem conſervant*) Videtur hoc ſumpſiſſe ex Cratylo Platonis, in quo ſcriptum eſt: *Γυναῖκες μάλιστα τὴν ἀρχαίαν φωνὴν σώζουσι. Urſin.*

non rustice, non hiulce, sed presse, & æquabiliter, & leniter. Quare Cotta noster, cujus tu illa lata, Sulpici, nonnunquam imitaris, ut *jota* literam tollas, & *e* plenissimum dicas, non mihi oratores antiquos, sed messores videtur imitari.

Hic cum arrisisset ipse Sulpicius, Sic agam vobiscum, inquit Crassus, ut, quoniam me loqui voluistis, aliquid de vestris vitiis audiatis. Utinam quidem! inquit ille: id enim ipsum volumus, idque si feceris, multa (ut arbitror) hic hodie vitia ponemus. At enim non sine meo periculo, Crassus inquit, possum, Sulpici, te reprehendere, quoniam Antonius mihi te simillimum dixit sibi videri. Tum ille, Tum quod monuit idem, ut ea, quæ in quoque maxima essent, imitaremur: ex quo vereor, ne nihil sim tui, nisi supplosionem pedis imitatus, & pauca quædam verba, & aliquem, si forte, motum. Ergo ista, inquit Crassus, quæ habes a me, non reprehendo, ne meipsum irrideam: Sunt autem mea multo & plura, & majora, quam dicis. Quæ autem sunt aut tua plane, aut imitatione ex aliquo expressa, de iis te, si quis me forte locus admonuerit, commonebo.

XIII. Prætereamus igitur præcepta Latine loquendi, quæ puerilis doctrina tradit, & subtilior cognitio ac ratio literarum alit, aut consuetudo sermonis quotidiani ac domestici: libri confirmant, & lectio veterum oratorum, & poetarum. Neque vero in illo altero diutius (52) commoremur,

(52) *Neque vero in illo altero diutius*) Secundam partem, quæ erat de perspicuitate orationis, omittit, quoniam satis per se facilis est. Quædam tamen, ex quibus haberi illa possit virtus dicendi, breviter enumerat. Sunt numero decem. Parit enim dilucidam orationem sermonis proprietas & puritas Latini, quæ erat prima pars. 2. Voces usitatæ, neque aut vetustate obsoletæ, aut studio novitatis insolentes. 3. Proprie rem declarantes, accommodatæque rebus, quas significant; cum neque majestatem earum minuant,

mur, ut disputemus, quibus rebus assequi possimus, ut ea, quæ dicamus, intelligantur. Latine scilicet dicendo, verbis usitatis, ac prope demonstrantibus ea, quæ significari ac declarari volemus, sine ambiguo verbo aut sermone, non nimis longa continuatione verborum, non valde productis iis, quæ similitudinis causa ex aliis rebus transferuntur, non discerptis sententiis, non præposteris temporibus, non confusis personis, non perturbato ordine. Quid multa? tam facilis est tota res, ut mihi permirum sæpe videatur; cum difficilius intelligatur, quid patronus velit dicere, quam si ipse ille, qui patronum adhibet, de re sua diceret. Isti enim, qui ad nos causas deferunt, ita nos plerumque ipsi docent, ut non desideres planius dici. Easdem res autem simul ac Fusius, aut vester æqualis Pomponius, agere cœpit, non æque, quid dicant, nisi admodum attendi, intelligo: ita confusa est oratio, ita perturbata, nihil ut sit primum, nihil ut secundum: tantaque insolentia ac turba verborum, ut oratio, quæ lumen adhibere rebus debet, ea obscuritatem & tenebras afferat, atque ut quodammodo ipsi sibi in dicendo obstrepere videantur. Verum, si placet, quoniam hæc satis spero, vobis quidem certe majoribus, molesta & putida videri, ad reliqua aliquanto odiosiora pergamus.

XIV. Atque vides, inquit Antonius, cum alias res agamus, quam te invite audiamus, qui adduci pos-

nuunt, nec obruunt tenuitatem. 4. Resecanda omnis verbi ac sermonis ambiguitas. 5. Vitanda nimia verborum circuitio, quoniam auctore etiam Hermogene περιβολή, id est, ambitus, & producta comprehensio cum perspicuitate repugnat. 6. Tollenda similitudinis continuata translatio, hoc est, ne metaphoræ nimium dilatentur, quoniam id in ænigma transiret. 7. Non debent minutatim conscindi sententiæ, sed expleri, & ad justam mensuram numeri atque sensus produci. 8. Temporum servanda distinctio est, ut suo quæque tribuantur. 9. Concinna personarum distinctio servanda est. Postremo argumentorum cæterorumque omnium dirigendus est ordo. *Petavius*.

possimus (de me enim conjicio) relictis ut rebus omnibus te sectemur, te audiamus; ita de horridis rebus nitida, de jejunis plena, de pervulgatis nova quædam est oratio tua.

Faciles enim, inquit, Antoni, partes eæ fuerunt duæ, quas modo percucurri, vel potius pæne præterii, Latine loquendi, planeque dicendi; reliquæ sunt magnæ, implicatæ, variæ, graves, quibus omnis admiratio ingenii, omnis laus eloquentiæ continetur. Nemo enim unquam est oratorem, quod Latine loqueretur, admiratus. Si est aliter, irrident: neque eum oratorem tantummodo, sed hominem non putant. Nemo extulit eum verbis, qui ita dixisset, ut, qui adessent, intelligerent quid diceret: sed contempsit eum, qui minus id facere potuisset.

In quo igitur homines exhorrescunt? quem stupefacti dicentem intuentur? in quo exclamant? quem deum, ut ita dicam, inter homines putant? Qui distincte, qui explicate, qui abundanter, qui illuminate & rebus, & verbis dicunt, & in ipsa oratione quasi quendam numerum versumque conficiunt; id est, quod dico, ornate. Qui idem ita moderantur, ut rerum, ut personarum dignitates ferunt, ii sunt in eo genere laudandi laudis, quod ego aptum & congruens nominem.

Qui ita dicerent, eos negavit adhuc se vidisse Antonius, & iis hoc nomen dixit eloquentiæ solis esse tribuendum. Quare omnes istos, me auctore, deridete atque contemnite, qui se horum, qui nunc ita appellantur, rhetorum præceptis omnem oratorum vim complexos esse arbitrantur; neque adhuc quam personam teneant, aut quid profiteantur, intelligere potuerunt. Verum enim oratori, quæ sunt in hominum vita, (quandoquidem in ea versatur orator, atque ea est ei subjecta materies) omnia quæsita, audita, lecta, disputata,

tractata, agitata esse debent. Est enim eloquentia una quædam de summis virtutibus (53): quamquam sunt omnes virtutes æquales (54) & pares, sed tamen est species alia magis alia formosa & illustris: sicut hæc vis, quæ scientiam complexa rerum, sensa mentis, & consilia sic verbis explicat, ut eos, qui audiunt, quocumque incubuerit, possit impellere: quæ quo major est vis, hoc est magis probitate jungenda, summaque prudentia: quarum virtutum expertibus si dicendi copiam tradiderimus, non eos quidem oratores affecerimus, sed furentibus quædam arma dederimus.

XV. Hanc, inquam, cogitandi pronuntiandique rationem, vimque dicendi, veteres Græci sapientiam nominabant. Hinc illi Lycurgi (55), hinc Pittaci (56), hinc Solones (57); atque ab hac similitudine Coruncanii (58) nostri, Fabricii (59), Catones, Scipiones fuerunt, non tam fortasse

(53) *Una de... virtutibus*) Eloquentiam esse virtutem Fabius lib. II cap. 20. sic probat. *Si consenare sibi*, inquit, *in faciendis ac non faciendis, virtutis est, quæ pars ejus prudentia vocatur, eadem in dicendis ac non dicendis erit. Et si virtutes sunt, ad quas nobis etiam, ante quam doceremur, initia quædam ac semina sunt concessa natura, ut ad justitiam, cujus rusticis, quoque ac barbaris apparet aliqua imago: nos esse sic ab initio formatos, ut possemus orare pro bonis, etiamsi non perfecte, tamen ut inessent quædam (ut dixi) semina eius facultatis, manifestum est*. Pruit.

(54) *Omnes virtutes æquales*) Sequitur Stoicorum sententiam, qui & virtutes omnes & vitia esse æqualia sentiebant. Vide Paradoxa Ciceronis. *Idem*.

(55) *Lycurgi*) Vide notas in lib. I. de Orat. c. 13. *Idem*.

(56) *Pittaci*) Pittacus Mitylenæus, unus e septem Græciæ sapientibus floruit Olympiade XLII. & obiit anno III. Olympiadis LII. annis ante Christum DLXX. *Diogen. Laert.* Idem.

(57) *Solones*) Vide notas in lib. I. de Orat. c. 13. *Idem*.

(58) *Coruncanii*) Antiquæ probitatis Romani; variis magistratibus, ipsaque dictatura insignes. De Ti. Coruncanio inferius c. 33. *Idem*.

(59) *Fabricii*) C. Fabricii virtus potissimum enituit in bello Samnitico, quod gestum est ab anno U. C. CCCCXI. ad CCCCLXXXI. Eum Pyrrhus admirans aliquando dixit: Ille est Fabricius, qui difficilius ab honestate, quam sol a cursu suo, averti potest. *Eutropius*. De Catonibus & Scipionibus alibi disseruimus. *Idem*.

taſſe docti, ſed impetu mentis ſimili & voluntate. Eadem autem alii prudentia, ſed conſilio ad vitæ ſtudia diſpari, quietem atque otium ſecuti, ut Pythagoras (60), Democritus, Anaxagoras (61), a regendis civitatibus totos ſe ad cognitionem rerum tranſtulerunt: quæ vita propter tranquillitatem, & propter ipſius ſcientiæ ſuavitatem, qua nihil eſt hominibus jucundius, plures, quam utile fuit rebus publicis, delectavit. Itaque, ut ei ſtudio ſe excellentiſſimis ingeniis homines dediderunt, ex ea ſumma facultate vacui ac liberi temporis, multo plura, quam erat neceſſe, doctiſſimi homines, otio nimio, & ingeniis uberrimis affluentes, curanda ſibi eſſe, ac quærenda, & inveſtiganda duxerunt. Nam vetus quidem illa doctrina eadem videtur & recte faciendi, & bene dicendi magiſtra; neque disjuncti doctores, ſed iidem erant vivendi præceptores, atque dicendi: ut ille apud Homerum (62) Phœnix (63), qui ſe a Peleo (64)

(60) *Pythagoras*) De Pythagora & Democrito conſule notas in lib. I. de Orat. c. 10. *Idem*.

(61) *Anaxagoras*) Patria Clazomenius, Periclis magiſter, natus Olympiade LXX. annis ante Chriſtum CCCCXCVIII. inedia ſibi necem conſcivit annos natus LXX. Olympiade LXXXVIII. non LXXVIII. ut mendoſe legitur apud Laertium. De quo plura Plutarchus in Pericle. *Idem*.

(62) *Homerum*) Hic poetarum princeps ætate fuit cæteris omnibus longe ſuperior, jam tum ab ipſis Salomonis temporibus celebris, annis ante Chriſtum MXVI. De hujus origine contendunt ſeptem urbes, Smyrna, Rhodus, Colophon, Salamin, Ios, Argos, Athenæ. Hunc ſi quis cæcum genitum putat, inquit Vellejus lib. I., omnibus ſenſibus orbus eſt. *Idem*.

(63) *Phœnix*) Phœnicem Achillis magiſtrum ſic inducit loquentem Homerus Iliados lib. IX.

----Σοὶ δέ μ' ἔπεμπε γέρων ἱππηλάτα Πηλεύς....
Τοὔνεκά με προέηκε διδασκέμεναι τάδε πάντα,
Μύθων τε ῥητῆρ' ἔμεναι, πρηκτῆρά τε ἔργων.

Tecum vero me miſit ſenex eques Peleus .... Propterea me miſit, ut te docerem hæc omnia, ut dicendi vi præſtares, & operibus agendis excelleres. *Idem*.

(64) *Peleo*) Peleus Æaci filius ex Thetide genuit Achillem. *Idem*.

patre Achilli (65) juveni comitem esse datum dicit ad bellum, ut illum efficeret *oratorem verborum* (66), *actoremque rerum*. Sed ut homines labore assiduo & quotidiano assueti, cum tempestatis causa opere prohibentur, ad pilam (67) se, aut ad talos (68), aut ad tesseras (69) conferunt, aut etiam novum sibi ipsi aliquem

(65) *Achilli*) Qui heros Homeri Iliade celeberrimus est. *Idem*.

(66) *Oratorem verborum*) Respicit Noster Homeri Iliad. lib. 9.

Μύθωντε ῥητῆρ' ἔμεναι, πρηκτῆρά τε ἔργων. *Pearcius*.

(67) *Pilam*) Hunc ludum sic describit Julius Pollux lib. ix. cap. 7. Græca brevitatis studiosi prætermittimus, quæ Latine reddimus. Luditur, inquit, secundum multitudinem dispositis paribus ad pares: deinde mediam educunt lineam, quam scyrum appellant: huic imponitur pila: tum duas lineas post utrorumque ordinem describunt; vincunt qui pila missa alios ad aliam usque lineam pepulerint. Alio præterea modo luditur, cum pila sursum projecta ante debet excipi manu, quam terram attigerit, quod Homerus in Phæacibus videtur intelligere. *Prust*.

(68) *Talos*) Ut ea quæ de talis hic observamus, facilius intelligantur, haud abs re fuerit notam de tesseris sequentem prælegere. Tali, quos Græci dixere ἀστραγάλους, a tesseris differebant situ; neque enim quatuor insistebant lateribus, sed qua parte sinuata erant, & veluti concamerata, non stabant; numero scilicet quatuor aut plures adhibebantur; ornatu, nullis erant punctis inscripta, sed ipsa positura, auctore Polluce, numerorum vicem præstabat; jactu, qui fuit in talis Cous, Chius, Planus, Suppus, Venus, Canis, Basilicus, Vulturius. Felicissimus fuit jactus Cous, qui Latinis dicitur Venus, & Suppus, id est, qui cadit ex animi sententia, æque faustus ac senio tesseræ; tuncque contingebat, ut patet ex Luciano in Amoribus, cum quælibet talorum superficies dissimilis cadebat, Chius autem, quem Planum Latini vocant & Canem, refert ad unionem tesserarum; Basilicus cum Veneris, Vulturius cum canis jactu congruit. *Idem*.

(69) *Tesseras*) Tesseræ nomen accepere a voce Græca τέσσαρες *quatuor*, non a quatuor lateribus, sex enim habent; sed quod figuræ sint undecunque quadratæ. Tesserarum ludum, quem Galli appellamus *le jeu des Dez*, inventum a Lydis Asiæ populis Herodotus scribit. Tres tesseras punctis notatas ab unione ad senionem e cornu, quod & fritillum & pyrgum & pyxidem dixere, emittebant in tabulam: pro vario jactu varia fuit alea: cui ter sex puncta uno trium tesserarum jactu obvenerant, is, ut refert Zenobius, felicissime jecerat; contra, qui tria tantum puncta fuerat sortitus; vincebatur. Abibat victor qui plura puncta retulisset. Itaque cum tesseræ jactus essent unio, binio, ternio, qua-

quem excogitant in otio ludum: ſic illi a negotiis publicis, tanquam ab opere, aut temporibus excluſi, aut voluntate ſua feriati, totos ſe alii ad poetas, alii ad geometras, alii ad muſicos contulerunt; alii etiam, ut dialectici, novum ſibi ipſi ſtudium ludumque pepererunt; atque in iis artibus, quæ repertæ ſunt, ut puerorum mentes ad humanitatem fingerentur atque virtutem, omne tempus atque ætates ſuas conſumpſerunt.

XVI. Sed, quod erant quidam, iique multi, qui aut in republica propter ancipitem, quæ non poteſt eſſe ſejuncta, faciendi, dicendique ſapientiam, florerent, ut Themiſtocles, ut Pericles (70), ut Theramenes (71), aut, qui minus ipſi in republica verſarentur, ſed hujus tamen ejuſdem ſapientiæ doctores eſſent, ut Gorgias, Thraſymachus (72), Iſocrates: inventi ſunt, qui cum ipſi doctrina & ingeniis abundarent, a re autem civili, & a negotiis, animi quodam judicio, abhorrerent, hanc dicendi exercitationem exagitarent, atque contemnerent: quorum princeps Socrates fuit, is, qui omnium eruditorum teſtimo-

quaternio, quinio, ſenio; unio, qui & dictus eſt canis, infauſtiſſimus: fauſtiſſimus habebatur ſenio. Hinc Perſius Sat. III.

..... Quid dexter ſenio ferret,
Scire erat in voto, damnoſa canicula quantum
Raderet.

Non me tamen fugit aliquando ſenionem perinde ac canem fuiſſe damnoſum. ut conſtat ex Suetonio in Auguſto. *Idem*.

(70) *Themiſtocles, Pericles*, &c) De quibus omnibus, quia dicendi laude floruerunt, diſſerit Cicero libro de claris Oratoribus. *Idem*.

(71) *Theramenes*) Ejus meminit Cicero in Bruto, cap 7. & fuſius Xenophon Hiſt. Gr. l. 2. Notatur mobile illius & callidum ingenium vulgato ad id proverbio, Θηραμένης κόθορνος, quod genus iſtud calceamenti utrique pedi conveniret; quemadmodum & ille utrique parti accommodabat ſeſe. *Petavius*.

(72) *Thraſymachus*) Chalcedonius, ait Suidas, is fuit ſophiſta, qui primus periodum invenit, diſcipulus Platonis, & Iſocratis: excellens opinione eloquentiæ. Hinc proverbium apud Græcos: *Non difficilius eſſe radere leonem, quam convincere Thraſymachum*. Idem.

monio, totiusque judicio Græciæ, cum prudentia, & acumine, & venustate, & subtilitate, tum vero eloquentia, varietate, copia, quam se cumque in partem dedisset, omnium fuit facile princeps. Hic iis, qui hæc, quæ nos nunc quærimus, tractarent, agerent, docerent, cum nomine appellarentur uno, quod omnis rerum optimarum cognitio, atque in iis exercitatio, *philosophia* nominaretur, hoc commune nomen eripuit, sapienterque sentiendi, & ornate dicendi scientiam, re cohærentes, disputationibus suis separavit: cujus ingenium, variosque sermones immortalitati scriptis suis Plato tradidit, cum ipse literam Socrates nullam reliquisset. Hinc discidium illud exstitit quasi linguæ atque cordis, absurdum sane, & inutile, & reprehendendum; ut alii nos sapere, alii dicere docerent. Nam, cum essent plures orti fere a Socrate, quod ex illius variis, & diversis, & in omnem partem diffusis disputationibus alius aliud apprehenderat, proseminatæ sunt quasi familiæ dissentientes (73) inter se, & multum disjunctæ & dispares, cum tamen omnes se philosophi Socraticos & dici vellent, & esse arbitrarentur.

XVII. Ac primo ab ipso Platone Aristoteles & Xenocrates (74); quorum alter Peripateticorum, alter Academiæ nomen obtinuit. Deinde ab Antisthene (75), qui patientiam & duritiam in Socrati-

(73) *Familiæ dissentientes*) De variis philosophorum sectis disseruimus in notis ad lib. 1. de Orat. c. 3. *Prust*.

(74) *Xenocrates*) Chalcedonius, Platonis discipulus, quem stimulo urgendum dicebat Plato, cum frenis indigeret Aristoteles. Admirabili fuit continentia, moderatione & integritate vitæ. Cum noctu incidisset in pelvim, obiit anno ætatis LXXXII. Olympiadis cx. a. ante Christum CCCXXXIX. *Diogenes Laertius*. Idem.

(75) *Antisthene*) Hic Atheniensis, discipulus primum Socratis, quem confectis quotidie quadraginta stadiis audire solitus erat: tum Cynicorum auctor fuit. Floruit annis ante Christum circiter CCXL. *Laertius*. Prust.

cratico sermone maxime adamarat, Cynici (76) primum, deinde Stoici. Tum ab Aristippo (77), quem illæ magis voluptariæ disputationes delectarant, Cyrenaica philosophia manavit: quam ille, & ejus posteri simpliciter defenderant: ii, qui nunc voluptate omnia metiuntur, dum verecundius id agunt, nec dignitati satisfaciunt, quam non aspernantur, nec voluptatem tuentur, quam amplexari volunt.

Fuerunt etiam alia genera philosophorum, qui se omnes fere Socraticos esse dicebant; Eretriacorum (78), Herilliorum (79), Megaricorum (80), Pyrrhoneorum (81): sed ea horum

(76) *Cynici*) Philosophi sic dicti, teste Empirico, quod canum instar tuerentur bonos, malos invaderent: quamquam a Cynicis alieni eos nomen habuisse dicebant a canina impudentia. *Idem*.

(77) *Aristippo*) Is Cyrenæus e Cyrenaica Africæ regione, Socratis sectam philosophus amplexus est omni loco, tempori, ac personæ serviebat; quare & Dionysio carus, & a Diogene regius canis dictus est. Inclaruit circa Olympiadem xcv. annis ante Christum cccc. *Laert.* Voluptatem summum bonum, dolorem summum malum esse docuit, ut tradit Cicero lib. II. Tuscul. Quæst. *Idem*.

(78) *Eretriacorum*) A Menedemo Eretriate (Eretria autem Thessaliæ urbs est) Eretrici Philosophi sunt appellati: quorum omne bonum, inquit Tullius lib. IV. Academ. Quæst. in mente positum, in mentis acie qua verum cerneretur. Septem dierum inedia mortem sibi conscivit, annos natus quatuor & octoginta. *Laertius*. Celebris fuit Olympiade cx. annis ante Christum cccxl. *Idem*.

(79) *Herilliorum*) Herillus Carthaginensis philosophus summum bonum in cognitione & scientia posuit. *Diogenes*. Vixit annis ante Chistum cclx. *Idem*.

(80) *Megaricorum*) Cicero lib. IV. Academ. Quæst. ait, ab Euclide Megareo (Megara urbs est Achajæ) Megaricos philosophos appellatos, qui id bonum solum esse dicebant, quod esset unum, & simile, & idem, & semper. Megaricis præterea dicti sunt ἐριστικοὶ, sive contentiosi, ac demum διαλεκτικοὶ, quippe qui se dialecticæ totos addicerent. Porro Euclides Socraticus floruit annis ante Christum ccclxxx. *Laertius*. Prust.

(81) *Pyrrhoneorum*) A Pyrrhone nomen habuere; qui ex Elide in Peloponneso oriundus, primo pictor, deinde philosophiæ desiderio incensus contulit sese in Indiam, ibique se Gymnosphistarum & Magorum in disciplinam tradidit. Inde novum

rum vi & disputationibus sunt jamdiu fracta & exstincta. Ex illis autem, quæ remanent, ea philosophia, quæ suscepit patrocinium voluptatis, etsi cui vera videatur, procul abest tamen ab eo viro, quem quærimus, & quem auctorem publici consilii, & regendæ civitatis ducem, & sententiæ, atque eloquentiæ principem, in senatu, in populo, in causis publicis esse volumus. Nec ulla tamen ei philosophiæ fiet injuria a nobis. Non enim repelletur inde, quo aggredi cupiet; sed in hortulis quiescet suis, ubi vult, ubi etiam recubans molliter & delicate, nos avocat a rostris, a judiciis, a curia fortasse sapienter, hac præsertim republica. Verum ego non quæro nunc, quæ sit philosophia verissima, sed quæ oratori conjuncta maxime. Quare istos sine ulla contumelia dimittamus: sunt enim & boni viri, &, quoniam sibi ita videntur, beati: tantumque eos admoneamus, ut illud, etiam si est verissimum, tacitum tamen tanquam mysterium, teneant, quod negant versari in republica esse sapientis. Nam, si hoc nobis, atque optimo cuique persuaserint, non poterunt ipsi esse, id quod maxime cupiunt, otiosi.

XVIII. Stoicos (82) autem, quos minime improbo, dimitto tamen, nec eos iratos vereor, quoniam omnino irasci nesciunt (83): atque hanc

vum invexit philosophandi genus, auctor sectæ Scepticæ, quæ in omnibus assensum sustinebat. Vixit annos prope nonaginta: floruit annis ante Christum circiter cccxx. de quo vide Diogenem. *Idem*.

(82) *Stoicos*) Vide notas in lib. I. de Orat. c. 10. *Idem*.

(83) *Irasci nesciunt*) Iram enim cadere in sapientem negant Stoici, quorum præcepta lepide colligit Cicero pro Murena. Horum præcepta sunt ejusmodi: *Sapientem gratia nunquam moveri: nunquam cujusquam delicto ignoscere: neminem misericordem esse nisi stultum & levem: viri non esse neque exorari, neque placari: solos sapientes esse, si distortissimi sint, formosos: si mendicissimi, divites: si servitutem serviant, reges: nos autem, qui sapientes non sumus, fugitivos, exules, hostes, insanos denique esse dicunt: omnia peccata esse paria: omne delictum scelus esse nefarium: nec minus* delin-

hanc iis habeo gratiam, quod soli ex omnibus eloquentiam, virtutem ac sapientiam esse dixerunt. Sed utrumque est in his, quod ab hoc (84), quem instruimus, oratore valde abhorreat, vel quod omnes, qui sapientes non sint, servos, latrones, hostes, insanos esse dicunt; neque tamen quemquam esse sapientem. Valde autem est absurdum, ei concionem, aut senatum, aut ullum cœtum hominum committere, cui nemo illorum, qui adsint, sanus, nemo civis, nemo liber esse videatur. Accedit, quod orationis etiam genus habent fortasse subtile, & certe acutum; sed, ut in oratore, exile, inusitatum, abhorrens ab auribus vulgi, obscurum, inane, jejunum, attamen ejusmodi, quo uti ad vulgus nullo modo possis. Alia enim & bona, & mala videntur Stoicis, & cæteris civibus, vel potius gentibus: alia vis honoris, ignominiæ, præmii, supplicii. Vere, an secus nihil ad hoc tempus: sed ea si sequamur, nullam unquam rem dicendo expedire possimus.

Reliqui sunt Peripatetici, & Academici: quamquam Academicorum nomen est unum, sententiæ duæ. Nam Speusippus (85) Platonis sororis filius,

delinquere eum, qui gallum gallinaceum, cum opus non fuerit, quam eum, qui patrem suffocaverit: sapientem nihil opinari, nullius rei pœnitere, nulla in re falli, sententiam mutare nunquam. V. & Laert. in Zenone. *Idem*.

(84) *Sed utrumque est in his, quod ab hoc, &c.*) Crassus Stoicos non omnino improbat, sed negat eorum philosophiam utilem esse oratori propter duas rationes: quia & sententiis, & genere dicendi discrepat ab eloquentia forensi, & populari. Discrepat sententiis, quoniam Stoici dicunt insipientes (quales sunt omnes) esse servos, latrones, &c Discrepat autem genere dicendi, quoniam illi nimium dialectice loquuntur, & acute concludunt, non suavitate delectant. Vides, Lector, τὸ ἀνακόλουθον (ut vocant): cum enim Cicero dixerat, *vel quod*, non repetit particulam *vel*, sed sententiam sic variat, *Accedit, quod, &c.* Pearcius.

(85) *Speusippus*) Atheniensis post Platonem scholam rexit annis octo, CVIII Olympiade, annis ante Christum CCCL. vir iracundiæ, avaritiæ, ac voluptati deditus, tristitia confectus ob paralysim dicitur sibi necem attulisse. *Laert.* Pruft.

lius, & Xenocrates, qui Platonem audierat, & qui Xenocratem, Polemo (86) & Crantor (87), nihil ab Aristotele, qui una audierat Platonem, magnopere dissensit: copia fortasse & varietate dicendi pares non fuerunt. Arcesilas (88) primum, qui Polemonem audierat, ex variis Platonis libris (89), sermonibusque Socraticis hoc maxime arripuit, nihil esse certi, quod aut sensibus, aut animo percipi possit; quem ferunt eximio quodam usum lepore dicendi, aspernatum esse omne animi sensusque judicium, primumque instituisse (quamquam id fuit Socraticum maxime) non, quid ipse sentiret, ostendere; sed contra id, quod quisque se sentire dixisset, disputare.

Hinc hæc recentior Academia (1) emanavit, in qua exstitit divina quadam celeritate ingenii dicendique copia Carneades: cujus ego etsi multos auditores cognovi Athenis, tamen auctores certissimos laudare possum, & socerum meum Scævolam, qui eum Romæ audivit adolescens, & Q. Metellum L. filium, familiarem meum, clarissimum

(86) *Polemo*) Atheniensis ab impura ac libidinosa vita ad meliorem frugem traductus a Xenocrate, quem de temperantia differentem adolescens audivit. Ejus scholæ regendæ deinde successit Olympiade CXVI anno ante Christum CCCXVI. tabe mortuus est admodum senex. *Laertius*. Prust.

(87) *Crantor*) Solis e Cilicia, unde oriundus erat, Athenas venit, ibique docenti Polemoni operam dedit. Ante magistrum discipulus obiit aquæ intercutis morbo. *Laertius*. Prust.

(88) *Arcesilas*) Qui Pitanæ in Æolide natus post varias peregrinationes Athenas se contulit, ubi Crantorem audiit. Primus induxit novum philosophandi genus, quo nihil sciri posse contendebat: quare & a Cicerone dicitur omnem evertisse philosophiam, & a Lactantio ignorantiæ magister appellatur circa. Claruit Olympiadem CXX. annis ante Christum CCC. Obiit ex crapula ætatis anno LXXV. *Diogenes*. Prust.

(89) *Ex variis Platonis libris*) Præcipue ex Phædone. *Idem*.

(1) *Hæc recentior Academia*) Secta philosophorum Academica triplex vulgo distinguitur: vetus Platonem habet auctorem, media Arcesilaum, nova Lacyden. Quæ revera medium obtinet locum Arcesilai Academia, dicitur hic recentior habita ratione Platonicæ antiquioris Academiæ, cujus paulo ante meminit Crassus. *Idem*.

ſimum virum, qui illum a ſe adoleſcente Athenis, jam affectum ſenectute, multos dies auditum eſſe dicebat.

XIX. Hæc autem, ut ex Apennino (2) fluminum, ſic ex communi ſapientium jugo ſunt doctrinarum facta divortia: ut philoſophi, tanquam in ſuperum mare Jonium (3) defluerent, Græcum quoddam & portuoſum; oratores autem in inferum hoc Tuſcum (4), & Barbarum, ſcopuloſum, atque infeſtum, laberentur, in quo etiam ipſe Ulyſſes (5) erraſſet.

Quare ſi hac eloquentia, atque hoc oratore contenti ſumus, qui ſciat aut negare oportere, quod arguare; aut, ſi id non poſſis, tum oſtendere, quod is fecerit, qui inſimuletur, aut recte factum, aut alterius culpa, aut injuria, aut ex lege, aut non contra legem, aut imprudentia, aut neceſſario, aut non eo nomine uſurpandum, quo arguatur, aut non ita agi, ut debuerit, ac licuerit: &, ſi ſatis eſſe putatis, ea, quæ iſti ſcriptores artis do-

(2) *Ut ex Apennino*) Propoſitam diſputationem apta ſimilitudine concludit. Quemadmodum enim Apenninus mons, qui Italiæ ampliſſimus, perpetuis jugis ab Alpibus tendens ad Siculum fretum, ut ait Plinius lib. 3. cap. 5. alia flumina emittit in ſuperum, hoc eſt, Adriaticum mare, quæ inde in Jonium effluunt: alia in inferum, hoc eſt Tyrrhenum, ſive Tuſcum: quorum illud portuoſum & Græcorum commercio frequens: hoc barbarum, ſcopuloſum, ac infidum: ita omnino eadem ex philoſophia divortia facta ſunt ſtudiorum; ut eloquentiæ ſtudioſi ſimiles ſint eorum fluminum, quæ in procelloſum illud ac ſcopuloſum mare influunt, propter ſollicitam & exercitam eorum hominum conditionem: qui vero philoſophiæ ſeſe dediderunt, cum iis fluminibus conferuntur, quæ in Græcorum mare, tranquillum ac minus infeſtum labuntur. *Petavius*.

(3) *Superum mare Jonium*) Quod & Hadriaticum, ſive Hadrianum mare: nunc ſinus Venetus, *Golphe de Veniſe*, appellatur: fluvios a ſeptentrionali parte Apennini defluentes excipit Aufidum, Sagrum, Aternum, Metaurum, Truentum, Piſaurum, &c. *Pruſt*.

(4) *Tuſcum*) Quod Tyrrhenum dicitur & inferum: huc ab auſtrali Apennini parte labuntur fluvii Tiberis, Arnus, Ufens, Liris, Vulturnus, Silarus, &c. *Idem*.

(5) *Ulyſſes*) Rex Ithacæ, heros prudentia ac fortitudine celeberrimus. De quo fuſe Homerus tota Odyſſea. *Idem*.

docent, discere, quæ multo tamen ornatius, quam ab illis dicuntur, & uberius explicavit Antonius: sed, si his contenti estis, atque iis etiam, quæ dici voluistis a me, ex ingenti quodam oratorem, immensoque campo in exiguum sane gyrum compellitis.

Sin veterem illum Periclem, aut hunc etiam, qui familiarior nobis propter scriptorum multitudinem est, Demosthenem, sequi vultis; & si illam præclaram & eximiam speciem oratoris perfecti, & pulcritudinem adamastis; aut vobis hæc Carneadia, aut illa Aristotelia vis comprehendenda est. Namque (ut ante dixi) veteres illi usque ad Socratem, omnem omnium rerum, quæ ad mores hominum, quæ ad vitam, quæ ad virtutem, quæ ad rempublicam pertinebant, cognitionem & scientiam cum dicendi ratione jungebant, postea dissociati (ut exposui) a Socrate, diserti a doctis, & deinceps a Socraticis item omnibus: philosophi eloquentiam despexerunt, oratores sapientiam: neque quidquam ex alterius parte tetigerunt, nisi quod illi ab his, aut ab illis hi mutuarentur: ex quo promiscue haurirent, si manere in pristina communione voluissent. Sed, ut Pontifices veteres (6), propter sacrificiorum multitudinem, tres viros epulones esse voluerunt, cum essent ipsi a Numa (7), ut etiam illud ludorum epulare sacrificium facerent, instituti: sic Socratici a se causarum actores, & a communi philosophiæ nomine

(6) *Ut Pontifices veteres*) Alio exemplo, quemadmodum dissidium illud factum sit, ostendit. Epulones initio tres duntaxat creati sunt, ut prodit Livius lib. 33. Pomponius Lætus duos postea ait fuisse adjunctos, ur quinque essent. Postmodum denique ad septem pervenisse certum est. Plerumque enim septemviri epulonum commemorantur. Quanam vero de causa, & a quo sit numerus iste adauctus, incertum est. Munus illorum fuit publicis epulis præesse; quæ scilicet in ludis publicis præbebantur, ut ex Cicerone de Haruspicum responsis colligitur. *Petavius*.

(7) *Numa*) Vide notas in lib. I. de Orat. c 9. *Prust*.

mine separaverunt; cum veteres dicendi & intelligendi mirificam societatem esse voluissent.

XX. Quæ cum ita sint, paululum equidem de me deprecabor, & petam a vobis, ut ea, quæ dicam, non de memetipso, sed de oratore dicere putetis. Ego enim sum is, qui cum summo studio patris in pueritia doctus essem, & in forum ingenii tantum, quantum ipse sentio, non tantum quantum ipse forsitan vobis videar, detulissem, non possim dicere, me hæc, quæ nunc complector, perinde, ut dicam discenda esse, didicisse: quippe qui omnium maturrime ad publicas causas accesserim, annosque natus unum & viginti (8) nobilissimum hominem & eloquentissimum in judicium vocarim; cui disciplina fuerit forum; magister, usus & leges, & instituta populi Romani, mosque majorum.

Paulum sitiens istarum artium, de quibus loquor, gustavi, quæstor in Asia cum essem, æqualem fere meum ex Academia rhetorem nactus, Metrodorum illum, de cujus memoria commemoravit Antonius; & inde decedens, Athenis; ubi ego diutius essem moratus, nisi Atheniensibus, quod mysteria (9) non referrent, ad quæ biduo serius veneram, succensuissem. Quare hoc, quod complector tantam scientiam vimque doctrinæ, non modo non pro me, sed contra me est potius, (non enim, quid ego, sed quid orator possit, disputo) atque hos omnes, qui artes rhetoricas exponunt, perridiculos. Scribunt enim de litium ge-

(8) *Annosque natus unum & viginti*) Id contigit anno U. C. Dcxxv. cum Carbonem consularem virum eundemque eloquentissimum Crassus accusavit. Auctor dialogi de Oratoribus, qui creditur Quintilianus, perperam hoc anno Crassi decimo nono evenisse refert. *Idem*.

(9) *Mysteria*) Athenis majora quidem erant Cereris, minora Proserpinæ: quorum spectandi cupidissimus Crassus, cum biduo ante exhibita essent, non potuit ab Atheniensibus obtinere, ut ea referrentur. *Idem*.

genere, & de principiis, & de narrationibus. Illa vis autem eloquentiæ tanta est, ut omnium rerum, virtutum, officiorum, omnisque naturæ, quæ mores hominum, quæ animos, quæ vitam continet, originem, vim mutationesque teneat: eadem mores, leges, jura describat, rempublicam regat; quæ ad quamcumque rem pertineant, ornate, copioseque dicat. In quo genere nos quidem versamur tantum, quantum possumus, quantum ingenio, quantum mediocri doctrina, quantum usu valemus; neque tamen istis, qui in una philosophia quasi tabernaculum vitæ suæ collocarunt, multum sane in disputatione concedimus.

XXI. Quid enim meus familiaris C. Vellejus (10) afferre potest, quamobrem voluptas sit summum bonum quod ego non copiosius possim vel tutari, si velim, vel refellere ex illis locis, quos exposuit Antonius, hac dicendi exercitatione, in qua Vellejus est rudis, unusquisque nostrum versatus? Quid est, quod aut Sext. Pompejus (11), aut duo Balbi, aut meus amicus, qui cum Panætio (12) vixit, M. Vigellius, de virtute homines Stoici possint dicere, qua in disputatione ego his debeam, aut vestrum quisquam concedere? Non est enim philosophia similis artium reliquarum. Nam quid faciet in geometria, qui non didicerit? quid in musicis? aut taceat oportebit, aut ne sanus quidem judicetur. Hæc vero quæ sunt in philosophia, ingeniis (13) eruuntur ad id, quod in quo-

(10) *C. Vellejus*) Senator philosophiæ Epicureæ sese addixerat *Idem*.

(11) *Sext. Pompejus*) De quo, ut & de Balbis, in Bruto. *Idem*.

(12) *Panætio*) Is Stoicus philosophus, Rhodius, Scipionis Africani præceptor elegantes de Officiis libros conscripsit: eumque eodem in argumento Tullius est secutus. Floruit clxxx. circiter ante Christum annis, & Athenis obiit. *Idem*.

(13) *Hæc vero quæ sunt in philosophia, ingeniis, &c.*) Id est, in cæteris artibus tantum id scimus, quod didicimus: elementa

quoque verisimile est, eliciendum, acutis atque acribus, eaque exercitata oratione poliuntur. Hic, hic noster vulgaris orator, si minus erit doctus, attamen in dicendo exercitatus, hac ipsa exercitatione communi, istos quidem nostros verberabit, neque se ab iis contemni ac despici sinet. Sin aliquis exstiterit aliquando, qui Aristotelico more de omnibus rebus in utramque sententiam possit dicere, & in omni causa duas contrarias orationes, præceptis illius cognitis, explicare, aut hoc Arcesilæ modo, & Carneadis, contra omne quod propositum sit, disserat; quique ad eam rationem adjungat hunc rhetoricum usum, moremque, exercitationemque dicendi, is sit verus, is perfectus, is solus orator. Nam neque sine forensibus nervis satis vehemens & gravis, nec sine varietate doctrinæ satis politus & sapiens esse orator potest.

Quare Coracem istum (14) vestrum patiamur nos quidem pullos suos * excludere in nido, qui evolent, clamatores odiosi ac molesti; Pamphilumque (15) nescio quem sinamus in insulis tantam

ta vero, sive principia philosophiæ natura nobis inserit: qui ingeniis acutis & acribus præditi sunt, facile ea, quæ probabilia sunt in philosophia invenient, &, si iidem in dicendo exercitati sunt, ea oratione ornabunt. *Pearcius*.

(14) *Quare Coracem istum*) Corax ille rhetor, & quem merito cum Græcis φερώνυμον appellares, hoc est, dignum suo nomine, corvi scilicet garrulitate similem; rhetoricæ etiam inventor dicitur apud Suidam. Sed eximiam hanc laudem obscuratam fuisse necesse est, cum ab eo natum sit, eodem teste, dictum illud: κακοῦ κόρακος κακὸν ᾠόν. Mali corvi malum ovum. Coracis meminit Aristoteles l. 2. Rhetor. & in epist. ad Alexandrum, quæ operi rhetorico ad eum scripto præfigitur, ubi sese duo volumina mittere ait; unum a se, aliud a Corace scriptum. *Petavius*.

* *Excludere*) Lamb. *excludere, e nido qui evolent*.

(15) *Pamphilumque*) Multorum hujus nominis meminit Suidas. Inter cæteros, quendam commemorat incertæ patriæ, Amphipoliten, vel Sicyonem, vel Nicopoliten, vel philosophum, qui de pictura & de illustribus pictoribus scripsit. Quod quidem huic Pamphilo accommodatum est, quia & hic in insulis, hoc est, fasciis, oratoriam omnem artem, quasi puerilia crepundia, depinxerat. At enim Nicopolita esse non potuit, cum hæc urbs ab Augusto condita sit post Actiacam victoriam. *Idem*.

rem, tanquam pueriles delicias aliquas depingere: nosque ipsi hac tam exigua disputatione hesterni & hodierni diei totum oratoris munus explicemus; dummodo illa res tanta sit (16), ut omnibus philosophorum libris, quos nemo oratorum istorum (17) unquam attigit, comprehensa esse videatur.

XXII. Tum Catulus, Haudquaquam hercle, inquit, Crasse, mirandum est, esse in te tantam dicendi vel vim, vel suavitatem, vel copiam; quem quidem antea natura rebar ita dicere, ut mihi non solum orator summus, sed etiam sapientissimus homo viderere: nunc intelligo illa te semper etiam potiora duxisse, quæ ad sapientiam spectarent; atque ex his hanc dicendi copiam fluxisse. Sed tamen, cum omnes gradus ætatis recordor tuæ, cumque vitam tuam, ac studia considero; neque, quo tempore ista didiceris, video; nec magnopere te istis studiis, hominibus, libris intelligo deditum; neque tamen possum statuere, utrum magis mirer, te illa, quæ mihi persuades maxima esse adjumenta, potuisse in tuis tantis occupationibus perdiscere, an, si non potueris, posse isto modo dicere.

Hic Crassus, Hoc tibi, inquit, Catule, primum persuadeas velim, me non multo secus facere, cum de oratore disputem, ac facerem, si esset mihi de histrione dicendum. Negarem enim posse eum satisfacere in gestu, nisi palæstram, nisi saltare didicisset: neque, ea cum dicerem, me esse histrio-

(16) *Dummodo illa res tanta sit*) Sensus est, modo illa res credatur tanta esse, ut non minori spatio, quam omnibus Philosophorum libris, comprehendatur. *Pearcius*.

(17) *Quos nemo* oratorum *istorum*) Isti homines, de quibus dixit modo, fuerunt Corax & Pamphilinus, non oratores, sed rhetores: nempe rhetorum horum & aliorum ignorantiam, & impudentiam exagitat Crassus, qui præcepta eloquentiæ tradebant, cum omnem moralem philosophiam, quæ maxime oratori necessaria esset, ignorarent: quare rescribendum censeo, *quos nemo* rhetorum *istorum unquam attigit*. Ultima litera vocis *nemo* geminata huic errori locum dedit. *Idem*.

ſtrionem neceſſe eſſet, ſed fortaſſe non ſtultum alieni artificii exiſtimatorem. Similiter nunc de oratore, veſtro impulſu, loquor, ſummo ſcilicet. Semper enim quacumque de arte, aut facultate quæritur, de abſoluta & perfecta quæri ſolet. Quare ſi jam me vultis eſſe oratorem, ſi etiam ſat bonum, ſi bonum, denique, non repugnabo: (quid enim nunc ſim ineptus? ita me exiſtimari ſcio) quod ſi ita eſt, ſummus tamen certe non ſum: neque enim apud homines res eſt ulla difficilior, neque major, neque quæ plura adjumenta doctrinæ deſideret.

Attamen, quoniam de oratore nobis diſputandum eſt, de ſummo oratore dicam neceſſe eſt. Vis enim & natura rei, niſi perfecta ante oculos ponitur, qualis & quanta ſit, intelligi non poteſt. Me autem, Catule, fateor, neque hodie in iſtis libris, & cum iſtis hominibus vivere: nec vero, id quod tu recte commeminiſti, ullum unquam habuiſſe ſepoſitum tempus ad diſcendum, ac tantum tribuiſſe doctrinæ temporis, quantum mihi puerilis ætas, forenſes feriæ conceſſerint.

XXIII. At, ſi quæris, Catule, de doctrina iſta quid ego ſentiam; non tantum ingenioſe homini, & ei, qui forum, qui curiam, qui cauſas, qui rempublicam ſpectet, opus eſſe arbitror temporis, quantum ſibi ii ſumpſerunt, quos diſcentes vita defecit. Omnes enim artes aliter ab iis tractantur, qui eas ad uſum transferunt; aliter ab iis, qui ipſarum artium tractatu delectati, nihil in vita ſunt aliud acturi. Magi-

(18) *Magiſter hic Samnitium*) Quantum ab iis, qui artes transferunt ad uſum, diſtent qui in earum cognitione conquieſcunt, triplici probat exemplo. Primum eſt duorum laniſtarum, qui tunc temporis celebres erant. Alter quidem, quem apprime noviſtis, magiſter Samnitium: id eſt, gladiatorum magiſter, (Samnites enim, teſte Feſto, gladiatores) totus in arte ſua occupatus, aliud nihil

ster hic Samnitium (18) summa jam senectute est, & quotidie commentatur: nihil enim curat aliud. At Q. Velocius (19) puer addidicerat: sed quod erat aptus ad illud, totumque cognarat, fuit, ut est apud Lucilium,

Quamvis bonus ipse (20)
Samnis in ludo ac rudibus, civis satis asper;
sed plus operæ foro tribuebat, amicis, rei familiari.

nihil cogitat: alter, Q. Velocius, quantumvis artis numeros omnes calleret, & pugnando cederet nemini; tamen operam foro impendebat, amicis præstabat obsequium, & rem familiarem curabat. Secundum exemplum est Valerii & Furii, musicorum; hic interdum, ille quotidie cantabat. Tertium est Q. Tuberonis & Africani, qui philosophiæ dabant operam: Tubero impallescebat illis studiis, quibus Africanus horis tantum subcisivis incumbebat. *Prusteus*.

(19) *Q. Velocius*) Sic legimus cum Turnebo & Lipsio, cum in plerisque editionibus vulgatis, *atque velocius puer*, &c. *Idem*.

(20) *Quamvis bonus ipse*) Versus ii ex Lucilio Satyrico poeta desumpti, in quibus Samnitium illum magistrum significare videtur acrem hominem, & non ineptum fuisse. Verba obscura, ac fortasse mutila, & quidem alii aliter legunt. Sensus hic esse videtur: Samnitem illum in ludo atque umbratili exercitatione bonum & non imperitum. *Quamvis* pro *quantumvis* sumit Strebæus, & *rausis* legit; ego *cuivis* arbitror retineri posse: respexisseque Lucilium ad gladiaturam. In primis enim nomen ipsius Samnitis proprium generis cujusdam fuit gladiatorii, ut ex locuplete Livii testimonio constat lib. IX. ubi ait, Campanos odio Samnitium gladiatores eo ornatu armasse, quo ii in acie usi fuerant, Samnitiumque nomine appellasse. Ad quos allusisse Lucilium etiam vox quæ sequitur, *rudibus*, probat: hoc enim gladiatorium instrumentum, & quidem duplex: nam alia fuit rudis lanistarum propria, ferulæ instar: ita enim appellatur: qua donabantur gladiatores, qui missionem impetrabant. Alia fuit tironum, in ensem ligneum formata; quo genere exercebantur tirones, non gladiatores solum, verum etiam milites; quod *batuere* vocabant. Dixi sensum hunc videri, propterea quod nullus alius commodior occurrit. Alioqui magistrum Samnitium de rhetoricæ professore accipere, quemadmodum Strebæus, nescio an ridiculum sit: recte non ita diceret Cicero: quid enim potius Samnitium, quam aliorum doctor appelletur? horridæ præsertim gentis, nec aptæ admodum ad eloquentiam. Quid quod Lipsius lib. I. Saturnalium 15. hoc de gladiatorii ludi magistro accipit? Quod autem *commentari* dicatur, bene observat gladiatorum magistros etiam interdum dictata dare solitos. Unde Juvenalis, Sat. XI. 8. *Scripturus leges & regia verba lanistæ*. Verum quid sequentibus verbis faciemus? *sed plus opera foro tribuebat &c.* Hoc enim oratorem & rhetorem spectare videtur. An idem ille gladiatorum magister in foro versabatur? plane aut ita dicendum, aut criticorum communi causatione utendum, luxatum mutilumve; aut translatum ex alieno locum hunc esse. *Petavius*.

ri. Valerius quotidie cantabat: erat enim ſcenicus: quid faceret aliud? At Numerius Furius, noſter familiaris, cum eſt commodum, cantat: eſt enim paterfamilias, eſt eques Romanus: puer didicit, quod diſcendum. Eadem ratio eſt harum artium maximarum. Dies & noctes virum ſumma virtute & prudentia videbamus, philoſopho cum operam daret, Q. Tuberonem: at ejus avunculum vix intelligeres id agere, cum ageret tamen, Africanum. Iſta diſcuntur facile, ſi & tantum ſumas, quantum opus ſit, & habeas qui docere fideliter poſſit, & ſcias etiam ipſe diſcere. Sed ſi tota vita nihil velis aliud agere, ipſa tractatio & quæſtio quotidie ex ſe gignit aliquid, quod cum deſidioſa delectatione veſtiges. Ita fit, ut agitatione rerum ſit infinita cognitio, facilis uſus doctrinam confirmet, mediocris opera tribuatur, memoria ſtudiumque permaneat. Libet autem ſemper diſcere, ut ſi velim ego talis (21) optime ludere, aut pilæ ſtudio tenear, etiam fortaſſe ſi aſſequi non poſſim. At alii, quia præclare faciunt, vehementius, quam cauſa poſtulat, delectantur, ut Titius pila, Brulla talis. Quare nihil eſt, quod quiſquam magnitudinem artium ex eo, quod ſenes diſcunt, pertimeſcat. Namque aut ſenes ad eas acceſſerunt; aut uſque ad ſenectutem in ſtudiis detinentur; aut ſunt tardiſſimi. Res quidem ſe mea ſententia ſic habet, ut, niſi quod (22) quiſque cito potuerit, nunquam omnino poſſit perdiſcere.

XXIV. Jam, jam, inquit Catulus, intelligo, Craſſe, quid dicas, & hercule aſſentior. Satis video tibi homini ad perdiſcendum acerrimo, ad ea cognoscenda, quæ dicis, fuiſſe temporis.

Pergiſne, inquit Craſſus, me, quæ dicam, de

X 4 me,

(21) *Talis*) De talorum & pilæ ludo paulo ſuperius dictum c. 15 *Truſt.*

(22) *Niſi quod*, &c.) Hoc efflatum Craſſi non omnino verum eſſe, quotidiana experientia comprobatur. *Idem.*

me, non de re putare dicere? Sed jam, si placet, ad instituta redeamus. Mihi vero, Catulus inquit, placet.

Tum Crassus, Quorsum igitur hæc, spectat inquit, tam longa, tam alte repetita oratio? Hæ duæ partes (23), quæ mihi supersunt, illustrandæ orationis, ac totius eloquentiæ cumulandæ, quarum altera dici postulat ornate, altera apte, hanc habent vim, ut sit quam maxime jucunda, quam maxime in sensus eorum, qui audiunt, influat, & quam plurimis sit rebus instructa. Instrumentum autem hoc forense, litigiosum, acre, tractum ex vulgi opinionibus, exiguum sane atque mendicum est: illud rursus ipsum, quod tradunt isti, qui profitentur se dicendi magistros, non * multo est majus, quam illud vulgare ac forense. Apparatu nobis opus est (24), & rebus exquisitis undique, & collectis, arcessitis, comportatis, ut tibi, Cæsar (25), faciendum est ad annum; ut ego in ædilitate laboravi, quod quotidianis & vernaculis rebus satisfacere me posse huic populo non putabam.

Verborum eligendorum, & collocandorum, & concludendorum facilis est vel ratio, vel sine ratione, ipsa exercitatio. Rerum est silva magna, quam

(23) *Hæ duæ partes*) Supra dixerat Crassus quatuor esse dotes orationis, eam esse debere Latinam, dilucidam, ornatam, & aptam: de duabus primis disputavit: reliquas deinde persequetur. *Idem*.

* *Multo*) alii fere omnes *multum*.

(24) *Apparatu nobis opus est*) Alludit, quantum opinor, ad ædilitatem, in qua pleraque populo spectacula proponebantur: & in eo genere qui novi aliquid ederet, & hactenus inusitatum, omne punctum ferebat. Quod idem in aliis magistratibus, sed in illo præcipue valebat. Quare, quemadmodum ibi delectu atque apparatu exquisitarum rerum opus est: eodem modo orator, vulgaribus tritisque neglectis, id consectari debet, quod ipsa præsertim novitate delectet. *Petavius*.

(25) *Ut tibi, Cæsar, &c.*) Quemadmodum ad ludorum ædilitiorum pompam non vulgaris ornatus sufficit, sed solito magnificentior apparatus requiritur: ita rerum exquisitarum supellex suppetere debet oratori. *Prust.*

quam cum Græci jam non tenerent, ob eamque causam juventus nostra dedisceret pæne discendo, etiam Latini, si diis placet (26), hoc biennio magistri dicendi exstiterunt; quos ego censor edicto (27) meo sustuleram, non quo (ut nescio quos dicere ajebant) acui ingenia adolescentium nollem, sed contra ingenia obtundi nolui, corroborari impudentiam. Nam apud Græcos, cuicuimodi essent, videbam tamen esse, præter hanc exercitationem linguæ, doctrinam aliquam, & * humanitatem dignam scientia. Hos vero novos magistros nihil intelligebam posse docere, nisi ut auderent; quod etiam cum bonis rebus conjunctum, per seipsum est magnopere fugiendum. Hoc cum unum traderetur, & cum impudentiæ ludus esset; putavi esse censoris, ne longius id serperet, providere. Quamquam non hæc ita statuo ac decerno, ut desperem, Latine ea, de quibus disputavimus, tradi ac perpoliri. Patitur enim & lingua nostra, & natura rerum, veterem illam excellentemque prudentiam Græcorum, ad nostrum usum, moremque trasferri. Sed hominibus opus est eruditis, qui adhuc in hoc quidem genere nostri nulli fuerunt. Sin quando exstiterint, etiam Græcis erunt anteponendi (28).

XXV. Ornatur igitur oratio (29) genere primum,

(26) *Si diis placet*) Ironice dictum. Idem.

(27) *Quos ego censor edicto*) Juvat super ea re Gellium audire, qui lib xv. cap. 11. istud his verbis declarat: *Cn. Domitius Ænobarbus & L. Licinius Crassus censores de coercendis rhetoribus Latinis ita edixerunt: Renunciatum est nobis esse homines, qui novum genus disciplinæ instituerunt, ad quos juventus in ludum conveniat; eos sibi nomen imposuisse Latinos rhetores; ibi homines adolescentulos dies totos desidere, &c.* Petavius.

* *Humanitatem*) Man. Lamb. *humanitate dignam scientiam.*

(28) *Græcis erunt anteponendi*) Quo loco sit habendus Cicero, hic tacitus insinuat; ea nimirum tractavit, quæ quisque inter Latinos ingeniosus scripsisset, Crassi judicio Græcos superaret. *Prust.*

(29) *Ornatur igitur oratio*) Institutum deinceps aggreditur, ac

mum, & quasi colore quodam, & succo suo. Nam ut gravis, ut suavis, ut erudita sit, ut liberalis, ut admirabilis, ut polita, ut sensus, ut dolores habeat, quantum opus sit, non est singulorum articulorum: in toto spectantur hæc corpore. Ut porro conspersa sit quasi verborum sententiarumque floribus, id non debet esse fusum æquabiliter per omnem orationem, sed ita distinctum, ut sint quasi in ornatu disposita quædam insignia & lumina.

Genus igitur dicendi est eligendum, quod maxime teneat eos, qui audiant, & quod non solum delectet, sed etiam sine satietate delectet. Non enim a me jam exspectari puto, ut moneam, ut caveatis, ne exilis, ne inculta sit vestra oratio, ne vulgaris, ne obsoleta: aliud quiddam majus, & ingenia me hortantur vestra, & ætates. Difficile enim dictu est (30), quænam caussa sit, cur ea, quæ (31) maxime sensus nostros impellunt voluptate, & specie prima acerrime commovent, ab iis celerrime fastidio quodam & satietate abalienemur. Quanto colorum pulcritudine (32) & varietate floridiora sunt in picturis

ac de ornatu orationis differit; atque in primis duplex illius genus distinguit: unum in toto fusum corpore orationis; aliud spectatur in partibus. Quod similitudine humani corporis explicatur: in quo alia totius est pulcritudo, quæ in coloris bonitate, aptaque membrorum proportione cernitur: alia partium singularum. *Petavius*.

(30) *Difficile enim dictu est*, &c.) Non hic ratio redditur, quare Crassum alind hortabantur juvenum ingenia & ætates: sed hæc sententia pendet ab ista: *Genus igitur dicendi est eligendum, quod maxime teneat eos*, &c Nempe habes rationem, cur satietas in delectatione vitanda sit. Sic igitur ope parentheseos sententiam restitui. *Sed etiam sine satietate delectet*; (*non enim a me* .... *& ætates*;) *difficile enim dictu est*, &c. Eodem etiam modo Manutius hunc locum inpressit. *Pearcius*.

(31) *Cur ea, quæ*, &c.) Redundare videtur *ea*, nec satis cum reliqua phrasi congruere. *Prust*.

(32) *Quanto colorum pulcritudine*) Exemplis, quod dixerat, illustrat. De vario genere picturæ, singulorumque generum proprietate, superius dixit. Pictura vetus, etsi rudis, nec ita florida, ipsa tamen

ris novis pleraque, quam in veteribus? quæ tamen, etiamsi primo aspectu nos ceperunt, diutius non delectant; cum iidem nos in antiquis tabulis illo ipso horrido, obsoletoque teneamur. Quanto molliores sunt, & delicatiores in cantu flexiones, & falsæ voculæ, quam certæ & severæ? quibus tamen non modo austeri, sed, si sæpius fiunt, multitudo ipsa reclamat. Licet hoc videre in reliquis sensibus: unguentis minus diu nos delectari, summa & acerrima suavitate conditis, quam his moderatis: & magis laudari quod terram, quam quod crocum (33) olere videatur: in ipso tactu esse modum & mollitudinis & lævitatis. Quin etiam gustatus, qui est sensus ex omnibus maxime voluptarius, quique dulcitudine præter cæteros sensus commovetur, quam cito id, quod valde dulce est, aspernatur ac respuit? Quis potione uti, aut cibo dulci diutius potest? cum utroque in genere ea, quæ leviter sensum voluptate moveant, facillime fugiant satietatem. Sic omnibus in rebus, voluptatibus maximis fastidium finitimum est: quo hoc minus in oratione miremur: in qua vel ex poetis, vel ex oratoribus possumus judicare, concinnam, distinctam, ornatam, festivam, sine intermissione, sine * repre-

tamen antiquitate delectat. Eodem pacto in musica, vox ad suavitatem infracta & inflexa, si nimium iteretur, displicet. *Petavius*.

(33) *Magis laudari quod terram, quam quod crocum*) Alii ceram, pro *terram* hic legunt, sed perperam. Juvat Plinii locum cum hoc conferre, qui ei lucem præferat. Igitur lib. XVII. cap. 5. *Certe*, inquit, *Cicero*, *lux doctrinarum altera*, Meliora, *inquit*, unguenta sunt quæ terram, quam quæ crocum sapiunt. *Hoc enim maluit dixisse, quam redolent. Ita est profecto: illa erit optima, quæ unguenta sapiat. Quod si admonendi sumus, qualis sit terra odor ille qui quæritur; contingit sæpe etiam quiescente ea sub occasum solis, in quo loco arcus cælestis dejecerit capita sua: & cum a siccitate continua immaduit imbre: tunc emittit illum suum halitum divinum ex sole conceptum, cui comparari suavitas nulla possit.* Petav. tuetur hanc eandem lectionem in suis notis & emendat ad Plin. lib. XIII. n. 6. Harduinus.

* *Reprehensione* Lamb.) *respiratione*.

prehensione, sine varietate, quamvis claris sit coloribus picta vel poesis, vel oratio, non posse in delectatione esse diuturna. Atque eo citius in oratoris, aut in poetæ cincinnis ac fuco offenditur, quod sensus in nimia voluptate natura, non mente satiantur (34): in scriptis & in dictis non aurium solum, sed animi judicio etiam magis, infucata vitia noscuntur.

XXVI. Quare, *bene*, & *præclare* (35), quamvis

(34) *Sensus in nimia voluptate* natura, *non* mente satiantur) Illum, qui satiatur mente aut natura, natura aut mens satiat: neque enim alio sensu, vox *satiatur* cum ablativo intelligi potest: sed non hoc voluit Cicero; immo aliud longe diversum voluit. Quod si intelligere possimus *mente satiari*, quid, quæso, est natura satiari? Lambinus hanc labem vulgatæ lectionis vidit; & sic corrigere voluit, *quod* sensu *in nimia voluptate natura*, *non* mente, satiatur: ubi *natura* est nominativi casus. Sed manet interim eadem vitiosa locutio *mente* & *sensu satiari*: & nec sententia satis numerosa videtur, nec ordo verborum elegans conservatur. Restat etiam hoc vitium, & in vulgata, & in Lambini lectione, quod hæc verba *in nimia voluptate* nimis universa sunt; & de omnimoda voluptate dicuntur: sed Cicero de uno solo genere voluptatum nunc loquitur, sc. earum, quæ ex sensibus oriuntur. Opus igitur esse emendatione, ut opinior, lector fatebitur, sententiamque leviori, quam illa Lambini, mutatione, sic forsitan restituet: *Quod sensus in nimia voluptate* naturæ, *non* mentes *satiantur*; *In scriptis & in dictis*, *non aurium solum*, *sed animi judicio etiam magis*, *infucata vitia noscuntur*. Id est: in gustatu, auditu, reliquisque voluptatibus, quæ a natura nobis sunt datæ, si nimiæ sint, non mentes gustantium, aut audientium, sed sensus soli satiantur: in iis autem voluptatibus, quæ ex arte proficiscuntur, ut in poesi & oratione, si nihil varietatis habeant, istud nimiæ similitudinis vitium noscitur non solum aurium, sed etiam magis animi judicio. *Voluptas naturæ est voluptas a natura data*. Sic noster de Fin. lib. v. *Quod in pueritia facillime se arbitrentur* naturæ voluptatem *posse cognoscere*. Sic lib. II. de Orat. c. 84. naturæ bona *eadem sunt*, *quæ in c.* II. *dicuntur* natura data hominibus. Facillime autem ultima litera vocis *mentes* a sequenti *s* absorberi potuit. *Pearcius*.

(35) *Quare*, bene, *&* præclare) Solebant non modo in scholis auditores, sed in foro populus oratoribus acclamare, cum aliquid impensius placeret, atque hæ erant acclamationes usitatæ, *bene*, *præclare*, *belle*, *festive*, *euge*, cujusmodi assentationum insaniam reprehendit Persius, Sat I. 47. & Plutarchus Tractatu de audiendo. Atque eo etiam morbus iste pervasit, ut nonnullos subornatos homines haberent, qui in exclamando cæteri præirent. Hinc natum fortasse, ut Græci θαυμάζειν, quod est *admirari*, pro eo quod est discipulum esse & auditorem, sumerent, ut est apud Hesychium.

vis nobis sæpe dicatur; *belle*, & *festive*, nimium sæpe nolo. Quamquam illa ipsa exclamatio, *Non potest melius*, sit velim crebra, sed habeat tamen illa in dicendo admiratio ac summa laus umbram aliquam & recessum, quo magis id, quod erit illuminatum, exstare, atque eminere videatur.

Nunquam agit hunc versum Roscius eo gestu, quo potest,

Nam sapiens (36) virtuti honorem præmium,
haud prædam petit:

sed abjicit prorsus, ut in proximos,

Ecquid video? ferro septus possidet sedes sacras,

incidat, adspiciat, admiretur, stupescat. Quid ille alter?

Quid petam præsidi?

quam leniter? quam remisse? quam non actuose? Instat enim,

O pater, o patria, o Priami domus!

in quo tanta commoveri actio non posset, si esset consumpta superiore motu, & exhausta. Neque id actores prius viderunt, quam ipsi poetæ, quam denique illi etiam, qui fecerunt modos, a quibus utrisque summittitur aliquid, deinde augetur, extenuatur, inflatur, variatur, distinguitur.

Ita sit nobis igitur ornatus & suavis orator; (nec tamen potest aliter esse) ut suavitatem habeat

Cæterum hunc locum ita accipit Strebæus, quasi *bene*, *præclare*, & *belle* ac *festive* ad idem exclamationis & admirationis genus pertineant. Existimo tamen duo illa esse genera ac diversa exclamandi; ut cum alia sit orationis commendatio, ex eo quod apta sit, & artificiosa, & accommodata rebus, ex quo *bene* & *præclare* exclamari soleat, id in ea deberet esse frequentissimum; alia vero cum sit laus ex nitore ac lepore, quæ lumina dicuntur, hoc est, insignior quidam ac fucatior ornatus, ut propterea *belle* ac *festive* acclametur, nonnunquam quidem erit istud aspergendum, sed parcius & rarius. *Petavius*.

(36) *Nam sapiens*) Versus, quantum conjicere licet, ex Ennii tragœdia Hecuba desumpti. *Pruss*.

beat austeram & solidam, non dulcem atque decoctam. Nam ipsa ad ornandum præcepta quæ dantur, ejusmodi sunt, ut ea quamvis vitiosissimus orator explicare possit. Quare, ut ante dixi, primum silva rerum, ac sententiarum comparanda est: qua de parte dixit Antonius. Hæc formanda filo ipso & genere orationis, illuminanda verbis, varianda sententiis. Summa autem laus eloquentiæ est, amplificare rem ornando: quod valet non solum ad augendum aliquid (37) & tollendum altius dicendo, sed etiam ad extenuandum (38) atque abjiciendum.

XXVII. Id desideratur omnibus iis in locis, quos ad fidem orationis faciendam adhiberi dixit Antonius, vel cum explanamus aliquid, vel cum conciliamus animos, vel cum concitamus. Sed in hoc, quod postremum dixi, amplificatio potest plurimum: eaque una laus oratoris est, & propria maxime. Etiam major est illa exercitatio, quam extremo sermone instruxit Antonius, (primo rejiciebat) laudandi & vituperandi. Nihil est enim ad exaggerandam & amplificandam orationem accommodatius, quam utrumque horum cumulatissime facere posse. Consequentur etiam illi loci (39), qui quamquam proprii causarum, & in-

(37) *Ad augendum aliquid*) Exemplum sit illud ex Verrina VII. depromptum: *Facinus est vinciri civem Romanum: scelus verberari: prope parricidium necari; quid dicam in crucem tollere? verbo satis digno tam nefaria res appellari nullo modo potest. Non fuit his omnibus iste contentus. Spectet, inquit, patriam, in conspectu legum, liberatisque moriatur.* Prust.

(38) *Ad extenuandum*) Quod præstitit Tullius in Ligariana: *Scelus tu illud vocas, Tubero? cur? isto enim nomine illa adhuc causa caruit. Alii errorem appellant: alii timorem: qui durius, spem, cupiditatem, odium, pertinaciam: qui gravissime, temeritatem: scelus præter te adhuc nemo. Ac mihi quidem si proprium & verum nomen nostri mali quæratur, fatalis quædam calamitas incidisse videtur, & improvidas hominum mentes occupavisse; ut nemo mirari debeat humana consilia divina necessitate esse superata.* Idem.

(39) *Consequentur etiam illi loci*) Usum locorum communium com-

& inhærentes in earum nervis esse debent, tamen, quia de universa re tractari solent, *communes* a veteribus nominati sunt: quorum partim habent vitiorum & peccatorum acrem quandam cum amplificatione incusationem, aut querelam, contra quam dici nihil solet, nec potest; ut in depeculatorem (40), in proditorem, in parricidam: quibus uti, confirmatis criminibus, oportet: aliter enim jejuni sunt atque inanes. Alii autem habent deprecationem, aut miserationem. Alii vero ancipites disputationes, in quibus de universo genere in utramque partem disseri copiose licet: quæ exercitatio nunc propria duarum philosophiarum (41), de quibus ante dixi, putatur: apud antiquos erat eorum, a quibus omnis de rebus forensibus dicendi ratio & copia petebatur. De virtute enim, de officio, de æquo & bono, de dignitate, honore, utilitate, ignominia, præmio, pœna, similibusque de rebus, in utramque partem dicendi animos & vim & artem habere debemus. Sed, quoniam de nostra possessione (42) de-

commendat. Erant hi communes loci sententiæ quædam, sive promptuaria argumentorum vel disputationum, variis scilicet de rebus institutarum, & generalibus, cujusmodi tria genera distinguit. Alii enim loci insectationes criminum quorundam continebant, de quibus nemo dubitat quin pessima sint. Alii, deprecationis aut miserationis excitandæ rationem continent. Tertium genus habet earum quæstionum tractationem, quæ utramque in partem disputando trahuntur, ut sunt de virtute, de justitia, cæterisque id genus rebus institutæ disputationes. *Petavius*.

(40) *Depeculatorem*) Reum peculatus, sive raptæ pecuniæ publicæ. Vox inde deducta. auctore Festo, quod initium hujus fraudis a pecore olim fieri soleret. *Prust*.

(41) *Nunc propria duarum philosoph.*) Quasnam significet, planum est & facile. Peripateticos enim & Academicos innuit. *Petavius*.

(42) *De nostra possessione*) Hujus loci talis est sententia. Quoniam philosophi dum disserunt de moribus, ea invaserunt, quæ tractanda erant a rhetoribus, quibus nihil jam præter causas forenses superest, a philosophis, qui nostra bona deprædati sunt, mutuemur id quod nobis est necessarium. Ducta translatio ab iis, qui paterna possessione dejecti, compelluntur in vile prædiolum, de quo etiam lis intenditur. Litigiosum prædiolum dicit non propter eas li-

depulsi, in parvo, & eo litigioso, prædiolo relicti sumus, & aliorum patroni, nostra tenere, tuerique non potuimus: ab iis, (quod indignissimum est) qui in nostrum patrimonium irruperunt, quod opus est nobis mutuemur.

XXVIII. Dicunt igitur nunc quidem illi, qui ex particula parva urbis (43) ac loci nomen habent, & Peripatetici philosophi, aut Academici nominantur; olim autem, propter eximiam rerum maximarum scientiam, a Græcis politici philosophi appellati, universarum rerum publicarum nomine vocabantur; omnem civilem orationem in horum alterutro genere versari, aut definita controversia certis temporibus ac reis, hoc modo, Placeatne a Carthaginensibus captivos nostros, redditis suis, recuperari: aut infinite de universo genere quærentis, Quid omnino de captivo statuendum ac sentiendum sit. Atque horum superius illud genus, causam, aut controversiam appellant, eamque tribus, lite, aut deliberatione, aut laudatione definiunt: hæc autem altera quæstio infinita, & quasi proposita, consultatio nominatur. Atque hactenus loquuntur.

Etiam hac (44) instituendo divisione utuntur, sed ita, non ut jure, aut judicio, * ut denique recuperare amissam possessionem, sed ut ex jure civili,

lites, in quibus versantur oratores, sed quod philosophi oratoribus detrahere volunt judicialium quæstionum partem optimam. Illis enim concedunt quæstionem finitam, infinitam sibi vindicant. *Strebaus*. Prust.

(43) *Particula parva urbis*) E Lyceo scilicet, quod gymnasium, Athenis celeberrimum, dicebatur quoque περίπατος, *obambulatio*, quod inter deambulandum inde nominati Peripatetici philosopharentur. Academia, gymnasium aliud Athenis, ab Academo Atheniensi nomen habuisse tradit Plutarchus in Theseo. *Prusteus*.

(44) *Atque hactenus loquuntur. Etiam hac*) Omitto, *loquuntur*; ut sensus sit, *Atque hactenus etiam hac instituendo divisione utuntur*, scilicet rhetores, etsi in eorum provinciam invaserint philosophi. *Muretus*.

* *Ut denique*) Lamb. *aut vi denique recuperare*,

vili, surculo defringendo (45), usurpare videantur. Nam illud alterum genus, quod est temporibus, locis, reis definitum, obtinent, atque idipsum lacinia (46). Nunc enim apud Philonem, quem in Academia maxime vivere audio, etiam harum jam causarum cognitio, exercitatioque celebratur. Alterum vero tantummodo in prima arte tradenda nominant, & oratoris esse dicunt: sed neque vim, neque naturam ejus, nec partes, nec genera proponunt, ut præteriri omnino fuerit satius, quam attentatum deseri. Nunc enim inopia reticere intelliguntur, tum judicio viderentur.

XXIX. Omnis igitur res eandem habet naturam ambigendi, de qua quæri & disceptari potest, sive in infinitis consultationibus disceptatur, sive in iis causis, quæ in civitate, & in forensi disceptatione versantur: neque est ulla, quæ non aut ad cognoscendi, aut ad agendi vim rationemque re-

(45) *Surculo defringendo*) Ita philosophos illos de rhetorica tradere aliquid docet, ut non sibi penitus illam vindicent, neque in eam tanquam possessionem manus injiciant, sed de ea etiamnum contendentes imaginaria vindicatione usurpent in exigua aliqua parte. Olim enim petitor possessorem una cum prætore in rem præsentem ducebat: unde adversarium manu prehendens, rem, de qua erat contentio, sibi vindicabat; quod *manum conserere* appellabant. Posteaquam vero propagatis Italiæ finibus, prætores negotiis occupati proficisci ad longinquas res gravabantur, institutum est, ut litigantes non apud prætores manum consererent, sed *ex jure*, id est, ex eo loco ubi jus reddebatur, *manum consertum vocarent*, id est alter alterum ad manum conferendam in rem de qua ageretur, vocaret: atque profecti simul in agrum de quo litigabatur, terræ aliquid ex eo, uti unam glebam, in jus in urbem ad prætorem deferrent, & in ea gleba, tanquam in toto agro, vindicarent. Nonnunquam & surculum ex arbore defractum ferebant. Multa de eo ritu Brissonius in Formulis. Itaque similitudo Ciceroniana hæc est: Quo illi modo litigantes in parte agri exigua hærent, nec dum totum obtinuerunt; sic philosophos, dum paucula quædam delibant ex rhetoricis non veterem possessionem ex toto usurpare, quasi postliminio, sed particulam illius quasi adhuc alienæ rei arripere. *Petavius*.

(46) *Lacinia*) Lacinia aliquid tenere vel obtinere, idem valet, ac rem nonnisi leviter tenere. Phrasis eadem in Plauti Asin. 3. 2. 41. *Pearcius*.

feratur. Nam aut ipsa cognitio rei, scientiaque perquiritur, ut, Virtus suamne propter dignitatem, an propter fructus aliquos expetatur: aut agendi consilium exquiritur, ut, Sitne sapienti capessenda respublica. Cognitionis autem tres modi, conjectura, definitio, &, ut ita dicam, consecutio. Nam, quid in re sit, conjectura quæritur: ut illud, Sitne in humano genere sapientia. Quam autem vim quæque res habeat, definitio explicat: ut, si quæratur, quid sit sapientia (47). Consecutio autem tractatur, cum, quid quamque rem sequatur, inquiritur: ut illud, Sitne aliquando mentiri (48) boni viri.

Redeunt rursus ad conjecturam, eamque in quatuor genera dispertiunt. Nam aut quid sit, quæritur, hoc modo: Naturane sit jus (49) inter homines, an opinionibus. Aut, quæ sit origo cujusque rei: ut, quod sit initium legum (50), aut

(47) *Quid sit sapientia*) *Sapientia est* (*ut a veteribus philosophis definitum est*) *rerum divinarum & humanarum, causarumque, quibus hæ res continentur, scientia*, Tullius lib. II. de Offic. *Prust.*

(48) *Sitne aliquando mentiri*) Recte Plato lib. II. de Rep. Ψεῦδος οὐ μόνον ὑπὸ θεῶν, ἀλλὰ καὶ ὑπ' ἀνθρώπων μισεῖται: *Mendacium non tantum a diis, sed etiam ab hominibus odio habetur*. Videtur ab hac sententia aliquantulum deflectere, cum libro v de Rep mendacio tanquam pharmaco magistratibus utendum aliquando censet ad subditorum utilitatem. Mendacium officiosum approbat Tullius in Oratione pro Ligario. Aristoteles lib. IV. Ethicorum, licitum unquam mendacium negat, cujus sententiæ accedendum. Quid autem discrepent mentiri & mendacium dicere, ex Nigidio docet Gellius lib. XI. cap. 2. *Idem*.

(49) *Naturane sit jus*) Jus aliud est naturale, definiturque a Cicerone lib. I. de Legibus, *Ratio summa insita in natura, quæ jubet ea quæ facienda sunt, prohibetque contraria*. Aliud jus gentium ad naturale accedit, estque omnium gentium auctoritate passim receptum; aliud proprium, quod sibi quisque populus describit; aliud civile, &c Vide Partit. Orat. *Idem*.

(50) *Quod sit initium legum*) Callicles in Gorgia Platonis ab infirmiori plebe leges inventas putat, quibus, ne quid præter fas auderent, potentiores coercerentur. Thrasymachus apud Platonem lib. I. de Rep jura & leges principum arbitrio putat constitutas. Unde perperam concludit illud esse jus, quod potentioribus est utile. Vide notas in I. de Orat. cap. 8. *Idem*

aut rerum publicarum (51). Aut caufa & ratio: ut, fi quæratur cur doctiffimi (52) homines de maximis rebus diffentiant. Aut de immutatione: ut, fi difputetur, num interire virtus in homine, aut num in vitium poffit converti.

Definitionis autem funt difceptationes, ut, cum quæritur (53) quid in communi (54) mente quafi impreffum fit: ut, fi differatur, idne fit jus (55), quod maximæ parti fit utile. Aut, cum quid cujufque fit proprium, exquiritur: ut ornate dicere, propriumne fit (56) oratoris, an id etiam aliquis præterea poffit. Aut, cum res diftribuitur in partes: ut, fi quæratur, quot fint genera (57) rerum expetendarum: ut, fintne tria, corporis (58), animi, externarumque rerum. Aut, cum, quæ forma (59), & quafi

(51) *Rerum publicarum*) Earum initium primo domus, tum vicus, denique civitas. *Ariftoteles lib.* 1. *de Rep.* Idem.

(52) *Cur doctiffimi*) Scilicet eruditorum perinde ac *vulgi opiniones in maxima inconftantia veritatis ignoratione verfantur*. Tullius lib. 1 de Nat. Deor. *Idem*.

(53) *Ut, cum quæritur*) Mutavi vulgatum *ut* in *aut*, quia exemplum non fubjicitur, fed fpecies quædam definitionis. Quatuor ejus funt fpecies. Prima eft, cum quæritur, quid in communi mente quafi impreffum fit, quam Cicero in Topicis vocat notionem, & ejus fpeciei exemplum eft, *Idne eft jus, quod maximē parti fit utile?* Secunda eft, cum, quid cujufque fit proprium, exquiritur, quod Cicero in Topicis vocat proprietatem. Tertia, cum res diftribuitur in partes: quod vocat divifionem. Quarta, cum, quæ forma & quafi naturalis nota cujufque fit, defcribitur: quam vocat defcriptionem. Vides igitur, Lector, *aut* legendum effe, quod præponitur tribus poftremis fpeciebus. *Pearcius*.

(54) *Quid in communi*, &c.) Hæc funt innata, religione deum, parentes pietate, officiis amicos colere. *Pruft*.

(55) *Idne fit jus*) Rectius a jurifperitis definitur ars boni & æqui. *Idem*.

(56) *Propriumne fit*) Ornate & appofite ad perfuadendum dicere unius eft oratoris. *Idem*.

(57) *Quot fint genera*) Tria funt expetenda, honefta, utilia, & jucunda *Idem*.

(58) *Corporis*) Bona corporis funt fanitas, robur, agilitas, pulcritudo: animi, ingenium, memoria, induftria; externa, nobilitas, proba inftitutio, divitiæ. *Idem*.

(59) *Aut, cum, quæ forma*) Notationes, five defcriptiones mo-

naturalis nota cujusque sit, describitur: ut, si quæratur avari species, seditiosi, gloriosi.

Consecutionis autem duo prima quæstionum genera ponuntur. Nam aut simplex est disceptatio, ut, si disseratur, Expetendane sit gloria, aut ex comparatione, Laus, an divitiæ (60) magis expetendæ sint. Simplicium autem sunt tres modi: de expetendis fugiendisve rebus, ut, Expetendine honores sint, num fugienda paupertas: de æquo aut iniquo, Æquumne sit ulcisci (61) injurias etiam propinquorum: de honesto aut turpi, ut hoc, Sitne honestum, gloriæ causa mortem obire. Comparationis autem duo sunt modi. Unus, cum, idemne sit, an aliquid intersit, quæritur: ut *metuere*, & *vereri* (62), ut *rex*, & *tyrannus* (63): ut *assentator*, & *amicus* (64). Alter, cum, quid præstet aliud alii, quæritur: ut illud, Optimine cujusque sapientes, an populari laude ducantur. Atque eæ quidem disceptationes, quæ ad cognitionem referuntur, sic fere a doctissimis hominibus describuntur.

XXX.

morum indicat, quos characteres Græci vocant; quando res non simplici definitione aperitur, sed per multiplicia signa, & quasi vestigia explicatur. Cujusmodi sunt morales Theophrasti characteres, quæ in oratione collocata ethopœjam faciunt, & præcipue ad comœdias pertinent. *Petavius*.

(60) *Laus, an divitiæ*) Quæstionem solvit Salomon Proverbiorum cap. 22. *Melius est nomen bonum quam divitiæ multæ*. Prust.

(61) *Æquumne sit ulcisci*) Consule notas in lib. I. de Orat. c. 8. *Idem*.

(62) *Metuere, & vereri*) Metuere est angi malo imminenti, quod vix declinari potest: vereri est timere, ne quid perperam fiat. *Idem*.

(63) *Rex, & tyrannus*) Rex est qui rerum summam administrans, publicæ, non privatæ utilitati studet: tyrannus contra suis tantum commodis servit. *Omnes & habentur & dicuntur tyranni, qui potestate sunt perpetua in ea civitate, quæ libertate usa est*. Cornelius Nepos in Miltiade. *Idem*.

(64) *Assentator, & amicus*) Adulator voluptatis aut utilitatis suæ causa amicitiam simulat: amicus vult bona evenire alteri non sua, sed illius ipsius causa quem diligit. Consule Plutarchum lib. de discrimine amici & adulatoris. *Idem*.

XXX. Quæ vero referuntur ad agendum, aut in officii disceptatione versantur, quo in genere, quid rectum faciendumque sit, quæritur: cui loco omnis virtutum, & vitiorum est silva subjecta: aut in animorum aliqua permotione aut gignenda, aut sedanda, tollendave tractantur. Huic generi subjectæ sunt cohortationes, objurgationes, consolationes, miserationes, omnisque ad omnem animi motum & impulsio, &, si ita res feret, mitigatio.

Explicatis igitur his generibus ac modis disceptationum omnium, nihil sane ad rem pertinet, si qua in re discrepavit ab Antonii divisione nostra partitio. Eadem enim sunt membra in utrisque disputationibus, sed paulo secus a me, atque ab illo, partita ac distributa. Nunc ad reliqua progrediar, meque ad meum munus pensumque (65) revocabo. Nam ex illis locis, quos exposuit Antonius, omnia sunt ad quæque genera quæstionum argumenta sumenda: sed aliis generibus alii loci magis erunt apti; de quo non tam quia longum est, quam quia perspicuum, dici nihil est necesse.

Ornatissimæ sunt igitur orationes eæ, quæ latissime vagantur, & a privata ac singulari controversia se ad universi generis vim explicandam conferunt & convertunt, ut ii, qui audiant, natura, & genere, & universa re cognita, de singulis reis, & criminibus, & litibus statuere possint. Hanc ad consuetudinem exercitationis vos, adolescentes, est cohortatus Antonius, atque a minutis angustisque concertationibus ad omnem vim, varietatemque vos differendi traducendos putavit. Quare non est paucorum libellorum hoc

(65) *Pensumque*) Proprie manipulus est lanæ vel lini ex colo pendens, & a puellis fuso trahendus: metaphorice sumitur pro negotio cuique injuncto. *Idem*.

munus, ut ii, qui scripserunt de dicendi ratione, arbitrati sunt, neque Tusculani, atque hujus ambulationis antemeridianæ, aut nostræ pomeridianæ sessionis. Non enim solum acuenda nobis, neque procudenda lingua est, sed onerandum, complendumque pectus maximarum rerum & plurimarum suavitate, copia, varietate.

XXXI. Nostra est enim (si modo nos oratores sumus, si in civium disceptationibus, si in periculis, si in deliberationibus publicis adhibendi auctores & principes sumus) nostra est, inquam, omnis ista prudentiæ, doctrinæque possessio, in quam homines, quasi caducam atque vacuam, abundantes otio, nobis occupatis, involaverunt; atque etiam aut irridentes oratorem, ut ille in Gorgia Socrates (66), cavillantur, aut aliquid de oratoris arte paucis præcipiunt libellis, eosque *rethoricos* inscribunt: quasi non illa sint propria rhetorum, quæ ab iisdem de justitia, de officio, de civitatibus instituendis & regendis, de omni vivendi, denique etiam de naturæ ratione dicuntur. Quæ quoniam jam aliud non possumus, sumenda sunt nobis ab iis ipsis, a quibus expilati sumus, dummodo illa ad hanc civilem scientiam, quo pertinent, & quam intuentur, transferamus: neque (ut ante dixi) omnem teramus in his discendis rebus ætatem, sed cum fontes viderimus, quos nisi qui celeriter cognorit, nunquam cognoscet omnino, tum, quotiescumque opus erit, ex iis tantum, quantum res petet, hauriemus. Nam neque tam est acris in naturis hominum & ingeniis, ut res tantas quisquam, nisi monstratas, possit videre: neque tanta tamen in rebus obscuritas, ut eas non penitus acri vir ingenio cernat, si modo adspexerit.

In

(66) *Ut ille in Gorgia Socrates*) Socratis in Gorgia mentem non est hic assecutus Crassus, ut jam annotavimus ad lib. I. de Orat. c. 11. *Idem*.

In hoc igitur tanto tamque immenſo campo, cum liceat oratori vagari libere, atque, ubicumque conſtiterit, conſiſtere in ſuo, facile ſuppeditat omnis apparatus, ornatuſque dicendi. Rerum enim copia verborum copiam gignit: &, ſi eſt honeſtas in rebus ipſis, de quibus dicitur, exſiſtit ex rei natura quidam ſplendor in verbis. Sit modo is, qui dicet, aut ſcribet, inſtitutus liberaliter educatione doctrinaque puerili, & flagret ſtudio, & a natura adjuvetur, & in univerſorum generum infinitis diſceptationibus exercitatus, ornatiſſimos ſcriptores oratoreſque ad cognoſcendum imitandumque legerit: næ ille haud ſane, quemadmodum verba ſtruat & illuminet, a magiſtris iſtis requiret. Ita facile in rerum abundantia ad orationis ornamenta ſine duce, natura ipſa, ſi modo eſt exercitata, labetur.

XXXII. Hic Catulus, Dii immortales, inquit, quantam rerum varietatem, quantam vim, quantam copiam, Craſſe, complexus es, quantiſque ex anguſtiis oratorem educere auſus es, & in majorum ſuorum regno collocare! Namque illos veteres doctores, auctoreſque dicendi nullum genus diſputationis a ſe alienum putaſſe accepimus, ſemperque eſſe in omni orationis ratione verſatos. Ex quibus Eleus (67) Hippias, cum Olympiam veniſſet (68), maxima illa quinquennali celebri-

(67) *Eleus*) Oriundus ex Elide, quæ urbs eſt in Peloponneſo, nunc *Belvedere*. Idem.

(68) *Hippias, cum Olympiam veniſſet*) Totus hic locus ex Platonis Hippia minore deſumptus: in quo Socrates Hippiam, audaciſſimum ardelionem, nihil non ſibi arrogantem, dum facete deridet, ſophiſtarum diſputandi rationem evertit. De Hippia vide Apulejum lib. II. Floridor. Paulo poſt ea tempora, annis circiter ante Chriſtum ccclx. Hinhingus quidam inter Sinas philoſophus iſti Hippiæ perſimilis veſtes, calceos, &c. ſua ſibi induſtria & manu conficiebat. *Martinus lib.* v. *Sinicæ hiſtoriæ*, *Decade prima*. *Olympiam*: Urbem in Elide regione Peloponneſi, dictam quoque Piſam, nunc *Langanico* Caſtaldus, Niger *Stauri* vocari ſcribit. *Idem*.

tate ludorum (69), gloriatus est, cuncta pæne audiente Græcia, nihil esse ulla in arte rerum omnium, quod ipse nesciret: nec solum has artes, quibus liberales doctrinæ atque ingenuæ continerentur, geometriam, musicam, literarum cognitionem, & poetarum, atque illa, quæ de naturis rerum, quæ de hominum moribus, quæ de rebus publicis dicerentur: sed annulum, quem haberet, pallium, quo amictus, soccos, quibus indutus esset, se sua manu confecisse. Scilicet nimis hic quidem est progressus; sed ex eo ipso est conjectura facilis, quantum sibi illi ipsi oratores de præclarissimis artibus appetierint, qui ne sordidiores quidem repudiarint. Quid de Prodico Chio? quid de Thrasymacho Chalcedonio, de Protagora Abderita loquar? quorum unusquisque plurimum temporibus illis, etiam de natura rerum, & disseruit, & scripsit. Ipse ille Leontinus Gorgias, quo patrono (ut Plato voluit) philosopho succubuit orator, qui aut non est victus unquam a Socrate, neque sermo ille Platonis verus est; aut, si est victus, eloquentior videlicet fuit & disertior Socrates, &, ut tu appellas, copiosior & melior orator: sed hic in illo ipso Platonis libro, de omni re, quæcumque in disceptationem quæstionemque vocaretur, se copiosissime dicturum esse profitetur: isque princeps ex omnibus ausus est in conventu poscere, qua de re quisque vellet audire: cui tantus honos habitus est a Græcia, soli ut ex omnibus Delphis (70) non inaurata statua

(69) *Quinquennali celebritate ludorum*) Olympicos ludos ad Jovis cultum Olympiæ quinto quoque anno celebrandos instituit Hercules, Diodoro teste: quamquam illorum auctorem Vellejus facit Atreum. Eos instauravit Iphitus Eleus, anno post excidium Trojæ cccc VIII. ante Romam conditam XXIII. ante Christi ortum DCCLXXVI. Atque hinc primum certum aliquid habetur in historia Græca. Eorum ludorum celebritas desiit Theodosio Magno imperante, ut narrat Cedrenus. *Idem*.

(70) *Delphis*) Delphi Phocidis urbs in Achaja, Apollinis oraculo celeberrima. *Castri* Sophiano, *Salona* Nigro. *Idem*.

tua (71), sed aurea statueretur. Atque ii, quos nominavi, multique (72) praeterea summi dicendi doctores uno tempore fuerunt: ex quibus intelligi potest, ita se rem habere, ut tu, Crasse, dicis; oratorisque nomen apud antiquos in Graecia, majore quadam vel copia, vel gloria floruisse.

Quo quidem magis dubito, tibine plus laudis, an Graecis vituperationis esse tribuendum statuam: cum tu, in alia lingua ac moribus natus, occupatissima in civitate, vel privatorum negotiis paene omnibus, vel orbis terrae procuratione, ac summi imperii gubernatione districtus, tantam vim rerum cognitionemque comprehenderis, eamque omnem cum ejus, qui consilio & oratione in civitate valeat, scientia atque exercitatione sociaris: illi nati in literis, ardentesque his studiis, otio vero diffluentes, non modo nihil acquisierint, sed ne relictum quidem, & traditum, & suum conservaverint.

XXXIII. Tum Crassus, Non in hac, inquit una, Catule, re, sed in aliis etiam compluribus, distributione partium ac separatione, magnitudines sunt artium diminutae. An tu existimas, cum esset Hippocrates ille Cous (73), fuisse tum alios

(71) *Delphis non inaurata statua)* Immo non a Graecis erecta illa statua, sed ab ipso sophista sibi posita, si audiendus Plinius, qui lib. 32. cap. 1. *Hominum*, inquit *primus & auream statuam & solidam Gorgias Leontinus Delphis in templo sibi posuit, septuagesima circiter olympiade: tantus erat docendae oratoriae artis quaestus*. Sed nihil hac in parte fidei habeas Plinio. Praestat & Ciceroni credere, & Valerio lib. 8. cap. 15. & Pausaniae, qui tamen non auream, sed inauratam esse ait, lib. x. *Petavius*.

(72) *Multique)* Ut Theodorus Byzantius, Isocrates, &c. *Prust.*

(73) *Hippocrates ille Cous)* Medicorum princeps Hippocrates, qui tam fallere quam falli nescit, ut ait Macrobius lib. 1. in somnium Scipionis cap. 6. in insula maris Ægaei Co (hodie dicitur *Lango*) natus est, teste Histomacho, anno 1. Olymp. LXXX. scili-

alios medicos qui morbis, alios qui vulneribus, alios qui oculis * mederentur? Num geometriam Euclide (74) aut Archimede (75), num musicam Damone (76) aut Aristoxeno (77), num ipsas literas Aristophane (78) aut Callimacho (79) tractante, tam discerptas fuisse, ut nemo ge-

licet ante Christum ccccLx. obiit apud Larissæos, quo ætatis anno vix constat: scribunt alii nonagesimo, alii octogesimo quinto, alii centesimo quarto, alii denique centesimo nono. *Soranus*. Prust.

* *Oculis*) Lamb. *oculis, alios qui auribus mederentur.*)

(74) *Euclide*) Euclides mathematicus geometriam Alexandriæ docuit Ptolemæi Lagidæ Ægypti regis temporibus, Olympiade cxviii. annis ante Christum cccviii. Multum differt ab antiquiore illo Euclide Megarensi Socratis discipulo. In opere de Geometria omnem magnitudinis ac multitudinis rationem complectitur, quæ subinde divisa est, aliis figuras planas, aliis solidas, aliis numeros, aliis lineas commensurabiles, ut vocant, & incommensurabiles tractantibus. *Prust*.

(75) *Archimede*) Hic Syracusanus cæli siderumque spectator geometricæ ac machinalis scientiæ peritissimus, patriam adversus Romanorum conatus novis bellicorum operum inventis facile per triennium defendit: Syracusis captis, cum esset in sua studia intentus, ab ignoto milite interfectus est, id ægre ferente Marcello victore, qui edixerat, ne vir tantus violaretur: anno U. C. Dxlii. ante Christum ccxii. ætatis circiter Lxx. *Livius lib*. xxiv. *Plutarchus*, *Plinius*, &c. Scripsit Archimedes de Sphæra & Cylindro, de circuli dimensione, de æquiponderantibus, de conoidibus & sphæroidibus, de spiralibus, de quadratura paraboles, & insidentibus in humido; quotusquisque hæc omnia simul complectitur? *Idem*.

(76) *Damone*) Damon, Agathoclis discipulus, non in musicis tantum, verumetiam aliis artibus perjucundis excelluit. *Plato in Lachete*. Idem

(77) *Aristoxeno*) Qui ortus ex urbe Tarento philosophicis juxta & musicis disciplinis eruditus exstitit. Aristotelem audivit præceptorem, in quem officii parum memor subinde invectus est, quod Aristoteles in schola sibi delegisset Theophrastum successorem. Inclaruit anno ante Christum circiter cccxx. *Suidas*. Prust.

(78) *Aristophane*) Hic Byzantius grammaticus, Callimachi & Zenodoti discipulus, vixit Olympiade xlv. ante Christum annis Dc. *Suidas*. Prust.

(79) *Callimacho*) Cyrenæo Grammatico, qui poemata quovis carminum genere scripsit, multaque oratione numeris soluta edidit. Ista subinde partiti sunt studia, alii grammaticæ, alii poeticæ addicti. Vixit Callimachus ad tempora Ptolemæi Euergetæ, qui regnare cœpit in Ægypto Olympiadis cxxvii. anno secundo, ante Christum cclxi. *Suidas*. Prust.

genus universum complecteretur, atque ut alius aliam sibi partem, in qua elaboraret, seponeret?

Equidem sæpe hoc audivi de patre & de socero meo, nostros quoque homines, qui excellere sapientiæ gloria vellent, omnia, quæ quidem tum hæc civitas nosset, solitos esse complecti. Meminerant illi Sex. Ælium, M. vero Manilium nos etiam vidimus transverso ambulantem foro: quod erat insigne, eum, qui id faceret, facere civibus omnibus consilii sui copiam: ad quos olim & ita ambulantes, & in solio sedentes domi, sic adibatur, non solum ut de jure civili ad eos, verum etiam de filia collocanda, de fundo emendo, de agro colendo, de omni denique aut officio aut negotio referretur. Hæc fuit P. Crassi illius veteris (80), hæc T. Coruncanii (81), hæc proavi, generi mei, Scipionis (82), prudentissimi hominis, sapientia, qui omnes pontifices maximi fuerunt, ut ad eos de omnibus divinis atque humanis rebus referretur: iidemque & in senatu, & apud populum, & in causis amicorum, & militiæ consilium suum fidemque præstabant. Quid enim M. Catoni, præter hanc politissimam doctrinam transmarinam atque adventitiam, defuit? Num, quia jus civile didicerat, causas non dicebat? aut quia poterat dicere, juris scientiam negligebat? at utroque in genere & laboravit, & præstitit. Num propter hanc ex privatorum negotiis collectam gratiam tardior in republica capessenda fuit? nemo apud populum fortior, nemo melior senator:

(80) *P. Crassi illius veteris*) Cognomento Divitis, qui pontificis maximi munere functus est, & consulatum gessit anno U. C. DXLVIII. ante Christum CXCVI. *Idem*.

(81) *T. Coruncanii*) Hic etiam pontifex maximus fuit, & obiit anno U. C. DCI. ante Christum CLIII. ut indicat Cicero in Catone. *Idem*.

(82) *Scipionis*) Hic ille Scipio est Nasica Corculum, & ipse pontifex maximus, proavus Scipionis, qui Crassi gener fuit. *Idem*.

tor: idem facile optimus imperator: denique nihil in hac civitate temporibus illis sciri, discive potuit, quod ille non cum investigarit & scierit, tum etiam conscripserit.

Nunc contra plerique ad honores adipiscendos, & ad rempublicam gerendam nudi veniunt atque inermes; nulla cognitione rerum, nulla scientia ornati. Sin aliquis excellit unus e multis, effert se, si unum aliquid affert, ut bellicam virtutem, aut usum aliquem militarem; quæ sane nunc quidem obsoleverunt; aut juris scientiam, ne ejus quidem universi: nam pontificium, quod est conjunctum, nemo discit; aut eloquentiam, quam in clamore & in verborum cursu positam putant: omnium vero bonarum artium, denique virtutum ipsarum societatem cognationemque non norunt.

XXXIV. Sed, ut ad Græcos referam orationem, (quibus carere in hoc quidem sermonis genere non possumus: nam ut virtutis a nobis, sic doctrinæ sunt ab illis exempla repetenda) septem fuisse dicuntur (83) uno tempore, qui sapientes & haberentur & vocarentur. Hi omnes, præter Milesium (84) Thalem, civitatibus suis præfuerunt. Quis doctior iisdem illis temporibus, aut cujus eloquentia literis instructior fuisse traditur, quam Pisistrati? qui primus Homeri (85) libros, confusos antea, sic

(83) *Septem fuisse dicuntur*) Omnes illi, excepto Thale Milesio, omnium antiquissimo, suis civitatibus præfuerunt; Pittacus Mitylenæis, Bias Priennensibus, Solo Atheniensibus, Cleobulus Lindiis Myson Chenensibus in Laconica, Chilo Lacedæmoniis. *Plato in Protagora*, &c. Floruerunt ab Olympiade xl. ad LVIII. sive ab anno ante Christi ortum DCXX ad DXLVIII. *Diogenes*, &c. *Idem*.

(84) *Milesium*) Oriundum e Mileto, nunc *Melasso*: ex Ptolemæo Cariæ, ex Herodoto civitas est Joniæ. Quod in utriusque provinciæ finibus sit, hinc orta fortasse geographorum æqualium dissensio, quorum alii, ut Mela, Strabo, & Plinius, Miletum in Jonia; alii, ut Ptolemæus, in Caria collocant. *Idem*.

(85) *Homeri*) De quo supra c. 15. *Idem*.

ſic diſpoſuiſſe dicitur (1), ut nunc habemus. Non fuit ille quidem civibus ſuis utilis, ſed ita eloquentia floruit, ut literis doctrinaqua præſtaret. Quid Pericles? de cujus dicendi copia ſic accepimus, ut, cum contra voluntatem Athenienſium loqueretur pro ſalute patriæ, ſeverius tamen id ipſum, quod ille contra populares homines diceret, populare omnibus & jucundum videretur: cujus in labris (2) veteres comici, etiam cum illi maledicerent, (quod tum Athenis fieri licebat) leporem habitaſſe dixerunt; tantamque in eo vim fuiſſe, ut in eorum mentibus, qui audiſſent, quaſi aculeos quoſdam relinqueret. At hunc non * clamator aliquis ad clepſydram (3) latrare docuerat, ſed, ut accepimus, Cla-

(1) *Diſpoſuiſſe dicitur*) Recte aſſenſum hic ſuſtinet Cicero; neque enim Piſiſtratum, ſed ejus filium Hipparchum Homeri libros ordine diſpoſuiſſe tradit Plato in Hipparcho. *Idem*.

(2) *Cujus in labris*) Conviciis ac maledictis Periclem, ut refert Plutarchus in ejus vita, proſcindebant comici poetæ Cratinus & Eupolis: hic nihilominus, auctore Tullio in Bruto n. 59. quam deam Græci vocant Πειθὼ, Ennius Suadam, in Periclis labris ſeſſitaviſſe ſcripſit. *Idem*.

* *Clamator*) Vict. Man. *declamator:*

(3) *Ad clepſydram*) Oratoribus ad cauſas agendas certum tempus definiebatur per clepſydram, quo elapſo ſilere neceſſe erat, fiebatque non raro quod ait Quintilianus lib. XII. cap 6 *Laboratam congeſtamque dierum ac noctium ſtudio actionem aqua deficit*. De forma clepſydræ atque uſu nonnulla ſcitu neceſſaria ex antiquis ſcriptoribus juvat hic breviter exponere: præſertimque ex Ariſtophanis interprete, (*Acharn. verſ. 693. & Veſp. v. 93.*) Ἡ κλεψύδρα ἀγγεῖον.... Clepſydra vas eſt habens exiguum foramen in fundo, quod in judicio plenum aqua ponebatur, ad quam oratores dicebant: hoc eſt, tamdiu dicere poterant ac perorare, quamdiu aqua per anguſtum foramen fluebat. Apulejus lib. 3. Metamorph. *Præconis amplo boatu citatus accuſator quidam ſenior exſurgit, & ad dicendi ſpatium vaſculo quodam in vicem coli graciliter fiſtulato, ac per hoc guttatim defluo infuſa aqua, populum ſic adorat*. Falſo ſibi perſuaderet aliquis, clepſydram noſtris fuiſſe clepſammidiis ſimilem, hoc eſt, horologiis, ut quidam vocant, pulverariis, quibus ſcilicet horarum intervalla partimur effluxu arenæ. Nam neque duobus ex vaſculis veterum clepſydra conſtabat, quorum ex altero aqua in alterum per vices deflueret; ſed uno tantum. Neque in eo aqua erat perpetua: ſed quæ effuſa identidem tranſmitteretur, ſubjecto, ut opinor, vaſe recepta, aut certe quæ ſingulis cauſis nova atque ap-

penſa

Clazomenius (4) ille Anaxagoras, vir summus in maximarum rerum scientia. Itaque hic doctrina, consilio, eloquentia excellens, quadraginta annos præfuit Athenis, & urbanis, eodem tempore, & bellicis rebus.

Quid Critias? quid Alcibiades? civitatibus suis quidem non boni sed certe docti atque eloquentes, nonne Socraticis erant disputationibus eruditi? Quis Dionem Syracusium (5) doctrinis omnibus expolivit? non Plato? atque eum idem ille non linguæ solum, verum etiam animi ac virtutis magister, ad liberandam patriam impulit, instruxit, armavit. Aliisne igitur artibus hunc Dionem instituit Plato, aliis Isocrates clarissimum virum Timotheum (6), Cononis (7), præstantissimi imperatoris, filium, summum ipsum imperatorem, hominemque doctissimum? aut aliis Pythagoreus ille Lysis (8) Thebanum Epaminondam

pensa transfunderetur. Eam publicus lictor appendebat; quæ ubi effluxerat, monebatur orator esse desinendum. Quod si sermonem interrumperet casu quopiam, aut aliquid de scripto recitaret, jubebat præconem aquam sistere. Apulejus in Apolog. *At tu, interea dum legis, aquam sustine*. Πρὸς ὕδωρ λέγειν, ad aquam dicere, perinde est, ac dicere ad clepsydram. *Petavius*.

(4) *Clazomenius*) Natus Clazomenis urbe Joniæ in Asia minore: Theveto *Grina*. Prust.

(5) *Dionem Syracusium*) Hic Platonis discipulus contra Dionysium Minorem tyrannum copias movit, eumque devicit, ad libertatem popularium vindicandam egregie multa manu & consilio gessit. Calippi opera a Zacynthiis mercenariis perfide jugulatus est an. 3. Olymp. cvi. ante Christum cccxiv. *Diodorus*, *Plutarchus*, & *Cornelius Nepos*. Prust.

(6) *Timotheum*) Qui dux Atheniensis bellicam gloriam doctrinæ laude cumulavit. *Cornelius Nepos*. Ejus res præclare gestas inimici tribuebant fortunæ, quam depingebant urbes retibus inclusas ipsi offerentem: quod ægre tulit Timotheus: ex quo tempore adversa ei ceciderunt omnia, adeo ut tandem ab infenso populo in exsilium pulsus fuerit. *Plutarchus in Sylla*. Idem.

(7) *Cononis*) Hic Atheniensis a Lysandro Lacedæmoniorum duce bello superatus, voluntario se multavit exsilio, & auxilio Artaxerxis Persarum regis, a servitute patriam liberavit. *Cornelius Nepos*. Idem.

(8) *Lysis*) Tarentinus, cui præceptori sic fuit deditus Epami-

dam (9), haud scio an summum virum unum omnis Græciæ? aut Xenophon Agesilaum? aut Philolaum (10) Archytas (11) Tarentinus? aut ipse Pythagoras totam illam veterem Italiæ Græciam (12), quæ quondam magna vocitata est? Equidem non arbitror.

XXXV. Sic enim video, unam quandam omnium rerum, quæ essent homine erudito dignæ, atque eo, qui in republica vellet excellere, fuisse doctinam: quam qui accepissent, si iidem ingenio ad pronuntiandum valuissent, & se ad dicendum quoque, non repugnante natura, dedissent, eloquentia præstitisse. Atque ipse Aristoteles, cum florere Isocratem nobilitate discipulorum videret, quod ipse suas disputationes a causis forensibus & civilibus ad inanem sermonis elegantiam transtulisset, mutavit repente totam formam prope disciplinæ suæ, versumque quendam de Philocteta (13) paulo secus dixit: Ille enim, *turpe* sibi ait *esse tacere*, *cum barbaros*: hic autem (14) *cum Isocratem pateretur dicere*. Itaque ornavit & illustravit doctri-

nondas, ut adolescens tristem ac severum senem omnibus æqualibus suis in familiaritate anteposuerit. *Cornel. Nepos*. Floruit Olympiade circiter xcv. annis ante Christum cccc. *Idem*.

(9) *Epaminondam*) De quo, ut & Xenophonte, & Agesilao, jam supra diximus. *Idem*.

(10) *Philolaum*) Philolaus Crotoniata philosophus Pythagoricus, teste Laertio, tyrannidis affectatæ suspectus mortuus est: cujus tres libros decem millibus denarium emptos a Platone refert Gellius lib. 3. cap 17. *Idem*,

(11) *Archytas*) Philosophus Pythagoricus, Platonis a Dionysio necandi salutem asseruit; sæpius populo præfectus est, sed mathematicis quam bellicis artibus multo clarior exstitit. Claruit annis ante Christum circiter cccl *Diogenes*. Prust.

(12) *Italiæ Græciam*) Vide notas ad lib. II. de Orat. cap. 37. *Idem*.

(13) *Philocteta*) Philoctetes comes Herculis, a quo sagittarum ad excidium Trojæ fatalium heres institutus est. Earum una decidente graviter eo pede læsus, quo tumulum Herculis contra datam fidem monstraverat, Machaonis arte convaluit. *Idem*.

(14) *Cum* barbaros; *hic autem*, &c.) Versus, ad quem alludit Cicero, exstat apud Quint. l. 3. c. 1. & Diog. Laertium in vita Aristotelis:

Αἰσ-

ctrinam illam omnem; rerumque cognitionem cum orationis exercitatione conjunxit. Neque vero hoc fugit ſapientiſſimum regem Philippum, qui hunc Alexandro filio doctorem accierit (15), a quo eodem ille & agendi acciperet præcepta, & loquendi.

Nunc ſive qui volet, eum philoſophum, qui copiam nobis rerum, orationiſque tradat, per me appellet oratorem licet; ſive hunc oratorem, quem ego dico ſapientiam junctam habere eloquentiæ, philoſophum appellari malit, non impediam: dummodo hoc conſtet, neque infantiam ejus, qui rem norit, ſed eam explicare dicendo non queat; neque inſcientiam illius, cui res non ſuppetat, verba non deſint, eſſe laudandam: quorum ſi alterum ſit optandum, malim equidem indiſertam prudentiam, quam ſtultitiam loquacem.

Sin quærimus, quid unum excellat ex omnibus, docto oratori palma danda eſt. Quem ſi patiuntur eundem eſſe philoſophum, ſublata controverſia eſt. Sin eos disjungent; hoc erunt inferiores, quod in oratore perfecto ineſt illorum omnis ſcien-

Αἰσχρὸν σιωπᾷν, κ' Ἰσοκράτην ἐᾶν λέγειν. Verſus autem ipſius Euripidis in Philocteta ſic ſe habet:

Αἰσχρὸν σιωπᾶν, βαρβάρους δ' ἐᾶν λέγειν Ex quo apparet, non *barbaris* (ut vulgo) ſed *barbaros* legendum eſſe; quod & ipſe Cicero indicat, cum dicit in accuſ caſu *Iſocratem*: nempe ſic expletur ſententia, *cum* barbaros *pateretur dicere*. Hanc mendam ſæpe obſervarunt viri doctiſſimi: nemo tamen adhuc *barbaros* in textum repoſuit. Adde, quod Mſ. Bal. Harl. 1. & Joan. *barbaros* rectiſſime exhibent. *Pearcius*.

(15) *Doctorem accierit*) Brevem Philippi epiſtolam, qua Ariſtoteli committit inſtitutionem Alexandri, refert Gellius lib. IX cap. 3. Φίλιππος Ἀριστοτέλει χαίρειν. Ἴσθι μοὶ γεγονότα υἱόν. πολλὴν οὖν τοῖς θεοῖς χάριν ἔχω· οὐχ οὕτως ἐπὶ τῇ γενέσει τοῦ παιδὸς, ὡς ἐπὶ τῷ κατὰ τὴν σὴν ἡλικίαν αὐτὸν γεγονέναι· ἐλπίζω γὰρ αὐτὸν ὑπὸ σοῦ τραφέντα, καὶ παιδευθέντα, ἄξιον ἔσεσθαι καὶ ἡμῶν, καὶ τῆς τῶν πραγμάτων διαδοχῆς. *Philippus Ariſtoteli ſalutem. Scito mihi natum filium; multam igitur diis gratiam habeo, non tam quod natus ſit puer, quam quod tua ætate natus ſit. Spero enim ipſum a te educatum, & inſtitutum, dignum fore & nobis, & negotiorum ſuſceptione*. Pruſt.

ſcientia, in philoſophorum autem cognitione non continuo ineſt eloquentia: quæ quamvis contemnatur ab eis, neceſſe eſt tamen aliquem cumulum illorum artibus afferre videatur. Hæc cum Craſſus dixiſſet, parumper & ipſe conticuit, & cæteris ſilentium fuit.

XXXVI. Tum Cotta, Equidem, inquit, Craſſe, non poſſum queri, quod mihi videare aliud quiddam, & non id, quod ſuſceperis, diſputaſſe: Plus enim aliquanto attuliſti, quam tibi eſſet tributum a nobis ac denuntiatum. Sed certe & hæ partes fuerunt tuæ, de illuſtranda oratione; ut diceres, & eras ipſe jam ingreſſus, atque in quatuor partes omnem orationis laudem deſcripſeras: cumque de duabus primis nobis quidem ſatis, ſed, ut ipſe dicebas, celeriter, exigueque dixiſſes, duas tibi reliquas feceras; quemadmodum primum ornate, deinde etiam apte diceremus. Quo cum ingreſſus eſſes, repente te quaſi quidam æſtus ingenii tui procul a terra abripuit, atque in altum a conſpectu pæne omnium abſtraxit; omnemque rerum ſcientiam complexus, non tu quidem eam nobis tradidiſti, (neque enim fuit tam exigui temporis) ſed, apud hos quid profeceris, neſcio: me quidem in Academiam totum compuliſti. In qua velim ſit illud, quod ſæpe poſuiſti, ut non neceſſe ſit conſumere ætatem, atque ut poſſit is illa omnia cernere, qui tantummodo adſpexerit: ſed, etiam ſi eſt aliquanto ſpiſſius, aut ſi ego ſum tardior, profecto nunquam conquieſcam, neque defatigabor ante, quam illorum ancipites vias rationeſque & pro omnibus, & contra omnium diſputandi, percepero.

Tum Cæſar, Unum, inquit, me ex tuo ſermone maxime, Craſſe, commovit, quod eum negaſti, qui non cito quid didiciſſet, unquam omnino poſſe perdiſcere: ut mihi non ſit difficile peri-

clitari, & aut ſtatim percipere iſta, quæ tu verbis ad cælum extuliſti; aut, ſi non potuerim, tempus non perdere, cum tamen his noſtris poſſum eſſe contentus.

Hic Sulpicius, Ego vero, inquit, Craſſe, neque Ariſtotelem iſtum, neque Carneadem, nec philoſophorum quenquam deſidero: vel me licet exiſtimes deſperare poſſe iſta perdiſcere, vel, id quod facio, contemnere. Mihi rerum forenſium, & communium vulgaris hæc cognitio ſatis magna eſt ad eam, quam ſpecto, eloquentiam; ex qua ipſa tamen permulta neſcio: quæ tum denique, cum cauſa aliqua, quæ a me dicenda eſt, deſiderat, quæro. Quamobrem, niſi forte es jam deſeſſus, &, ſi tibi non graves ſumus, refer ad illa te, quæ ad ipſius orationis laudem ſplendoremque pertinent: quæ ego ex te audire volui, non ut deſperarem me eloquentiam conſequi poſſe, ſed ut aliquid addiſcerem.

XXXVII. Tum Craſſus, Pervulgatas res requiris, inquit: & tibi non incognitas, Sulpici. Quis enim de iſto genere non docuit, non inſtituit, non etiam ſcriptum reliquit? Sed geram morem, & ea duntaxat, quæ mihi nota ſunt, breviter exponam tibi: cenſebo tamen ad eos, qui auctores & inventores ſunt harum ſane minutarum rerum, revertendum.

Omnis igitur oratio conficitur ex verbis: quorum primum nobis ratio ſimpliciter videnda eſt, deinde conjuncte. Nam eſt quidam ornatus orationis, qui ex ſingulis verbis eſt; alius, qui ex continuatis, conjunctiſque conſtat. Ergo utemur verbis aut iis, quæ propria ſunt, & certa quaſi vocabula rerum, pæne una nata cum rebus ipſis: aut iis, quæ transferuntur, & quaſi alieno in loco collocantur: aut iis, quæ novamus, & facimus ipſi.

In

In propriis est igitur verbis illa laus oratoris, ut abjecta (16) atque obsoleta (17) fugiat: lectis atque illustribus utatur, in quibus plenum quiddam & sonans inesse videatur. Sed in hoc verborum genere propriorum delectus est quidam habendus, atque is aurium quodam judicio ponderandus: in quo consuetudo etiam bene loquendi valet plurimum. Etiam hoc, quod vulgo de oratoribus ab imperitis dici solet, *Bonis is verbis*, aut *aliquis non bonis utitur*, non arte aliqua perpenditur, sed quodam quasi naturali sensu judicatur: in quo non magna laus est vitare vitium, (quamquam id est magnum) verum hoc quasi solum quoddam atque fundamentum est, verborum usus & còpia bonorum. Sed, quid ipse ædificet orator, & in quo adjungat artem, id esse a nobis quærendum atque explicandum videtur.

XXXVIII. Tria sunt igitur in verbo simplici, quæ orator afferat ad illustrandam atque exornandam orationem; aut inusitatum verbum, aut novatum, aut translatum.

Inusitata sunt prisca fere ac vetusta, & ab usu quotidiani sermonis jamdiu intermissa, quæ sunt poetarum licentiæ (18) liberiora, quam nostræ: sed tamen raro habet etiam (19) in oratione

 poe-

(16) *Abjecta*) Verba vilia ac sordida, quibus sæpe utuntur comici & satyrici. Observat tamen Quintilianus lib. VIII. cap. 3. vim rebus aliquando ipsa rerum humilitate afferri: ut cum dicit in Pisonem Cicero, *cum tibi tota cognatio in sarraco advehatur*, incidit in sordidum nomen, quo contemptum auxi hominis, quem destructum volebat. Et alibi, *caput opponis cum eo coruscans*. Prust.

(17) *Obsoleta*) Ridicule nescio quis apud Gellium lib. XI. cap. 7. cum vellet dicere inopia quendam miseroque victu vivere, & furfureo pane vesci, & vini fæcem potare: *Hic*, inquiebat, & *eques Romanus apludam edit*, *& floces bibit*. Obsoleta aliquando Tullius adhibuit, præcipue in epistolis, *Raudusculum*, *muginari*, *averruncare*, *tricari*, *noctuabundus*, &c. Consule Gellium lib. I. c. 10. *Id.*

(18) *Poetarum licentiæ*) Plurima inusitata adhibet Virgilius, *olli*, *fuat*, *aulai*, *quianam*, &c. *Idem*.

(19) *Sed tamen raro habet etiam*, &c.) Legendum esse, *non raro*,

poeticum aliquod (20) verbum dignitatem. Neque enim illud fugerim dicere, ut Cœlius (21), *Qua tempestate Pœnus in Italiam venit*: nec *prolem*, aut *sobolem*, aut *effari*, aut *nuncupari* (22): aut, ut tu soles (23), Catule, *non rebar*, aut *opinabar*: & alia multa, quibus loco positis, grandior atque antiquior oratio sæpe videri solet.

Novantur (24) autem verba, quæ ab eo, qui dicit, ipso gignuntur, ac fiunt: vel conjungendis verbis, ut hæc:

Tum

raro, aperte ostendunt verba illa: *Sed tamen*. Tum ea, *etiam in oratione*. Muretus. Vox *raro*, cum adjecta (ut hic) voce *etiam*, significat, *aliquando*, *nonnunquam*: quo sensu iterum Noster idem adverbium usurpat cap. 52. *Translatis utamur frequenter, interdumque factis*, raro *autem* etiam *pervetustis*: & in lib. 2. cap. 15. *plerumque ex futuri*. raro etiam *ex instantis*, &c. *Peartius*.

(20) *Poeticum aliquod*) Manifestum est singulas hujus loci partes rimanti, Ciceronem de solis inusitatis & priscis verbis sermonem habere: &, cum exempla proferat, num *poetica* verba affert? Annon verba quædam, quæ poetis sunt inaudita, adducit? *Opinabar*, *nuncupari*, & alia nonnulla apud oratores invenienda sunt, apud poetas nullum habent locum. Si hoc modo locum recudas, *sed tamen raro habet etiam in oratione* pervetustum *aliquod verbum dignitatem*; idem hic dicet Cicero, quod in cap. 52. mox dicturus est, *ut translatis utamur frequenter, interdumque factis*, raro *autem* etiam pervetustis. Adde, quod Quintil. lib. 8. cap. 3. dicit, *Propriis* dignitatem *dat* antiquitas: mox addit, *Quædam tamen adhuc vetera* vetustate ipsa gratius nitent; *quædam etiam necessario interim sumuntur*, nuncupare, & fari. *Idem*.

(21) *Cœlius*) De quo in notis ad lib. II. de Orat. cap. 13. *Prust.*

(22) *Nuncupari*) Nuncupo & opinor verba cæteris modis ac temporibus maxime communia, ut ex hoc loco patet, vix usitata erant, hoc in prima persona imperfecti indicativi, illud in præsenti infinitivi passivi. *Idem*.

(23) *Ut tu soles*) *Non rebar*, dixit Catulus supra cap. vigesimo secundo. *Idem*.

(24) *Novantur*) Novari posse verba testis est locuples Horatius in Arte:

. .... *licuit semperque licebit*
Signatum præsente nota producere nomen.

Multa in Latium invexit vocabula Tullius, quæ ne statim offendant aures, præposito verbo solet emollire. *Ista beatitas, sive beatitudo dicenda est, utrumque omnino durum est, sed usu mollienda nobis verba sunt*. lib. 1. de Nat. Deor. n. 95. *Confusis*

Tum pavor (25) *sapientiam mihi omnem exanimato expectorat.*
Num non vis (26) *hujus me versutiloquas malitias?*

Videtis enim & *Versutiloquas*, & *expectorat*, ex conjunctione facta esse verba, non nata. Vel sæpe sine conjunctione verba novantur, ut, *ille senius*; ut *Dii genitales*; ut, *baccarum* (27) *ubertate incurvescere*.

Tertius ille modus transferendi (28) verbi late patet, quem necessitas genuit inopia coacta, & angustiis; post autem delectatio, jucunditasque celebravit. Nam ut vestis frigoris depellendi causa reperta primo, post adhiberi cœpta est, ad ornatum etiam corporis & dignitatem: sic verbi translatio instituta est inopiæ causa (29), frequentata delectationis. Nam *gemmare vites*, *luxuriem esse in herbis*, *latas segetes*, etiam rustici dicunt. Quod enim declarari vix verbo proprio potest, id translato cum est dictum, illustrat id, quod intelligi volumus, ejus rei, quam alieno verbo posuimus, simili-

gis ad æquilibritatem: sic enim ἰσονομίαν, si placet, appellemus. ibid. n. 110. *Carentem omni qualitate (faciamus enim tractando usitatius hoc verbum & tritius.)* lib. 1. Acad. Quæst. n. 27. *Id autem visum cum ipsum cerneretur, comprehensibile: feretis hoc? Nos vero, inquam; quonam enim modo καταληπτόν diceres?* ibid. n. 41. Scite omnino Fabius libro 1. capite 9. *Ut novorum verborum optima erunt maxime vetera, ita veterum maxime nova.* Idem.

(25) *Tum pavor*) Versus hic ex Ennio citatur lib. IV. Tusc. Quæst. *Idem*.

(26) *Num non vis*) Desumptus ex alio vetere poeta versus. *Idem*.

(27) *Baccarum*) Baccæ sunt fructus variorum generum, lauri, olivæ, myrti, & aliorum hujusmodi. *Prust*.

(28) *Modus transferendi*) De verbis translatis, sive metaphora ejusque legibus hic fuse & egregie disputare Crassus incipit. Est autem metaphora vox a propria significatione translata ad alienam, propter similitudinem. *Idem*.

(29) *Instituta est inopiæ causa*) Quæ necessitatis causa usurpantur, ea ὁμώνυμα rectius dici, quam μεταφορικά, auctoribus Porphyrio, Tyrio, & Demetrio, sentit Vossius. *Idem*.

militudo. Ergo hæ translationes quasi mutuationes sunt, cum, quod non habeas, aliunde sumas. Illæ paulo audaciores, quæ non inopiam indicant (30), sed orationi splendoris aliquid arcessunt. Quarum ego, quid vobis aut inveniendi rationem, aut genera ponam?

XXXIX. Similitudinis est ad verbum (31) unum contracta brevitas, quod verbum in alieno loco, tanquam in suo, positum, si agnoscitur, delectat: si simile nihil habet (32), repudiatur. Sed ea transferri oportet, quæ aut clariorem faciunt rem (33), ut illa omnia:

Inhorrescit mare (34),
Tenebræ conduplicantur, noctisque & nimbum occæcat nigror,
Flamma inter nubes coruscat, cælum tonitru contremit,
Grando mista imbri largifluo subita præcipitans cadit,

Un-

(30) *Quæ non inopiam indicant*) Tales sunt hæ translationes significantiores; *o plumbeum pugionem*: lib. IV. de Finib. dicere potuit, o infirmum argumentum! *Cum enim sit campus in quo possit exsultare oratio, cur eam in tantas angustias & in Stoicorum dumeta compellimus?* Academ. Quæst. lib. IV. *Idem*.

(31) *Similitudinis est ad verbum*) Metaphoram quandam esse similitudinem docet Aristoteles, Rhet. lib. 3. sed inter utramque nonnihil tamen interesse: nam cum de Achille loquens Homerus dicit, *ut leo prosiliit*, similitudo est; sin dicat *leo prosiliit*, metaphora. *Petavius*. Hic edidit Lamb. *Translatio omnis, similitudinis*, &c.

(32) *Si simile nihil habet*) Haud scio an quisquam hanc Solini in proœmio translationem probet, *libri non tam bracteas eloquentiæ præferant, quam fermentum cognitionis*. Quotus enim quisque Solini mentem assequatur? qui censet oportere libros potius esse longos & spissos ad intelligentiam lectoris, quam breves ac tenues ad ostentationem ingenii paucis multa complectentis? *Prust*.

(33) *Aut clariorem faciunt rem*) Id præcipue cavendum est; ne id, quod similitudinis gratia ascivimus, aut obscurum sit, aut ignotum: debet enim quod illustrandæ alterius rei gratia assumitur, ipsum esse clarius eo quod illuminat. *Quintil. lib.* VIII *cap.* 3. Idem.

(34) *Inhorrescit mare*) Hos esse Pacuvii versus scribit Cicero lib. I. de Divinat. *Idem*.

Undique omnes venti erumpunt, sævi exsistunt turbines,
Fervet æstu pelagus.

Omnia fere, quo essent clariora, translatis per similitudinem verbis dicta sunt: aut quo significetur magis (35) res tota, sive facti alicujus, sive consilii; ut ille, qui occultantem consulto, ne id, quod ageretur, intelligi posset, duobus translatis verbis similitudine ipsa indicat:

Quandoquidem iste circumvestit dictis, sepit sedulo (36).

Nonnunquam etiam brevitas (37) translatione conficitur, ut illud, *Si telum manu fugit*. Imprudentia teli emissi brevius propriis verbis exponi non potuit (38), quam est uno significata translato.

Atque hoc in genere persæpe mihi admirandum videtur, quid sit, quod omnes translatis & alienis magis delectantur verbis, quam propriis & suis.

XL. Nam si res suum nomen & proprium vo-

(35) *Quo significetur magis*) *Necessitate nos durum hominem aut asperum* dicimus. *Non enim proprium erat, quod daremus his affectibus, nomen. Jam incensum ira, & inflammatum cupiditate, & lapsum errore significandi gratia: Nihil horum suis verbis, quam his accersitis magis proprium erat*. Quintil. lib. VIII. cap. 6. *Idem*.

(36) *Quandoquidem iste circumvestit*, &c.) Gruterus conjecit legendum divisim *is te*: sed ad sensum verborum præcedentium parum attendisse videtur: hæc enim de eo dicuntur, qui *consulto occultat, ne id quod* (ab ipso) *ageretur, intelligi posset*. Unde ego rescribendum esse censeo *is se*, quæ lectio & sensui satisfacit, & post verbum *circumvestit* supplet accusativum casum, quem Gruterus recte vidit hic prorsus defuisse. *Pearcius*. *Circumvestit*, verbum translatum a corporis partibus quæ teguntur; *sepit*, ab agris aut oppidis quæ circumcinguntur. *Prusteus*.

(37) *Brevitas*) Simile est illud Tullii lib. I. de Nat. Deor. *Quidquid horum attigeris, ulcus est: ita male instituta ratio exitum reperire non potest*. Nonnisi fusius dicere potuit, quidquid ad propugnandam deorum inertiam ex Epicuri mente dixeris, absurdum & ineptum erit. *Prust*.

(38) *Non potuit*) Dici enim verbis propriis debuisset, telum manu imprudenter emissum est. *Idem*.

cabulum non habet, ut *pes* in navi (39), ut *nexum* (40), quod per libram agitur, ut in uxorem *divortium* (41); neceſſitas cogit, quod non habeas, aliunde ſumere: ſed in ſuorum verborum maxima copia, tamen homines aliena multo magis, ſi ſunt ratione translata, delectant. Id accidere credo, vel quod ingenii ſpecimen eſt quoddam, tranſilire ante pedes poſita, & alia longe repetita ſumere: vel quod is, qui audit, alio ducitur cogitatione, neque tamen aberrat, quæ maxima eſt delectatio: vel quod ſingulis verbis res, ac totum ſimile conficitur: vel quod omnis translatio, quæ quidem ſumma ratione eſt, ad ſenſus ipſos admovetur, maxime oculorum, qui eſt ſenſus acerrimus. Nam & *odor urbanitatis*, & *multitudo humanitatis*, & *murmur maris*, & *dulcedo orationis*, ſunt ducta a cæteris ſenſibus. Illa vero oculorum multo acriora, quæ ponunt pæne in conſpectu animi, quæ cernere & videre non poſſumus. Nihil eſt enim in rerum natura (42), cujus nos non in aliis rebus poſſimus uti vocabulo & nomine. Unde enim ſimile duci poteſt, (poteſt autem ex omnibus) indidem verbum unum, quod ſimilitudinem continet, translatum, lumen affert oratio-

(39) *Ut pes in navi*) Pedem in navi partem extremam veli appellant Latini æque ac Græci; quæ pars acutior & inferior ad navis latus religari ſolet. Alii vero funem eſſe dicunt, quo velum tenditur aut relaxatur. Virgilius Æn. 5. 830. *Una omnes fecere pedem*, id eſt, vela tetenderunt. Catullus 4. 20. *Sive utrumque Jupiter ſimul ſecundus incidiſſet in pedem*. Petavius.

(40) *Ut nexum*) Quid ſit nexum, ſive nexus, cum ad jus civile pertinet, vide ad Topica, cap. 5. *Idem*.

(41) *Divortium*) Divortia ſunt, inquit Iſidorus, flexus viarum, ſive viæ in diverſa tendentes; aquarum divortia locus eſt, unde aquæ duas in partes diviſæ, incipiunt defluere. Translatione divortium tunc eſt, quando vir & uxor ſeparantur. *Pruſt*.

(42) *Nihil eſt enim in rerum natura*) A quibuslibet rebus peti poſſe metaphoras inductione fuſe probat Voſſius, a divinis, *Deus ille noſter Plato*, lib. IV. ad Attic. epiſt. 26. A cæleſtibus, Ci-

tioni. Quo in genere primum fugienda eſt diſſimilitudo:

Cæli ingentes fornices (43).

Quamvis ſphæram in ſcenam (ut dicitur) attulerit Ennius, tamen in ſphæra fornicis ſimilitudo non poteſt ineſſe.

Vive, Ulyſſes, dum licet,
Oculis poſtremum lumen radiatum (44) *rape*.

Non dixit, *cape*: non, *pete*: haberet enim moram ſperantis diutius eſſe ſeſe victurum; ſed *rape*. Hoc verbum eſt ad id aptatum, quod ante dixerat, *dum licet*.

XLI. Deinde videndum eſt, ne longe ſimile ſit ductum (45). *Syrtim* (46) *patrimonii*, *ſcopulum*

Ciceroni *cæleſtiſſimum os* tribuit Paterculus. Ab elementis, Virgil. Georg. II.

------ *foribus domus alta ſuperbis*
Mane ſalutantum totam vomit ædibus undam.

A meteoris, *nubeculam frontis*, Cic. A plantis & mixtis, *Olli robur & æs triplex circa pectus erat*, Horat. Ab animalibus, *caput cœnæ*, Cic. *ventrem facit paries*, Alphenus. Ab hominibus, *plias ſegetes*, Virg. Ab artificialibus, Apionem *mundi Cymbalum* vocabat Tiberius; Longinum Eunapius, βιβλιοθήκην ἔμψυχον καὶ περιπατοῦν μουσεῖον, *bibliothecam vivam*, *& ambulans muſeum*. *Idem*.

(43) *Cæli ingentes fornices*) Non adeo vituperanda videtur, præſertim in carmine, hæc translatio, quæ vulgi ſententiæ accommodata eſt. Vix aliquid ſimilitudinis in hac Plauti metaphora de famelico reperias in Curculione Actu II. ſcena III. *Lippiunt fauces fame*: an quod famelicis ſaliva faucibus inhærens lippitudinem oculorum imitari videtur? *Idem*.

(44) *Radiatum*) Muretus, Var. Lect. XI. 9. putat legendum *radiantis*, quo nomine ſolem appellabant veteres poetæ. *Idem*.

(45) *Ne longe ſimile ſit ductum*) Quale eſt teſte Quintiliano lib. VIII. cap. 6. illud Furii Bibaculi,

Iupiter hybernas cana nive conſpuit Alpes. Idem.

(46) *Syrtim*) Syrtes ſunt non modo loca in mari Lybico periculoſiſſima, ſed etiam hæ regiones Africæ continentis, quarum regionum fauces ventis arenas excitantibus pro diverſa tempeſtate mutantur; arenis, quemadmodum in mari Libyco, modo ſubſidentibus, modo horrendam ad altitudinem aſſurgentibus. Auctor eſt Solinus iis in locis viatores iter ſideribus dirigere. Duplex eſt Syrtis ad Africam; major hodie dicitur *les Seiches de Barbarie*, minor *Golphe Capes*. Idem.

lum libentius dixerim; *Charybdim bonorum* (47), *voraginem* potius. Facilius enim ad ea, quæ visa, quam ad illa, quæ audita sunt, mentis oculi feruntur. Et, quoniam hæc vel summa laus est verbi trasferendi, ut sensum feriat id, quod translatum sit, fugienda est omnis turpitudo (48) earum rerum, ad quas eorum animos, qui audiunt, trahet similitudo. Nolo morte dici Africani (49) *castratam* esse rempublicam. Nolo *stercus curiæ* dici Glauciam (50). Quamvis sit simile, tamen est in utroque deformis cogitatio similitudinis. Nolo esse aut majus (51), quam res postulet, *tempestas comissationis*: aut minus (52), *comissatio tempestatis*. Nolo esse verbum angustius id, quod translatum sit, quam fuisset illud proprium ac suum;

Quid-

(47) *Charybdim bonorum*) Quam similitudinem hic improbat Tullius, adhibuit orationis æstu abreptus Philippica II. n. 67. *Quæ Charybdis tam vorax? Charybdim dico? quæ si fuit, animal unum fuit: Oceanus, medius fidius, vix videtur tot res tam dissipatas, tam distantibus in locis positas; tam cito absorbere potuisse.* Charybdis autem est in freto Siculo periculosissima vorago. *Idem*.

(48) *Fugienda est omnis turpitudo*) Recte quidem sentinam reipublicæ dixit Cicero, fœditatem hominum significans: at minime probandum est illud veteris oratoris: *persecuisti reipublicæ vomicas*, i. e. improbos castigasti.

(49) *Nolo morte dici Africani*) Eadem metaphoræ vitia tanquam scopulos caveri oportere monet Aristoteles, & sophistam merito reprehendit, qui diceret, non debere religioni esse, qua quisque voce uteretur, etiam in re turpi, cum voces omnes eandem turpitudinem exprimant. Sed quemnam hoc loco Africanum loquitur? Juniorem, opinor; ad idque inducor, quod alterius tempore viri multi, hoc est, insignes duces Romæ fuerunt; nec ejus morte respublica evitari potuit: at Africani alterius tempore ferme duces instrenui, avari, nihili homines. *Petavius*.

(50) *Glauciam*) C. Servilius Glaucia scurra ridiculus, quæstor fuit anno U. C. DCXLIV. ante Christum CX. *Prust*.

(51) *Aut majus*) Quale est imperare remo, quod apud Euripidem a Telepho dictum jure arguit Aristoteles lib. III. Rhet. cap. 2. *Idem*.

(52) *Aut minus*) Ut si quis editum & asperum locum verrucam vocet cum Catone apud Gellium lib. III. cap. 7. *Idem*.

Quidnam est (54), *obsecro ? quid te adiri abnutas ?*

Melius esset, *vetas*, *prohibes*, *absterres*: quoniam ille dixerat,

Illico istic, ne contagio mea bonis, umbrave obsit.

Atque etiam, si vereare ne paulo durior translatio esse videatur, mollienda est (55), præposito sæpe verbo: ut, si olim M. Catone mortuo, *pupillum* senatum quis relictum diceret, paulo durius, sin, *ut ita dicam*, *pupillum*, aliquanto mitius est. Etenim verecunda debet esse translatio, ut deducta esse in alienum locum, non irruisse; atque ut precario, non vi, venisse videatur.

Modus autem nullus est florentior in singulis verbis, nec qui plus luminis afferat orationi. Nam illud, quod ex hoc genere profluit, non est in uno verbo translato, sed ex pluribus continuatis connectitur, ut aliud dicatur (56), aliud intelligendum sit.

Ne-

(54) *Quidnam est*) Versus ex Ennii fabula, ut colligitur ex Tuscul. 3. cap. 12. *Idem*.

(55) *Mollienda est*) Translatio durior, solet etiam epitheto molliri: tonitru durius dixeris tubam: adde cum Tryphiodoro cælestem, οὐρανίαν σάλπιγγα, duities omnis tollitur. *Prust*.

(56) *Aliud dicatur*) Cum tropus nihil aliud sit quam imaginis & vocis a propria significatione ad alienam translatio, certe quisquis illum adhibet, necessario aliud dicit, aliud intelligit. Cum orator aliud dicit, aliud intelligit prope idem, tropus est synecdoche, qua pars pro toto, totum pro parte sumitur. *Mucrones eorum a jugulis nostris rejecimus*. III. Catilinaria. *Mucrones*, id est, gladios. Cum aliud dicit, aliud intelligit mutuo dependens, metonymia est, qua ex causis effecta significantur. & vicissim. *Vitemus linguas hominum*. Cic. *i. e.* sermones. Dum aliud dicit, aliud oppositum intelligit, ironia est. *O præclarum, ut ajunt, custodem ovium lupum !* III. Philipp. Denique cum aliud dicit, aliud simile intelligit, metaphora est, de qua hic agitur, quæ continuata vocatur allegoria. Unum sit instar omnium hoc Tullii exemplum ex Pisoniana. *Neque fui tam timidus, ut qui in maximis turbinibus ac fluctibus reip. navem gubernassem, salvamque in portu collocassem, frontis tuæ nubeculam, tum collegæ tui contaminatum spiritum pertimescerem. Alios ego vidi ven-*

Neque me patiar (57) iterum
Ad unum ſcopulum & telum claſſem Achivum offendere.

Atque illud,

Erras, erras: nam exſultantem (58) te, & præfidentem tibi
Repriment validæ legum habenæ, atque imperii inſiſtent jugo.

Sumpta re ſimili, verba ejus rei propria deinceps in rem aliam (ut dixi) transferuntur.

XLII. Eſt hoc magnum ornamentum orationis, in quo obſcuritas fugienda eſt. Etenim ex hoc genere fiunt ea, quæ dicuntur ænigmata (59). Non eſt autem in verbo modus hic, ſed in oratione, id eſt,

ventos: alias proſpexi animo procellas: aliis impendentibus tempeſtatibus non ceſſi, ſed bis unum me pro omnium ſalute obtuli. Idem.

(57) *Neque me patiar*) Verba veteris poetæ, quorum proprius eſt hic ſenſus: non me iterum exponam periculo: ducta allegoria fortaſſe a diſcrimine, quod ad promontorium Caphareum adiit Claſſis Græcorum, & a telis peſtiferis quæ in Græcos Apollo immiſit. *Idem.*

(58) *Nam exſultantem*) Sumpta ab equo metaphora ſignificatur arrogantiam alicujus coercendam eſſe. *Idem.*

(59) *Ænigmata*) Ἀπὸ τοῦ αἰνίττεσθαι, *obſcure loqui*, dicitur ænigma, eſtque allegoria obſcurior. Quo in genere eleganter & erudite luſit Auſonius Epiſt. xv. ad Theonem:

Aut adſit interpres tuus,
Ænigmatum qui cognitor
Fuit meorum, cum tibi
Cadmi nigellas filias,
Melonis albam paginam,
Notaſque furvæ ſepiæ,
Cnidiosque nodos prodidit.

Nigellæ filiæ ſunt literæ, quas in Græciam attulit Cadmus. Melonis alba pagina, papyrus Nilotica: Nilus olim Melo, teſte Feſto: atramentum quod e ſepiæ ſucco conficiebant, appellat notas furvæ ſepiæ, & nodos Cnidios calamos ſcribendo idoneos, e quibus Cnidii præſtantiores erant cæteris. Raro ſunt ab oratoribus adhibenda ænigmata, quippe quæ inter dicendum auditorum ſenſum etiam acutiſſimorum ſæpe tranſvolent: uſus eſt tamen Cicero pro Fontejo ſpecie quadam ænigmatis in Pletorium, quod refert Quintilianus: *Mater tua dum vixit, ludum, poſtquam mortua eſt, magiſtros habuit.*

Dum viveret ſuſpecta erat libidinis, poſtquam mortua eſt, ejus bona haſtæ ſubjecta ſunt. *Idem.*

est, in continuatione verborum. Ne illa quidem traductio atque immutatio in verbo quandam fabricationem habet, sed in oratione,

Africa terribili tremit horrida terra tumultu.

Pro Afris est sumpta Africa. Neque factum verbum est, ut,

Mare saxifragis undis.

neque translatum, ut *Mollitur mare*: sed ornandi causa proprium commutatum;

Desine, Roma, tuos hostes..... &, *Testes sunt campi magni*....

Gravis est modus in ornatu orationis, & sæpe sumendus: ex quo genere hæc sunt, *Martem* (60) *belli esse communem*; *Cererem* (61) pro frugibus; *Liberum* (62) appellare pro vino; *Neptunum* pro mari; *curiam* pro senatu; *campum* pro comitiis; *togam* (63) pro pace; *arma* ac *tela* pro bello.

Quo item in genere & virtutes, & vitia pro ipsis, in quibus illa sunt, appellantur. *Luxuries* (64) quam in domum irrupit: &, Quo *avaritia* penetravit: aut *Fides* valuit, *Justitia* confecit. Videtis profecto genus hoc totum, cum inflexo commutatoque verbo res eadem enuntiatur, ornatius: cui sunt finitima illa minus ornata, sed tamen non ignoranda, cum intelligi volumus aliquid, aut

(60) *Martem)* Ut Vulcanum pro igne. Martem pro bello dicere eruditionem redolet, inquit Fabius lib. VIII. cap 6. ita Liberum & Cererem pro vino & pane licentius aliquis usurpaverit. *Quos amisimus cives, eos Martis vis percidit, non ira victoriæ*, Cicero pro Marcello. *Idem*.

(61) *Cererem)* Tritum est illud Terentii in Eunucho Actu IV. scena V. *Sine Cerere & Libero friget Venus*; i. e. subtracto pane & vino intemperantia minuitur. *Idem*.

(62) *Liberum)* Egregie Val. Maxim. lib. II. cap. 1. *Proximus a Libero patre intemperantiæ gradus ad inconcessam Venerem esse consuevit*. Idem.

(63) *Togam) Cedant arma togæ*, sic Tullius pacem bello præferendam esse significabat. *Idem*.

(64) *Luxuries)* Quatuor exempla consequuntur nullo inter se nexu conjuncta. *Idem*.

aut ex parte totum (65), ut, pro ædificiis cum *parietes*, aut *tecta* dicimus: aut ex toto partem, ut, cum unam turmam, *equitatum populi Romani* dicimus: aut ex uno plures,

At Romanus homo, tamen etsi res bene gesta est,
Corde suo trepidat:

aut cum ex pluribus intelligitur unum,

Nos sumu' (66) Romani, qui fuimus ante Rudini.

aut quocumque modo non ut dictum est, in eo genere intelligitur, sed ut sensum est.

XLIII. Abutimur (67) sæpe etiam verbo non tam eleganter, quam in transferendo: sed etiam si licentius, tamen interdum non impudenter: ut cum *grandem orationem* pro magna, *minutum animum* pro parvo dicimus. Verum illa videtisne esse non verbi, sed orationis, quæ ex pluribus, ut exposui, translationibus connexa sunt? Hæc autem, quæ aut immutata esse dixi, aut aliter intelligenda, ac dicerentur, sunt translata quodam modo. Ita fit, ut omnis singulorum verborum virtus atque laus tribus, exsistat ex his rebus, si aut vetustum verbum sit, quod tamen consuetudo ferre possit: aut factum vel conjunctione, vel novitate, in quo item est auribus consuetudinique parcendum: aut translatum, quod maxime tanquam stellis quibusdam notat, & illuminat orationem.

Se-

(65) *Aut ex parte totum*) Est hæc synecdoche, de qua paulo ante c. 42. *Idem*.

(66) *Nos sumu'*) Non dubitat Lipsius lib. v. Lect. cap. 2. quin hic sit Ennii versus sibi data civitate gratulantis. Variæ sunt lectiones, *Nos sumu' Romani qui fuimus Rutuli*. Aliter *Rutilli*. Rectius *Rudini* a Rudiis urbe Calabriæ, ex qua oriundus fuit Ennius. *Ergo qui hæc fecerat, Rudium hominem* Ennium *majores nostri in civitatem receperunt*. Cicero pro Archia, c. 10. Ut versus constet, pro *fuimus* lege *fuvimus*. *Idem*.

(67) *Abutimur*) Catachresis seu abusio vocis est, qua verbi alicujus significationem durius deflectimus ad aliam longe a propria recedentem: ita parricida dicitur interfector matris aut sororis: calamus sumitur vulgo pro penna, cum ille arundine fiat, hæc avium sit propria. *Idem*.

Sequitur continuatio verborum, quæ duas res maxime, collocationem primum, deinde modum quendam formamque desiderat. Collocationis est componere & struere verba sic, ut neve asper eorum concursus, neve hiulcus (68) sit, sed quodam modo coagmentatus & levis. In quo lepide soceri mei persona lusit is, qui elegantissime id facere potuit, Lucilius.

Quam lepide lexeis compostæ (69)? *ut tesserulæ omnes*
Arte pavimento (70), *atque emblemate* (71) *vermiculato* (72).

Quæ cum dixisset in Albucium illudens, ne a me quidem abstinuit,

Crassum habeo generum, ne rhetoricotero, (73) tu sis.

Quid ergo? iste Crassus, quoniam ejus abuteris nomine, quid efficit? idem illud scilicet, ut ille voluit; & ego vellem melius aliquanto, quam Al-

(68) *Neve hiulcus*) Qualis est in his locutionibus, *Persarum rex Xerxes*. Idem

(69) *Quam lepide lexeis composta*, &c.) Sensus est: Lexeis, id est, verba tua, o Albuti, lepide & eleganter composita coagmentataque sunt in oratione, ut in pavimento, vel in emblemate vermiculato omnes tesserulæ sunt arte compositæ. Tesserulæ sunt lapilli aut lateres quadrati, quibus ædium solum consternitur. Opus tesserulis apte confertum, & effigie rerum animaliumque distinctum emblema vermiculatum vocatur. *Strebæus*.

(70) *Arte pavimento*) In veteribus quibusdam libris, quos ego vidi, pro *arte* scriptum est *endo* ut sit ἐν τῷ, quæ scriptura perspicue exstat apud Plinium lib. xxxv. cap. 25. Constat autem Lucilium Græcas voces Latinis versibus non semel immiscuisse. *Ursin*.

(71) *Emblemate*) Ἀπὸ τοῦ ἐμβάλλειν, *ab immittendo* dicta sunt emblemata, frusta quædam lignea, eburnea, &c quæ rei alicujus, v. g. floris aut animalis effigiem habent; quæ frusta interseruntur & immittuntur ad ornatum in pavimentis, abacis, &c. *Prust*.

(72) *Vermiculato*) Ornamentis, quasi vermiculis, variato & distincto. Plinius lib. xxxv. cap. 1. *vermiculatis ad effigies rerum & animalium crustis*. Idem.

(73) *Rhetoricotero*) Vox Græca ῥητορικώτερος, *artis rhetoricæ peritior*: s eliditur more antiquo, ut sibi versus constet. *Idem*.

Albucius. Verum in me quidem lusit ille, ut solet. Sed est tamen hæc collocatio conservanda verborum, de qua loquor, quæ junctam orationem efficit, quæ cohærentem, quæ* lenem, quæ æquabiliter fluentem. Id assequimini, si verba extrema cum consequentibus primis ita jungetis, ut ne aspere concurrant (74), neve vastius (75) diducantur.

XLIV. Hanc diligentiam subsequitur modus etiam & forma verborum, quod jam vereor ne huic Catulo videatur esse puerile. Versus enim veteres illi in hac soluta oratione propemodum, hoc est, numeros quosdam (76), nobis esse adhibendos putaverunt. Interspirationis (77) enim, non defatigationis nostræ, neque librariorum notis, sed verborum & sententiarum modo, interpunctas clausulas in orationibus esse voluerunt: idque princeps Isocrates instituisse fertur, ut inconditam antiquorum dicendi consuetudinem, delectationis, atque aurium causa (quemadmodum scribit discipulus ejus

* *Lenem*) Lamb. Grut. *levem*.

(74) *Ne aspere concurrant*) Ut si quis dicat, Xerxis exercitus. *Pruit*.

(75) *Neve vastius*, &c.) Quod accidit cum littera *a* crebrius recurrit, ut si quis dicat. *Frugifera regna Asiæ*. Idem.

(76) *Numeros quosdam*) Hic de numeris ac periodis breviter differit, quod argumentum cum uberius tractet in Oratore, eo notas rejicere satius est. Hoc obiter tantum dixerim, numerum esse idoneum sententiæ sonum, qui ex dispositione partium oritur. *Idem*.

(77) *Interspirationis*) Scilicet clausulas, quæ vox infra occurrit, & hic subintelligenda est. Interim vix dubito, quin in sequentibus aliquid insit vitii: quid enim voluit Cicero per voces *defatigationis nostræ*? a quo pendent, & (ut grammatici dicunt) reguntur? an a *notis*? at quænam sunt *notæ defatigationis*? prorsus nescio. Opinor equidem legendum esse, *Interspirationis enim, non defatigatione nostra, neque librariorum notis, sed verborum & sententiarum modo; interpunctas clausulas*, &c. Similemque prorsus huic habemus locum in Orat. c. 68. *Oratio non aut* spiritu pronunciantis, *aut interductu librarii, sed numero coacta debet insistere*: ubi *insistere spiritu pronunciantis* idem est ac *defatigatione nostra* (id est nostri spiritus) *interpungi*; & *interductus librarii* non alia res est quam *notæ librariorum*. Pearcius.

ejus Naucrates) numeris adstringeret. Namque hæc duo, musici, qui erant (78) quondam iidem poetæ, machinati ad voluptatem sunt, versum atque cantum; ut & verborum numero, & vocum modo, delectatione vincerent aurium satietatem. Hæc igitur duo, vocis dico moderationem, & verborum conclusionem, quoad orationis severitas pati possit, a poetica ad eloquentiam traducenda duxerunt.

In quo illud est vel maximum, quod versus in oratione si efficitur conjunctione verborum, vitium est: & tamen eam conjunctionem, sicuti versum, numerose cadere (79) & quadrare, & perfici volumus. Neque est ex multis res una, quæ magis oratorem ab imperito dicendi ignaroque distinguat, quam quod ille rudis incondite fundit, quantum potest, & id, quod dicit, spiritu, non arte, determinat: orator autem sic illigat sententiam verbis, ut eam numero quodam complectatur, & adstricto (80), & soluto. Nam cum vinxit * modis & forma; relaxat (81) & liberat immutatione ordinis, ut verba neque alligata sint quasi certa aliqua lege versus, neque ita soluta, ut vagentur.

XLV. Quonam igitur modo tantum ** mu-

(78) *Musici, qui erant* &c.) Hoc aperte Quintilianus testatur lib. 1. cap. 10. *Quis ignorat musicen tantum jam illis antiquis temporibus non studii modo, verum etiam venerationis habuisse, ut iidem musici, & vates, & sapientes judicarentur? mittam alios; Orpheus, & Linus*, &c. *Prust*

(79) *Numerose cadere*) Est orationem eo modo desinere, qui placeat eruditis auribus; quadrare, undecumque expolitam sibi constare. *Idem*.

(80) *Adstricto*) Oratio numerosa & adstricta & soluta simul dicitur: adstricta quidem, quod certo verborum ambitu comprehensa non vagetur sermonis instar, quem naturalis impetus sine lege effundit: soluta vero, quod non præscriptis pedibus versuum more vinciatur. *Idem*.

(*) Vict. Grut. *modis. forma & relaxat*.

(81) *Modis* & forma; *relaxat*) Sic Man. & Lamb. Sensus loci erit: Orator non eandem dimensionem sententiæ, nec eosdem pedes semper repetit: sed nonnunquam membris, aut periodis utitur; & alibi alios pedes in principio, & fine sententiæ collocat. *Idem*.

** Lamb. *numeris insistemus*.

nus insistemus, ut arbitremur nos hanc vim numerose dicendi consequi posse? Non est res tam difficilis quam necessaria. Nihil est enim tam tenerum, neque tam flexibile, neque quod tam facile sequatur, quocumque ducas, quam oratio. Ex hac versus (82), ex eadem dispares numeri conficiuntur: ex hac hæc etiam soluta variis modis, multorumque generum oratio. Non enim sunt alia sermonis, alia contentionis verba: neque ex alio genere ad usum quotidianum, alio ad scenam pompamque sumuntur, sed ea nos cum jacentia sustulimus e medio, sicut mollissimam ceram, ad nostrum arbitrium formamus & fingimus. Itaque tum graves sumus, tum subtiles, tum medium quiddam tenemus: sic institutam nostram sententiam sequitur orationis genus; idque ad omnem rationem, & aurium voluptatem, & animorum motum mutatur & vertitur.

Sed ut in plerisque rebus incredibiliter hoc natura est ipsa fabricata, sic in oratione; ut ea quæ maximam utilitatem in se continerent, eadem haberent plurimum vel dignitatis, vel sæpe etiam venustatis. Incolumitatis ac salutis omnium causa videmus hunc statum esse hujus totius mundi, atque naturæ, rotundum ut cælum, terraque ut media sit, eaque sua vi nutuque teneatur; sol ut circumferatur (83), ut accedat ad brumale signum, & inde sensim adscendat in diversam partem; ut luna accessu (84) & recessu suo solis lumen

(82) *Ex hac versus*) Exemplo sit ille Horatii versiculus:

Sperne voluptates, nocet empta dolore voluptas.

Immuta verborum ordinem, evanescet forma versus: *Voluptates sperne, dolore voluptas empta nocet*. Prust.

(83) *Sol ut circumferatur*) Conversionem annuam in zodiaco sol conficit diebus 365. horis 5. minutis 49. Cum circulum attigit æquatoris 23. Septembris, sensim accedit ad hybernum capricorni signum, indeque 23. Decembris regreditur ad nos versus æquatorem, & tandem cancri signum 22. Junii ingreditur. *Idem*.

(84) *Luna accessu*) Luna lumen omne suum a sole mutuatur, & hoc vario accessu & recessu videtur a nobis, modo pleno orbe, modo

men accipiat; ut eadem ſpatia quinque ſtellæ (85) diſpari motu curſuque conficiant. Hæc tantam habent vim, ut paulum immutata cohærere non poſſint: tantam pulchritudinem, ut nulla ſpecies ne excogitari quidem poſſit ornatior. Referte nunc animum ad hominum, vel etiam cæterarum animantium formam & figuram: nullam partem corporis ſine aliqua neceſſitate affictam, totamque formam quaſi perfectam reperietis arte, non caſu (86).

XLVI. Quid in arboribus, in quibus non truncus, non rami, non folia ſunt denique, niſi ad ſuam retinendam conſervandamque naturam? nuſquam tamen eſt ulla pars, niſi venuſta. Linquamus naturam, arteſque videamus. Quid tam in navigio neceſſarium, quam latera, quam carina (87), quam prora, quam puppis, quam antennæ, quam vela, quam mali? quæ tamen hanc habent in ſpecie venuſtatem, ut non ſolum ſalutis, ſed etiam voluptatis cauſa, inventa eſſe videantur. Columnæ & templa, & porticus ſu-

modo dimidiato illuminata, modo denſis involuta tenebris fugit viſum. Eſt nihilominus media ſui parte, quæ a ſole reſpicitur, ſemper illuſtrata. Nos partem illam, cum luna ſoli ſubjiciatur in Syzygia, videre non poſſumus, ut a ſole recedit primum curvata in cornua, tum æqua portione diviſa: cum omnino ſoli adverſa opponitur, ab eoque diſtat 180. gradibus, nobis lucet orbe pleno, ut ex optices legibus patet. Converſio lunæ in zodiaco menſem efficit, qui duplex eſt, alter periodicus, quo uno circuitu totum decurrit zodiacum diebus 27. horis 7. m. 43., alter ſynodicus, quo non modo perluſtrat zodiacum, verum etiam alios viginti ſeptem circiter gradus emetitur, ut iterum cum ſole conjungatur, qui menſis dies 29. horas 12. m. 44. complectitur. *Idem*.

(85) *Quinque ſtellæ*) Quinque planetæ in zodiaco circuitum abſolvunt, alii alio temporis intervallo. Qui ſunt modo infra, modo ſupra ſolem Venus & Mercurius, hic diebus 116. ille 584. horis 22. 3. circulum conficit. Sole ſuperiores planetæ, Mars anno uno, diebus 321. horis 22. Jupiter annis 2. diebus 315. horis 15. Saturnus annis 29 diebus 161. orbem ſuum deſcribunt. *Idem*.

(86) *Non caſu*) Democritus & Epicurus fortuito atomorum concurſu omnia genita ſomniabant. *Idem*.

(87) *Carina*) Ima pars navis: *prora* pars anterior: *puppis* pars poſterior: *antenna* tranſverſum in navi lignum ad malum, cui velum alligatur. *Idem*.

ſtinent: tamen habent non plus utilitatis, quam dignitatis (88). Capitolii (89) faſtigium illud, & cæterarum ædium, non venuſtas, ſed neceſſitas ipſa fabricata eſt. Nam cum eſſet habita ratio, quemadmodum ex utraque tecti parte aqua delaberetur; utilitatem templi faſtigii dignitas conſecuta eſt: ut, etiam ſi in cælo Capitolium ſtatueretur, ubi imber eſſe non poſſet, nullam ſine faſtigio dignitatem habiturum fuiſſe videatur.

Hoc in omnibus item partibus orationis evenit, ut utilitatem, ac prope neceſſitatem ſuavitas quædam, & lepos conſequatur. Clauſulas enim, atque interpuncta verborum, animæ intercluſio, atque anguſtiæ ſpiritus attulerunt. Id inventum ita ſuave, ut, ſi cui ſit infinitus ſpiritus datus, tamen eum perpetuare verba nolimus. Id enim auribus noſtris gratum eſt inventum, quod hominum lateribus non tolerabile ſolum, ſed etiam facile eſſe poſſet.

XLVII. Longiſſima eſt igitur complexio verborum, quæ volvi uno ſpiritu poteſt. Sed hic naturæ modus eſt, artis alius. Nam cum ſint numeri plures, jambum (90), & trochæum (1) frequentem ſegregat ab oratore Ariſtoteles (2), Ca-

tule,

(88) *Quam dignitatis*) Tales ſunt columnæ opere Dorico, Jonico, & præcipue Corinthiaco. *Idem*.

(89) *Capitolii*) Capitolium templum Jovis in monte Tarpejo, cui nomen impoſuit hominis caput ipſis in fundamentis repertum. Fuere quatuor capitolia diverſis temporibus exſtructa. Ejus, quod erexit Tarquinius Priſcus, tegulas æreas primus Catulus inauravit poſt Carthaginem everſam. *Idem*.

(90) *Jambum*) *Syllaba longa brevi ſubjecta vocatur iambus*, Horatius in Arte, qui alibi verſum hunc ex meris jambis ſcripſit:

Suis & ipſa Roma viribus ruit. Idem.

(1) *Trochaum*) Pedem metricum ſyllabis duabus, prima longa, altera brevi conſtantem, ut *arma*. Idem.

(2) *Segregat ab oratore Ariſtoteles*) De pedibus in oratione numeroſa adhibendis fuſius agitur in Oratore, in quo ſi quid difficile occurrerit, notis illuſtrabimus. Quod hic præcipit Cicero, tradidit Ariſtoteles lib. III. Rhetor. cap. 8. Ὁ δὲ ἴαμβος αὐτή ἐστιν ἡ λέξις ἡ τῶν πολλῶν· διὸ μάλιστα πάντων τῶν μέτρων ἰαμβεῖα φθέγγονται λέγοντες· δεῖ δὲ σεμνότητα γενέσθαι, καὶ ἐκστῆσαι· ὡ

δι

tule, vester: qui natura tamen incurrunt ipsi in orationem, sermonemque nostrum: sed sunt insignes percussiones eorum numerorum (3), & minuti pedes. Quare primum * ad heroum (4) nos dactyli (5), & anapæsti (6), & spondei (7) pedem invitat: in quo impune progredi licet duo duntaxat pedes, aut paulo plus, ne plane in versum, aut similitudinem versuum incidamus. Aliæ sunt geminæ (8): quibus hi tres heroi pedes in principia continuandorum verborum satis decore cadunt.

δὲ τροχαῖος κορδακικώτερος· δηλοῖ δὲ τὰ τετράμετρα. *Jambus autem ipsa est dictio multitudinis: quare ex omni versuum genere maxime jambicos proferunt qui loquuntur. Oportet autem orationem dignitatis esse plenam, & in admirationem rapere. Trochæus Cordaci,* quod lascovæ saltationis est genus, *magis convenit: hoc patet ex tetrametris.* Idem.

(3) *Percussiones .... numerorum*) Numerus, Græce ῥυθμὸς, ex multis pedibus componitur, quorum tempora animo metimur, & intervalla pedum & digitorum ictu signamus. *Idem.*

* *Ad heroum*) Lamb. *Quare plurimum ad heroos nos pedes, dactylum, & anapæstum, & spondeum invitat.*

(4) *Ad heroum*) Id refert Aristoteles loco supra laudato: Τῶν δὲ ῥυθμῶν ὁ μὲν ἡρῷος σεμνὸς, καὶ λεκτικὸς, καὶ ἁρμονίας δεόμενος. *Inter numeros herous gravis est & orationi accommodatus, & temperatione* aliorum numerorum *indiget*. Nisi enim jambi inserantur, grandior est numerus quam desideret soluta oratio. Ex quibus secum ipse conciliandus Tullius, qui ex mente Aristotelis heroum numerum hic probat: in Oratore rejicit. Nimirum hic admittit reliquorum numerorum harmonia temperatum, alibi purum improbat. *Prust.*

Cæterum herous pes Fabio dactylus est, Ciceroni præterea spondæus & anapæstus. *Idem.*

(5) *Dactyli*) Pes una longa syllaba, & duabus brevibus constans, ut *corpore*; a similitudine digiti, in quo tres sunt articuli, nomen habet. *Idem.*

(6) *Anapæsti*) Pes a Græcis ἀντιδάκτυλος, dactylo contrarius appellatus, ex duabus brevibus & una longa componitur, ut *animos* a ex ἀνὰ & παίω *ferio*, quod sono reciproco dactylum repercutiat. *Idem.*

(7) *Spondei*) Ex duabus longis constat, ut *omnes*: dicti ἀπὸ τῆς σπονδῆς, *a libatione*, quod in sacrificiis adhiberi solerent. *Idem.*

(8) *Aliæ sunt geminæ*) In singulis pedibus simplicibus, quia habent ἄρσιν, & θέσιν, *elationem & positionem*, singulæ sunt percussiones: si duos in clausula pedes certos constituimus, geminæ sunt percussiones, si totidem pedes apponimus in principio, aliæ

sunt

Neque me patiar (57) iterum
Ad unum scopulum & telum classem Achivum offendere.

Atque illud,

Erras, erras: nam exsultantem (58) te, & præfidentem tibi
Repriment validæ legum habenæ, atque imperii insistent jugo.

Sumpta re simili, verba ejus rei propria deinceps in rem aliam (ut dixi) transferuntur.

XLII. Est hoc magnum ornamentum orationis, in quo obscuritas fugienda est. Etenim ex hoc genere fiunt ea, quæ dicuntur ænigmata (59). Non est autem in verbo modus hic, sed in oratione, id est,

ventos: alias prospexi animo procellas: aliis impendentibus tempestatibus non cessi, sed his unum me pro omnium salute obtuli. Idem.

(57) *Neque me patiar*) Verba veteris poetæ, quorum proprius est hic sensus: non me iterum exponam periculo: ducta allegoria fortasse a discrimine, quod ad promontorium Caphareum adiit Classis Græcorum, & a telis pestiferis quæ in Græcos Apollo immisit. *Idem*.

(58) *Nam exsultantem*) Sumpta ab equo metaphora significatur arrogantiam alicujus coercendam esse. *Idem*.

(59) *Ænigmata*) Ἀπὸ τοῦ αἰνίττεσθαι, *obscure loqui*, dicitur ænigma, estque allegoria obscurior. Quo in genere eleganter & erudite lusit Ausonius Epist. IV. ad Theonem:

Aut adsit interpres tuus,
Ænigmatum qui cognitor
Fuit meorum, cum tibi
Cadmi nigellas filias,
Melonis albam paginam,
Notasque furvæ sepiæ,
Cnidiosque nodos prodidit.

Nigellæ filiæ sunt literæ, quas in Græciam attulit Cadmus. Melonis alba pagina, papyrus Nilotica: Nilus olim Melo, teste Festo: atramentum quod e sepiæ succo conficiebant, appellat notas furvæ sepiæ, & nodos Cnidios calamos scribendo idoneos, e quibus Cnidii præstantiores erant cæteris. Raro sunt ab oratoribus adhibenda ænigmata, quippe quæ inter dicendum auditorum sensum etiam acutissimorum sæpe transvolent: usus est tamen Cicero pro Fontejo specie quadam ænigmatis in Pletorium, quod refert Quintilianus: *Mater tua dum vixit, ludum, postquam mortua est, magistros habuit.*

Dum viveret suspecta erat libidinis, postquam mortua est, ejus bona hastæ subjecta sunt. *Idem*.

eſt, in continuatione verborum. Ne illa quidem traductio atque immutatio in verbo quandam fabricationem habet, ſed in oratione,

Africa terribili tremit horrida terra tumultu.

Pro Afris eſt ſumpta Africa. Neque factum verbum eſt, ut,

Mare ſaxifragis undis.

neque translatum, ut *Mollitur mare*: ſed ornandi cauſa proprium commutatum,

Deſine, Roma, tuos hoſtes..... &, *Teſtes ſunt campi magni*....

Gravis eſt modus in ornatu orationis, & ſæpe ſumendus: ex quo genere hæc ſunt, *Martem* (60) *belli eſſe communem*; *Cererem* (61) pro frugibus; *Liberum* (62) appellare pro vino; *Neptunum* pro mari; *curiam* pro ſenatu; *campum* pro comitiis; *togam* (63) pro pace; *arma* ac *tela* pro bello.

Quo item in genere & virtutes, & vitia pro ipſis, in quibus illa ſunt, appellantur. *Luxuries* (64) quam in domum irrupit: &, Quo *avaritia* penetravit: aut *Fides* valuit, *Juſtitia* confecit. Videtis profecto genus hoc totum, cum inflexo commutatoque verbo res eadem enuntiatur, ornatius: cui ſunt finitima illa minus ornata, ſed tamen non ignoranda, cum intelligi volumus aliquid, aut

(60) *Martem)* Ut Vulcanum pro igne. Martem pro bello dicere eruditionem redolet, inquit Fabius lib. VIII. cap 6. ita Liberum & Cererem pro vino & pane licentius aliquis uſurpaverit. *Quos amiſimus cives, eos Martis vis percidit, non ira victoriæ*, Cicero pro Marcello. *Idem*.

(61) *Cererem*) Tritum eſt illud Terentii in Eunucho Actu IV. ſcena V. *Sine Cerere & Libero friget Venus*; i. e. ſubtracto pane & vino intemperantia minuitur. *Idem*.

(62) *Liberum*) Egregie Val. Maxim. lib. II. cap. 1. *Proximus a Libero patre intemperantiæ gradus ad inconceſſam Venerem eſſe conſuevit*. Idem.

(63) *Togam*) *Cedant arma togæ*, ſic Tullius pacem bello præferendam eſſe ſignificabat. *Idem*.

(64) *Luxuries*) Quatuor exempla conſequuntur nullo inter ſe nexu conjuncta. *Idem*.

aut ex parte totum (65), ut, pro ædificiis cum *parietes*, aut *tecta* dicimus: aut ex toto partem, ut, cum unam turmam, *equitatum populi Romani* dicimus: aut ex uno plures,

At Romanus homo, tamen etsi res bene gesta est,
Corde suo trepidat:

aut cum ex pluribus intelligitur unum,

Nos sumu' (66) Romani, qui fuimus ante Rudini.

aut quocumque modo non ut dictum est, in eo genere intelligitur, sed ut sensum est.

XLIII. Abutimur (67) sæpe etiam verbo non tam eleganter, quam in transferendo: sed etiam si licentius, tamen interdum non impudenter: ut cum *grandem orationem* pro magna, *minutum animum* pro parvo dicimus. Verum illa videtisne esse non verbi, sed orationis, quæ ex pluribus, ut exposui, translationibus connexa sunt? Hæc autem, quæ aut immutata esse dixi, aut aliter intelligenda, ac dicerentur, sunt translata quodam modo. Ita fit, ut omnis singulorum verborum virtus atque laus tribus, exsistat ex his rebus, si aut vetustum verbum sit, quod tamen consuetudo ferre possit: aut factum vel conjunctione, vel novitate, in quo item est auribus consuetudinique parcendum: aut translatum, quod maxime tanquam stellis quibusdam notat, & illuminat orationem.

Se-

(65) *Aut ex parte totum*) Est hæc synecdoche, de qua paulo ante c. 42. *Idem*.

(66) *Nos sumu'*) Non dubitat Lipsius lib. v. Lect. cap. 2. quin hic sit Ennii versus sibi data civitate gratulantis. Variæ sunt lectiones, *Nos sumu' Romani qui fuimus Rutuli*. Aliter *Rutilli*. Rectius *Rudini* a Rudiis urbe Calabriæ, ex qua oriundus fuit Ennius. *Ergo qui hæc fecerat, Rudium hominem* Ennium *majores nostri in civitatem receperunt*. Cicero pro Archia, c. 10. Ut versus constet, pro *fuimus* lege *fuvimus*. *Idem*.

(67) *Abutimur*) Catachresis seu abusio vocis est, qua verbi alicujus significationem durius deflectimus ad aliam longe a propria recedentem: ita parricida dicitur interfector matris aut sororis: calamus sumitur vulgo pro penna, cum ille arundine fiat, hæc avium sit propria. *Idem*.

Sequitur continuatio verborum, quæ duas res maxime, collocationem primum, deinde modum quendam formamque desiderat. Collocationis est componere & struere verba sic, ut neve asper eorum concursus, neve hiulcus (68) sit, sed quodam modo coagmentatus & levis. In quo lepide soceri mei persona lusit is, qui elegantissime id facere potuit, Lucilius.

Quam lepide lexeis compostæ (69)? ut tesserulæ omnes
Arte pavimento (70), atque emblemate (71) vermiculato (72).

Quæ cum dixisset in Albucium illudens, ne a me quidem abstinuit,

Crassum habeo generum, ne rhetoricotero, (73) tu sis.

Quid ergo? iste Crassus, quoniam ejus abuteris nomine, quid efficit? idem illud scilicet, ut ille voluit; & ego vellem melius aliquanto, quam Al-

(68) *Neve hiulcus*) Qualis est in his locutionibus, *Persarum rex Xerxes*. Idem

(69) *Quam lepide lexeis compostæ*, &c.) Sensus est: Lexeis, id est, verba tua, o Albuti, lepide & eleganter composita coagmentataque sunt in oratione, ut in pavimento, vel in emblemate vermiculato omnes tesserulæ sunt arte compositæ. Tesserulæ sunt lapilli aut lateres quadrati, quibus ædium solum consternitur. Opus tesserulis apte consertum, & effigie rerum animaliumque distinctum emblema vermiculatum vocatur. *Strebæus*.

(70) *Arte pavimento*) In veteribus quibusdam libris, quos ego vidi, pro *arte* scriptum est *endo* ut sit ἐν τῷ, quæ scriptura perspicue exstat apud Plinium lib. xxxv. cap. 25. Constat autem Lucilium Græcas voces Latinis versibus non semel immiscuisse. *Ursin*.

(71) *Emblemate*) Ἀπὸ τοῦ ἐμβάλλειν, *ab immittendo* dicta sunt emblemata, frusta quædam lignea, eburnea, &c quæ rei alicujus, v. g. floris aut animalis effigiem habent; quæ frusta interferuntur & immittuntur ad ornatum in pavimentis, abacis, &c. *Prust*.

(72) *Vermiculato*) Ornamentis, quasi vermiculis, variato & distincto. Plinius lib. xxxv. cap. 1. *vermiculatis ad effigies rerum & animalium crustis*. Idem.

(73) *Rhetoricotero*) Vox Græca ῥητορικώτερος, *artis rhetoricæ peritior*: *s* eliditur more antiquo, ut sibi versus constet. *Idem*.

Albucius. Verum in me quidem lusit ille, ut solet. Sed est tamen hæc collocatio conservanda verborum, de qua loquor, quæ junctam orationem efficit, quæ cohærentem, quæ * lenem, quæ æquabiliter fluentem. Id assequimini, si verba extrema cum consequentibus primis ita jungetis, ut ne aspere concurrant (74), neve vastius (75) diducantur.

XLIV. Hanc diligentiam subsequitur modus etiam & forma verborum, quod jam vereor ne huic Catulo videatur esse puerile. Versus enim veteres illi in hac soluta oratione propemodum, hoc est, numeros quosdam (76), nobis esse adhibendos putaverunt. Interspirationis (77) enim, non defatigationis nostræ, neque librariorum notis, sed verborum & sententiarum modo, interpunctas clausulas in orationibus esse voluerunt: idque princeps Isocrates instituisse fertur, ut inconditam antiquorum dicendi consuetudinem, delectationis, atque aurium causa (quemadmodum scribit discipulus ejus

* *Lenem*) Lamb. Grut. *levem*.

(74) *Ne aspere concurrant*) Ut si quis dicat, Xerxis exercitus. *prusit.*

(75) *Neve vastius*, &c.) Quod accidit cum littera *a* crebrius recurrit, ut si quis dicat. *Frugifera regna Asia*. Idem.

(76) *Numeros quosdam*) Hic de numeris ac periodis breviter differit, quod argumentum cum uberius tractet in Oratore, eo notas rejicere satius est. Hoc obiter tantum dixerim, numerum esse idoneum sententiæ sonum, qui ex dispositione partium oritur. *Idem.*

(77) *Interspirationis*) Scilicet clausulas, quæ vox infra occurrit, & hic subintelligenda est. Interim vix dubito, quin in sequentibus aliquid insit vitii: quid enim voluit Cicero per voces *defatigationis nostræ*? a quo pendent, & (ut grammatici dicunt) reguntur? an a *notis*? at quænam sunt *notæ defatigationis*? prorsus nescio. Opinor equidem legendum esse, *Interspirationis enim, non defatigatione nostra, neque librariorum notis, sed verborum & sententiarum modo; interpunctas clausulas*, &c. Similemque prorsus huic habemus locum in Orat. c. 68. *Oratio non aut spiritu pronunciantis, aut interductu librarii, sed numero coacta debet insistere*: ubi *insistere spiritu pronunciantis* idem est ac *defatigatione nostra* (id est nostri spiritus) *interpungi*; & *interductus librarii* non alia res est quam *notæ librariorum*. Pearcius.

ejus Naucrates) numeris adſtringeret. Namque hæc duo, muſici, qui erant (78) quondam iidem poetæ, machinati ad voluptatem ſunt, verſum atque cantum; ut & verborum numero, & vocum modo, delectatione vincerent aurium ſatietatem. Hæc igitur duo, vocis dico moderationem, & verborum concluſionem, quoad orationis ſeveritas pati poſſit, a poetica ad eloquentiam traducenda duxerunt.

In quo illud eſt vel maximum, quod verſus in oratione ſi efficitur conjunctione verborum, vitium eſt: & tamen eam conjunctionem, ſicuti verſum, numeroſe cadere (79) & quadrare, & perfici volumus. Neque eſt ex multis res una, quæ magis oratorem ab imperito dicendi ignaroque diſtinguat, quam quod ille rudis incondite fundit, quantum poteſt, & id, quod dicit, ſpiritu, non arte, determinat: orator autem ſic illigat ſententiam verbis, ut eam numero quodam complectatur, & adſtricto (80), & ſoluto. Nam cum vinxit *modis & forma; relaxat (81) & liberat immutatione ordinis, ut verba neque alligata ſint quaſi certa aliqua lege verſus, neque ita ſoluta, ut vagentur.

XLV. Quonam igitur modo tantum ** mu-

(78) *Muſici, qui erant* &c.) Hoc aperte Quintilianus teſtatur lib. 1. cap. 10. *Quis ignorat muſicen tantum jam illis antiquis temporibus non ſtudii modo, verum etiam venerationis habuiſſe, ut iidem muſici, & vates, & ſapientes judicarentur? mittam alios; Orpheus, & Linus*, &c. *Pruſt*

(79) *Numeroſe cadere*) Eſt orationem eo modo deſinere, qui placeat eruditis auribus; quadrare, undecumque expolitam ſibi conſtare. *Idem*.

(80) *Adſtricto*) Oratio numeroſa & adſtricta & ſoluta ſimul dicitur: adſtricta quidem, quod certo verborum ambitu comprehenſa non vagetur ſermonis inſtar, quem naturalis impetus ſine lege effundit: ſoluta vero, quod non præſcriptis pedibus verſuum more vinciatur. *Idem*.

(*) Vict. Grut. *modis, forma & relaxat*.

(81) *Modis* & forma; *relaxat*) Sic Man. & Lamb. Senſus loci erit: Orator non eandem dimenſionem ſententiæ, nec eoſdem pedes ſemper repetit: ſed nonnunquam membris, aut periodis utitur; & alibi alios pedes in principio, & fine ſententiæ collocat. *Idem*.

** Lamb. *numeris inſiſtemus*.

nus insistemus, ut arbitremur nos hanc vim numerose dicendi consequi posse? Non est res tam difficilis quam necessaria. Nihil est enim tam tenerum, neque tam flexibile, neque quod tam facile sequatur, quocumque ducas, quam oratio. Ex hac versus (82), ex eadem dispares numeri conficiuntur: ex hac hæc etiam soluta variis modis, multorumque generum oratio. Non enim sunt alia sermonis, alia contentionis verba: neque ex alio genere ad usum quotidianum, alio ad scenam pompamque sumuntur, sed ea nos cum jacentia sustulimus e medio, sicut mollissimam ceram, ad nostrum arbitrium formamus & fingimus. Itaque tum graves sumus, tum subtiles, tum medium quiddam tenemus: sic institutam nostram sententiam sequitur orationis genus; idque ad omnem rationem, & aurium voluptatem, & animorum motum mutatur & vertitur.

Sed ut in plerisque rebus incredibiliter hoc natura est ipsa fabricata, sic in oratione; ut ea quæ maximam utilitatem in se continerent, eadem haberent plurimum vel dignitatis, vel sæpe etiam venustatis. Incolumitatis ac salutis omnium causa videmus hunc statum esse hujus totius mundi, atque naturæ, rotundum ut cælum, terraque ut media sit, eaque sua vi nutuque teneatur; sol ut circumferatur (83), ut accedat ad brumale signum, & inde sensim adscendat in diversam partem; ut luna accessu (84) & recessu suo solis lumen

(82) *Ex hac versus*) Exemplo sit ille Horatii versiculus:

Sperne voluptates, nocet empta dolore voluptas.

Immuta verborum ordinem, evanescet forma versus: *Voluptates sperne, dolore voluptas empta nocet*. Prust.

(83) *Sol ut circumferatur*) Conversionem annuam in zodiaco sol conficit diebus 365. horis 5. minutis 49. Cum circulum attigit æquatoris 23. Septembris, sensim accedit ad hybernum capricorni signum, indeque 23. Decembris regreditur ad nos versus æquatorem, & tandem cancri signum 22. Junii ingreditur. *Idem*.

(84) *Luna accessu*) Luna lumen omne suum a sole mutuatur, & pro vario accessu & recessu videtur a nobis, modo pleno orbe, modo

men accipiat; ut eadem ſpatia quinque ſtellæ (85) diſpari motu curſuque conficiant. Hæc tantam habent vim, ut paulum immutata cohærere non poſſint: tantam pulchritudinem, ut nulla ſpecies ne excogitari quidem poſſit ornatior. Referte nunc animum ad hominum, vel etiam cæterarum animantium formam & figuram: nullam partem corporis ſine aliqua neceſſitate affictam, totamque formam quaſi perfectam reperietis arte, non caſu (86).

XLVI. Quid in arboribus, in quibus non truncus, non rami, non folia ſunt denique, niſi ad ſuam retinendam conſervandamque naturam? nuſquam tamen eſt ulla pars, niſi venuſta. Linquamus naturam, arteſque videamus. Quid tam in navigio neceſſarium, quam latera, quam carina (87), quam prora, quam puppis, quam antennæ, quam vela, quam mali? quæ tamen hanc habent in ſpecie venuſtatem, ut non ſolum ſalutis, ſed etiam voluptatis cauſa, inventa eſſe videantur. Columnæ & templa, & porticus ſu-

modo dimidiato illuminata, modo denſis involuta tenebris fugit viſum. Eſt nihilominus media ſui parte, quæ a ſole reſpicitur, ſemper illuſtrata. Nos partem illam, cum luna ſoli ſubjiciatur in Syzygia, videre non poſſumus, ut a ſole recedit primum curvata in cornua, tum æqua portione diviſa: cum omnino ſoli adverſa opponitur, ab eoque diſtat 180. gradibus, nobis lucet orbe pleno, ut ex optices legibus patet. Converſio lunæ in zodiaco menſem efficit, qui duplex eſt, alter periodicus, quo uno circuitu totum decurrit zodiacum diebus 27. horis 7. m. 43., alter ſynodicus, quo non modo perluſtrat zodiacum, verum etiam alios viginti ſeptem circiter gradus emetitur, ut iterum cum ſole conjungatur, qui menſis dies 29. horas 12. m. 44. complectitur. *Idem*.

(85) *Quinque ſtellæ*) Quinque planetæ in zodiaco circuitum abſolvunt, alii alio temporis intervallo. Qui ſunt modo infra, modo ſupra ſolem Venus & Mercurius, hic diebus 116. ille 584. horis 22. 3. circulum conficit. Sole ſuperiores planetæ, Mars anno uno, diebus 321. horis 22. Jupiter annis 2. diebus 315. horis 15. Saturnus annis 29 diebus 161. orbem ſuum deſcribunt. *Idem*.

(86) *Non caſu*) Democritus & Epicurus fortuito atomorum concurſu omnia genita ſomniabant. *Idem*.

(87) *Carina*) Ima pars navis: *prora* pars anterior: *puppis* pars poſterior: *antenna* tranſverſum in navi lignum ad malum, cui velum alligatur. *Idem*.

tule, vester: qui natura tamen incurrunt ipsi in orationem, sermonemque nostrum: sed sunt insi-
gnes percussiones eorum numerorum (3), & minu-
ti pedes. Quare primum * ad heroum (4) nos da-
ctyli (5), & anapæsti (6), & spondei (7) pedem
invitat: in quo impune progredi licet duo dunta-
xat pedes, aut paulo plus, ne plane in versum,
aut similitudinem versuum incidamus. Aliæ sunt
geminæ (8): quibus hi tres heroi pedes in princi-
pia continuandorum verborum satis decore cadunt.

 Pro-

δὲ τροχαῖος κορδακικώτερος· δηλοῖ δὲ τὰ τετράμετρα. *Jambus autem ipsa est dictio multitudinis: quare ex omni versuum genere ma-*
xime jambicos proferunt qui loquuntur. Oportet autem orationem di-
gnitatis esse plenam, & in admirationem rapere. Trochaus Cordaci,
quod lascovæ saltationis est genus, *magis convenit: hoc patet ex te-*
trametris. Idem.

(3) *Percussiones .... numerorum*) Numerus, Græce ῥυθμὸς,
ex multis pedibus componitur, quorum tempora animo metimur,
& intervalla pedum & digitorum ictu signamus. *Idem*.

* *Ad heroum*) Lamb. *Quare plurimum ad heroos nos pedes, da-*
ctylum, & anapæstum, & spondeum invitat.

(4) *Ad heroum*) Id refert Aristoteles loco supra laudato:
Τῶν δὲ ῥυθμῶν ὁ μὲν ἡρῷος σεμνὸς, ϗ λεκτικὸς, ϗ ἁρμονίας
δεόμενος. *Inter numeros herous gravis est & orationi accommodatus, &*
temperatione aliorum numerorum *indiget*. Nisi enim jambi inseran-
tur, grandior est numerus quam desiderer soluta oratio. Ex qui-
bus secum ipse conciliandus Tullius, qui ex mente Aristotelis he-
roum numerum hic probat: in Oratore rejicit. Nimirum hic admit-
tit reliquorum numerorum harmonia temperatum, alibi purum im-
probat. *Prust.*

Cæterum herous pes Fabio dactylus est, Ciceroni præterea spon-
dæus & anapæstus. *Idem.*

(5) *Dactyli*) Pes una longa syllaba, & duabus brevibus con-
stans, ut *corpore*; a similitudine digiti, in quo tres sunt articuli,
nomen habet. *Idem.*

(6) *Anapæsti*) Pes a Græcis ἀντιδάκτυλος, dactylo contrarius ap-
pellatus, ex duabus brevibus & una longa componitur, ut *animos*:
ex ἀνὰ & παίω *ferio*, quod sono reciproco dactylum repercutiat.
Idem.

(7) *Spondei*) Ex duabus longis constat, ut *omnes*: dicti
ἀπὸ τῆς σπονδῆς, *a libatione*, quod in sacrificiis adhiberi sole-
rent. *Idem.*

(8) *Aliæ sunt geminæ*) In singulis pedibus simplicibus, quia ha-
bent ἄρσιν, & θέσιν, *elationem & positionem*, singulæ sunt per-
cussiones: si duos in clausula pedes certos constituimus, geminæ
sunt percussiones, si totidem pedes apponimus in principio, aliæ

sunt

Probatur (9) autem ab eodem illo maxime pæon; qui est duplex. Nam aut a longa oritur, quam tres breves consequuntur, ut hæc verba, *definite*, *incipite*, *comprimite*: aut a brevibus deinceps tribus, extrema producta, atque longa, sicut illa sunt, *domuerant*, *sonipedes*. Atque illi philosopho ordiri placet a superiore pæone, posteriore finire. Est autem pæon hic posterior non syllabarum numero, sed aurium mensura, * quod est acrius, judicium & certius, par fere Cretico (10), qui est ex longa, & brevi, & longa; ut,

Quid petam (11) *præsidii, aut exsequar? quove nunc...*

A quo numero exorsus est Fannius (12), *Si, Quirites, minas illius*... Hunc ille clausulis aptiorem putat, quas vult longa plerumque syllaba terminari.

XLVIII. Neque vero hæc tam acrem curam diligentiamque desiderant, quam est illa poetarum: quos necessitas cogit, & ipsi numeri ac modi, sic verba versu includere, ut nihil sit, ne spiritu qui-

sunt geminæ in principio continuationis, quam Græci περίοδον vocant. Ponuntur itaque non sine dignitate & in principio & in fine, vel ipsi ordine tres pedes heroi dactylus, anapæstus, & spondeus, vel singuli cum aliis mixti: quod potius est intelligendum. Ita *Strebeus*. Prust.

(9) *Probatur*) Locus est Aristotelis ex eodem cap. 8. lib. III. Rhetor. desumptus: Ὁ δὲ παιὰν ληπτέος· ἀπὸ μόνου γὰρ οὐκ ἔστι μέτρον τῶν ῥηθέντων ῥυθμῶν, ὥστε μάλιστα λανθάνειν. *Paan* sive pæon *usurpandus: ex hoc enim uno prædictorum numerorum non fit versus: adeoque maxime latet*. Cæterum non tantum duplex, sed etiam quadruplex est pæon, constat enim præterea alius ex jambo & Pyrrichio, ut *docebimus*: alius ex Pyrrichio & choreo, ut *moriamur*. Pæones omnes ex tribus brevibus, & una longa constant. *Idem*.

* *Quod est*) Lamb. *quarum est*.

(10) *Par fere Cretico*) Creticus seu amphimacer, fit ex longa, brevi, & longa, ut *maximos*, par est pæoni, aurium certo judicio: unam enim longam, & duas breves æqualibus intervallis metimur. *Prust.*

(11) *Quid petam*) Versus ex Ennii Hecuba. *Idem*.

(12) *Fannius*) De quo in Bruto. *Idem*.

quidem minimo (13), brevius, aut longius, quam necesse est. Liberior est oratio, & plane, ut dicitur, sic & est vere soluta; non ut fugiat tamen, aut erret, sed ut sine vinculis sibi ipsa moderetur. Namque ego illud assentior Theophrasto, qui putat orationem, quæ quidem sit polita atque facta quodammodo, non adstricte, sed remissius numerosam esse oportere. Etenim, sicut ille suspicatur, ex illis modis, quibus hic usitatus versus efficitur, post anapæstus, procerior quidam numerus, effloruit: inde ille licentior & divitior fluxit dithyrambus (14) cujus membra, & pedes, ut ait idem, sunt in omni locupleti oratione diffusa. Et, si numerosum est id in omnibus sonis atque vocibus, quod habet quasdam impressiones (15), & quod metiri possumus intervallis æqualibus: recte genus hoc numerorum, dummodo ne continuum sit, in orationis laude ponetur. Nam si rudis & indocta putanda est illa sine intervallis loquacitas perennis & profluens, quid est aliud causæ, cur repudietur, nisi quod * hominum

(13) *Ne spiritu quidem minimo*) Ita pedes in versibus suis quique sedibus disponi debent, ut ne syllaba quidem vel desit vel redundet. *Idem*.

(14) *Dithyrambus*) Hymnus ad Bacchum, qui & ipse Dithyrambus est appellatus ἀπὸ τοῦ δὶς εἰς θύραν, seu δύο θύρας ἐμβαίνειν, *quod bis in portam, sive duas portas ingressus esset*; bis enim natus credebatur, videlicet ex matre Semele, deinde ex Jovis femore. Carminis genus, quo conficiebatur hic hymnus, quoslibet pedes admittebat. Horat. lib. IV. carm.

Seu per audaces nova dithyrambos
Verba devolvit, numerisque fertur.
Lege solutis. Idem.

(15) *Quod habet quasdam impressiones*) Hoc quivis facile sentiat in hac periodo Tullii pro Cæcina c. 1. ubi sunt quatuor impressiones totidem in periodi partibus. *Si quantum in agro locisque desertis audacia potest, tantum in foro atque in judiciis impudentia valeret: non minus nunc in causa cederet A. Cæcina Sext. Æbutii impudentiæ, quam tum in vi facienda cessit audacia.* Intervalla sunt prope æqualia, numerosa omnia. *Idem*.

* *Hominum aures*) Lamb. *hominum vocem natura modulatur ipsa*.

aures vocem natura modulantur ipsa? quod fieri, nisi inest numerus in voce, non potest.

Numerus autem in continuatione nullus est. Distinctio, & æqualium, & sæpe variorum intervallorum percussio, numerum conficit: quem in cadentibus guttis, quod intervallis distinguuntur, notare possumus; in amni præcipitante non possumus. Quod si continuatio verborum hæc soluta multo est aptior atque jucundior, si est articulis membrisque distincta, quam si continuata, ac producta; membra illa modificata esse debebunt: quæ si in extremo breviora sunt, infringitur ille quasi verborum ambitus. Sic enim has orationis conversiones Græci nominant. Quare aut paria esse debent (16) posteriora superioribus, extrema primis, aut, quod etiam est melius & jucundius, longiora.

XLIX. Atque hæc quidem ab iis philosophis, quos, tu maxime diligis, Catule, dicta sunt: quod eo sæpius testificor, ut auctoribus laudandis ineptiarum crimen effugiam.

Quarum tandem, inquit Catulus? aut quid disputatione ista afferri potest elegantius, aut omnino dici subtilius? At enim vereor, inquit Crassus, ne hæc aut difficiliora istis ad persequendum esse videantur, aut, quia non traduntur in vulgari ista disciplina, nos ea majora, ac difficiliora videri velle videamur. Tum Catulus, Erras, inquit, Crasse, si aut me, aut horum quemquam putas a te hæc opera quotidiana, & pervagata exspectare. Ista, quæ dicis, dici volumus: neque tam dici, quam isto dici modo: neque tibi hoc pro me solum, sed pro his omnibus sine ulla dubitatione respondeo. Ego vero, inquit Antonius, inveni tandem, quem negaram in eo, quem scripsi, libello i me invenisse, eloquentem. Sed eo te ne laudand- quidem causa interpellavi, ne quid de hoc tam exi

guo

(16) *Aut paria esse debent*) Ini allata mox periodo facile potes advertere. *Prust.*

guo ſermonis tui tempore verbo uno meo diminueretur.

Hanc igitur, Craſſus inquit, ad legem cum exercitatione, tum ſtylo, qui & alia, & hoc maxime, ornat ac limat, formanda vobis oratio eſt. Neque tamen hoc tanti laboris eſt, quanti videtur: nec ſunt hæc rhythmicorum, ac muſicorum acerrima norma dirigenda. Et efficiendum eſt illud modo vobis, ne fluat oratio, ne vagetur, ne inſiſtat interius, ne excurrat longius: ut membris diſtinguatur, ut converſiones habeat abſolutas. Neque ſemper utendum eſt perpetuitate, & quaſi converſione verborum; ſed ſæpe carpenda membris minutioribus oratio eſt: quæ tamen ipſa membra ſunt numeris vincienda.

Neque vos pæon, aut herous ille conturbet. Ipſi occurrent orationi: ipſi, inquam, ſe offerent, & reſpondebunt non vocati. Conſuetudo modo illa ſit ſcribendi atque dicendi, ut ſententiæ verbis finiantur (17), eorumque verborum junctio naſcatur a proceris numeris ac liberis, maxime heroo, & pæone priore, aut Cretico; ſed varie diſtincteque conſidat. Notatur enim maxime ſimilitudo in conquieſcendo: &, ſi primi, & poſtremi illi pedes ſunt has ratione ſervati, medii poſſunt latere, modo ne circuitus ipſe verborum ſit aut brevior, quam aures exſpectant, aut longior, quam vires atque anima patiatur.

L. Clauſulas autem diligentius etiam ſervandas eſſe arbitror, quam ſuperiora, quod in his maxime perfectio, atque abſolutio judicatur. Nam verſus æque prima, & media, & extrema pars attenditur; qui debilitatur, in quacumque ſit parte titu-

(17) *Ut ſententiæ verbis finiantur*) Hæc & alia illuſtrabimus exemplis in Oratore. Interim hoc Quintiliani lib. IX. cap. 4. accipe: *Verbo ſenſum claudere, multo, ſi compoſitio patiatur, optimum eſt: in verbis enim ſermonis vis ineſt. At ſi id aſperum erit, cedat hac ratio numeris, ut fit apud ſummos Græcos Latinoſque oratores frequentiſſime*. Idem.

titubatum. In oratione autem prima pauci cernunt, poſtrema plerique. Quæ, quoniam apparent & intelliguntur, varianda ſunt, ne aut animorum judiciis repudientur, aut aurium ſatietate. Duo enim, aut tres ſunt fere extremi ſervandi & notandi pedes, (ſi modo non breviora & præciſa erunt ſuperiora) quos aut chorios (18), aut heroos, aut alternos eſſe oportebit, * aut in pæone illo poſteriore, quem Ariſtoteles probat, aut ei pari Cretico. Horum viciſſitudines efficient, ut neque ii ſatientur, qui audient, faſtidio ſimilitudinis; nec nos id, quod faciemus, opera dedita facere videamur.

Quod ſi Antipater (19) ille Sidonius, quem tu probe, Catule, meminiſti, ſolitus eſt verſus hexametros, alioſque variis modis atque numeris fundere ex tempore, tantumque hominis ingenioſi ac memoris valuit exercitatio, ut, cum ſe mente ac voluntate conjeciſſet in verſum, verba ſequerentur; quanto id facilius in oratione, exercitatione, & conſuetudine adhibita, conſequemur?

Illud autem ne quis admiretur, quonam modo hæc vulgus imperitorum in audiendo notet; cum in omni genere, tum in hoc ipſo magna quædam eſt vis incredibiliſque naturæ. Omnes enim tacito quodam ſenſu, ſine ulla arte aut ratione, quæ ſint in artibus ac rationibus recta ac prava, dijudicant: idque cum faciunt in picturis, & in ſignis, & in aliis operibus, ad quorum intelligentiam a natura minus habent inſtrumenti, tum mul-

(18) *Chorios*) Chorius, ſive choreus, idem qui trochæus, una longa & brevi conſtat. *Idem*.

* *Aut*) Lamb. *aut paanem illum poſteriorem, quem Ariſtoteles probat, aut ei parem Creticum*.

(19) *Antipater*) Hic oriundus ex Sidone in Phœnicia (nunc *Said*) poeta extemporali in carmine facundia celebris, cujus epigrammata undeviginti habemus in Anthologia. Plinius lib VII. cap. 51. refert, eum omnibus annis uno die natali tantum correptum febre, & eo conſumptum fuiſſe ſatis longa ſenecta. Floruit centum circiter ante Chriſtum annis. *Idem*,

multo ostendunt magis in verborum, numerorum, vocumque judicio; quod ea sunt in communibus infixa sensibus, neque earum rerum quemquam funditus natura voluit esse expertem. Itaque non solum verbis arte positis moventur omnes, verum etiam numeris ac vocibus. Quotus enim quisque est, qui teneat artem numerorum ac modorum? At in his si paulum modo offensum est, ut aut contractione brevius fieret, aut productione longius, theatra tota reclamant. Quid? hoc non idem fit in vocibus, ut a multitudine & populo, non modo catervæ atque conventus, sed etiam ipsi singuli discrepantes ejiciantur?

LI. Mirabile est, cum plurimum in faciendo intersit inter doctum & rudem, quam non multum differat in judicando. Ars enim cum a natura profecta sit, nisi naturam moveat ac delectet, nihil sane egisse videatur. Nihil est autem tam cognatum mentibus nostris, quam numeri, atque voces (20); quibus & excitamur, & incendimur, & lenimur, & languescimus, & ad hilaritatem, & ad tristitiam sæpe deducimur: quorum illa summa vis carminibus est aptior, & cantibus: non neglecta, ut mihi videtur, a Numa, rege doctissimo, majoribusque nostris, ut epularum solemnium fides ac tibiæ, Saliorumque (21) versus indicant; maxime autem a Græcia vetere (22) celebrata. Quibus utinam, similibusque de re-

(20) *Numeri, atque voces*) Est hæc Simmiæ philosophi apud Platonem in Phædone sententia, hominis animum esse harmoniam: quam opinionem ibidem refellit Socrates. *Idem*.

(21) *Saliorumque*) Salii Sacerdotes Martis, sic dicti quod dum ferrent ancilia, solerent saltare. Ancile autem brevius erat scutum, quod e cælo cum esset delapsum ad salutem Romæ fatale, ne forte subriperetur, curavit Numa, secundus rex Romanorum, ut undecim alia omnino similia fabricarentur. *Idem*.

(22) *A Græcia vetere*) *Summam eruditionem Græci sitam censebant in nervorum vocumque cantibus. Igitur & Epaminondas princeps meo judicio, Græciæ, fidibus præclare cecinisse dicitur: Themistoclesque aliquot ante annis, cum in epulis recusasset lyram, habitus est indoctior*. Cic. lib. 1. Tuscul. Quæst. *Idem*.

rebus disputari, quam de puerilibus his verborum translationibus, maluissetis!

Verum, ut in versu vulgus, si est peccatum, videt: sic, si quid in nostra oratione claudicat, sentit. Sed poetæ non ignoscit, nobis concedit: tacite tamen omnes non esse illud, quod diximus, aptum perfectumque cernunt. Itaque illi veteres, sicut hodie etiam nonnullos videmus, cum circuitum, & quasi orbem verborum conficere non possent, (nam id quidem nuper vel posse, vel audere cœpimus) terna, aut bina (23), aut nonnulli singula etiam verba dicebant: qui in illa infantia naturali illud, quod aures hominum flagitabant, tenebant tamen; ut & illa essent paria, quæ dicerent, & æqualibus interspirationibus uterentur.

LII. Exposui fere, ut potui: quæ maxime ad ornatum orationis pertinere arbitrabar. Dixi enim de singulorum laude verborum; dixi de conjunctione eorum; dixi de numero atque forma. Sed si habitum etiam orationis, & quasi colorem aliquem requiritis, est & plena quædam, sed tamen teres; & tenuis, non sine nervis ac viribus; & ea, quæ particeps utriusque generis quadam mediocritate laudatur. His tribus figuris insidere quidam venustatis, non fuco illitus, sed sanguine diffusus debet color. Tum denique nobis hic orator ita conformandus est & verbis & sententiis, ut, quemadmodum qui utuntur armis aut palæstra, non solum sibi vitandi, aut feriendi rationem esse habendam putant, sed etiam, ut cum venustate moveantur: sic verbis quidem ad aptam compositionem & decentiam, sententiis vero ad gravitatem oratio-

(23) *Terna, aut bina*) Terna invicem opposita verba numerosam efficiunt orationem: ex. gr. *Odit privatam luxuriam: publicam magnificentiam diligit*: Cic. pro Murena; item bina binis, ut, *In dominatu servitus, in servitute dominatus*: Cic. pro Dejotaro: item cum singula singulis opponuntur, ut in illo Terentii Eunuchi Actu 1, scena 1.

Exclusit, revocat, redeam? non, si me obsecret. Idem,

tionis * utatur, ut ii, qui in armorum tractatione versantur.

Formantur autem & verba & sententiæ pæne innumerabiles (24): quod satis scio notum esse vobis: sed inter conformationem verborum & sententiarum hoc interest, quod verborum tollitur (25), si verba mutaris; sententiarum permanet, quibuscumque verbis uti velis. Quod quidem vos etsi facitis, tamen admonendos puto, ne quid esse aliud oratoris putetis, quod quidem sit egregium atque mirabile; nisi in singulis verbis illa tria tenere, ut translatis utamur frequenter, interdumque factis, raro autem etiam pervetustis: in perpetua autem oratione (26), cum & conjunctionis lenitatem, & numerorum, quam dixi, rationem tenuerimus, tum est quasi luminibus distinguenda (27), & frequentanda omnis oratio, sententiarum atque verborum.

LIII.

* *Utatur*) Quæ vocem hanc sequuntur, Lambinus delet usque ad *Formantur*.

(24) *Pæne innumerabiles*) Cum figura sit orationis habitus a recta & simplici consuetudine non sine dignitate recedens, patet, id plurimis ac pæne infinitis modis fieri posse ab ingeniosis. *Prust.*

(25) *Verborum tollitur*) Sua figuræ verborum perit gratia, si verba mutentur. In illo Ovidii versiculo, quem citat Quintilianus:

Cur ego non dicam, Furia, te furiam?

paronomasia est: aliquid aliud, v. g. *rabidam*, in fine versus substitue, evanescit figura. Contra in hac sententiæ figura, (præteritio est, quam adhibet Tullius pro lege Manilia) *Itaque non sum prædicaturus, Quirites, quantas ille res domi militiaque, terra marique, quantaque felicitate gesserit: ut ejus semper voluntatibus non modo cives assenserint, socii obtemperarint, hostes obedierint: sed etiam venti tempestatesque obsecundarint. Hoc brevissime dicam*, &c. Immuta quantumlibet voces, eadem stabit figura sententiæ præteritio. *Idem.*

(26) *In perpetua autem oratione*) Hunc locum ac deinde cap. 52. 54. & 55. descripsit Quintilianus, lib. ix. cap. 1. atque ibi τεχνικὰς, quæ hic acervatim occurrunt, voces illustravit eruditus *Capperonnerius*.

(27) *Quasi luminibus distinguenda*) De figuratum usu recte hoc præcipit Fabius lib. ix. cap. 3. *Si quis parce & cum res poscet utetur velut asperso quodam condimento, jucundior* erit oratio:

At

LIII. Nam & commoratio una in re (28) permultum movet, & illustris explanatio, rerumque, quasi gerantur (29), sub adspectum pæne subjectio, quæ & in exponenda re plurimum valet, & ad illustrandum id, quod exponitur, & ad amplificandum, ut iis, qui audient, illud, quod augebimus, quantum efficere oratio poterit, tantum esse videatur: & huic contraria sæpe præcisio (30) est: & plus ad intelligendum (31), quam dixeris, significatio: & distincte concisa brevitas (32), & ex-

at qui nimium affectaverit, ipsam illam gratiam varietatis amittet; quamquam sunt quædam figuræ ita receptæ, ut pæne jam hoc ipsum nomen effugerint: quæ etiam si fuerint crebriores, aures consuetas minus ferient. Nam & secreta, & extra vulgarem usum posita, ideoque magis nobiles, ut novitate aurem excitant, ita copia satiant, nec se obvias fuisse dicenti, sed conquisitas, & ex omnibus lateribus extractas congestasque declarant. Prust.

(28) *Commoratio una in re*) Exempla suggerent Ciceronis Orationes prope omnes. Insignis est hic locus pro Roscio Amerino. *Quomodo occidit? ipse percussit, an aliis occidendum dedit? si ipsum arguis, Romæ non fuit: si per alios fecisse dicis, quæro servosne an liberos? Quos homines? indidemne Ameria, an hosce ex urbe sicarios? si Ameria, qui sunt hi? cur non nominantur? si Romæ, unde eos noverat Roscius, qui Romam multis annis non venit, neque unquam plus triduo fuit? ubi eos convenit? quicum locutus est? quomodo persuasit? pretium dedit? cui dedit? per quem dedit? unde, aut quantum dedit?* &c. *Idem.*

(29) *Rerumque, quasi gerantur*) Figuram hanc διατύπωσιν & ὑποτύπωσιν vocant Græci. Exemplum illustre suppeditat Tullius Verrina VII. *Patres hi, quos videtis, jacebant in limine, matresque miseræ pernoctabant ad ostium carceris, ab extremo complexu liberum exclusæ: quæ nihil aliud orabant, nisi ut filiorum extremum spiritum excipere sibi liceret. Aderat janitor carceris, carnifex prætoris, mors terrorque sociorum ac civium, lictor Sestius: cui ex omni gemitu doloreque certa merces comparabatur: ut adeas, tantum dabis: ut cibum tibi intro ferre liceat, tantum: nemo recusabat. Quid ut uno ictu securis afferam mortem filio tuo, quid dabis? ne diu crucietur? ne sæpius feriatur? ne cum sensu doloris aliquo & cruciatu spiritus auferatur? Etiam ob hanc causam pecunia lictori dabatur.* Idem.

(30) *Præcisio*) Vide lib. IV. ad Herenn. *Idem.*

(31) *Plus ad intelligendum*) Refertur ad emphasim, de qua lib. IV. ad Herennium. *Idem.*

(32) *Concisa brevitas*) Brachyeplam vocat Rutilius, cujus hoc exemplum affert ex Lysia. *Sed nos æquum est voluntatem dispicere. Nam consilio valuit, fortuna lapsus est: homo fuit, fatetur, concedendum non omnia posse, hoc enim deorum est proprium.* Idem.

extenuatio (33) & huic adjuncta illusio (34) a præceptis Cæsaris non abhorrens: & ab re non longa digressio (35), in qua cum fuerit delectatio, tum reditus ad rem aptus & concinnus esse debebit: propositioque quid sis dicturus: & ab eo, quod est dictum, sejunctio; & reditus ad propositum, & iteratio (36): & rationis apta conclusio: tum augendi, minuendive causa, veritatis superlatio (37), atque trajectio: & rogatio (38), atque huic finitima quasi percontatio, expositioque sententiæ suæ: tum illa, quæ maxime quasi irrepit in hominum mentes, alia dicentis ac significantis dissimulatio (39), quæ est perjucunda, cum in

(33) *Extenuatio*) Consule lib. II. de Orat. c. 66. *Id.*

(34) *Illusio*) De qua fuse admodum & eleganter Cæsar disserit lib. II. de Orat. cap. 57. &c. *Id.*

(35) *Digressio*) Digressio, propositio, sejunctio, reditus ad propositionem, & orationis apta conclusio, quorum omnium exempla passim occurrunt, vix inter figuras locum obtinent. *Idem.*

(36) *Iteratio*) Qualis est hæc in oratione pro Quintio: *Ostendam primum, causam non fuisse, cur a pratore postulares, ut bona P. Quintii possideres: deinde ex edicto te possidere non potuisse: postremo non possedisse. Quaso, C. Aquili, vosque, qui estis in consilio, ut quid pollicitus sim, diligenter memoria mandetis. . . Nego fuisse causam, cur postularet: nego ex edicto possidere potuisse: nego possedisse.* Idem.

(37) *Veritatis superlatio*) Est hyperbole, de qua lib. 4. ad Herenn. & lib. 2. de Orat. c. 66. *Idem.*

(38) *Rogatio*) Rogatio aliquid detegendi causa adhibetur. Pro Roscio Comœdo. *Stipulatus es? ubi? quo die? quo tempore? quo prasente? quis spopondisse me dicit? nemo.* Percontatio fit etiam de iis quæ notissima sunt. Pro Lege Manilia: *Quid enim tam novum, quam adolescentulum privatum exercitum difficili reip. tempore conficere? confecit: huic praesse? prafuit: rem optime ductu suo gerere? gessit. Quid tam pra'er consuetudinem*, &c. *Id.*

(39) *Dissimulatio*) Sive ironia, qua aliud dicitur, aliud omnino oppositum intelligitur. Tullius in Pisoniana ironia mirabili Pisonem exagitat, qui negaverit se triumphi cupidum esse. *Non est integrum Cn. Pompejo consilio jam uti tuo: erravit enim: non gustarat istam tuam philosophiam: ter jam homo stultus triumphavit. Crasse, pudet me tui. Quid est quod confecto formidolosissimo bello, coronam illam lauream tibi tantopere decerni volueris a Senatu? P. Servili, Q. Metelle, C. Curio, P. Africane, cur non audistis tam doctum hominem, tam eruditum, priusquam in istum errorem induceremini..... O stultos Camillos, Curios..... Sed quoniam pradaterita*

n.n.

in oratione non contentione, sed sermone tractatur: deinde dubitatio (41), tum distributio, tum correctio (42) vel ante, vel postquam dixeris, vel cum aliquid a te ipso rejicias: præmunitio (43) est etiam ad id, quod aggrediare, & rejectio in alium (44): communicatio (45), quæ est

mutare non possumus: quid cessat hic homulus ex argilla & luto fictus Epicureus, dare hæc præclara præcepta sapientiæ clarissimo & summo imperatori genero suo? fertur ille vir, mihi crede, gloria... meditare quibus verbis incensam illius cupiditatem comprimas atque restinguas.... dices enim, ut es homo facetus, ad persuadendum concinnus, perfectus, politus e schola. Quid est, Cæsar, quod te supplicationes toties decretæ, tot dierum, tantopere delectent?... Quid tandem habet iste currus? quid vincti ante currum duces? quid simulacra oppidorum? quid aurum? quid argentum? quid legati in equis & tribuni? quid clamor militum? quid tota illa pompa? inania sunt ista, mihi crede delectamenta pæne puerorum, captare plausus, vehi per urbem, conspici velle, &c Hac tu oratione non dubito quin illum jam ascendentem in currum possis revocare. O tenebræ! o lutum! o sordes! &c. Vide & Verrinam ultimam, & Misopogonem Juliani, qui perpetua ironia contextus est. *Id.*

(41) *Dubitatio*) De quo lib. 4 ad Herenn Est præterea egregium exemplum lib 5. in Verrem. Occurrebat illa ratio: *Quid Cleomene fiet? poterone animadvertere in eos, quos dicto audientes esse jussi? missum facere eum, cui imperium potestatemque permisi?... Pereat Cleomenes una. Ubi fides? ubi exsecrationes? ubi dextra complexusque?.... fieri nullo modo poterat quin Cleomeni parceretur* Id.

(42) *Correctio*) Est hæc aculeata in sororem Clodii pro Cælio. *Quod quidem facerem vehementius, nisi inimicitiæ intercederent cum istius mulieris viro: fratrem volui dicere: semper hic erro.* Idem.

(43) *Præmunitio*) Qualis est hæc Tullii Philippica VII. *Ego itaque pacis, ut ita dicam, alumnus, qui quantuscunque sum (nihil enim mihi arrogo) sine pace civili certe non fuissem (periculose dico; quemadmodum accepturi P. C sitis, horreo; sed pro mea perpetua cupiditate vestræ dignitatis retinendæ & augendæ, quæso oroque vos P. C. ut primo, si erit vel acerbum auditu, vel incredibile a M. Cicerone esse dictum, accipiatis sine offensione quod dixero: neve id prius quam quale sit explicavero, repudietis): Ego ille, dicam sæpius, pacis semper laudator, semper auctor, pacem cum M Antonio esse nolo. Magna spe ingredior in reliquam orationem, P. C. quoniam periculosissimum locum silentio sum prætervectus.* Idem.

(44) *Rejectio in alium*) Sic in Miloniana Cicero accusatoris partes occupat, & Clodium ipsum Miloni struxisse insidias probat. Sic apud Livium lib. xiv. Rhodii culpam totius civitatis in seditiosos aliquot conferunt. *Id.*

(45) *Communicatio*) Qua adversarios, vel judices consulimus;

est quasi cum iis ipsis, apud quos dicas, deliberatio: morum ac vitæ imitatio (46), vel in personis, vel sine illis, magnum quoddam ornamentum orationis, & aptum ad animos conciliandos vel maxime, sæpe autem etiam ad commovendos: personarum ficta inductio, vel gravissimum lumen augendi: descriptio (47), erroris inductio (48), ad hilaritatem impulsio (49), anteoccupatio (50): tum duo illa, quæ maxime movent, similitu-

mus: valet ad urgendum adversarium, & confessionem ab eo exprimendam. Exemplum habes pro Quintio. *Si mehercule hæc tecum duo verba fecisses, Quid ago? respirasset cupiditas atque avaritia paulum .... Ego pro te nunc hoc consulo post tempus in aliena re, quod tu in tua re, cum tempus erat, consulere oblitus es. Quæro abs te, C. Aquili. . . . vadimonium mihi non obiit quidam socius & affinis meus. . . . . . postulo ne a prætore, ut ejus bona mihi possidere liceat.... profecto si recte vestram bonitatem atque prudentiam cognovi, non multum me fallit, si consulamini, quid sitis responsuri: primum exspectare: deinde si latitare ac diutius ludificare videatur, amicos convenire: quærere quis procurator sit: domum denunciare: dici vix potest, quam multa sint, quæ respondeatis ante fieri oportere, quam ad hanc rationem extremam necessariam devenire.* Idem.

(46) *Morum, ac vitæ imitatio*) Ethopœja dicitur a Græcis, de qua lib. 4. ad Her. *Idem*.

(47) *Descriptio*) Cujusmodi est hæc Pisonis apud Ciceronem in Sextiana: *Alter, o dii boni! quam teter incedebat! quam truculentus! quam terribili aspectu! unum aliquem tu ex barbatis illis, exemplum imperii veteris, imaginem antiquitatis, columen reip. diceres intueri; vestitus asper nostra hac purpura plebeja ac pene fusca: capillo ita horrido, ut Capua, in qua ipse tum imaginis formandæ causa duumviratum gerebat, Seplasiam sublaturus videretur. Nam quid ego de supercilio dicam? quod tum hominibus non supercilium, sed pignus reip. videbatur: tanta erat gravitas in oculo, tanta frontis contractio, ut illo supercilio resp., tanquam Atlante cælum, niti videretur.* Idem.

(48) *Erroris inductio*) Qua aliquid inopinatum ac præter exspectationem dicitur: ut in Heautontimorumeno Terentii actu v. Scena 1.

. . . . In me quidvis harum rerum convenit,
Quæ sunt dicta in stultum, caudex, stipes, asinus, plumbeus:
In illum nil potest: nam exsuperat ejus stultitia omnia hæc. Id.

(49) *Ad hilaritatem impulsio*) Fit adhibitis jocis, de quibus prolixe lib. II. de Orat. c. 58. *&c. Idem*.

(50) *Anteoccupatio*) Sive prolepsis, qua id, quod contra nos dici potest, anticipamus & refellimus. Ita Cicero pro Cælio: *Di-*

cet

do (51), & exemplum (52): digestio (53), interpellatio (54), contentio (55), reticentia (56), commendatio (57), vox quædam libera (58), atque etiam effrenatior, augendi causa: iracundia (59), objurgatio (60); promissio, deprecatio

ret aliquis, hæc igitur est tua disciplina? sic tu instituis adolescentes? ob hanc causam tibi hunc puerum parens commendavit & tradidit, ut in amore & voluptatibus adolescentiam suam collocaret, & hanc vitam & studia defenderes? Ego, si quis, judices, hoc robore animi atque hac indole virtutis ac continentiæ fuit, ut respueret omnes voluptates, omnemque vitæ suæ cursum in labore corporis, atque in animi contentione conficeret: quem non quies, non remissio, non æqualium studia, non ludi, non convivia delectarent, nihil in vita expetendum putaret, nisi quod esset cum laude & cum dignitate conjunctum, hunc mea sententia divinis quibusdam bonis instructum atque ornatum puto. Ex hoc genere illos fuisse arbitror Camillos, &c. *Idem*.

(51) *Similitudo*) Sic apud Ciceronem lib. II. de Nat. Deor *Ut profluens amnis aut vix, aut nullo modo, conclusa autem aqua facile corrumpitur; sic orationis flumine reprehensoris vitia diluuntur, angustia autem conclusæ orationis non facile se ipsa tutatur*. Idem.

(52) *Exemplum*) Cicero I in Catilinam: *An vero vir amplissimus P. Scipio, pontifex maximus, Ti. Gracchum mediocriter labefactantem statum reip. privatus interfecit: Catilinam vero orbem terræ cæde atque incendiis vastare cupientem nos consules perferemus?* Idem.

(53) *Digestio*) Vide lib. 4. ad Her. *Idem*.

(54) *Interpellatio*) Qua sermo adversarii interrumpitur, vel ipsi indicitur silentium. *Idem*.

(55) *Contentio*) Antithesis est, de qua consule lib. 4. ad Heren. *Idem*.

(56) *Reticentia*) Vide eundem librum. *Idem*.

(57) *Commendatio*) Qua factum aliquod pluribus extollimus. *Idem*.

(58) *Vox quædam libera*) παῤῥησία est. Consule lib. 4. ad Heren.

(59) *Iracundia*) Acris & vehemens oratio, quæ iracundiam oratoris indicat. *Idem*.

(60) *Objurgatio*) Qua egregie adversus seditiosos utitur Germanicus apud Tacitum lib. I. Annalium. *Quid enim per hos dies inausum intemeratumve vobis? Quod nomen huic cœtui dabo? Militesne appellem, qui filium imperatoris vestri vallo & armis circumsedistis? an cives? quibus tam projecta senatus auctoritas? Hostium quoque jus, & sacra legationis, & fas gentium rupistis*, &c. *Idem*.

tio (61), obsecratio (62): declinatio brevis a proposito (63), non ut superior illa digressio: purgatio (64), conciliatio (65), læsio (66) optatio (67), atque execratio (68). His fere luminibus illustrant orationem sententiæ.

(61) *Deprecatio*) Sophonisba uxor Siphacis victorem Masinissam sic urget precibus apud Livium lib. 30. *Si captivæ apud dominum vitæ necisque suæ vocem supplicem mittere licet, si genua, si victricem attingere dextram, precor quæsoque per majestatem regiam, in qua paulo ante nos quoque fuimus, perque gentis Numidarum nomen, quod tibi cum Syphace commune fuit, per hujusce regiæ deos, qui te melioribus ominibus accipiant, quam Syphacem hinc miserunt: hanc veniam supplici des, ut ipse quodcumque feret animus, de captiva statuas, neque me in cujusquam Romani superbum ac crudele arbitrium venire sinas. Si nulla alia re potes, me morte ut vindices ab Romanorum arbitrio, oro obtestorque.* Idem.

(62) *Obsecratio*) Est vehementior deprecatio. *Idem*.

(63) *Declinatio brevis a proposito*) Sive digressio, Græcis παρέκβασις est, teste Quintiliano lib. IV. cap. 3. *alienæ rei, sed ad utilitatem causæ pertinentis, extra ordinem procurrens tractatio. Quo ex genere est*, ut ibidem dicitur, *in orationibus contra Verrem compositis, Siciliæ laus, Proserpinæ raptus, pro L. Cornelio popularis illa virtutum Cn. Pompeji commemoratio: in quam ille divinus orator, veluti nomine ipso ducis cursus dicendi teneretur, abrupto quem inchoaverat sermone, divertit*. Idem.

(64) *Purgatio*) Legati C. Manlii perduellionis crimen a se amoliuntur apud Sallustium in Bello Catilinario. *Deos hominesque testamur, imperator, nos arma neque contra patriam cepisse, neque quo periculum aliis faceremus: sed uti corpora nostra ab injuria tuta forent, qui miseri, egentes, violentia atque crudelitate feneratorum, plerique patria, sed omnes fama atque fortunis expertes sumus*, &c. *Idem*.

(65) *Conciliatio*) *Tantam enim mansuetudinem, tam inusitatam inauditamque clementiam, tantum in summa potestate rerum omnium modum, tam denique incredibilem sapientiam ac pæne divinam, tacitus præterire nullo modo possum*. Pro Marcello. *Idem*.

(66) *Læsio*) *O tenebræ! o lutum! o sordes! o paterni generis oblite, materni vix memor!* in Pisonem. *Idem*.

(67) *Optatio*) Virgilius Egloga VIII.

. . . . En erit unquam
Ille dies, mihi cum liceat tua dicere facta?
En erit ut liceat totum mihi ferre per orbem
Sola Sophocleo tua carmina digna cothurno? Idem.

(68) *Execratio*) Dido Æn. lib. IV. sic furit in Trojanos.

Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor,
Qui face Dardanios ferroque sequare colonos.
Nunc, olim quocumque dabunt se tempore vires,
Littora littoribus contraria, fluctibus undas
Imprecor, arma armis: pugnent ipsique nepotes, Idem.

LIV. Orationis autem ipsius tanquam armorum, est vel ad usum comminatio, & quasi petitio, vel ad venustatem ipsa tractatio. Nam & geminatio verborum (68) habet interdum vim, leporem alias: & paulum immutatum verbum (69), atque deflexum: & ejusdem verbi crebra tum a primo repetitio (70), tum in extremum conversio (71), & in eadem verba impetus (72), & concursio, & adjunctio (73), & progressio (74): & ejusdem verbi (75) crebrius

(68) *Geminatio verborum*) Modo vim habet, ut in prima Catilinaria: *O tempora! o mores! senatus hoc intelligit, consul videt: hic tamen vivit: vivit? immo vero in senatum venit.*
Modo leporem, ut in hac Virgilii Ecloga VI.

Addit se sociam, timidisque supervenit Ægle,
Ægle Naiadum pulcherrima Idem.

(69) *Immutatum verbum*) Consule lib. II. de Orat. c. 63. *Idem*.

(70) *A primo repetitio*) Anaphora dicitur hæc figura. *Legum ministri magistratus, legum interpretes judices, legum denique idcirco omnes servi sumus, ut liberi esse possimus.* Pro Cluent. & Virgilius Ecloga IV.

Pan etiam Arcadia mecum si judice certet,
Pan etiam Arcadia dicat se judice victum. Idem.

(71) *In extremum conversio*) Est ephiphora, seu repetitio in clausulis Cic. 2. Philip. *Doletis tres exercitus pop. Rom. interfectos? interfecit Antonius. Desideratis clarissimos cives? eos quoque eripuit vobis Antonius. Auctoritas hujus ordinis afflicta est? afflixit Antonius.* Et Virgilius Ecloga X.

Surgamus: solet esse gravis cantantibus umbra.
Juniperi gravis umbra: nocent & frugibus umbra. Idem.

(72) *In eadem verba impetus*) Complexio est, Græcis συμπλοκή. Vide lib. IV. ad Heren. *Idem*.

(73) *Adjunctio*) Sive ἐπανάληψις, est ejusdem verbi iteratio. Martialis lib. IX. Epigr. 98.

Rumpitur invidia quidam, carissime Juli,
Quod me Roma legit, rumpitur invidia, &c. *Idem*.

(74) *Progressio*) Species est gradationis. Cicero pro Murena: *Vigilias tu de nocte, ut tuis consultoribus respondeas: ille, ut eo quo intendit, mature cum exercitu perveniat. Te gallorum, illum buccinarum cantus exsuscitat. Tu actionem instituis, ille aciem instruit. Tu caves ne consultores tui, ille ne urbes aut castra capiantur,* &c. *Idem*.

(75) *Ejusdem verbi, &c.*) Cicero in Pisonem: *Magnum nomen est, magna species, magna dignitas, magna majestas consulis.* Idem.

brius positi quædam distinctio, & revocatio verbi: & illa, quæ similiter desinunt, aut quæ cadunt similiter, aut quæ paribus paria (76) referuntur, aut quæ sunt inter se similia. Est etiam gradatio (77) quædam, & conversio (78), & verborum concinna transgressio (79), & contrarium, & dissolutum, & declinatio (80), & reprehensio, & exclamatio (81), & imminutio (82), & quod in multis casibus (83) ponitur, & quod de singulis rebus propositis ductum refertur ad singula (84), & ad propositum (85) sub-

(76) *Paribus paria* (Vide lib. IV. ad Heren. *Idem*.

(77) *Gradatio*) Lib. IV. ad Heren. *Idem*.

(78) *Conversio*) Sive ἐπάνοδος, cum per eadem verba recurrimus. Cic. pro Cluentio: *Sine invidia culpa plectatur, & sine culpa invidia ponatur*. Tale est illud Biantis, auctore Aristotele II. Rhetor. Δεῖ φιλεῖν ὡς μισήσοντας, καὶ μισεῖν ὡς φιλήσοντας: *Ita ames, ut aliquando fortasse osurus: ita oderis, ut amaturus*. Idem.

(79) *Transgressio*) de qua lib. IV ad Herenn. *Idem*.

(80) *Declinatio*) An quemadmodum gradatio ascensus est ad superiora, ita declinatio descensus est ad inferiora? Nonnulla enim hic congeruntur schemata, quæ si non omnino eadem, certe sunt simillima: ut quæ mox dicitur reprehensio, eadem est ac correctio. *Idem*.

(81) *Exclamatio*) Lib. IV. ad Her. *Idem*.

(82) *Imminutio*. Ibid. *Idem*.

(83) *Quod in multis casibus*) Πολύπτωτον vocant Græci, cujus hoc exemplum ex Charisio Rutilius suggerit: *Pater hic tuus nunc denique est, ut egestatem tuam debere alere videatur. Patrem nunc appellas, quem prius egentem auxilio tuo ut alienum deseruisti? Patris tu filius es ad potiundas opes, cujus ad senectutem violandam crudelissimus hostis fuisti? Nimirum nullo consilio filios procreamus: nam majorem partem ex illis doloris & contumeliæ capimus*. Idem.

(84) *Refertur ad singula*) *Est enim hæc, judices, non scripta, sed nata lex: quam non didicimus, accepimus, legimus; verum ex natura ipsa arripuimus, hausimus, expressimus: ad quam non docti, sed facti: non instituti, sed imbuti sumus; ut, si vita nostra in aliquas insidias, si in vim, si in tela aut latronum aut inimicorum incidisset, omnis honesta ratio esset, expediendæ salutis*. Pro Milone. *Idem*.

(85) *Ad propositum, &c.*) Ætiologia est, quod *schema*, inquit Rutilius, *efficitur ratione brevi & sententia, ita ut quod dubium*

subjecta ratio, & item in distributis (86) supposita ratio, & permissio (87), & rursum alia dubitatio (88), & improvisum (89) quiddam, & dinumeratio (90), & alia correctio (1), & disputatio (2), & quod continuatum (3), & interruptum, & imago (4), & sibi ipsi responsio (5), & im-

est visum, ad certam fidem adduci videatur. Cicero Divinat. in Verrem. *Intelligo quam difficili scopulosoque verset loco. Nam cum omnis arrogantia sit molesta, tum illa ingenii atque eloquentia multo molestissima*. Idem.

(86) *In distributis, &c.*) Prosapodosis est, ut ait Rutilius Lupus, qua sententiis duabus, aut pluribus propositis, sua cuique ratio subjungitur. Rem illustrat hoc Demosthenis exemplo. Non enim pari ratione Philippus, atque nos, diversis rebus medetur: sed ille usque eo nititur quoad superet: nos contra statim vinci meditamur. Ille enim pro laude sicut pro patria præliatur: nobis autem si nihil accedit mali, satis & nimium boni videtur. *Idem*.

(87) *Permissio*) Lib. IV. ad Heren. *Idem*.

(88) *Alia dubitatio*) Non in sententiis, sed in verbis posita: ut, Obfuit eo tempore plurimum reip. consulum sive stultitiam sive malitiam dicere oportet, sive utrumque. *Idem*.

(89) *Improvisum*) Lib. II. de Orat. c. 63. *Idem*.

(90) *Dinumeratio*) Ad distributionem referri potest. *Idem*.

(1) *Alia correctio*) Quæ non sententiis, ut prior, sed vocibus constat. Philip. III. *Patrimonium suum effudit: quamquam non sumus usi eo verbo quo decuit: non effudit, sed in salutem reip. collocavit*. Idem.

(2) *Disputatio*) Ratiocinatio fortasse figuris ornata, cujus egregium habetur exemplum lib. IV. ad Herennium. *Idem*.

(3) *Continuatum*) Continuatum, inquit Strebæus, dicitur, cui nihil deest: interruptum, cui unum verbum aut plura desunt. *Idem*.

(4) *Imago*) Aliud nihil est quam translatio, addito adverbio similitudinis. Imagine Cicero utitur in Vatinium: *Repente enim te, tanquam serpens e latibulis, oculis eminentibus, inflato collo, tumidis cervicibus, intulisti*. Utitur translatione in Pisonem: *Atque adeo vos gemina voragines scopulique reip*. Idem.

(5) *Sibi ipsi responsio*) Hoc adhibet schema Latinus Pacatus in Panegyrico Theodosii n. 38. ubi describit æstum Maximi antequam cum Theodosio confligeret: *Quoties sibi ipsum putamus dixisse, quo fugio? Bellumne tentabo? ut, quem viribus totis ferre non potui, parte sustineam? Alpes Cottias obserabo? quia Julia profuerunt! Peto Africam? quam exhausi. Repeto Britanniam? quam reliqui. Credo me Galliæ? sed invisus sum. Hispaniæ me committo? sed notus sum. Quid ergo faciam inter arma & odia medius? a ter-*
go

& immutatio (6), & disjunctio (7), & ordo (8), & relatio (9), & digressio (10), & circumscriptio (11). Hæc enim sunt fere, atque horum similia, vel plura etiam esse possunt, quæ sententiis orationem, verborumque conformationibus illuminent.

LV. Quæ quidem te, Crasse, video, inquit Cotta, quod nota esse nobis putes, sine definitionibus, & sine exemplis effudisse. Ego vero, inquit Crassus, ne illa quidem, quæ supra dixi, nova vobis esse arbitrabar, sed voluntati vestrum omnium parui. His autem de rebus sol me ille admonuit, ut brevior essem, qui ipse jam præci-

go premor hostibus, a fronte criminibus. Si morerer, evaseram? Sed ecce nec animum sequitur manus, nec manum gladius; labitur ferrum, tremit dextra, mens fatiscit. O quam difficile est miseris etiam perire! Idem.

(6) *Immutatio*) Rutilius Lupus lib. II. de figuris ἀλλοίωσιν appellat schema, quod ostendit personarum, rerum, factorumque dissimilitudinem. Hoc exemplum profert ex Hyperide. Non enim simile est vivere in æqua civitate, ubi jus legibus valeat: & venire sub unius tyranni imperium, ubi singularis libido dominatur: sed necesse est aut legibus fretum meminisse libertatis, aut unius potestati traditum quotidianam commentari servitutem. *Idem*.

(7) *Disjunctio*) Qua res eadem diversis vocibus quasi distinguitur; Cicero I. in Catil. *Patere tu consilia non sentis? constrictam jam omnium horum conscientia teneri conjurationem tuam non vides? Quid proxima, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consilii ceperis, quem nostrum ignorare arbitraris?* Idem

(8) *Ordo*) In narrationibus ac descriptionibus observandus. *Idem*.

(9) *Relatio*) Eadem fere ac conversio, de qua mox diximus. *Idem*.

(10) *Digressio*) Multo brevior ea, cujus supra meminimus, ut in hoc Virgilii Æneid. lib 3.

Fas omne abrumpit: Polydorum obtruncat, & auro
Vi potitur. Quid non mortalia pectora cogis
Auri sacra fames? Idem.

(11) *Circumscriptio*) Elegans & paucis comprehensa sententia. Annibal ad Scipionem apud Livium lib. xxx. *Melior tutiorque est certa pax, quam sperata victoria: hæc in tua, illa in deorum manu est*. Idem.

pitans, me quoque hæc præcipitem pæne evolvere coegit. Sed tamen hujus generis demonſtratio eſt, & doctrina ipſa, vulgaris: uſus autem graviſſimus, & in hoc toto dicendi ſtudio difficillimus.

Quamobrem, quoniam de ornatu omni orationis, ſi non ſunt omnes patefacti, at certe commonſtrati loci: nunc, quid aptum ſit, hoc eſt, quid maxime deceat in oratione, videamus. Quamquam id quidem perſpicuum eſt, non omni cauſæ, nec auditori, neque perſonæ, neque tempori congruere orationis unum genus. Nam & cauſæ capitis alium quendam verborum ſonum requirunt, alium rerum privatarum atque parvarum: & aliud dicendi genus (12) deliberationes, aliud laudationes, aliud judicia, aliud ſermones, aliud conſolatio, aliud objurgatio, aliud diſputatio, aliud hiſtoria deſiderat. Refert etiam, qui audiant, ſenatus (13), an populus, an judices: frequentes, an pauci, an ſinguli: & quales ipſi quoque oratores, qua ſint ætate, honore, auctoritate, debet videri: tempus pacis, an belli, feſtinationis, an otii. Itaque hoc loco nihil ſane eſt, quod præcipi poſſe videatur, niſi ut figuram orationis plenioris, & tenuioris, & item illius mediocris, ad id, quod agimus, accommodatum deligamus. Ornamentis iiſdem uti fere licebit, alias contentius, alias ſummiſſius: omnique in re poſſe, quod deceat, facere, artis & naturæ eſt: ſcire, quid quandoque deceat, prudentiæ.

LVI. Sed hæc ipſa omnia perinde ſunt, ut aguntur. Actio, inquam, in dicendo una dominatur.

(12) *Aliud dicendi genus*) Requirunt dicendi genus grave ac temperatum deliberationes; laudationes floridum & ornatum; judicia vel remiſſum vel concitatum; ſermo vulgare; conſolatio ſuave ac ſententioſum; objurgatio aſperum; diſputatio ſubtile; hiſtoria ſimplex, fuſum, & tractum. *Idem*.

(13) *Senatus*) Delectatur Senatus oratione brevi ac ſapienti, populus magnifica, judices candida & perſpicua, frequentes vehementiore, pauci temperata, ſinguli quotidiana. *Idem*.

tur. Sine hac ſummus orator eſſe in numero nullo poteſt: mediocris, hac inſtructus, ſummos ſæpe ſuperare. Huic primas dediſſe Demoſthenes dicitur, cum rogaretur, quid in dicendo eſſet primum, huic ſecundas, huic tertias. Quo mihi melius etiam illud ab Æſchine dictum videri ſolet, qui cum propter ignominiam judicii ceſſiſſet Athenis, & ſe Rhodum contuliſſet, rogatus a Rhodiis, legiſſe fertur orationem illam egregiam, quam in Cteſiphontem (14) contra Demoſthenem dixerat: qua perfecta, petitum eſt ab eo poſtridie, ut legeret illam etiam, quæ erat contra a Demoſthene pro Cteſiphonte edita; quam cum ſuaviſſima & maxima voce legiſſet, admirantibus omnibus, Quanto, inquit, magis (15) admiraremini, ſi audiſſetis ipſum? Ex quo ſatis ſignificavit, quantum eſſet in actione, qui orationem eandem, aliam eſſe putaret, actore mutato.

Quid fuit in Graccho, quem tu, Catule, melius meminiſti, quod me puero tantopere ferretur? *Quo me miſer* (16) *conferam? quo me vertam? In Capitoliumne? at fratris ſanguine redundat. An domum? matremne ut miſeram, lamentantemque videam, & abjectam?* Quæ ſic ab illo acta eſſe conſtabat, oculis, voce, geſtu, inimici ut lacrymas tenere non poſſent. Hæc eo dico pluribus, quod genus hoc totum oratores, qui ſunt veritatis ipſius actores, reliquerunt: imitatores autem veritatis hiſtriones occupaverunt.

LVII. Ac ſine dubio in omni re vincit imitationem veritas: ſed, ea ſi ſatis in actione efficeret ipſa

(14) *In Cteſiphontem*) Quod ſit Æſchinis ac Demoſthenis in cauſa Cteſiphontis argumentum orationum, perſpicue exponit Tullius lib. de optimo genere oratorum. *Idem*.

(15) *Quanto...... magis*, &c.) Idem refert Valerius Maximus lib. VIII. cap. 10. & Quintilianus lib. XI. cap. 3. *Idem*.

(16) *Quo me miſer*) Verba ex oratione Gracchi deprompta, quibus fratris a Scipione Naſica in Capitolio interfecti necem deplorabat. *Idem*.

ipsa per sese, arte profecto non egeremus: verum quia animi permotio, quæ maxime aut declaranda aut imitanda est actione, perturbata sæpe ita est, ut obscuretur, ac pæne obruatur, discutienda sunt ea, quæ obscurant, & ea, quæ sunt eminentia & prompta, sumenda. Omnis enim motus animi suum quendam a natura habet vultum, & sonum, & gestum: totumque corpus hominis, & ejus omnis vultus, omnesque voces, ut nervi in fidibus, ita sonant, ut a motu animi quoque sunt pulsæ. Nam voces, ut chordæ sunt intentæ, quæ ad quemque tactum respondeant, acuta, gravis, cita, tarda, magna, parva: quas tamen inter omnes est suo quæque in genere mediocris. Atque etiam illa sunt ab his delapsa plura genera, lene, asperum; contractum, diffusum; continenti spiritu, intermisso; fractum, scissum; flexo sono attenuatum, inflatum. Nullum est enim horum similium generum, quod non arte ac moderatione tractetur. Hi sunt actori, ut pictori, expositi ad variandum colores.

LVIII. Aliud enim vocis genus iracundia sibi sumat: acutum, incitatum, crebro incidens;

Impius (17) me frater, ut meos malis miser
Manderem natos:

& ea, quæ tu dudum, Antoni, protulisti,

Segregare (18) abs te ausus?

Ecquis (19) hoc animadvertit? Vincite...

& Atreus fere totus.

Aliud miseratio, ac mœror: flexibile, plenum, interruptum, flebili voce;

Quo nunc (20) me vertam? quod i ter incipiam ingredi?

Do-

(17) *Impius*) Versus ex Thyeste, tragœdia Ennii. *Idem*.
(18) *Segregare*) Versus ex Teucro Pacuvii. Vide lib. II. de Orat. cap. 46. *Idem*.
(19) *Ecquis*) Ex Accii Atreo. *Idem*.
(20) *Quo nunc*) Ex Medea Ennii. *Idem*.

Domum paternamne? anne ad Pelia (21) filias?

& illa;

O pater (22), o patria, o Priami domus!

& quæ sequuntur,

Hæc omnia vidi inflammari,
Priamo vi vitam evitari.

Aliud metus: demissum, & hæsitans, & abjectum;

Multi' modis (23) sum circumventus, morbo, exsilio, atque inopia:
Tum pavor sapientiam mihi omnem exanimato expectorat:
Alter terribilem minitatur vitæ cruciatum & necem:
Qua nemo est tam firmo ingenio, & tanta confidentia,
Quin refugiat timido sanguen', atque exalbescat metu.

Aliud vis: contentum, vehemens, imminens quadam incitatione gravitatis;

Iterum Thyestes (24) Atreum attractum advenit:
Iterum jam aggreditur me, & quietum exsuscitat.
Major mihi moles, majus miscendum est malum,
Qui illius acerbum cor contundam & comprimam.

Aliud voluptas: effusum, lene, tenerum, hilaratum, ac remissum:

Sed

(21) *Pelia*) Pelias Neptuni filius, & Thessaliæ rex, quem filiæ occiderunt, impulsu Medeæ, quæ illum ad juventutem revocandum suis artibus pollicebatur. *Ovidius in Metamorph* Idem.

(22) *O pater*) Hic & duo sequentes versiculi ex Hecuba Ennii citati sunt. *Idem*.

(23) *Multi' modis*) Versus Ennii. *Idem*.

(24) *Iterum Thyestes*) Vel ex Ennii Thyeste, vel ex Atreo Pacuvii. *Idem*.

Sed mihi cum retulit coronam ob collocandas nuptias,
Tibi ferebat: cum simulabat sese alteri dare,
Tum ad te ludibunda docte, & delicate detulit.

Aliud molestia: sine commiseratione grave quiddam, & uno pressu ac sono obductum;

Qua tempestate Paris Helenam innuptis junxit nuptiis,
Ego tum gravida expletis jam fere ad pariendum mensibus:
Per idem tempus Polydorum Hecuba partu postremo parit.

LIX. Omnes autem hos motus subsequi debet gestus; non hic verba exprimens, scenicus, sed universam rem & sententiam, non demonstratione (25), sed significatione declarans, laterum inflexione hac forti ac virili, non ab scena & histrionibus, sed ab armis, aut etiam a palæstra. Manus (26) autem minus arguta, digitis subsequens verba, non exprimens: brachium (27) procerius.

(25) *Non demonstratione*) In hac Tullii periodo, *Cædebatur in medio foro Messanæ*, &c. non est motus laterum, qualis esse ad verbera solet, torquendus; nec vox, qualis dolore exprimitur, eruenda; nec si quis de citharœdo loquatur, eum compositis quasi ad pulsandos nervos manibus designare debet; permittitur tamen manum ad se referre, aut in alium intendere de quo loquitur. *Fabius lib. XI. cap. 3.* Idem.

(26) *Manus*) Quot motus habeant manus, dici vix potest; his poscimus, pollicemur, vocamus, dimittimus, &c. Est ille gestus maxime communis, quo index ad pollicem contrahitur explicatis tribus aliis digitis; convenit exordiis cum leni in utramque partem motu prolatus, capite sensim ad id, quo fertur manus, inclinante. Idem gestus erit paulo productior in narrando, in exprobiando acrior. Est & ille verecundæ actioni aptissimus, quo quatuor primis leviter in summum coeuntibus digitis, non procul a pectore ad nos fertur manus. Deinde admirationi convenit hic gestus, quo manus modice supinata, ac per singulos a minimo collecta digitos redeunte flexu simul explicatur atque convertitur. Præterea optime manus a sinistra parte incipit, & in dextra deponitur; sed ut deponi, non ferire videatur. Denique in exordiis gestus fieri non solet, nisi post tria, quatuor, aut quinque verba. *Ex Quintiliano.* Idem.

(27) *Brachium*) Brachia projiciantur in contentionibus, contrahan-

cerius projectum, quasi quoddam telum orationis: supplosio pedis in contentionibus aut incipiendis, aut finiendis.

Sed in ore sunt omnia. In eo autem ipso dominatus est omnis oculorum: quo melius nostri illi senes, qui personatum (28), ne Roscium quidem, magnopere laudabant. Animi est enim omnis actio: & imago animi vultus est, indices oculi. Nam hæc est una pars corporis, quæ, quot animi motus sunt, tot significationes & communicationes possit efficere: neque vero est quisquam, qui, eadem contuens, efficiat. Theophrastus quidem Tauriscum quendam dixit auctorem aversum (29) solitum esse dicere, qui in agendo, contuens aliquid, pronuntiaret. Quare oculorum est magna moderatio: nam oris non est nimium mutanda species, ne aut ad ineptias, aut ad pravitatem aliquam deferamur. Oculi sunt, quorum tum intentione, tum remissione, tum conjectu, tum hilaritate, motus animorum significemus apte cum genere ipso orationis. Est enim actio quasi sermo corporis: quo magis menti congruens esse debet. Oculos autem natura nobis, ut equo (30) & leoni setas, caudam, aures, ad motus animorum declarandos dedit. Quare in hac nostra actione secundum vocem vultus valet. Is autem oculis gubernatur. Atque in iis omnibus, quæ sunt actionis, inest quædam vis a natura data. Quare etiam hac imperiti, hac vulgus, hac denique barbari maxime commoventur. Verba enim neminem

mo-

trahantur in remissis. Nunquam tamen sint omnino extenta, nunquam supra oculos attollantur, nunquam demittantur infra pectus. *Ex eodem*. Idem.

(28) *Personatum*) *Masque*: quo habitu prodibant aliquando in scenam histriones. *Idem*.

(29) *Actorem aversum*) Qui aversus ab auditore oculis, in aliquid aliud semper aspectum defigeret. *Idem*.

(30) *Ut equo*) *Leonum animi index cauda, sicut & equorum aures*. Plinius lib. VIII, cap. 16. *Idem*.

movent, nisi eum, qui ejusdem linguæ societate conjunctus est; sententiæque sæpe acutæ, non acutorum hominum sensus prætervolant. Actio, quæ præ se motum animi fert, omnes movet: iisdem enim omnium animi motibus concitantur, & eos iisdem notis & in aliis agnoscunt, & in se ipsi indicant.

LX. Ad actionis autem usum atque laudem, maximam sine dubio partem vox obtinet: quæ primum est optanda nobis; deinde, quæcumque erit, ea tuenda. De quo illud jam nihil ad hoc præcipiendi genus, quemadmodum voci serviatur: equidem magnopere censeo serviendum. Sed illud videtur ab hujus nostri sermonis officio non abhorrere, quod, ut dixi paulo ante, plurimis in rebus quod maxime est utile, id nescio quo pacto etiam decet maxime. Nam ad vocem in dicendo obtinendam (31) nihil est utilius, quam crebra mutatio: nihil perniciosius, quam effusa sine intermissione contentio.

Quid? ad aures nostras & actionis suavitatem, quid est vicissitudine, & varietate, & commutatione aptius? Itaque idem Gracchus (32) (quod potes audire, Catule, ex Licinio, cliente tuo, litera-

(31) *Nam ad vocem obtinendam*) Corruptus procul dubio locus est: paulo enim ante dixerat Crassus, se nolle hic præcepta dare, *quemadmodum voci serviatur*, id est, quo modo *vox obtineatur*, sive melior fiat usu & exercitatione. Illud solum hic notat, quam id quod *maxime utile est, etiam decet maxime*. Ut hoc de voce verum esse probet, dicit nihil crebra mutatione utilius, nihil non intermissa contentione perniciosius *ad vocem*, &c. quid? certe non *obtinendam*: de eo nihil hic dicturus fuit. Tum addit, nihil varietate auribus nostris suavius aptiusque esse. Omnes fere vet. editiones & nonnulli Mss. habent *ad vocem* in dicendo *obtinendam*: unde Lambinus bene conjecit legendum *ad vocem in dicendo* tuendam. Sic in initio hujus cap de voce Crassus dicit, *quæcumque erit, ea tuenda*: & in sequenti cap. cum doctrinam suam de voce breviter repetit, sic concludit; *Hæc varietas & per omnes sonos vocis cursus & se tuebitur, & actioni afferet suavitatem*. Pearcius.

(32) *Gracchus*) De C. Gracchi fistula concionatoria vide Gellium, lib. 1, cap. 11. *Proustæus*.

terato homine, quem servum sibi ille habuit ad manum) cum eburneola solitus est habere fistula, qui staret occulte post ipsum, cum concionaretur, peritum hominem, qui inflaret celeriter eum sonum, quo illum aut remissum excitaret, aut a contentione revocaret. Audivi mehercule, inquit Catulus, & sæpe sum admiratus hominis cum diligentiam, tum etiam doctrinam & scientiam. Ego vero, inquit Crassus, ac doleo quidem illos viros in eam fraudem in republica esse delapsos: quamquam ea tela texitur (33), & ea incitatur in civitate ratio vivendi, ac posteritati ostenditur, ut eorum civium, quos nostri patres non tulerunt, jam similes habere cupiamus. Mitte, obsecro, inquit, Crasse, Julius, sermonem istum, & te ad Gracchi fistulam refer: cujus ego nondum plane rationem intelligo.

LXI. In omni voce, inquit Crassus, est quiddam medium, sed suum cuique voci. Hinc gradatim adscendere vocem utile & suave est. Nam a principio clamare, agreste quiddam est, & illud idem ad firmandum est vocem salutare. Deinde est quiddam contentionis extremum, quod tamen inferius est, quam acutissimus clamor, quo te fistula progredi non sinet, & tamen ab ipsa contentione revocabit. Est item contra quiddam in remissione gravissimum, quoque tanquam sonorum gradibus descenditur. Hæc varietas, & hic per omnes sonos vocis cursus, & se tuebitur, & actioni afferet suavitatem. Sed fistulatorem domi relinquetis; sensum hujus consuetudinis vobiscum ad forum deferetis.

Edidi quæ potui, non ut volui, sed ut me temporis angustiæ coegerunt. Scitum est enim, cau-

(33) *Ea tela texitur*) Carpit ætatis suæ factiones Marianas & Syllanas, quibus tota resp. concutiebatur. Cæterum eam vocem *incitatur* temere librariis excidisse putat Victorius lib. v. variarum lectionum cap. 7. *Idem*,

causam conferre in tempus, cum afferre plura, si cupias, non queas.

Tu vero, inquit Catulus, collegisti omnia, quantum ego possum judicare, ita divinitus, ut non a Græcis didicisse, sed eos ipsos hæc docere posse videare. Me quidem istius sermonis participem factum esse gaudeo: ac vellem, ut meus gener, sodalis tuus, Hortensius (34) affuisset: quem quidem ego confido omnibus istis laudibus, quas tu oratione complexus es, excellentem fore. Et Crassus, Fore dicis? inquit: ego vero esse jam judico, & tum judicavi, cum, me consule (35), in senatu causam defendit Africæ; nuperque etiam magis, cum pro Bithyniæ rege (36) dixit. Quamobrem recte vides, Catule: nihil enim isti adolescenti, neque a natura, neque a doctrina deesse sentio. Quo magis est tibi, Cotta, & tibi, Sulpici, vigilandum ac laborandum. Non enim ille mediocris orator vestræ quasi succrescit ætati: sed & ingenio peracri, & studio flagranti, & doctrina eximia, & memoria singulari. Cui quamquam faveo, tamen illum ætati suæ præstare cupio: vobis vero illum tanto minorem (37) præcurrere vix honestum est. Sed jam surgamus, inquit, nosque curemus, & aliquando ab hac contentione disputationis animos nostros, curamque laxemus.

(34) *Hortensius*) De quo fuse Tullius in Bruto, præcipue sub initium & finem. *Idem*.

(35) *Me consule*) Anno scilicet U.C. DCLVIII. quo primum tempore, ut refert Tullius in Bruto, in foro dixit Hortensius. *Idem*.

(36) *Bithyniæ rege*) Nicomede, qui moriens Bithyniam populo Rom. reliquit. Bithynia autem Asiæ minoris regio nunc *Bensangial*, teste Castaldo: a Turcis appellatur *Osmanili*, quemadmodum scribit Leunclavius. *Idem*.

(37) *Tanto minorem*) Cotta & Sulpicius annis decem Hortensio majores. *Idem*.

F I N I S.

